AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Ahmet YILMAZKURT

DİYANET İŞLERİ BAŞKANI OLARAK ALİ RIZA HAKSES

Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2021

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Ahmet YILMAZKURT

DİYANET İŞLERİ BAŞKANI OLARAK ALİ RIZA HAKSES

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Şeref GÖKÜŞ

Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2021

T.C.
Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne

Ahmet YILMAZKURT'un bu çalışması, jürimiz tarafından Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan	: Prof. Dr. Saadettin Özdemir	(İmza)
Üye (Danışmanı)	: Dr. Öğr. Üyesi Şeref Göküş	(İmza)
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Fatih Ay	(İmza)

Tez Başlığı: DİYANET İŞLERİ BAŞKANI OLARAK ALİ RIZA HAKSES

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 18.02.2021
Mezuniyet Tarihi : 18.03.2021

(İmza)
Prof. Dr. Suat KOLUKIRIK
Müdür

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum "Diyanet İşleri Başkanı Olarak Ali Rıza Hakses" adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımca yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

11/03/2021

Ahmet YILMAZKURT

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORİJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	**Ahmet YILMAZKURT**
Öğrenci Numarası	**20175263035**
Enstitü Ana Bilim Dalı	**Felsefe ve Din Bilimleri**
Programı	**Tezli Yüksek Lisans**
Programın Türü	**(X) Tezli Yüksek Lisans ( ) Doktora ( ) Tezsiz Yüksek Lisans**
Danışmanının Unvanı, Adı-Soyadı	**Dr. Öğr. Üyesi Şeref GÖKÜŞ**
Tez Başlığı	**Diyanet İşleri Başkanı Olarak Ali Rıza Hakses**
Turnitin Ödev Numarası	**1530091510**

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 167 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 11/03/2021 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nda belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

alıntılar hariç % 15

alıntılar dahil % 21 'dir.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(**X**) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;
Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

( ) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımca yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

11/03/2021

Danışmanın Unvanı-Adı-Soyadı

Dr. Öğr. Üyesi Şeref GÖKÜŞ

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ ..... **iii**
ÖZET ..... **iv**
SUMMARY ..... **v**
TEŞEKKÜR ..... **vi**
ÖNSÖZ ..... **vii**
GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI'NIN KURULUŞU VE TARİHİ GELİŞİMİ

1.1. Tarihi Süreç, Kuruluş ve Gelişim 7
1.1.1. Şer'iyye ve Evkaf Vekâlet'inden Diyanet İşleri Reisliğine Geçiş Dönemi 9
1.1.2. Diyanet İşleri Reisliği'nden Diyanet İşleri Başkanlığı'na Geçiş Dönemi 11
1.1.3. Başkanlık ve 633 Sayılı Teşkilat Kanunu Dönemi 12
1.2. Ali Rıza Hakses'e Kadar Görev Yapan Diyanet Işleri Başkanları 14
1.2.1. Mehmet Rıfat Börekçi / 31 Mart 1924 - 05 Mart 1941 (D. 1860-Ö. 1941 14
1.2.2. Mehmet Şerefettin Yaltkaya / 14 Ocak 1942 – 23 Nisan 1947 (D. 1880-Ö. 1947) 17
1.2.3. Ahmet Hamdi Akseki / 29 Nisan 1947 – 9 Ocak 1951 (D. 1886 - Ö. 1951) 20
1.2.4. Eyüp Sabri Hayırlıoğlu / 17 Nisan 1951- 10 Haziran 1960 (D. 1866- Ö. 08.10.1960) 23
1.2.5. Ömer Nasuhi Bilmen / 30 Haziran 1960 - 6 Nisan 1961 (D. 1882- Ö. 12.10.1971) 25
1.2.6. Hasan Hüsnü Erdem / 6 Nisan 1961- 13 Ekim 1964 (D. 08.07.1889- Ö. 22.08.1974) 27
1.2.7. Mehmet Tevfik Gerçeker / 15 Ekim 1964- 16 Aralık 1965 (D. 1898- Ö. 28.01.1982) 31
1.2.8. İbrahim Bedrettin Elmalı / 17 Aralık 1965- 25 Ekim 1966 (D. 1903- 05.11.1994) 33

İKINCI BÖLÜM

DOKUZUNCU DIYANET IŞLERI BAŞKANI ALI RIZA HAKSES (25 EKIM 1966- 15 OCAK 1968/ D.1892- Ö. 05.11.1983)

2.1. Doğduğu Şehir; Kayseri /Saracık Kariyesi 36
2.2. Yaşadığı Dönem ve Genel Özellikleri 38
2.3. Hayatı, Eserleri ve Diyanet İşleri Başkanlığı Dönemindeki Yaygın Din Eğitimi Faaliyetleri 43
2.3.1. Hayatı ve İlmi Şahsiyeti 43
2.3.2. Eserleri 52
2.3.3. Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı 56
2.3.4. Diyanet İşleri Başkanlığı ve Dönemindeki Yaygın Din Eğitimi Faaliyetleri 59
2.3.4.1. Teşkilat İçin Lüzumlu Olan Tüzük ve Yönetmeliklerin Çıkarılması 68
2.3.4.2. Eğitim Hizmetleri 69
2.3.4.3. Basılı ve Süreli Yayınlar 71
2.3.4.4. TRT Radyo'da Dini Yayınlar 72
2.3.4.5. Kocatepe Camii 74
2.3.4.6. Dini ve Milli, Önemli Gün ve Geceler 76

SONUÇ 78
KAYNAKÇA 80
EK 1- TABLOLAR 93
EK 2- BELGELER 98
EK 3- FOTOĞRAFLAR 141
Ö Z G E Ç M İ Ş 154

KISALTMALAR LİSTESİ

AHM : Adliye Hukuk Mektebi.
ODBY : Olgunlaştırma Dairesi Başkanlığı Yönetmeliği.
APK : Araştırma Planlama Koordinasyon.
AÜ : Ankara Üniversitesi.
Bkz : Bakınız.
BKK : Bakanlar Kurulu Kararı.
BÖY : Burslu Öğrenciler Yönetmeliği.
DİYKB : Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı.
DŞT : Din Şurası Tüzüğü .
DİB : Diyanet İşleri Başkanlığı.
DİBA : Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi.
DİR : Diyanet İşleri Reisliği.
DİRMK : Diyanet İşleri Reisliği Müşavere Kurulu.
DİYK : Din İşleri Yüksek Kurulu.
DİYKT : Din İşleri Yüksel Kurulu Tüzüğü.
DYDSY : Dini Yayınlar Döner Sermaye Yönetmeliği.
EDY : Evrak ve Dosya Yönetmeliği.
ESA : Emekli Sandığı Arşivi.
HM : Heyet-i Müşavere.
İHL : İmam Hatip Lisesi.
İSAM : İslam Araştırmaları Merkezi
KHK : Kanun Hükmünde Kararname.
KMA : Kadıköy Müftülüğü Arşivi.
PDBT : Personel Dairesi Başkanlığı Tüzüğü.
ST : Sınıf Tüzüğü.
ŞEV : Şeriyye ve Evkaf Vekâleti.
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı.
TUM : Tedrisat Umum Müdürlüğü.
TBMMA : Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi.

ÖZET

Kayseri ili Saraycık Köyü'nde dünyaya gelen Ali Rıza Hakses (1892-1983) beş yaşlarında iken ailesiyle birlikte İstanbul'a göç etmiş, tahsil hayatına istanbul'da başlayıp eğitimini burada tamamlamıştır. Osmanlı Devleti'nin çöküş dönemi ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna ve ilerleyen süreçlerde, ülkede yaşanan değişim ve dönüşüme tanıklık eden Hakses, Diyanet İşleri Başkanı olduğu 1966 yılına kadar, hâfız-ı-kütüb, imam, hatip, dersiam, vaiz, müftü, Din İşleri Yüksek Kurulu Üyeliği ve Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı gibi önemli görevlerde bulunmuştur. Hakses, yaşadığı dönemde; âlim, müellif, müftü, eğitimci ve bürokrat olarak tanınmıştır. Sahip olduğu ilmi müktesebatı ile birlikte edindiği devlet tecrübesini, Osmanlı İmparatorluğu döneminden Türkiye Cumhuriyeti'ne; ülkede sunulan din hizmeti alanına taşıyarak, bu alanda önemli hizmetleri olmuştur. Üstlendiği vazifelerle, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurumsal çatısı altında; bilimsel sahaya ve milletin dini hayatına yarım asırdan fazla ciddi katkılar sunmuştur.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurumsal tarihinin ve Türkiye'de din alanında yaşanılan gelişmelerin daha iyi anlaşılması ve değerlendirilebilmesi için Diyanet İşleri Başkanlığı yapmış kişilerin hayatının, eserlerinin ve başkanlık görevinde bulundukları süre içinde yaygın din eğitimi faaliyetlerinin incelenmesi oldukça önemlidir. Bu nedenle tezimizin birinci bölümünde; Türkiye'de din hizmetlerinden sorumlu tek kurum olan, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın; ana hatları ile kuruluşu, kurumsallaşması ve Hakses'e kadar olan Diyanet İşleri Başkanlarının; hayatları, eserleri ve teşkilat çatısı altında yaygın din eğitimi faaliyetlerine yer verilmiştir. İkinci bölümde ise; Diyanet'in, 1924 yılında, 429 sayılı kanunla kurulmasının ardından, ilerleyen süreçte; İbrahim Bedrettin Elmalı'nın ardından 25 Ekim 1966'da 9'uncu Diyanet İşleri Başkanlığı görevine gelen ve bir yıl iki ay yedi gün görev yapmış olmasına rağmen, hakkında, literatürde yok denecek kadar az bilgi bulunan, Ali Rıza Hakses'in hayatı ele alınmış; doğduğu çevre, yaşadığı dönem ile birlikte çocukluğu, gençliği, eğitim hayatı, üstlendiği görevler, eserleri ve başkanlığı döneminde; maruz kaldığı sıkıntılar, teşkilatın kurumsallaşmasına sağladığı katkılar ve yaygın din eğitimi faaliyetleri ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Diyanet İşleri Başkanlığı, Ali Rıza Hakses, Din Eğitimi, Yaygın Din Eğitimi, Din İşleri Yüksek Kurulu, Cami

SUMMARY
ALİ RIZA HAKSES AS HEAD OF RELIGIOUS AFFAIRS

Ali Rıza Hakses (1892-1983), who was born in the village of Saraycık in Kayseri province, immigrated to Istanbul with his family at a very early age. He started his education life in Istanbul and completed his education there. Hakses, who witnessed the establishment of the Republic with the Ottoman collapse and the change and transformation of country in the following processes and he became the Head of Religious Affairs, Hâfız-ı Kütüb, Imam, Orator, Dersiam, Preacher, Mufti, High Board of Religious Affairs and Higher Religious Affairs. He held important positions such as Chairman of the Board Hakses, who was a well-known scholar, author, mufti, educator and bureaucrat during his lifetime. He carried his scientific acquis, his knowledge and state experience from the Ottoman Empire to the Republic, into the field of religious service. He offered in the country with the duties which he served under the institutional roof of the Directorate of Religious Affairs for more than half a century. He made important contributions to the scientific field and the religious life of the nation.

Religious Affairs of corporate history and better understanding of the developments experienced in the sphere of religion in Turkey and the lives of the people who have made the Religious Affairs Directorate for the evaluation, examination of religious education activities in this period. They are in the works and the presidency is very important. Therefore, in the first part of our thesis; Presidency of Religious Affairs of Turkey, the only institution in charge of religious services; Presidents of Religious Affairs whose establishment, institutionalization and up to Hakses; their lives, works and non-formal religious education activities were included under the roof of the organization. In the second part; In the process that progressed after its establishment in 1924 with the law numbered 429; The life of Ali Rıza Hakses, who was appointed as the 9th President of Religious Affairs on 25 October 1966 after İbrahim Bedrettin Elmalı has served for one year two months and seven days, there is almost no information about him in the literature; the environment he was born in, the period he lived, his childhood, youth, education life, the duties he assumed, his works and his presidency; the difficulties it has been subjected to, its contributions to the institutionalization of the organization and the non-formal religious education activities have been revealed.

Keywords: Directorate of Religious Affairs, Ali Rıza Hakses, Religious Education, Non-formal Religious Education, High Board of Religious Affairs, Mosque.

TEŞEKKÜR

Yüksek Lisans eğitimim süresince; akademik bilgi, tecrübe ve deneyimleriyle destek ve yardımlarını sürekli üzerimde hissettiğim, bu çalışmanın her aşamasını takip edip eksiklerimin tamamlanmasına, yanlışlarımın düzeltilmesine rehberlik ederek eserin tamamlanmasına vesile olan tez danışmanım Şeref Göküş hocam'a hürmet ve saygıyla şükranlarımı sunarım.

Ahmet YILMAZKURT
Antalya, 2021

ÖNSÖZ

Tahsil hayatının tamamını Osmanlı İmparatorluğu dönemi'nde tamamlayan Ali Rıza Hakses, bir yandan eğitim sürecini devam ettirirken aynı zamanda memuriyet hayatına da başlamıştır. Osmanlı Devleti'nde başladığı memuriyet hayatını, TBMM Hükümetleri ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk hükümeti içinde yer alan, Şeriyye ve Evkaf Vekâleti'nin uhdesinde devam ettirmiştir. 3 Mart 1924 tarih ve 429 no'lu yasa ile kaldırılan Şeriyye ve Evkaf Vekâleti'nin yerine ihdas edilen, Diyanet İşleri Reisliği'nde de görevine devam eden Hakses, teşkilatın hemen hemen her kademesinde; müezzin, imam, hatip, vaiz, müftü, dersiam, Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanı ve Diyanet İşleri Başkanı olarak vazife almıştır. Son Osmanlı bakiyesi olarak kurumun dokuzuncu başkanı olan Hakses, Kıraat ilimleri başta olmak üzere Temel İslam Bilimleri'nde temayüz etmiş seçkin bir âlim, müellif, müftü, eğitimci ve bürokrattır. Yarım asra yakın, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın çatısı altında vazife yaptıktan sonra emekli olan Hakses, 91 yaşında vefat edinceye kadar, İstanbul'daki cami kürsülerinde; "dersiam" vasfıyla, vaaz ve sohbetler yaparak ülkesine ve milletine din hizmeti sunmaya devam etmiştir.

Ali Rıza Hakses "Muğla Menteşe Büyükleri" adlı eserinin "önsöz"ünde kaleme aldığı, "…Bir milletin eâzım ve ekâbirinden eslafının (geçenlerinin) teracümi ahvalini ahlâfa (geleceklere) bildirmek münevverânı ümmete ve erbabı kalem ve fazilete bir vazife-i vecibedir. Çünkü büyüklerin teracümini okuyan ahlaf için istikbalde onlar gibi vatanında dinü devlet ve millete, kâlü kalem ve fîlü ameliyle böyük, böyük hidemâti-mebrurresi sebkeden eâzım ve ekâbirin yetişmesine ve geçenlerin de namını ihyaya güzel bir vesile teşkil edeceğinden bu itibarla hem onlara hörmet ve riayet artar ve hemde memlekette temeddün ve terakkiye istidat başlar. Netekim el-sine-i şarkiyye ulemasından meşhur Macar Vambery bunu teyit ederek lisanı tazim ve tevkille diyor ki; içerisinde Kâtip Çelebi, Evliya Çelebi gibi böyükleri zuhur eden milletler terakki ve temeddüne müsteittirler."[*] ifadeleriyle; din ve devlete, millet ve ülkeye hizmet etmiş model şahsiyetleri, bu günkü kuşaklar ile gelecek nesillere aktarmanın önemine çok veciz bir şekilde işaret ederek bu manada üzerimize büyük bir sorumluluk yüklemiştir. Bu çalışmayla merhum Hakses'i günümüz kuşaklarıyla birlikte gelecek nesillere ve aynı zamanda din eğitimi sahasında çalışma yapacaklara tanıtma sadedinde küçük bir kapı aralayarak üzerimizdeki sorumluluğun ağırlığını bir nebze de olsa

[*] Ali Rıza Hakses'in Muğla Menteşe Büyükleri, adlı eserinin "önsöz"ünden alınmıştır.

hafifletmeye çalıştık. Temennimiz odur ki elimizdeki eser, bu sahada, ilerde yapılacak daha hacimli ve bir okadar da verimli çalışmalara kapı aralamış olsun.

Çalışma sürecindeki destek ve katkılarından dolayı danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Şeref Göküş'e, Prof. Dr. Saadettin Özdemir ile Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Fatiy Ay'a, zor ve zahmetli zamanlarda bana maddi ve manevi destek olan güzel ailemin her ferdiyle birlikte eşim ve sevgili evlatlarıma, Hakses ailesinin kıymetli üyelerinden Sayın Sinan Baykoç, Mithat Cabı, Birol Okte Beyler'e, Kayseri Saraycık Köyü muhtar'ı ve köy sakinlerine, Sandıklı Ticaret Odası Başkanı Sayın Mustafa Özer'e, meslektaşlarıma ve son olarak bu araştırmayla ilgili veri toplama süreçlerinde görüştüğüm ve burada zikredemeyecek kadar çok olan kişiler ile başta Diyanet İşleri Başkanlığı olmak üzere diğer kurum ve kuruluşların yönetici ve çalışanlarına teşekkür ediyor, kendilerine hürmet ve saygılarımı iletiyorum.

Ahmet YILMAZKURT

Antalya, 2021

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu ve Problemi

"İslam dininin inanç, ibadet ve ahlak esaslarıyla ilgili işleri yürütmek, sahih bilgi ile halkı din konusunda aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek" görevi uhdesinde olan Diyanet İşleri Başkanlığı, Cumhuriyet Dönemi'nin önemli kurumlarından biridir. Tarihi süreci, Osmanlı döneminde Müslümanlara din hizmetlerini sunan Şeyhülislamlığa kadar dayanmaktadır. Cumhuriyet'in ilan edilmesinden önce kurulan TBMM hükümeti döneminde, Şer'iye ve Evkaf Vekâleti isminde bir bakanlık yer almıştır. Adı geçen bakanlık, Osmanlı devletindeki Şeyhülislamlık ile 3 Mart 1924'te kurulan Diyanet İşleri Reisliği arasında önemli bir köprü vazifesi görmüştür. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın görevi, kuruluş kanunu olan 429 sayılı kanun'da yerini almış ve aynı yıl 20 Nisan 1924 tarihinde "Teşkilât-ı Esasiye Kanunu" da yürürlüğe girmiştir. Ancak söz konusu Anayasa'da toplumun din konusunda nasıl aydınlatılacağı ve bu vazifenin hangi kuruluş tarafından yerine getirileceğine dair herhangi bir düzenleme yapılmamıştır. İlerleyen süreçlerde yapılan çalışmalar neticesinde çıkarılan 633 sayılı teşkilat kanunu ile "toplumu din konusunda aydınlatma" görevi tamamen Diyanet İşleri Başkanlığı'na bırakılmıştır.

Kuruluşundan itibaren yaklaşık 97 yıllık süreçte, laiklik-din-siyaset üçgeninde çeşitli tartışmaların odağında bulunan teşkilat, bu tartışmalar devam ederken her geçen gün kurumsal kimliğini ve topluma din hizmeti sunma çalışmalarını ileri seviyeye taşımıştır. Başkanlık, kuruluşunda; "İslam dininin itikat ve ibadet alanıyla ilgili işleri yürütmek ve dini kurumları idare etmek" görevleri ile sınırlandırılmışken; bugün kendisine; "İslam dininin inanç, ibadet ve ahlak esaslarıyla ilgili işleri yürütmek, sahih bilgi ile halkı din konusunda aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek"i misyon, "İslam dini ile ilgili her konuda güvenilen ve referans alınan, insanlığın barış ve huzuruna katkı sağlayan bir kurum olmak"ı ise vizyon olarak belirlemiştir. Kuruluşundan bu güne geldiğimizde, teşkilat, belirlediği misyon ve vizyon doğrultusunda stratejik planlar hazırlayıp, kendisine stratejik amaç ve hedefler belirleyebilmektedir. Onsekizinci Diyanet İşleri Başkanı Ali Erbaş, teşkilatın, 2019-2023 stratejik plan sunuş'unda, Başkanlığın, yürüttüğü hizmetler esnasında "Kur'an-ı Kerim'i ve Hz. Muhammed'in (sav) sünnet'ini esas alarak bireysel ve toplumsal hayata ilişkin değerleri, Müslümanların tarihi tecrübesini, modern çağın beşeri, ekonomik ve teknolojik değişimlerini hesaba katarak hareket ettiğini" belirtmektedir. Erbaş, bu konuşmasında "Başkanlığın, dünya çapında; İslam'ın bir bütün olarak anlaşılmasına hizmet etmek, insanları, dini istismar eden odakların eline düşmekten korumak ve onların özgür iradeleriyle akıllarını ipotek altına

almaya, karşı durmak anlayışını temsil ettiğini, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bugün, Orta Asya'dan Balkanlar'a, Avrupa'dan Amerika'ya, Asya'dan Afrika'ya ve Avustralya'ya kadar dünyadaki bütün Müslümanlara hizmet sunan uluslararası bir kurum hâline geldiğini" söylemiştir.[1]

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın, kuruluşundan günümüze kadar katettiği bu gelişiminin anlaşılması ve yaygın din eğitimi açısından değerlendirilmesi için teşkilat'ın ve ülkemizdeki din hizmeti tarihinin araştırılması elbetteki önem arz etmektedir. Bunun için Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesi, kuruluş yıllarındaki konjonktür, ülkedeki siyasi, sosyo-ekonomik ve kültürel şartlar, ilerleyen yıllardaki değişim ve dönüşümler vb. parametreler kadar teşkilatın en tepesinde bulunan başkanların hayatlarını, tahsillerini, üstlendiği görevleri, nasıl yetiştiklerini, dünya görüşlerini, göreve geldikleri zamanın siyasi, sosyo-ekonomik ve kültürel şartları çerçevesinde nasıl görev ifa ettiklerini ve kuruma sunduğu katkılarını bilmeye ve anlamaya ihtiyaç olduğu ortadadır ve bir o kadar da mühimdir.

Teşkilat'ın ilk Reisi Mehmet Rıfat Börekçi'den dokuzuncu sırada başkanlık vazifesine getirilen Ali Rıza Hakses'e kadar görev almış başkanlar hakkında literatürde bir tarama yapıldığında, kendileri hakkında yeteri kadar bilgi bulunmaktadır. Ancak Ali Rıza Hakses hakkında var olan malumatın çok kısıtlı ve yetersiz olduğu anlaşılmıştır. Hâlbuki Hakses, çok kritik bir dönemde; 1960 ihtilali sonrasında ve teşkilat'ın en kapsamlı yasası olan 1965 tarihli ve 633 sayılı "Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun"un yürürlüğe girişinden yaklaşık dört ay sonra göreve gelmiştir. Bu durum örgütün tarihi ve Hakses'in teşkilata sunduğu katkılar açısından önem arz etmektedir.

Din-bilim adamı, müellif, müftü, eğitimci ve bürokrat olan Ali Rıza Hakses, Kayseri Saraycık'ta dünyaya gelmiştir (1892-1983). İlk eğitimine Osmanlı döneminde başlayıp yüksek tahsilini yine Osmanlı idaresi altında, Süleymaniye Medresesi'nde tamamlamıştır. Osmanlı döneminde, tahsil hayatına devam ederken Üsküdar Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'nde Hâfız-ı Kütüb olarak memuriyet hayatına başlamış, Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde, vefatına kadar; İmam, Müezzin, Hatip, Dersiam, Kadıköy ve Muğla Müftülüğü, Ege Bölgesi Gezici Vaizliği ve Fatih Müftülüğü, Din İşleri Yüksek Kurulu üyeliği ve başkanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı görevlerinde bulunmuştur. Bu çalışmada; din-bilim adamı, müellif, müftü, eğitimci ve bürokrat olan Ali Rıza Hakses'in doğduğu ve yaşadığı çevre, hayatı, eserleri, üstlendiği görevleri, Diyanet İşleri Başkanı olma yolundaki süreçler,

[1] http://www.sp.gov.tr/tr/kurum/s/155/Diyanet+Isleri+Baskanligi#:~:text=%C4%B0slam%20dininin%20inan%C3%A7%2C%20ibadet%20ve%20ahlak%20esaslar%C4%B1yla%20ilgili%20i%C5%9Fleri%20y%C3%BCr%C3%BCtmek,Ba%C5%9Fkanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1%2C%20Cumhuriyetimizin%20%C3%B6nemli%20kurumlar%C4%B1ndan%20biridir (Erişim Tarihi: 24.01.2021 12.07).

başkanlık görevinde iken maruz kaldığı sıkıntılar ile teşkilatın kurumsallaşmasına sağladığı katkıların tespit edilip ortaya konulması amaçlanmıştır.

Dolayısı ile çalışmamızın konusu; "25 Ekim 1966 tarihinden 1 Ocak 1968 tarihine kadar Diyanet İşleri Başkanlığı görevinde bulunan Ali Rıza Hakses döneminde gerçekleştirilen yaygın din eğitimi faaliyetleri"dir. Bu çalışmada; Hakses döneminde, diyanet teşkilatında hangi yaygın din eğitimi faaliyetlerinin yapıldığı? Sorusu, araştırmanın temel problemi olarak belirlenmiştir. Ayrıca Hakses'in hayatı, çocukluğu, gençliği, eğitim hayatı, üstlendiği görevleri, ortaya koyduğu eserleri, ilmi ve entelektüel yönleri ile Diyanet İşleri Başkanı olma yolundaki süreçler gibi alt sorulara da cevap aranmıştır.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın temel amacı; Ali Rıza Hakses'in başkanlığı döneminde Diyanet İşleri Başkanlığı'nda hangi yaygın din eğitimi faaliyetlerinin yapıldığını, söz konusu faaliyetlerin teşkilatın kurumsallaşmasına ve yaygın din eğitimi alanına nasıl bir katkı sağladığını tespit edip ortaya koymaktır. Ayrıca Ali Rıza Hakses'i, gelecek nesillere ve din eğitimi sahasında çalışma yapacaklara tanıtarak, Diyanet'in ve ülkemizdeki din hizmeti tarihinin anlaşılmasına fayda sunmaktır.

Araştırmanın Önemi

Tarihsel kökeni; Osmanlı döneminde, Müslümanlara din hizmetlerini sunan şeyhülislamlığa kadar dayanan ve onun geleneksel misyonunu devam ettirmek üzere 3 Mart 1924'te 429 sayılı kanunla kurulan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın, kurumsal tarihinin ve ülkemizdeki yaygın din hizmeti sürecinin anlaşılması oldukça önemlidir. Bu bakımından, Teşkilat'ın yönetimini üstlenmiş başkanların hayatlarını, zamanın siyasi, sosyo-ekonomik ve kültürel şartları çerçevesinde nasıl görev ifa ettiklerini ve kuruma sunduğu katkılarını bilmeye ve anlamaya ihtiyaç olduğu aşikârdır. Teşkilat'ta Hakses'ten önce başkanlık makamında bulunan başkanlar hakkında bir kaynak taraması yapıldığında, görev alan başkanlar hakkında yeteri kadar malumatın bulunduğu ancak Ali Rıza Hakses hakkında ciddi bir bilgi eksikliğinin olduğu anlaşılmaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın halen onsekiz başkanından, dokuzuncu sırada yer alan ve teşkilatın son Osmanlı bakiyesi Başkanı olan Ali Rıza Hakses hakkında literatürde yeteri kadar malumatın olmayışı hatta yok denecek kadar az ve olanların ise eksik ve kısıtlı olması, araştırmanın önemini artırmaktadır.[2]

[2] Bkz. Hasan Demirbağ vd., *Kuruluşundan Bugüne Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Albümü,* DİB Yayınları, C. 1, Ankara 2010, s. 31; Mehmet Emin Gerger, *Türkiye'nin Diyanet İşleri Başkanları*, Gerger Yayınları, 2.

Bu çalışma, Hakses'in;

1. Hayatı; çocukluğu, gençliği, eğitim hayatı ve üstlendiği görevlere ulaşıp, şahsi meziyetleri ve ilmi birikimi ile birlikte Diyanet İşleri Başkanı olma yolundaki süreçleri ortaya koyarak O'nu gelecek nesillere ve din eğitimi sahasında çalışma yapacaklara tanıtması,
2. Yayınlanmış ve yayınlanmamış eserlerini tespit ederek, entelektüel yönü ile birlikte bilim ve din adamlığı yönünü ortaya koyması,
3. Döneminde maruz kaldığı siyasi ve idari sıkıntıların ortaya konarak, teşkilatın 97 yıllık süreçte katettiği gelişim evrelerinden bir bölümüne dair fikir vermesi,
4. Diyanet İşleri Başkanlığı görevini üstlendiği yıllarda; yapılan yaygın din eğitimi faaliyetlerine ulaşarak, teşkilatın kurumsallaşmasına yönelik gerçekleştirilen çalışmaları gün yüzüne çıkarması gibi cihetlerden önem arz etmektedir.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırma, tarama modelinde betimsel bir çalışmadır. Bu çalışma ile Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kısa tarihçesi, Ali Rıza Hakses'e kadar görev yapmış başkanların kısa hayatları ve görevleri esnasında teşkilattaki hizmetleri ve dokuzuncu Diyanet İşleri Başkanı Ali Rıza Hakses'in hayatı ve eserleri ile birlikte başkanlıktaki yaygın din eğitimi faaliyetlerinin değerlendirilmesi hedeflendiğinden betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Zira tarama modelleri, "geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle tespit edip" betimlemeyi amaç edinen araştırmalar için uygun olan bir modeldir.

Verilerin toplanma sürecinde belgesel tarama tekniği kullanılmıştır. Belgesel tarama; araştırılması istenen problem veya problemler hakkında bilgi içeren mevcut metaryallerin incelenmesi yoluyla bilgi elde etme tekniğidir. Kısaca araştırılması amaçlanan konu hakkında veri içeren kaynakları bulmak, okumak, not almak ve değerlendirmeye tabi tutarak analiz etme sürecidir.[3] Bu teknikde, "dokümanlara ulaşmak", "orijinalliğin kontrol edilmesi", "dokümanların anlaşılması ve analizi" önemli başlıklardandır.

Verilerin analiz edilmesinde ise betimsel analiz yöntemi tercih edilmiştir. Betimsel analiz; veri toplama modelleriyle temin edilen verilerin önceden belirlenen konulara göre yorumlanmasını ve özetlenmesini esas alan bir veri analizi olup nitel analiz çeşitidir. Bu

---

Baskı, İstanbul 2018, s. 36; Mustafa Öcal, *Diyanet İşleri Başkanları ve Hizmetleri*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2016, s. 93; Veli Ertan, "Hakses Ali Rıza", *DİA,* C. 15, İstanbul 1997, s. 210.

[3] Murat Özdemir, "Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunsalı Üzerine Bir Çalışma", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11, S. 1, 2010, ss. 325-328.

analiz tipinde, araştırma aşamasında toplanan verilerden doğrudan iktibaslar yapılarak bilgiler, betimsel bir uslüpta sunulmaktadır.[4]

Giriş kısmı hariç iki bölümden oluşan bu çalışmanın birinci bölümü, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kısa tarihçesi ile birlikte Ali Rıza Hakses'e kadar olan sekiz Diyanet İşleri Başkanı hakkında özet bilgiler içermektedir. Tezin bu kısmı için Milli Kütüphane, Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphane'si, Akdeniz ve Ankara Üniversitelerinin İlahiyat Fakültelerine ait kütüphaneler ve internet kaynakları üzerinden tespit edilen kitap, dergi, makale ve diğerleri olmak üzere tüm metaryaller üzerinde "belge taraması" yapılarak veriler elde edilmiştir. "Diyanet İşleri Başkanı Olarak Ali Rıza Hakses" başlığı altında yer alan ikinci bölüm için ise genel olarak arşiv belgeleri ve diğer yazılı kaynaklar üzerinden "belge tarama" yöntemi kullanılarak veri toplanmıştır.

Çalışmaya başlandığında, literatür'deki Hakses'le ilgili bilgiler yok denecek kadar az ve olanlar ise eksikti. Öncelikle, araştırmanın amacına uygun Hakses'le ilgili bilgi ve belgeleri nereden , nasıl bulunacağı belirlenmiş ve bu süreçte gerekli izinler alınmıştır. Tezin Ali Rıza Hakses'le ilgili bölümü için araştırmalara başlamadan evvel ilk sırada kendisiyle görüştüğüm Hakses'in halefi 10'uncu Diyanet İşleri Başkanı (vekil) Lütfi Doğan; "Bir mümin'in hal tercümesini anlatmak, ona hayat vermek gibidir" diyerek, çalışmamızın ehemmiyetine ve bu çalışmada ki sorumluluğumuza çok veciz bir şekilde işaret etmiştir. O'nun bu sözü, çalışmamızın her aşamasında; sorumluluğumuzu ve motivasyonumuzu arttırmıştır. Tabiri yerinde ise bu çalışma ile Hakses'e hayat verecektik. Dolayısı ile O'nu anlamak ve hayatını ortaya koymak için çalışmamıza, onun hayata başladığı yerden başlanmıştır. Öncelikle doğduğu yer olan Kayseri Saraycık Köyü ziyaret edilerek köy sakinlerinden; Zübeyir Tosun (70) Mehmet Keklik (65), İsmail Ünal (60), Ali Kılıç (51) ve diğer bazı kişilerle Hakses'le ilgili tarihsel bilgi edinmeye yönelik görüşmeler yapıldıktan sonra araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Aynen onun yaptığı gibi oradan İstanbul'a geçilerek; Kayseri'den göç edip yerleştiği Üsküdar'da araştırmalara devam edilmiştir. Ardından Osmanlı Devleti'nde ilk memuriyete başladığı Hacı Selimağa Kütüphanesi, İstanbul'daki el yazması eserlerin bulunduğu başta Süleymaniye Kütüphanesi ve diğer kütüphaneler, İstanbul Müftülüğü meşihat arşivi, vefatından önce 1296 ciltlik şahsi kitaplarını vakfettiği Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, İSAM, ilk müftülük görevine başladığı Kadıköy Müftülüğü ve emekli olmadan önce son görev yeri olan Fatih Müftülüğü'nde yapılan araştırmalardan sonra Hakses'e dair izler aramak için yine O'nun takip ettiği yoldan giderek, uzun yıllar müftülük görevi yaptığı Muğla'da araştırmaya devam edilmiştir. Muğla Hoca

[4] Özdemir, "Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunsalı Üzerine Bir Çalışma", ss. 330-336; Karasar, *Bilimsel İrade Algı Çerçevesi ile Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar-İlkeler-Teknikler,* s. 229.

Mustafa Efendi Kütüphanesi, Muğla Müftülüğü ve Muğla Üniversitesi'nde yapılan araştırma ve görüşmelerden sonra "Sandıklıya Bir Ziyaret" adlı eserine ilham olan Sandıklı ve Afyon şehirleri ziyaret edilip burada mevcut olan kütüphanelerdeki araştırmalardan sonra Hakses'e dair tarihsel bilgi edinme amacıyla bazı şahıslarla görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Hakses'i arama yolculuğunun son durağı olan Ankara'daki Diyanet İşleri Başkanlığı arşivi ile birlikte Başkanlık Kütüphanesi, Emekli Sandığı arşivi ve Milli Kütüphane'de de araştırmalar sürdürülmüştür. Ayrıca Cumhuriyet Senatosu ve TBMM Tutanak Dergileri, Resmi Gazete arşivleri ve internet Web sayfaları üzerinden konumuza dair bilgi ve belgelere ulaşılmaya çalışılmıştır. Bunlara ilaveten Hakses'in yaşayan aile bireylerine ulaşılarak onlardan, kısıtlı'da olsa bilgi ve belgeler tedarik edilmiştir. Bütün bu araştırmalar ve görüşmeler neticesinde "belge tarama" yöntemiyle elde tüm bilgiler ve ulaşılan dökümanlar toplanıp biraraya getirilmiştir. Akabinde orijinallik, güvenirlik, inandırıcılık ve temsil edebilirlik kontrolleri gerçekleştirilip kendi içinde tasnif edilerek gerekli değerlendirmeler yapıldıktan sonra bilgisayar araclığıyla fişlenip yazıya geçirilmiştir.

Araştırmanın Sınırlandırılması

Tezin konusu olan dokuzuncu Diyanet İşleri Başkanı Ali Rıza Hakses'in; doğduğu çevre, yaşadığı dönem, hayatı (çocukluğu, gençliği, eğitim hayatı), üstlendiği görevleri, eserleri ve Diyanet İşleri Başkanlığı görevinde bulunduğu yıllarda (25 Ekim 1966- 1 Ocak1968); Başkanlığın çalışmalarına olan katkıları ve maruz kaldığı sıkıntılar araştırılıp; elde edilen bilgiler yaygın din eğitimi açısından değerlendirilmiştir.

Sonuç olarak; Hakses'in hayatı ve bazı eserlerine ulaşılarak, onun entelektüel yönü, şahsi meziyetleri, ilmi birikimi ve bir bilim adamı olarak Diyanet işleri Başkanı olma yolundaki süreç ortaya çıkarılmıştır. Başkanlığı döneminde; maruz kaldığı sıkıntılara rağmen Diyanetin kurumsallaşmasına ve bu günlere gelmesine katkı sağlayan; hangi yaygın din eğitimi faaliyetlerinin yapıldığı ve bu faaliyetlerin konusunun ne olduğu, hangi konuların öne çıktığı tespit edilmiş, bütün bu süreçler, din eğitimi açısından değerlendirilip, Hakses'in din eğitimine sunduğu katkılara ulaşılmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI'NIN KURULUŞU VE TARİHİ GELİŞİMİ

1.1. Tarihi Süreç, Kuruluş ve Gelişim

Geçmişten günümüze halkının çoğunluğu Müslüman olan devletleri yönetenler, idare ettikleri devlet idaresinde; icraatlarının, İslam'ın temel prensiplerine uygun olması için çaba sarf etmişlerdir. Kimlik yapısı İslam'la bütünleşmiş toplumların, her alandaki düşünce dinamiklerinde, din ve inançlarına ait kaygı hep ön planda olmuştur. Devletleri idare edenler de bu duruma ilgisiz kalmamışlardır. Din hizmetlerini, topluma doğru ve usulüne uygun bir şekilde sunmak, ibadetlerin yerine getirilmesinde halka rehberlik etmek, ibadet yerlerinin bir düzen içinde idaresini sağlamak için din teşkilatına her zaman ihtiyaç duyulmuştur. Tarihi süreç içinde din hizmeti sunan teşkilatlar, bulundukları çağın ve toplumun yapısına (siyasal-kültürel) göre temsil, statü, kapsam ve etki alanları bakımından farklılıklar gösterse de aslında birbirlerinin tamamlayıcısı olmuşlardır. İslam toplumlarının idari yapısı içinde her zaman varlığını muhafaza eden din hizmetleri için Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde özel bir teşkilat oluşturulmamış; fakat dini ve dünyevi bütün faaliyetlerin merkezi mescit/cami olarak belirlenmiştir.[5] İslam dininin pratiğinin ortaya koyulduğu vahyin inzal döneminde, Hz. Peygamber (s.a.v.); insanlar arası ilişkilere ait hükümlerin uygulanması yanında inanç, ibadet ve ahlaka ait ilke ve esasların yerine getirilmesi ve yerleşmesinde öncülük etmiştir.

Asr-ı Saadet ve onu takip eden Hülefa-i Râşidin dönemlerinde özel bir dini teşkilat oluşmamakla birlikte ortaya çıkan ihtiyaçlara göre beldelere yönetici olarak atanan vali ve kadı'ların yanında ayrıca namaz kıldırmakla vazifeli kişilerin tayin edildiği olmuştur. Hz. Ebubekir, Necran'a; Hz. Ömer, Dımaşk, Humus, Kınnesrin ve Filistin'e vali dışında bir de namaz kıldırmak için görevli tayin etmişlerdir. Ayrıca Hz. Ömer, fethedilen Sevad'da; namaz ve harp işlerini yürütmek için Ammar b. Yasir'i yetkilendirmiş, Kudame b. Maz'un-u, Bahreyn vergileri için tayin etmiş; Ebu Hureyre'yi de onun yanında cemaate imamlık yapmak üzere göndermiştir.[6] Emevîler'den itibaren camilerde imamlık vazifesi yapacak kişiler tayin edilmiş, bu görevlilerin maaşı devlet hazinesinden veya vakıf gelirlerinden ödenmiştir. Abbasiler dönemine gelindiğinde ise din hizmetleri kısmen teşkilatlanmaya başlamıştır. Bu dönemde; camilere imamlar yanında ayrıca hatipler tayin edilerek cami hizmetleri maaşlı

[5] Hüseyin Yılmaz, *Camilerin Eğitim Fonksiyonu,* Dem Yayınları, İstanbul 2005, ss. 17-27; Ahmet Önkal, Nebi Bozkurt, "Cami", *DİA*, C. 7, İstanbul 1993, ss. 46-56.

[6] Ali Duman, Abdullah Önder, "Tarihi Süreç İçerisinde Cami görevlileri-İmamlığın Tarihçesi", *Uluslararası Cami Sempozyumu (Sosyo-Kültürel Açıdan 08-09 Ekim 2018) Malatya,* İnönü Üniversitesi Yayınevi, C. 1, Ankara 2018, ss. 430-431; Mustafa Sabri Küçükaşçı, "İmam", *DİA*, C. 22, İstanbul 2000, ss. 178-181.

kişiler eliyle yürütülmüştür. Selçuklular döneminde, daha çok ibadet mekânı olarak kullanılmaya başlayan camilere, görevli tayin edilmeye devam edilmiş, bu gelişmelere paralel olarak Selçuklular'da mimari özellikli camiler ortaya çıkmıştır.[7]

Osmanlı İmparatorluğu döneminde ise devlet icraatlarının, temel dini kurallara uygun olması hassasiyeti devam etmekle birlikte diğer dönemlerden farklı olarak, din hizmetleri, kurumsal bir hüviyet kazanarak "Şeyhülislamlık" adı altında teşkilatlanmıştır.[8] Şeyhülislamlığın, Osmanlı Devleti'nde resmi bir statü kazanarak, devlet örgütü içinde yer alması, II. Murat zamanında; 1444 yılından sonraya rastlamaktadır. Bu unvan resmi olarak ilk defa ilmiye teşkilatının başı olan İstanbul Kadısı Fahreddin Acemi'ye verilmiştir.[9]

16. yüzyıldan itibaren Şeyhülislamlığın Osmanlı Devleti idaresindeki önemi artmış, padişahın yanında sadrazam ile birlikte etkin görev ve yetkilere haiz iki isimden biri olarak yerini almıştır.[10] Aynı zamanda "Meclis-i Vükela"[11] içinde yer alan Şeyhülislamlık, günümüzde Adalet Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Yüksek Öğretim Kurumu ve Belediyelerin icra ettiği hizmetleri kapsayan, geniş bir alanda sorumluluk ve yetkiye sahip olmuştur. Ancak 1826'da Evkaf-ı Hümâyun[12], 15 Mart 1857'de Maarifi Umumiye[13] ve 14 Şubat 1870'de Adliye Nezaretleri'nin[14] kurulması ile birlikte, 19. yüzyılın başlarından itibaren Meşihat makamının sorumluluk alanları daraltılmış, görevleri; şer'iyye mahkemeleri, medreselerdeki eğitim-öğretim ve fetva işleri ile sınırlandırılmıştır. En nihayetinde 12 Mart 1917 tarihinde düzenlenen kanunla, şer'i mahkemeler de Adliye Nezareti'ne bağlanarak meşihat makamının görev alanından çıkartılmıştır.

Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e geçiş dönemi olan TBMM hükümetleri (1920/1923) dönemlerinde meşihat makamının sorumluluk alanında bulunan hizmetler

---

[7] Duman, Önder, "Tarihi Süreç İçerisinde Cami görevlileri-İmamlığın Tarihçesi", ss. 431-440; Küçükaşçı, "İmam", ss. 178-181; Önkal, Bozkurt "Cami", ss. 46-56.

[8] Mehmet Bulut, *Diyanet İşleri Başkanlığının Yaygı Din Eğitimindeki Yeri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1997, s. 82.

[9] Bulut, *Diyanet İşleri Başkanlığının Yaygın Din Eğitimindeki Yeri*, s. 83.

[10] İsmail Kara, "Din ile Devlet Arasında Sıkışmış Bir Kurum: Diyanet İşleri Başkanlığı", *M.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 18, 2000, ss. 34-39.

[11] Geniş bilgi için bkz. Murat Akgündüz, "Şeyhülislam'ın Meclis-i Vükela'daki Yeri", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 16, İzmir 2002, ss. 265-276; Ali Akyıldız, "Meclis-i Vükela", *DİA*, C. 28, Ankara 2003, ss. 251-253.

[12] Geniş bilgi için bkz. Nazif Öztürk, "XIX. Asır Osmanlı Yönetiminde Yaşanan Batılılaşma Hareketlerinin Vakıflar Üzerindeki Etkileri", *İslami Araştırmalar Dergisi,* C. 8, S. 1, 1995, ss. 13-19; Nazif Öztürk "Evkaf-ı Hümâyun", *DİA*, C. 11, İstanbul 1995, ss. 273-274.

[13] Geniş bilgi için bkz. Abdullah Taşkesen, Ali Yaşar Aydeniz, "Tanzimat Sonrası Eğitimde Yeniden Yapılanma", *Rota Eğitim ve Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 3, S. 2, 2016, ss. 284-286; Ali Akyıldız, "Maarif Nezareti", *DİA*, C. 27, Ankara 2003, ss. 521-524.

[14] Geniş bilgi için bkz. Fatmagül Demirel, *Adliye Nezaretinin Kuruluşu ve Faaliyetleri 1874-1914* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2003, ss. 24-61; Hulusi Yavuz, "Adliye Nezareti", *DİA*, C. 1, İstanbul 1988, ss. 389-390.

"Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti"[15] tarafından yürütülmüştür. TBMM açıldıktan sonra 2 Mayıs 1920'de 9 sayılı kanunla oluşturulan "İcra Vekilleri Heyeti" içinde "Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti" ismiyle bir nezaret kurulmuş, Meşihat ve Evkaf Nezareti'nin yetki ve sorumlulukları bu bakanlıkta toplanmıştır.[16] Bu vekaletin başına ise ilk Şer'iyye ve Evkaf Vekili olarak Mustafa Fehmi Efendi (Gerçeker)[17] getirilmiştir. TBMM Başkanlığı'na ve İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığı'na vekâlet eden Şer'iyye ve Evkaf Vekilleri'nin mecliste hep saygın bir yerleri olmuştur.[18] Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti'nin kuruluşundan saltanatın kaldırılmasına kadar geçen süre içerisinde, İstanbul'da hem "Şeyhülislâmlık" hemde "Evkaf-ı Hümâyun Nezareti", Ankara'da ise her ikisinin görevini bünyesinde birleştiren "Şer'iyye ve Evkaf Nezareti" olmak üzere aynı işlerle görevli üç ayrı kurum bulunmuştur.[19] Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e geçilen TBMM Hükümetleri döneminde, Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti; Şeyhülislamlık'tan Diyanet İşleri Reisliği'ne geçişte önemli bir ara kurum olarak idari yapısı, o yıllara ait bütçede, İdare-yi Merkeziye ve Taşra olarak yerini almıştır.[20]

1.1.1. Şer'iyye ve Evkaf Vekâlet'inden Diyanet İşleri Reisliğine Geçiş Dönemi

TBMM Hükümetleri'nde; yetkileri Şeyhülislamlık kadar olmasa da onun ifa ettiği görevleri yerine getiren ve din işlerini yürüten, Şeriyye ve Evkaf Vekâleti, Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte kurulan ilk hükümette de yerini korumuştur. Ancak ilgili kurum daha sonra "Din ve Ordunun siyaset cereyanları ile alakadar olması birçok mezahiri daidir (sakıncalar doğurur). Bu hakikat bütün medeni milletler ve hükümetler tarafından bir düstur-u esasi olarak kabul edilmiştir…"[21] gerekçesiyle 3 Mart 1924 tarih ve 429 no'lu Şer'iyye ve Evkaf ve Erkânı Harbiye Umumiye Vekâlet'lerinin ilgasına dair kanunla kaldırılarak yerine Diyanet İşleri Reisliği kurulmuştur. Kanun on dört maddeden ibaret olup yedi maddesi Diyanet İşleri Reisliği ile ilgilidir. Bu kanunla;[22] 1- İslam'ın inanç ve ibadetlerine ait meselelerin ve

---

[15] Geniş bilgi için bkz. Nazif Öztürk, "Vakıflar Hangi Statüde Bir İdarî Yapı İle Yönetilmelidir", *Vakıflar Dergisi* (80.Yıl Özel Sayısı), 2019, ss. 23-25; Ali Akyıldız, "Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti", *DİA*, C. 39, İstanbul 2010, ss. 7-8.

[16] Ahmet Koç, "Diyanet İşleri Başkanlığı ve Yaygın Din Eğitimi" *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi,* S. 8, 2001, ss. 139-140.

[17] Geniş bilgi için bkz: Veli Ertan, "Tarihte Şer'iyye Vekilleri, Mustafa Fehmi Efendi, Hayat ve Siyaseti", *Diyanet Dergisi*, C. 7, S. 78-79, 1991, ss. 283-284; Veli Ertan, "Gerçeker Mustafa Fehmi", *DİA*, İstanbul 1996, C. 14, ss. 27-28.

[18] Koç, "Diyanet İşleri Başkanlığı ve Yaygın Din Eğitimi" s. 140.

[19] Öztürk, "Vakıflar Hangi Statüde Bir İdarî Yapı İle Yönetilmelidir", s. 24

[20] Geniş bilgi için bkz. Abdurrahman Kaplan, *Kurtuluş Savaşının Manevi Reisi M.Rıfat Börekçi*, Hitabevi Yayınları, Ankara 2014, ss. 255-256.

[21] *Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı (Tarihçe-Teşkilat-Hizmet ve Faaliyetler -1924-1997*), DİB Yayınları, Ankara 1999, s. 21.

[22] https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200429.pdf (Erişim tarihi: 29.02.2020 14.24).

kurumların tedviri, Diyanet İşleri Reisliği'ne bırakılmıştır. 2- Muamelata ait işlerle ilgili yasama ve yürütme yetkisi, TBMM ile onun tarafından kurulan hükümete devredilmiştir. 3- Türkiye Cumhuriyeti'nde yer alan tüm mescit, cami, tekke ve zaviyelerin idaresine vaiz, hatip, imam, şeyh, müezzin ve kayyımlar ile başkaca hizmetlere görevli atamak ve görevden almak yetkisi Diyanet İşleri Reisliği'ne verilmiştir. (Tekke ve Zaviyelerin 30.11.1925'te çıkarılan yasa ile kapatılmasından sonra kanunun ilgili bölümleri değiştirilmiştir.)[23] 4- Diyanet İşleri Reisliği, Başvekâlete (Başbakanlık) bağlanarak bütçesi Başvekâlet bütçesine katılmıştır. 5- Müftüler Diyanet İşleri Reisliği'nin uhdesine verilmiştir. 6- Diyanet İşleri Reisi, Başvekil'in inhası ile Cumhurbaşkanı tarafından atanacaktır. 7- Vakıflar, genel müdürlük olarak Başvekâlet'in birimi olmuştur.

429 sayılı kanun ile Diyanet İşleri Reisliği'nin teşkilat ve kadro yapısı belirtilmemiş, ancak teşkilatın kadroları,[24] 1924-1926 bütçeleri içinde, sayıları açıklanmadan maaş toplamı olarak yer almıştır.[25] Reisliğin merkez ve taşra teşkilat yapısı[26] ilk defa 1927 yılı bütçe kanununda belirlenmiştir. Teşkilat çalışanlarının derece ve maaşları ise 1929 yılında 1452 no'lu "Devlet Memurları Maaşatının Tevhid ve Teadülüne Dair Kanun"a ekli, kadro cetvelinde gösterilmiştir.[27] 1931 yılında, 1827 sayılı bütçe yasası ile ülkedeki tüm mescit ve camilerin yönetimi ve buralarda vazife yapan görevliler, Evkaf Umum Müdürlüğü'ne devredilmiştir.[28] Bu uygulama, topluma sunulan din hizmetlerinde ikiliğe, yetki karmaşasına ve işlerin ifasında birçok zorluklara neden olmuştur.[29] Kuruluşunun üzerinden henüz yedi yıl geçmiş, örgütsel alt yapısı yetersiz ve zayıf olan Reislik, bu yasayla neredeyse işlevini kaybetmiştir.[30] Kurum; kuruluş yasası olan 429 sayılı kanun'un 4. Maddesinde; "Diyanet

---

[23] *Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı (Tarihçe-Teşkilat-Hizmet ve Faaliyetler -1924-1997),* s. 22.

[24] Merkez Teşkilatı; Reis, Heyet-i Müşavere, Memurin-i Merkeziye ve Müstahdemin-i Muhtelife 'den, Taşra Teşkilatı ise Müftiler, Müfti Müsevvidleri, Müstahdemin-i İlmiye, Vaizler, Dersiamlar, Müftilikler Müstahdemi'ninden oluşmaktadır. Geniş bilgi için bkz. Demirbağ vd*., Kuruluşundan Bugüne Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Albümü*, s. 10.

[25] Demirbağ vd., *Kuruluşundan Bugüne Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Albümü*, s. 10.

[26] Merkez Teşkilatında; Hey'et-i Müşavere Reisliği, Tetkik-i Mesahif Reisliği, Müessesat-ı Diniye Müdüriyeti, Memurin ve Sicil Müdüriyeti, Levazım Müdüriyeti, Tahrirat ve Evrak Müdüriyeti Taşrada Teşkilatında ise Vilayet ve Kaza Müftilikleri yer almıştır. 1927 yılında Reisliğe merkez teşkilatında 71, Taşra teşkilatında 7101 olmak üzere toplamda 7172 kadro tahsis edilmiştir. (Bkz. Demirbağ vd., *Kuruluşundan Bugüne Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Albümü,* s. 10.).

[27] Bu cetvelde merkez teşkilatı birimlerinden Hey'et-i Müşavere "Müşavere Hey'et-i, Tetkik-i Mesahif Hey'et-i "Mushafları Tetkik Hey'et-i" Müessesat-ı Diniye Müdüriyeti "Dini Müesseseler Müdürlüğü" Memurin ve Sicil Müdüriyeti ise "Zat İşleri Müdürlüğü" olarak değiştirilmiştir. Bkz. Demirbağ vd., *Kuruluşundan Bugüne Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Albümü*, s. 11.

[28] 1931 tarih ve 1827 sayılı Bütçe kanunun 6.Maddesi ile Dini Müesseseler Müdürlüğü ile Levazım Müdürlüğü personelinden 4081 hayrat hademesi, 26 Cuma ve kürsü vaizi, kadroları ile birlikte "Evkaf Umum Müdürlüğüne geçmiştir. Bu durum 1950'ye kadar yürürlükte kalmış, 23 Mart 1950 tarih ve 5634 sayılı kanunla yürürlükten kalkmıştır. Bkz. Demirbağ vd., *Kuruluşundan Bugüne Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Albümü,* s.11.

[29] Mehmet Bulut, "Diyanet İşleri Başkanlığı 75 Yaşında" *Diyanet Aylık Dergi,* S. 99, 1999, ss. 15-25.

[30] Gerger, *Türkiye'nin Diyanet İşleri Başkanları*, s. 12.

İşleri Reisliği teşkilâtı hakkında bir nizamname tanzim edilecektir." denilmesine rağmen Diyanet, 1935'e kadar bir teşkilat kanununa sahip olamamıştır.

1.1.2. Diyanet İşleri Reisliği'nden Diyanet İşleri Başkanlığı'na Geçiş Dönemi

Diyanet İşleri Reisliği'nin kuruluşundan sonra teşkilat ile ilgili iş ve işlemler bütçe kanunları ile yürütülürken; Reislik, kuruluşundan 11 yıl sonra 2800 sayılı "Diyanet İşleri Reisliği Teşkilat ve Vazifeleri Hakkında Kanun" ile 14 Haziran 1935'te ilk teşkilat kanununa kavuşmuştur.[31] Bu kanunla; 1- Teşkilatın yapısı[32] ve kadro durumu,[33] 2- Merkez ve taşra görevlilerinin nitelikleri ve tayin usulleri, 3- Her vilayet ve kazada müftü bulunacağı ve seçim usulü, 4- Tahrirat ve Evrak Müdürlüğü'nün ismi "Yazı İşleri Müdürlüğü" olarak, belirlenmiştir.

Reisliğin vazifeleri ise bu yasanın 2. maddesi gereğince 11 Kasım 1937 tarih ve 7647 sayılı kararnameyle 16 Kasım 1937 tarih ve 3760 no'lu Resmi Gazete'de yayımlanan "Diyanet İşleri Reisliği Teşkilatının Vazifelerini Gösterir Nizamname" ile sayılmıştır. İlerleyen yıllarda 2800 sayılı kanunda zaman zaman bazı değişiklikler ve kanuna ilaveler yapılmıştır. İlk defa 05.07.1939 tarihli ve 3665 sayılı kanunla bir adet Reis muavini kadrosu ihdas edilirken, Mushafları Tetkik Heyeti Reisliği'nin kadro unvanı ise "Mushaflar ve Dini Eserler Tetkik Heyeti Reisliği" olarak yeniden düzenlenmiştir. Aynı kanuna, 29.04.1950 tarih ve 5634 sayılı Ek Kanunla; 1- Diyanet İşleri Reisliği'nin adı "Diyanet İşleri Başkanlığı" olarak değiştirilmiştir. 2- 1931 yılı bütçe yasası ile Evkaf Umum Müdürlüğü'ne aktarılan mescit ve camilerin yönetimi ve Hademe-i Hayrat kadroları tekrar Diyanet İşleri Başkanlığı'na devredilmiştir. 3- Reis Muavinliği; "Başkan yardımcısı", Müşavere Heyeti; "Müşavere ve Dini Eserler İnceleme Kurulu", Mushaflar ve Dini Eserler Tetkik Heyeti Reisliği ise "Mushafları İnceleme Kurulu Başkanlığı" olarak adlandırılmıştır. 4- Hayrat Hademesi Müdürlüğü, Yayın Müdürlüğü, Zat İşleri, Sicil ve Levazım Müdürlüğü oluşturulmuş, Yazı İşleri Müdürlüğü'nün ismi ise "Yazı İşleri Evrak Müdürlüğü" olarak belirlenmiştir. 5- Kadrosuz olarak kasaba ve köylerde imamlık vazifesi yapabilmek, başkanlık ve müftülüklerin müsaadesine bırakılmıştır. 6- Merkez ve taşra teşkilatı kadroları yeniden tespit edilerek 52'si merkez teşkilatı olmak üzere toplam 941 yeni kadro tahsis edilmiştir. 7-

---

[31] Nihat Aytürk vd., *Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Tarihçesi,* DİB Yayınları, Ankara 1987, s. 58.

[32] Merkez Teşkilatı Yapısı: Reisin idaresi altında, Müşavere Heyeti, Zat İşleri Müdürlüğü ve Mushafları Tetkik Heyeti'nden, Taşra Teşkilatı Yapısı: Müftü, Müftü Müsevvidi, Vaiz ve Dersiamlardan oluşmaktadır. Bkz. Aytürk vd., *Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Tarihçesi,* ss. 58-59.

[33] Merkez Teşkilatı Kadrosu: 29, Taşra: 451, Müşavere Heyeti: Daha Önce 58 iken 5'e düşürülmüştür. Bkz. Aytürk vd., *Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Tarihçesi,* ss. 58-59.

Bütün vaizler kadroya geçirilmiş ayrıca teşkilat bünyesinde ilk defa gezici vaizlik kadrosu oluşturulmuştur.[34]

1.1.3. Başkanlık ve 633 Sayılı Teşkilat Kanunu Dönemi

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın teşkilat ve kadro yapısı 29.04.1950'den 15.08.1965 tarihine kadar; 5634 sayılı Ek Kanun'la oluşturulduğu şekliyle aynen devam etmiştir. Ancak 09.07.1951 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 5806 sayılı "Dini Yayınlar Döner Sermayesi Hakkında Kanun" ile Dini Yayınlar Döner Sermaye Saymanlığı kurulmuş, fakat kadro tahsis edilmemiştir. Bu hizmet, kendilerine ek görev verilen maaşlı ve ücretli memur ve müstahdemlerce yürütülmüştür.[35]

1961 Anayasası, 154. maddesi ile Başkanlığı; "Genel İdare" içinde sayarak;[36] "özel kanunla belirlenen görevleri yerine getirmesini" gerekli görmüştür. Bu doğrultuda hazırlanan ve 02.07.1965 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanıp 15.08.1965 tarihinde yürürlüğe giren 22.06.1965 tarih ve 633 no'lu "Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun" ile daha önce çıkarılan hükümler yürürlükten kaldırılarak teşkilata ait mevzuat ilk defa tek bir metin içinde toplanmıştır.[37] 633 sayılı ilgili kanun ile Başkanlığın görevi; "İslâm dininin inanç, ibadet ve ahlâk esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek"[38] şeklinde sayılmıştır. Bu yasayla "ahlak" alanının başkanlığın görevleri arasında sayılması hiç şüphesiz önemli bir açılım olmuştur. Ancak "muamelat" alanının, dinin diğer alanlarıyla birbirinden ayrılmasının imkânı/imkânsızlığı açısından bakıldığında, "muamelat" alanının 633 sayılı kanun dışında bırakılması dikkat çekicidir.[39]

Teşkilatın kuruluşundan bu yana beklenen ancak yaklaşık 41 yıl 5 ay sonra çıkarılan 633 sayılı kanunla birlikte kurumda, önemli gelişme ve yenilikler meydana gelmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır: 1- Teftiş kurulu, Din Şurası ve Hukuk Müşavirliği ihdas edilerek Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı kadrosu ikiye çıkarılmıştır. 2- Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı kurularak, teşkilatın en yüksek danışma ve karar organı sayılmıştır. 3-Çeşitli birimler ve bu birimlerin bünyesinde müdürlükler oluşturularak görevleri ve atama nitelikleri tek tek tadat edilmiştir. 4- Bucak ve köy camilerinin ihtiyaçları karşılanıncaya dek her sene 2000 imam hatip kadrosu tahsis edilmesi karara bağlanarak başkanlığın kadroları yeniden

---

[34] Demirbağ vd., *Kuruluşundan Bugüne Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Albümü,* s. 11.
[35] Aytürk vd., *Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Tarihçesi,* s. 11.
[36] https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1961/1961-ilkhali/1961-ilkhali.pdf (Erişim tarihi: 15.12.2019 12.51).
[37] "Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri hakkında Kanun" , 1965, *T.C Resmi Gazete*, 2 Temmuz 1965, S. 12038, ss. 1-8.
[38] https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/12038.pdf (Erişim tarihi: 29.02.2020 22.55).
[39] Kara, "Din ile Devlet Arasında Sıkışmış Bir Kurum: Diyanet İşleri Başkanlığı" ss. 39-46.

tespit edilmiştir. 5- Merkeze 203, taşraya 19.490 kadro tahsis edilerek başkanlığın kadro adedi 31.976'ya ulaşmıştır.[40] Bundan sonra teşkilat için en önemli gelişmelerden birisi de Anayasa Mahkemesi'nin 1971 yılında; din hizmeti sınıfında görev yapanları kamu personeli, yaptıkları din hizmetini de kamu görevi" olarak tanımlaması olmuştur.[41]

633 sayılı kanunun yürürlüğü girmesi ile birlikte ilerleyen yıllarda; Bakanlar Kurulu kararlarıyla, ihtiyaca binaen teşkilata çeşitli müşavirlikler, Eğitim Merkezi Müdürlüğü, Hac İşleri Müdürlüğü gibi yeni birimler ilave edilmiştir. 10.12.1976 tarih ve 7/12998 no'lu Bakanlar Kurulu Kararı'yla başkan yardımcılığı kadrosu üçe çıkarılmıştır.[42] 633 sayılı teşkilat kanununda; 26.03.1976 tarih ve 1982 sayılı ve 24.03.1977 tarih ve 2088 sayılı kanunlarla ilk defa bazı değişiklikler ve yenilikler yapılmış; ancak 1982 sayılı kanun, Anayasa Mahkemesi'nin 18.12.1979 tarih ve E.79/25-K:79/46 sayılı kararıyla usul yönünden iptal edilmiştir. Oluşan hukuki boşluk; 01.07.2010 tarih ve 6002 sayılı yasa ile giderilinceye kadar; Başkanlık, iptal edilen maddelerle ilgili işleri, Bakanlar Kurulu Kararları, Kanun Hükmünde Kararnameler, Tüzükler vb. ile yürütmeye çalışmıştır.[43] 24.02.1978 tarih ve 7/14656 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile ilk defa 10 adet yurtdışı Din Hizmetleri Müşavirliği kadrosu kurularak Başkanlığın yurtdışında da örgütlenmesi sağlanmıştır. Aynı kararla bazı yeni birimler oluşturulurken bazı birimler ise daire başkanlığı statüsüne dönüştürülmüş, eğitim merkezlerinin adedi beşe çıkarılmıştır.[44]

Diyanet İşleri Başkanlığı, 7 Kasım 1982'de yapılan referandumla kabul edilen; T.C Anayasası'nın 136. maddesi ile "Genel İdare" içinde kalmaya devam etmiştir. Aynı maddenin "Genel idare içinde yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı, laiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasi görüş ve düşünüşlerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek, özel kanununda gösterilen görevleri yerine getirir." hükmüyle, Başkanlığın görevleri ile ilgili temel ilkeler, anayasa ile tayin edilmiştir.[45]

Resmî Gazete'nin, 14.12.1983 tarihli mükerrer sayısında yayımlanan, 190 sayılı Genel Kadro ve Usulü Hakkında Kanun Hükmünde Kararname'nin geçici 2. maddesince; 18.07.1984 tarih ve 84/8360 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı Ek'i olarak yayımlanan ve 190 sayılı Kanun Hükmünde Kararname'nin Ek'i sayılan cetvellerde Diyanete tahsis edilen

---

[40] Ahmet Uzunoğlu, *En son Değişiklikleriyle Diyanet İşleri Başkanlığı Mevzuatı*, İrfan Matbaası, İstanbul 1978, ss. 61-87.

[41] *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, Ankara Üniversitesi Basım Evi, İkinci Tıpkı Basım, Ankara 1992, ss. 52-79, https://anayasa.gov.tr/files/pdf/kararlar_dergisi/kd_10.pdf (Erişim tarihi: 01.03.2020 00.56).

[42] BKK ile ilave edilen birimler için bkz. Demirbağ vd., *Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Albümü,* ss. 12-19.

[43] Geniş bilgi için bkz. *Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı (Tarihçe-Teşkilat-Hizmet ve Faaliyetler -1924-1997)*, ss. 48-100.

[44] Demirbağ vd., *Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Albümü,* s. 13.

[45] https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1982/1982anayasas%C4%B1ilkmetin/kanundmc06502709.pdf (Erişim tarihi: 15.12.2019 18.44).

kadrolar da yayımlandığından Başkanlık, 3046 sayılı "Bakanlıkların Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanunu"na istinaden yeniden teşkilatlanmıştır. Buna göre merkez teşkilatı; başkan ile birlikte 5 başkan yardımcısı, iki danışma ve karar organı (Din İşleri Yüksek Kurulu ve Mushafları İnceleme Kurulu Başkanlığı), 3 danışma ve denetim birimi (Teftiş Kurulu Başkanlığı, Hukuk Müşavirliği, APK Dairesi Başkanlığı), 5 ana hizmet birimi (Din Hizmetleri, Din Eğitimi, Hac, Dini Yayınlar, Dış İlişkiler Daire Başkanlıkları) ve 4 yardımcı hizmetler birimi (Personel Dairesi İdari Mali İşler Daire Başkanlıkları ile Savunma Uzmanlığı ve Döner Sermaye İşletme Müdürlüğü) şeklinde oluşmuştur. Taşra teşkilatı; 67 il müftülüğü, 582 ilçe müftülüğü ve 7 eğitim merkezi müdürlüğü; yurt dışı teşkilatı ise 16 din hizmetleri müşavirliği ve 17 din hizmetleri ataşeliği olarak şekillenmiştir.[46]

633 sayılı kanunda değişiklik yapan 1982 sayılı kanunun, Anayasa Mahkemesi'nce iptalinden sonra oluşan hukuki boşluk, aradan geçen 31 yıl sonra nihayet; 01.07.2010 tarih ve 6002 no'lu kanunla[47] giderilmiş; Başkanlık genel müdürlük seviyesinden müsteşarlık seviyesine yükseltilmiştir. Kurumun mevcut yapısı[48] büyük çapta bu kanun ile son halini almıştır. Teşkilatta, 6002 sayılı kanunla; 2 daimi kurula ilave olarak 9'u genel müdürlük seviyesinde olmak üzere 14 hizmet birimi tesis olunmuştur.[49] Aynı kanununla 3 olan başkan yardımcılarının sayısı, 20.11.2017 tarih ve 696 sayılı KHK ile 5'e çıkarılmıştır.

Cumhurbaşkanlığı yönetim sistemine geçilmesi ile birlikte Diyanet İşleri Başkanlığı, Resmi Gazete'de yayımlanan (3. Mükerrer) 09.07.2018 tarih ve 703 sayılı KHK ile Cumhurbaşkanlığı'na bağlanmıştır. İlgili KHK, 633 sayılı kanunda, teşkilatın yetkileri ve görev alanlarıyla ilgili mühim yenilikler getirmiştir.[50]

1.2. Ali Rıza Hakses'e Kadar Görev Yapan Diyanet İşleri Başkanları

1.2.1. Mehmet Rıfat Börekçi / 31 Mart 1924 - 05 Mart 1941 (D. 1860-Ö. 1941

Ataları Konya'dan gelip Ankara'ya yerleşen[51] Mehmet Rıfat Börekçi; 29 Kasım 1860 tarihinde Ankara'da doğmuştur.[52] Babası Ankara'nın tanınmış âlimlerinden Börekçizade Ali Kazım Efendi, annesi ise Habibe Hanımdır.[53] 1934 yılında çıkarılan soyadı kanunu ile "Börekçi" soyadını almıştır. Sarı ve solgun benizli, kısa boylu, az ve yavaş konuşan, cesur ve

---

[46] 2008 yılı sonu itibarı ile Başkanlığın teşkilat yapısı için bkz. Demirbağ vd., *Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Albümü,* C. 1, ss. 14-19.
[47] https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/07/20100713-2.htm (Erişim tarihi:15.12.2019 23.00).
[48] https://www.diyanet.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/2 (Erişim tarihi:15.12.2019 22.17).
[49] https://www.diyanet.gov.tr/trTR/Kurumsal/TeskilatSemasi/4 (Erişim tarihi: 15.12.2019 22.26).
[50] https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.633.pdf (Erişim tarihi: 15.12.2019 23.30).
[51] Kaplan, *Kurtuluş Savaşının Manevi Reisi M.Rıfat Börekçi*, s. 37.
[52] Demirbağ vd. *Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Albümü,* s. 23.
[53] Öcal, *Diyanet İşleri Başkanları ve Hizmetleri*, s. 37.

cömert, sağlam karakterli, güvenilir ve vatanperver bir kişiliğe sahip,[54] bilim adamı, bürokrat ve eğitimcidir. İlk tahsiline sıbyan mektebinde başlayan merhum Börekçi, Ankara Rüştiye'sini 1873 yılında bitirdikten sonra tahsil hayatını İstanbul'da devam ettirmiş; Arapça ve İslami ilimleri; Beyazıt dersiamlarından Âtıf Efendi'den okuyarak icâzet almıştır. 17 Şubat 1890 tarihinde Ankara'daki Fazliye Medresesi'ne müderris olarak dönerek, burada birçok talebe yetiştirip icazet vermiştir.[55] 10 Ekim 1898 tarihinde Ankara İstinaf Mahkemesi azalığına tayin edilmiş, görev süresinin sona ermesinin (14 Mayıs 1904) ardından yapılan seçimlerde (21 Temmuz 1904) yeniden aynı mahkemenin azalığına seçilerek 18 Mart 1907'ye kadar bu vazifede kalmıştır. 25 Kasım 1908'de Ankara müftülüğü görevine getirilen Börekçi, bu esnada bir müddet Sivrihisar Kaymakamlığını da vekâleten yürütmüştür.[56] Kendisine**,** yapmış olduğu görevlerinde sırasıyla mûsıle-i sahn[57] ve mûsıle-i süleymâniyye,[58] Bursa müderrislikleri, İzmir pâye-i mücerredi[59]ve mahreç pâyeleri[60] verilmiştir. Son olarak da 4. dereceden Osmanlı nişân'ı ile taltif edilmiştir.[61]

Ankara'nın, milli mücadelenin merkezi olmasında büyük rolü olan Börekçi,[62] daha ilk yıllarda burada Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurarak reisliğini üstlenmiş, vefatına kadar da bu görevini devam ettirmiştir.[63] O dönemde, Dürrîzâde'nin Millî Mücadele aleyhinde verdiği ve 11 Nisan 1920 tarihli gazete ve mecmualarda yayımlanan fetvasını[64] reddetmiş ve karşı bir fetva yayımlayarak, halkın Millî Mücadele etrafında toplanmasına ciddi bir katkı sağlamıştır.

---

[54] Osman Yüksel Serdengeçti, "Diyanet İşleri Reislerimizden Rıfat Efendi (Börekçi)", *Milli Gazete*, 23 Mayıs 1973, s. 3.

[55] "Cumhuriyetin İlk Diyanet İşleri Başkanı Rıfat Börekçi'nin 22. Ölüm Yıldönümü", *Asrın Dini Müslümanlık*, C. 2. S. 21, Ankara 1963, ss. 14-15.

[56] Ali Sarıkoyuncu, "Mehmet Rıfat Efendi (Börekçi)'nin Milli Mücadeledeki Hizmetleri", *Diyanet İlmi Dergi*, C. 31, S. 1, 1995, s. 79; Veli Ertan, "Börekçi Rıfat", *DİA*, C. 6, İstanbul 1992, ss. 325-326.

[57] Mûsıle-i Sahn: Süleymaniye Medreselerindeki hiyerarşik düzen içinde "Hareket-i Dâhil'den" sonra gelen ve yüksek tahsile hazırlayan, müderrislikte ikinci yüksek derece; "Sahn-ı Semân" medrese derecesi. Bkz. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, TTK, Ankara,1984, ss. 270-272; M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimler Sözlüğü*, MEB, C. 2, İstanbul 1971, s. 585.

[58] Mûsıle-i Süleymâniyye: Osmanlı eğitim sisteminde yüksek tahsile hazırlayan, büyük müderrislere verilen unvan; Süleymaniye Medresesi'nin birinci yüksek derecesi. Bkz. Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Lügat*, Aydın Kitapevi Yayınları, Ankara 1997, s. 688; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, ss. 270-272; Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimler Sözlüğü*, s. 585.

[59] Pâye-i mücerrede: Ulemaya has önemli ve me'mûriyetsiz bir rütbedir. Bkz. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimler Sözlüğü*, s. 764.

[60] Mahreç: İlmiye sınıfı içerisinde belirli seviyeye ulaşmış, çeşitli şehirlerin kadılarının ve bazı müderrislerin derecelerini gösteren tabir. Bkz. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimler Sözlüğü*, s. 385.

[61] Öcal, *Diyanet İşleri Başkanları ve Hizmetleri*, s. 38.

[62] Kaplan, *Kurtuluş Savaşının Manevi Reisi M.Rıfat Börekçi,* ss. 96-102.

[63] Serdengeçti, "Diyanet İşleri Reislerimizden Rıfat Efendi (Börekçi)", s. 3; Ayrıca geniş bilgi için bkz. Kaplan, *Kurtuluş Savaşının Manevi Reisi M.Rıfat Börekçi,* ss. 83-96.

[64] Dürrîzâde'nin fetvası ve geniş bilgi için bkz. Abdurrahman Kaplan, *İki Devirde Bir Din Adamı Mehmet Rıfat Börekçi*, Net Ofset, 2. Baskı, Ankara 2011, ss. 82-87.

Fetvası, Anadolu'da; âlimler ve müftüler tarafından da kabul edilerek onaylanmıştır.[65] Bu olay üzerine Börekçi, 25 Nisan 1920'de İstanbul Hükümeti tarafından müftülük vazifesinden azledilmiş; aynı zamanda I. Örfî İdare Dîvân-ı Harbi'since Milli Mücadele'ye destek olduğu gerekçe gösterilerek idamına ve mallarına el konulmasına hüküm verilmiştir.[66] Fakat Ankara hükümeti kendisini müftülük görevine iade etmiştir. 23 Nisan 1920'de Menteş mebusu seçilerek ilk meclisin üyeleri arasında bulunan Börekçi, 6 aylık meclis üyeliğinden sonra müftülük vazifesini seçerek, 27 Ekim 1920'de meclis vekilliğinden ayrılmıştır. 16 Aralık 1922'de Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti Hey'et-i İtfaiye âzalığına getirilmiştir. Daha sonra bu vekâletin kaldırılarak yerine Diyanet İşleri Reisliği'nin kurulması üzerine 31 Mart 1924'te Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Diyanet İşleri Reisi olarak tayin edilmiştir. 4 Nisan 1924'te görevine başlamış,[67] vefatına kadar; 16 yıl, 11 ay vazifede kalmıştır.[68]

Merhum Börekçi, kendisinin de dâhil olduğu beş kişilik komisyon tarafından hazırlanan 51 adet Türkçe hutbeyi hatiplere dağıttırarak; âyet ve hadislerin dışında öğüt bölümlerinin, Türkçe olarak okunması talimatını vermiş (17 Şubat 1927),[69] bu uygulama günümüze kadar aynen devam etmiştir. İlk baskısı 1928 yılında yapılmış olan bu eserden başka, O'nun Reisliği döneminde, teşkilatça yayımlanan eserler şunlardır:[70] 1- Ahmet Hamdi Akseki tarafından hazırlanan; Ahlak Dersleri (1924) ve Askere Din Dersleri (1925). 2- On iki cilt; Sahihi Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi.[71]
3- Dokuz ciltlik "Hak Dini Kur'an Dili"[72] adlı tefsir. 4- Dini İdari Malumat Mecmuası. 5- İmtihan Rehberi.

Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçerken; yeni bir siyasi ve idari rejimde, bir takım problemlerle karşı karşıya kalınması kaçınılmazdır; öyle de olmuştur. Hiç şüphesiz Cumhuriyet'in ilk teşkilatı olan Diyanet İşleri Reisliği bu sıkıntıların en yoğun yaşandığı alanlardan biridir. Elbetteki ilk Diyanet İşleri Reisi sıfatıyla Mehmet Rıfat Börekçi, bu cefayı en çok çeken kişi olmuştur. Öyle ki 1926 yılında, bir yandan "Türkçe Hutbe" kitabı

---

[65] Börekçinin fetvası ve geniş bilgi için bkz. Kaplan, *İki Devirde Bir Din Adamı Mehmet Rıfat Börekçi,* ss. 87-92; Ayrıca Anadolu fetvasını onaylayıp imzalayan din adamları için bkz. Kaplan, *Kurtuluş Savaşının Manevi Reisi M. Rıfat Börekçi,* ss. 174-177.
[66] Kaplan, *Kurtuluş Savaşının Manevi Reisi M. Rıfat Börekçi,* ss. 213-216.
[67] Demirbağ vd. *Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Albümü,* s. 23.
[68] Ertan, "Börekçi Rıfat", ss. 325-326.
[69] Kaplan, *Kurtuluş Savaşının Manevi Reisi M.Rıfat Börekçi,* s. 356.
[70] Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı (Tarihçe-Teşkilat-Hizmet ve Faaliyetler -1924-1997), ss. 690-695; Kaplan, *Kurtuluş Savaşının Manevi Reisi M. Rıfat Börekçi,* ss. 419-427.
[71] On üç Ağustos 1934'te Ahmet Naim'in vefatı üzerine, müsvedde halindeki III. cildin basıma hazırlanması ve kalan kısmın tamamlanması işini devralan Kâmil Miras, on yıl içinde bu çalışmayı bitirmiştir. Bkz. Kaplan, *Kurtuluş Savaşının Manevi Reisi M.Rıfat Börekçi,* s. 425; Hüseyin Hansu, "et-tecrîdü's-sarîh", *DİA*, C. 15, İstanbul 2011, ss. 153-163.
[72] Muhammed Hamdi Yazır tarafından 1926-1938 yıllarında tamamlanmıştır. Bkz. Kaplan, *Kurtuluş Savaşının Manevi Reisi M.Rıfat Börekçi,* s. 425; Mustafa Bilgin, "Hak Dini Kur'an Dili", *DİA*, C. 40, İstanbul 1997, ss. 251-252.

hazırlatma çalışmaları sürdürülürken, diğer yandan Göztepe Tütüncü Mehmet Halis Efendi Camii İmam Hatibi ve Ayasofya dersiamlarından Hacı Cemaleddin (Seven), Türkçe namaz kıldırdığı için 23 Mart 1926'da görevden alınmıştır. Hatta daha sonra 4 Şubat 1933 yılında; Ezan, Tekbir, Salat-ü Selam'ın Türkçe okunması için tüm müftülüklere tamim gönderilmiştir.[73] Bazen çekilen sıkıntılar, çok sevip saydığı muavini, Ahmet Hamdi Akseki'nin hapsedilmesine ve idam istemi ile yargılanmasına kadar gitmiştir.[74] Ancak Mehmet Rıfat Börekçi'nin Milli Mücadele yıllarından itibaren saygınlığı ve iyi ilişkileri[75] çoğu sıkıntıların giderilmesi ve çözülmesinde etkili olmuştur. 5 Mart 1941 tarihinde vefat etmiştir. Kabri, Ankara Cebeci Asrî Mezarlığı'ndadır.[76]

Mehmet Rıfat Börekçinin; 6 Nisan 1924'te ramazan ayı münasebetiyle basın yayın organlarına gönderdiği ve Diyanet İşleri Reisliği'nin ilk basın açıklaması niteliğinde olan "Hissiyatı Diniyye Cerihadar Edilmemeli"[77] başlıklı makalesi dışında dönemin ihtiyaçlarına göre kaleme alınmış birçok hutbeleri bulunmaktadır.[78]

1.2.2. Mehmet Şerefettin Yaltkaya / 14 Ocak 1942 – 23 Nisan 1947 (D. 1880-Ö. 1947)

Kalelizâde lakabıyla tanınan Ürgüplü bir aileye mensup olan Mehmet Şerefettin Yaltkaya; 17.11.1879'da[79] İstanbul Kocamustafapaşa'da doğmuştur. Babası Kadiri şeyhlerinden Cerrahpaşa Camii imamı Hâfız Mehmed Ârif Efendi, annesi ise Atiye Hanım'dır.[80] Mehmet Şerafettin Efendi, 1934 yılında çıkarılan kanun ile "Yaltkaya" soyadını almıştır. İlk tahsiline Fîruz Ağa Sıbyan Mektebi'nde başlayan Yaltkaya, bu sırada hafızlığını da tamamlamıştır. Daha sonra Dâvud Paşa Rüşdiyesi ve Dâr'ül-muallimîn'den 1899'da mezun olmuştur. Beyazıt ve Fâtih camilerinde; Trabzon'lu Hüsnü Efendi, Arapkir'li Hüseyin Avni Efendi ve Kastamonu'lu Süleyman Efendi'nin derslerine devam ederek 1902'de icâzet almıştır. Ayrıca Şirvanlı Mehmed Hâlis Efendi'den makalât, Manastırlı İsmâil Hakkı

---

[73] Öcal, *Diyanet İşleri Başkanları ve Hizmetleri*, ss. 43-47.
[74] "Rıfat Hoca Akseki'liyi çok severdi. Akseki'li bir şüphe üzerine hapse atılmış, bu, Rıfat hoca'ya çok ağır gelmişti. Telefonu eline aldı. Köşkü aradı. Karşısında Mustafa Kemal Paşa vardı; "Kemal Paşa" dedi. Paşa; "Buyur Hocam" dedi. Rıfat hoca; "Duydum ki Akseki'liyi ipe çekecekmişsin, onu çekeceğine beni çek" deyip telefonu kapattı. Ertesi sabah Akseki'li hapisten çıkıyordu." bkz. Serdengeçti, "Diyanet İşleri Reislerimizden Rıfat Efendi (Börekçi)", s. 3.
[75] Serdengeçti, "Diyanet İşleri Reislerimizden Rıfat Efendi (Börekçi)", 23-24-25-26 Mayıs 1973, ss. 3-7.
[76] Kaplan, *Kurtuluş Savaşının Manevi Reisi M. Rıfat Börekçi,* ss. 450-451.
[77] Abdurrahman Kaplan, *İki Devirde Bir Din Adamı Mehmet Rıfat Börekçi*, Net Ofset, 2. Baskı, Ankara 2011, ss. 145-150.
[78] Geniş bilgi için bkz. Kaplan, *Kurtuluş Savaşının Manevi Reisi M.Rıfat Börekçi,* ss. 357-394; Kaplan, *İki Devirde Bir Din Adamı Mehmet Rıfat Börekçi,* ss. 155-205.
[79] Demirbağ vd. *Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Albümü,* s. 24.
[80] Öcal, *Diyanet İşleri Başkanları ve Hizmetleri*, s. 49.

Efendi'den tefsir okumuştur. Arap edebiyatı mütehassısı ve kitâbiyat âlimi İsmail Saib Efendi'nin derslerine de devam eden Yaltkaya; Arapça, Farsça ve Fransızca bilmektedir.[81]

Mehmet Şerefettin Yaltkaya ilk memuriyete; 1904 yılında "Harbiye Nezareti Muhasebat Dairesi Tahrirat Kalem"inde kâtip olarak başlamıştır. 1909 senesinde, Arapça eğitim veren "Dârü'l-ilm ve't-ta'lîm" isimli mektepte "ders nâzırlığı" göreviyle eğitimciliğe başlayan Yaltkaya,[82] Bandırma Numune Rüştiyesi'nde başmuallimlik görevinde bulunmuştur. Ruus imtihanını kazandıktan sonra 1912'de Beyazıt Camii'nde derslere çıkmıştır.[83] Şeyhül islam Mustafa Hayri Efendi'nin hazırlayıp uygulamaya koyduğu (1914) "medrese ıslahatı" çalışmalarına katılan Yaltkaya,[84] medreselerde; Arap edebiyatı ve mantık dersleri yanında tefsir dersleri, hitabet ve mev'iza dersleri okutmuştur. Ayrıca modern eğitim kurumları olarak tanımlanan Gelenbevî Lisesi, Dârüşşafaka Lisesi, Vefa Lisesi ve Kandilli Kız Lisesi'nde; edebiyat, farsça, arapça ve din dersleri vermiştir.[85] 1919-1920 tarihleri arasında bir yıl kadar "Kütübhâne-i Umûmî"nin birinci hâfız-ı kütüb'lüğü vazifesini yürütmüştür.[86] 1924 senesinde Tevhid-i Tedrisat Yasası gereği, Dârü'l-fünun çatısı altında açılan İlâhiyat Fakültesi'nde; açıldığı tarihten itibaren, kelâm tarihi ile birlikte İslâm dini ve felsefesi müderrisliği yapmıştır. Bu yıllarda kelam tarihi ders notları yanında fakültenin dergisinde mezhepler ve tasavvuf tarihi, Arap edebiyatı ve İslâm felsefesi gibi farklı alanlarda telif ve tercüme makaleler yazmıştır.[87] 1933'te Dârü'l-fünun İlâhiyat Fakültesi kapatılıp yerine İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi bünyesinde İslâm Tetkikleri Enstitüsü açılınca Yaltkaya, ordinaryüs profesör unvanıyla bu enstitünün müdürlüğüne getirilmiş ve buradaki görevine 18 yıl devam etmiştir.[88]

Ezan'ın Türkçe'leştirilmesi, Türkçe tercümeli Kur'an'ın camilerde makamla okunması ve tercüme ile namaz kıldırılması denemelerinin yapıldığı Cumhuriyet Dönemi'nde (1932) zamanın Milli Eğitim Bakanı Yusuf Hikmet Bayur'un isteği üzerine "Kur'an'ın Türkçe

---

[81] Aykut Kazancıgil, "Ord. Pof. Mehmet Şerafeddin Yaltkaya (1879-1947) Hayatı ve Çalışmaları", *Tıp Tarihi Araştırmaları,* C. 10, İstanbul 2001, ss. 237-265; İsmail Kara, "Yaltkaya, Mehmet Şerafettin", *DİA,* C. 43, İstanbul 2013, s. 308-310.
[82] Demirbağ vd. *Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Albümü,* s. 24.
[83] Halim Baki Kunter, "Kaybettiğimiz Büyük Bilgin: M. Şerafeddin Yaltkaya", *Ülkü Halkevleri ve Halkodaları dergisi,* C. 1, S. 6, Ankara 1947, ss. 10-11.
[84] Öcal, *Diyanet İşleri Başkanları ve Hizmetleri,* s. 50.
[85] Kazancıgil, "Ord. Pof. Mehmet Şerafeddin Yaltkaya (1879-1947) Hayatı ve Çalışmaları", ss. 237-265; Kara, "Yaltkaya, Mehmet Şerafettin", s. 309.
[86] Öcal, *Diyanet İşleri Başkanları ve Hizmetleri,* s. 50.
[87] Kazancıgil, "Ord. Pof. Mehmet Şerafeddin Yaltkaya (1879-1947) Hayatı ve Çalışmaları", ss. 237-265; Kara, "Yaltkaya, Mehmet Şerafettin", s. 309.
[88] Ramazan Altıntaş, "Sosyal Kelam Projesi: Şerafettin Yaltkaya Örneği", *Daru'l-Fünün İlahiyat Sempozyumu (18-19 Kasım 2009),* İstanbul 2010, ss. 235-236; Kara, "Yaltkaya, Mehmet Şerafettin", s. 309.

Tercümesi ile Namazda Okunması" başlıklı bir rapor hazırlamış; ancak rapor uygulamaya konulmamıştır.[89]

19 Kasım 1938 tarihinde, Dolmabahçe Sarayı'nda; Mustafa Kemal Atatürk'ün cenaze namazını sınırlı sayıdaki cemaate kıldıran Mehmet Şerefettin Yaltkaya,[90] 14 Ocak 1942'de Diyanet İşleri Reisi olarak atanmış ve 23 Nisan 1947'de vefatına kadar; yaklaşık beş yıl üç ay boyunca vazifesini sürdürmüştür. O'nun Reislikte bulunduğu yıllar; Türkiye'de dini ve sosyal hayata baskının uygulandığı, tek parti idaresi ve katı laiklik politikaları ile İkinci Dünya Savaşı sonrası çok partili hayata geçiş sürecinin yaşandığı ve akabinde katı laiklik politikalarının değişim ve düzenlemeye tâbi tutulduğu dönemi içinde barındırmaktadır. Böyle bir zamanda; "Siyasete pek yatkın olmayan mizacı ve ilmî çalışmalarla örülmüş şahsiyeti kadar yaşlılık ve hastalıkları da merhumu kurumda beklenen atılımları yapmaktan alıkoymuş gibidir."[91] Osmanlı eğitim kuramlarında hem medrese hem mektep eğitimi alarak temayüz etmiş olan Yaltkaya, 1932'de ortaya çıkan Türkçe ibadet tartışmalarında bu fikre uyumlu bir tavır sergilemiştir. Akademik kariyerine ciddi katkılar sunduğu Hilmi Ziya Ülken, onun için "sarıklı bir Türkçü, uyanık ve milliyetçi bir bilgin" nitelemesinde bulunmuştur.

23 Nisan 1947'de vefat eden Yaltkaya'nın cenazesi, 24 Nisan günü Hacı Bayram Camii'nde kılınan cenaze namazının ardından Cebeci Asrî Mezarlığı'na defnedilmiştir. Şahsi kütüphanesi, vasiyeti gereği; Arap Edebiyatı Mütehassısı ve Kitâbiyat âlimi olan hocası İsmail Saib Sencer'in kütüphanesinin bulunduğu Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ne verilmiştir.[92] Abdülhak Adnan Adıvar'la Türk ilim tarihi, Henry E. Corbin'le İslâm felsefesi, Süheyl Ünver'le tıp alanlarında[93] ortak çalışmalar ve tercümeler yapan Yaltkaya'nın 60'ın üzerinde eseri bulunmaktadır. Kitaplarından bazıları şunlardır: İbn-i Esîrler ve Meşâhîr-i Ulemâ; Meşâhîr-i Mühendisîn-i Arabdan Benî Mûsâ'nın Terceme-i Halleri: Bazı Ameliyyât-ı Mahsûsaları; Kur'ân-ı Kerîm; Kelâm Tarihi; Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin; İlâhiyat; İbn Seb'în-el-Kelâm ale'l-Mesâili's-Sıkıliyye-Correspondance Philosophique avec l'Empereur Frederic II de Hohenstaufen; Kitâbü's-Saydala fi't-Tıb; Tarihi Muhtasarüddüvel; Va'zlar; Hatiplik ve Hutbeler; Benim Dinim ve Dinî Makalelerim.

Ayrıca Mihrab, İslâm Mecmuası, Millî Tetebbular Mecmuası, Türk Yurdu, Sebilürreşad, Dârü'l-fünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası, Türkiyat Mecmuası, Dârülfünun İlâhiyat Fakültesi Mecmuası, Felsefe Yıllığı, Türk Tıp Tarihi Arşivi, Yeni Fikir, Ülkü, İş ve

[89] İsmail Kara, Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi, Risale Yayınları, C.2, İstanbul, 1987, ss. 132-135.
[90] Hamit Er, *İstanbul Dar'ul Fununu İlahiyat Fakültesi Mecmuası Hoca ve Yazarları*, Sosyal Bilimler Araştırma Merkezi İslam Medeniyeti Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 179.
[91] Kara, "Yaltkaya, Mehmet Şerafettin", s. 310.
[92] Er, *İstanbul Dar'ul Fununu İlahiyat Fakültesi Mecmuası Hoca ve Yazarları*, s. 179.
[93] Süheyl Ünver, "Üstat Şerafeddin Yaltkaya'ya Tıp Tarihi Enstitüsü'nün Şükran Borcu", *Tıp Dünyası*, C. 20, S. 6, İstanbul 1947, ss. 5950-5952.

Beyanü'l Hak, Hikmet, Dersaadet ve İkdam gibi birçok dergi ve gazetelerde; bir kısmı hacimli, makale, tercüme ve telifler yazmıştır. Bunlardan; İbn Sina'nın "Urcuze fi Fuzuli'l-erba'a", Gazzali'nin "El-Ḳanunü'l-külli fi't-teʾvil", İbn Hassül'ün "Kitabü Tafzili'l-etrak"ı ve Biruni'nin "El-Cemahir Fi-ma rif-eti'l-cevahir"i bazılarıdır.[94]

1.2.3. Ahmet Hamdi Akseki / 29 Nisan 1947 – 9 Ocak 1951 (D. 1886 - Ö. 1951)

Akseki; 1886 yılında Antalya ili Akseki ilçesine bağlı eski adı Sülles, şimdiki adı Güzelsu Köyü'nde doğmuştur. Babası Güzelsu Camii imamı Mahmud Efendi, annesi Hatice Hanımdır.[95] İlk tahsiline köyündeki Ali Hoca'dan dersler alarak başlayan Akseki, Kur'an-ı Kerim'i daha altı yaşında iken babasından öğrenmiştir. Köyündeki Hatip Ali Efendi'den tecvit dersi almıştır. Yedi yaşında iken köyündeki camide mukabele okumaya başlamıştır. Babasından Kur'an-ı Kerim'i talim ederken yazıyı ve hesabı da öğrenmiştir. Doğduğu nahiyedeki Mecidiye Medresesi'nde; Müderris Abdurrahman Efendiden sarf ve nahiv dersleri okumuştur. Burada, hocasından mühür kazımayı ve hat sanatını da öğrenmiştir. Babası, Akseki'yi 14 yaşında iken, Ödemiş'te bulunan Karamanlı Süleyman Efendi'nin medresesine yerleştirmiştir. Burada; Gerçekli İsmail Efendi, Karamanlı Süleyman Efendi, Hacı Hüseyin Efendi ve Aksekili Hacı Mustafa Efendi'den sarf- nahiv, fıkıh, siyer, akaid ve hat dersleri almıştır.[96] Eğitim hayatını devam ettirmek için geldiği Ödemiş'te; derslerinden arta kalan zamanda pazarlarda mühür kazıyarak ve talik yazılar yazarak para kazanmıştır. Tahsiline İstanbul'da devam etmek için karar alan Akseki, kazandığı paralar ile 1905'te İstanbul'a gelmiştir.[97] Burada bulunduğu dönemde, Bayındırlı Mehmet Şükrü Efendi'nin (Fatih Dersiamı) derslerini takip ederek, 1914'te icâzet almıştır.[98] Ayrıca zamanın meşhur ilim adamlarından Tokatlı Hacı Şâkir Efendi (dersiam) ile Aksekili Hacı Mustafa Hakkı Efendi'den özel dersler, Mehmed Akif'ten Muallakât-ı Seba ve Arap edebiyatına ait metinler okumuştur.[99]

İstanbul'da medrese eğitimine devam ederken aynı zamanda Dârülfünun'un Ulûm-i Âliyye-i Dîniyye Şubesi'ne giren Akseki, üçüncü sınıfı bitirdiğinde; Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye

---

[94] Bkz. Er, *İstanbul Daru'l Fununu İlahiyat Fakültesi Mecmuası Hoca ve Yazarları*, s. 180-181; Kazancıgil, "Ord. Pof. Mehmet Şerefettin Yaltkaya (1879-1947) Hayatı ve Çalışmaları", ss. 237-265; Kara, "Yaltkaya, Mehmet Şerefettin", s. 310.

[95] Bkz. Mustafa Tekin, "Ahmet Hamdi Akseki ve Biyografisi" *Ahmet Hamdi Akseki Sempozyumu (08-09 Kasım 2013 Antalya)*, Haz. Ahmet Ögke-Sabri Yılmaz, DİB Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2017, ss. 35-51; Sadettin Özdemir, "Antalya'nın Yetiştirdiği Diyanet İşleri Başkanları", *Dünden Bugüne Antalya*, Antalya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 1.Baskı, C.2, Antalya 2010, ss.536-538.

[96] Tekin, "Ahmet Hamdi Akseki ve Biyografisi", ss. 37-40.

[97] Tekin, "Ahmet Hamdi Akseki ve Biyografisi", ss. 37-40; Süleyman Hayri Bolay, "Akseki, Ahmet Hamdi" *DİA*, C. 2, İstanbul 1989, s. 293.

[98] Veli Ertan, "Merhum Diyanet İşleri Reisi Ahmet Hamdi Akseki" *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, C. 9, S. 92-93, 1970, s. 52.

[99]Tekin, "Ahmet Hamdi Akseki ve Biyografisi", ss. 37-40; Bolay, "Akseki, Ahmet Hamdi", s. 293.

Medresesi'nin yüksek kısmına geçerek buradan icazet almıştır. Son olarak Medresetü'l-Mütehassısîn'in "Felsefe, Kelâm ve Hikmet-i İlâhiyye" bölümünden birinci derece ile mezun olduktan sonra "Ruus" imtihanında başarılı olup "dersiam"lığa yükselmiştir.[100] 1916'da Heybeliada'daki Mekteb-i Bahriyye-i Şâhâne'ye din felsefesi, din ve ahlâk dersleri hocası olarak atanmıştır. 1916-1918 yıllarında Dolmabahçe, Mihrimah Sultan (Üsküdar), Hırka-i Saadet ve Pertevniyal Vâlide Sultan (Aksaray) camilerinin kürsü şeyhliklerinde bulunmuştur. 1919 Ağustos'unda Medresetü'l-İrşâd'ın Vâizîn bölümü "tarih felsefesi" müderrisliğine, 1921 Şubat'ında ise İbtidâ-i Dâhil Medresesi'nin "ilm-i nefs" müderrisliğine atanmıştır.[101]

1921 yılında Millî Mücadele için İstanbul'dan ayrılıp Ankara'ya geçen Akseki, Anadolu Hareketi'ni desteklemiştir. Ankara Lisesi ulûm-i dîniyye muallimliği görevinde bulunmuştur (1922-1923). Muallimlik vazifesini icra ederken aynı zamanda kendisine "Umûr-ı Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti Tedrisat Umum Müdürlüğü" görevi de verilmiştir (1922). Tedrisat Umum Müdürlüğü esnasında medreselerin müfredat programlarını ıslah etmiştir. O'nun hazırladığı raporlar ve layihalar sayesinde; göreve geldiğinde 13 olan medreselerin sayısı 38 olmuştur. Şer'iyye Vekâleti' nin ilga edilmesi üzerine Nisan 1924'te Dârülfünun İlâhiyat Fakültesi'nin hadis ve hadis tarihi müderrisliğine getirilmiştir. Yine bu tarihte, zamanın Diyanet İşleri Reisi Mehmet Rifat Börekçi'nin isteğiyle; Diyanet İşleri Reisliği Hey'et-i Müşâvere Azalığı'na atanmıştır.[102] Heyet'i Müşavere Azalığı esnasında "Hak Dini Kur'an Dili" isimli tefsir ile "Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi'nin" yayıma hazırlanmasında pek büyük katkıları olmuştur.[103]

3665 sayılı kanunla, teşkilatta ilk defa ihdas edilen Reis muavinliği kadrosuna; ilk Reis muavini olarak, 1939 yılında, tayin edilen Akseki, 29 Nisan 1947 tarihinde üçüncü Diyanet İşleri Reisi olarak göreve gelmiştir. 1951 senesi 9 Ocak'ta vefatına kadar üç yıl sekiz ay Reislik görevinde bulunmuştur.[104] Hayatı boyunca, hem hurafe ve bâtıl inançlarla hem de İslâm'a saldırıda bulunan çevrelerle mücadele eden Akseki, "garpçılık ve milliyetçilik" hareketlerine hep karşı çıkmıştır. O, Müslüman toplumların kurtuluşu için "İslam Birliğini" savunmuştur.[105] Heyet'i Müşavere Azalığı ve Diyanet İşleri Reis Muavinliği görevlerini icra ederken, Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe tercümesiyle namaz kılınması yönünde kanaat sahibi olanlara ve bu tarz temayüllere tavizsiz bir tavır takınmış; ikinci Diyanet İşleri Reisi Şerafettin

[100] Veli Ertan, *Ahmet Hamdi Akseki,* Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1988, ss. 1-3.
[101] Öcal, *Diyanet İşleri Başkanları ve Hizmetleri*, s. 57.
[102] Demirbağ vd. *Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Albümü,* s. 25; Mehmet Bulut, "Çağını Okuyan Reis A. Hamdi Akseki", Diyanet Aylık Dergi, S. 255, 2012, ss. 60-65.
[103] Demirbağ vd. *Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Albümü,* s. 25; Bolay, "Akseki, Ahmet Hamdi" s. 293-294.
[104] Demirbağ vd. *Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Albümü,* s. 25.
[105] İrfan Yücel, "Ölümünün 33. Yıldönümünde Kendi Kaleminden Ahmed Hamdi Akseki", *Diyanet Gazetesi*, S. 299, Ankara 1984, ss. 14-16; Bolay, "Akseki, Ahmet Hamdi" ss. 293-295.

Yaltkaya'nın isteğiyle hazırlayıp sunduğu raporda, Türkçe tercümeyle namaz uygulamasının hiçbir dinî ve ilmî dayanağının bulunmadığını ortaya koymuştur.[106]

1908'de yayın hayatına başlayan Ahmet Hamdi Akseki, o yıllarda; haftalık gazete olarak çıkan "Sırat-ı Müstakim"[107] ve daha sonra haftalık mecmua olarak neşre devam eden "Sebilürreşad"ın yazar kadrosu arasında yer almıştır. Bu gazete ve dergide yazdığı makalelerinden bazıları, Mısır ve Beyrut'ta yayın yapan gazetelerde yayımlanmıştır. Balkan Harbi öncesi Bulgaristan ve Romanya muhabirliğini yaptığı Sebilürreşad mecmuasında; muhabirliği sırasındaki izlenimlerini "Bulgaristan Mektupları" adı altında yayımlamıştır.[108]

Osmanlı Devleti'nin son evreleri ile birlikte Meşrutiyet ve Cumhuriyet'i kapsayan bir dönemde hayat süren Akseki, bir âlim ve fikir adamı olarak milletimizin ve Müslüman toplumların iktisadî, siyasî, kültürel ve ilmî bakımdan yükselmesi için hayatı boyunca gayret göstermiştir. Arapça, Farsça ve İngilizce dillerine hâkim olan Ahmet Hamdi Akseki, devrindeki gelişmeleri takip ederek iyi tahlil etmiştir. Kendini sürekli geliştirip yenileyen bir din âlimidir. Her türlü müspet ilme ve felsefî düşünceye ilgi duymuş, taklide karşı akli düşünceye önem vermiştir.[109]

Diyanet'e yönelik saldırıların artmaya başladığı yıllarda, Reislik vazifesini üstlenen Akseki, çok büyük zorluklarla karşılaşmıştır. Zamanın Van milletvekili Ferit Melen'in TBMM'de, din ve Diyanet aleyhinde yaptığı ağır konuşmadan dolayı çok müteessir olmuş, bu hadisenin yaşandığı günün gecesinde rahatsızlanarak kalp krizi geçirmiştir. Kaldırıldığı hastanede, 9 Ocak 1951 tarihinde vefat etmiştir.[110] Kabri, Ankara'da Cebeci Asrî Mezarlığı'ndadır. Üç bin ciltlik özel kitaplığı, Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi'ndedir.[111] Akseki, Diyanet İşleri Reisliği başta olmak üzere çalışma hayatında ve eserlerinde; özellikle halkın ihtiyacı olan fakat yıllardır karşılanmayarak ihmal edilen dinî bilgiler ihtiyacının giderilmesine önemli katkılar sunmuştur.[112]

Akseki'nin yayınlanmış eserlerinden bazıları şunlardır: Ruh ve Beka-yı Ruh (Eser, Maarif Vekâleti Telif ve Tercüme Heyeti'nce yayınlanmak üzere satın alınmış, ancak yayımı

---

[106] Hikmet Bayur, *İbadet Dili,* Necati Lugal Armağanı, Ankara 1968, ss. 153-154.
[107] "Sırat-ı Müstakim": 183. sayısından itibaren haftalık mecmua olarak ve "Sebilürreşad" ismi ile çıkmaya devam etmiştir. Bkz. Âdem Efe, "Sebilürreşad", *DİA,* C. 36, İstanbul 2009, ss. 251-253.
[108] İsmail Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi II*, Kitabevi Yayınlar, İlaveli 3. Baskı, İstanbul 1997, s. 271.
[109] Ertan, "Merhum Diyanet İşleri Reisi Ahmet Hamdi Akseki", s. 52; Bolay, "Akseki, Ahmet Hamdi", ss. 294-295.
[110] https://www.islamveihsan.com/diyanetin-bilinmeyen-tarihi.html (Erişim tarihi: 28.12.2019 14.36); ayrıca bkz. Kara, "Din ile Devlet Arasında Sıkışmış Bir Kurum: Diyanet İşleri Başkanlığı" s. 50; M. Suat Mertoğlu, "Akseki'nin Ahmet Muhammed Şâkir'e Bir Mektubu: Sebilürreşad Yazarı Ahmet Hamdi Akseki'nin İslâm Dünyasına İlgisine Dair Notlar", *İslâm Araştırmaları Dergisi,* S. 36, 2016, ss. 169-170.
[111] Demirbağ vd. *Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Albümü,* C. 1, s. 25.
[112] Rabia Karakoyun Gündoğdu, "Ahmet Hamdi Akseki ve Din Dersleri Serencamı", *Ahmet Hamdi Akseki Sempozyumu (08-09 Kasım 2013 Antalya)*, Haz. Ahmet Ögke-Sabri Yılmaz, DİB Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2017, ss. 469-534.

gerçekleşmemiştir.); İslâm Dîni; Peygamberimizin Vecizeleri; Mezâhibin Telfîki ve İslâm'ın Bir Noktaya Cemʿi; Dinî Dersler; İslâm Dîni Fıtrîdir; İslâm Dîni Tabiî ve Umumî Bir Dindir; Ahlâk Dersleri; Askere Din Kitabı; Yavrularımıza Din Dersleri; Köylüye Din Dersleri; Düşmana Karşı; Yeni Hutbelerim; Ve'l-asr Suresinin Tefsiri'dir. Bunların yanında değişik yerlerde yayınlanan bazı tercüme ve makaleleri ise: Ramazan Armağanı; Peygamberimiz Hz. Muhammed ve Müslümanlık; Akaid-i İslâmiyye; Ulemâ-i İslâmiyye'ye Bir Sual ve Abdullah Guvilyam Efendi'nin Cevabı (Arapça'dan tercüme); Garânik Meselesi veya Hâtemü'l-Enbiyâ Hakkında En Çirkin Bir İsnadın Reddiyesi; Namaz Sûrelerinin Türkçe Terceme ve Tefsiri; Bir Misyonerle Musâhabe; Bulgaristan Mektupları; Gazâli'nin Ruh Nazariyesi; İslâm'da İktisad ve Tasarruf; Bilinmesi Elzem Hakikatler; Prophet Muhammed; A Study on Prophet Muhammed; İslâm Âlemi'nin Gerileme Sebepleri (G. Riviore'den Tercüme).

Yayımlanmamış olan eserleri ise Namaz ve Kur'an; Kur'ân-ı Kerîm Radyo ve Gramofon; İslâm'da Resim ve Sûretin Mâhiyeti; Hızır Hakkında; Kudret-i İlâhiyye ve İrâde-i Cüz'iyye; İhlâs Sûresi Tefsiri; Ölüm Nedir; Ahlâkî Umdeler; Terâvih Namazı; Kurban Nisabı; İbn Sînâ Felsefesi ve Tâcü'l-arûs ile Refu'l-melâm tercümeleri'dir.[113] Akseki'nin bu eserler ve makalelerinin yanında vefatından kısa bir süre önce kaleme alıp dönemin başbakanı Adnan Menderes'e sunduğu "Din Tedrisatı ve Dini Müesseseler Hakkındaki Rapor"u o dönem Türkiye'sindeki dini hayat ve din eğitiminin anlaşılmasına sunduğu katkı açısından oldukça önemlidir.[114]

1.2.4. Eyüp Sabri Hayırlıoğlu / 17 Nisan 1951- 10 Haziran 1960 (D. 1866- Ö. 08.10.1960)

Konya'nın tanınmış ailelerinden, Hayırlızâde'lere mensup olan Eyüp Sabri Hayırlıoğlu, 1886 yılında Konya'nın Ahmetfakıh Mahallesi'nde doğmuştur. Babası, Mehmed Efendi'dir. İlk tahsil hayatına sıbyan mektebinde başlamıştır. Burada tahsiline devam ederken aynı zamanda hıfza da çalışmış ve Hafız-ı Kur'an olmuştur. Daha sonra Konya'daki Ziyâiye Medresesinde zamanın tanınmış âlimleri; Sivaslı Ali Kemali ve Yalvaçlı Hacı Ömer Efendi'lerin derslerine devam etmiştir. Bu derslere devam ederken Konya'da açılan Darülfün'un Hukuk Şubesi imtihanlarına girmiş, kazanarak hukuk şubesine kaydını yaptırmıştır. Hayırlıoğlu, tahsil hayatına hem burada hem de Ziyâiye Medresesi'nde düzenli olarak devam etmiştir. Derslerdeki disiplin, düzen ve başarılarından dolayı hocalarının ve

[113] Bkz. Akseki'nin Eserleri İçin: Ahmet Hamdi Akseki, *Yeni Hutbelerim*, C. 2, İstanbul Cumhuriyet Matbaası, 1937, ss. 5-11; Ertan, *Ahmet Hamdi Akseki*, ss. 68-126*;* Yücel, "Ölümünün 33. Yıldönümünde Kendi Kaleminden Ahmed Hamdi Akseki" ss. 14-16*;* Bolay, "Akseki, Ahmet Hamdi", ss. 294-295.

[114] Bkz. Raporun Tam Metni için: Suat Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*, 3. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara 2015, ss. 258-278; Öcal, *Diyanet İşleri Başkanları ve Hizmetleri*, ss. 61-76.

arkadaşlarının takdirini kazanmıştır. 1911 yılında hukuk eğitimini birincilikle bitirip, 1912 yılında da Ziyâiye Medresesinden icazet almıştır.[115]

Hukuk ve medrese tahsilini Konya'da tamamladıktan sonra yakın arkadaşı Musa Kazım ile birlikte İstanbul'a gitmiştir. Burada girdiği Dârülfünun Müderris Muavinliği imtihanını kazanarak kısa bir süre müderris muavini olarak çalışmıştır. Daha sonra istifa ederek, Konya'ya geri dönmüştür. 1913'te başladığı Uşak Bidayet Mahkemesi Müddeiumumiliği (Savcı) görevini ise altı yıl sürdürdükten sonra 1919'da istifa edip tekrar avukatlık mesleğine dönmüştür. Konya'da avukatlık mesleğini icra ederken vilayet ve belediye encümenleri azalıklarında da bulunan Hayırlıoğlu, özellikle "Delibaş İsyanı'nda" ciddi yararlılıklar göstermiştir. Cesur davranışlar sergileyerek kanlı olayların önüne geçmiş ve böylece söz konusu isyanın büyümesine mani olmaya çalışmıştır.[116]

İkinci TBMM'de Konya mebusu olarak bulunan Hayırlıoğlu, Mecliste; inandığı davaları, içten gelen bir samimiyetle ve cesaretle savunmaktan asla geri durmamıştır. "Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun Tadili" ve "Cumhuriyet'in İlanı" müzakereleri yapılırken "ne olursa olsun hükümet şeklinin Cumhuriyet olması" gerektiğini ifade eden konuşmalar yapmıştır. Cumhuriyet'in ilanının; yüz bir pare topla ilan edilmesi için verdiği önerge, mecliste kabul edilmiştir. TBMM'nin ikinci devresinde mebusluktan çekilerek Konya'ya dönmüştür. Bundan sonra bir ara ticaret ile meşgul oldu ise de avukatlığa devam etmiştir.[117]

17 Nisan 1951'de dördüncü Diyanet İşleri Başkanı olarak göreve gelen Hayırlıoğlu, 10 Haziran 1960 tarihinde emekliliğe sevk edilene kadar; dokuz yıl iki ay'a yakın bu vazifeyi sürdürmüştür.[118] Din adamlarının mabetler dışında dînî kisve ile dolaşma yasağı, 22 Kasım 1951 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile kaldırılınca,[119] Hayırlıoğlu, mâbed dışında "Dini Kisve" yani cübbe giyilmesine izin verilen ilk Diyanet İşleri Başkanı olmuştur.[120]

Eyüp Sabri Hayırlıoğlu'nun Diyanet İşleri Başkanlığı, Demokrat Partinin iktidarda olduğu yıllara rastlamaktadır. Bu dönem; "Türkçe Kur'an" tartışmalarının zirveye ulaştığı

---

[115] Nadir Karakuş, "Eyüp Sabri Hayırlıoğlu (1884-1960)'nun Çocukluk ve Gençlik Yıllarında Osmanlı'da ve Konya'da Eğitim Öğretim", *4. Diyanet İşleri Reisi Eyüp Sabri Hayırlıoğlu*, Editörler: Mehmet Şahin- Ahmet Ögke- Şeref Göküş, Ayrıntı Basım Evi, Ankara 2019, ss. 19-22; Demirbağ vd. *Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Albümü,* s. 26; Veli Ertan, "Sabık Diyanet İşleri Başkanı Eyüp Sabri Hayırlıoğlu", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, C. 7, S. 77, 1968, ss. 227-228.

[116] Ertan, "Sabık Diyanet İşleri Başkanı Eyüp Sabri Hayırlıoğlu", s. 228.

[117] Mustafa Hizmetli, "Önemli Şahsiyetler (Dördüncü Diyanet İşleri Başkanı Eyüp Sabri Hayırlıoğlu)", *Türkiye Diyanet Vakfı Haber Bülteni*, S. 105, 2011, s. 73; Veli Ertan, "Eyüp Sabri Hayırlıoğlu", *DİA*, C. 17, İstanbul 1998, ss. 50-51.

[118] Geniş bilgi için bkz. Mehmet Dalkılıç, "Sosyo-Kültürel, Siyasal ve Dini Konularda Diyanet İşleri Başkanlığının Önemi Eyüp Sabri Hayırlıoğlu Yahut Menderes Dönemi (1950-1960)", *4. Diyanet İşleri Reisi Eyüp Sabri Hayırlıoğlu*, Editörler: Mehmet Şahin- Ahmet Ögke- Şeref Göküş, Ayrıntı Basım Evi, Ankara 2019, ss. 23-46; Ertan, "Sabık Diyanet İşleri Başkanı Eyüp Sabri Hayırlıoğlu", s. 227.

[119] Mustafa Keskin, "Türk İnkılâbı ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi", *Ufuk yayınları*, Kayseri 1995, s. 177.

[120] Hizmetli, "Önemli Şahsiyetler (Dördüncü Diyanet İşleri Başkanı Eyüp Sabri Hayırlıoğlu)", s. 73.

yıllardır. Hayırlıoğlu, Kur'an'ın, Latin harfler'iyle yazılmasına fetva vermeyince, bazı basın-yayın organlarının ve derneklerin hedefi haline gelerek aralarında uzun süren tartışmalar yaşanmıştır.[121] Siyasi iradenin desteğini de arkasına alarak geri adım atmayan Hayırlıoğlu, Türkçe Kur'an konusuna asla cevaz vermemiştir.[122]

Dini yayınların pek bulunmadığı bir dönemde bilhassa yaptığı radyo konuşmalarıyla Türkiye'deki dînî hayata önemli katkılarda bulunan[123] Hayırlıoğlu, 27 Mayıs 1960 ihtilalinden sonra hastalığı sebep gösterilerek emekliye sevk edilmiştir. Emekliliğinden dört ay sonra 8 Ekim 1960'da vefat etmiştir. Kabri Ankara'da Cebeci Asrî Mezarlığı'ndadır.[124] Hayırlıoğlu'nun yayımlanmış eseri bulunmamaktadır.

1.2.5. Ömer Nasuhi Bilmen / 30 Haziran 1960 - 6 Nisan 1961 (D. 1882- Ö. 12.10.1971)

Ömer Nasuhi Bilmen; 10 Ocak 1983'te Erzurum'un Salasor (Sarıyayla) köyünde doğmuştur. Babası, Şeyh Efendizade diye tanınan ve ulemadan olan Hacı Ahmet Hamdi Efendi, annesi Muhibe Hanımdır. Babası hac farizası için gittiği Medine-i Münevvere'de vefat edince 13 yaşında yetim kalmıştır. Erzurum Nakıbü'l-eşraf Kaymakamı ve Erzurum Ahmediye Medresesi müderrisi olan amcası Abdürrezzak İlmi Efendi'nin himayelerinde yetişmiştir.[125] İlk tahsiline müderris olan amcası Abdürrezzak İlmi Efendi ve Erzurum Müftüsü Narmanlızade Hüseyin Efendi de başlamıştır. Bu süreçte Farsça ve Arapça dillerini iyi derecede öğrenmiştir. Ayrıca Taftazani'nin "Şerhul-makasıd'ına" kadar pek çok kitabı da hocalarından okumuştur. 1908 senesinde İstanbul'a gelmiş, iki yıl, Tokatlı Şakir Efendi'nin (Fatih Dersiamı) derslerine devam ederek icazet almıştır. Dönemin, bir nevi hukuk fakültesi sayılan Medresetul-kudat'ın giriş sınavlarını kazanarak (1910) buradan birincilikle mezun olmuştur (1913).[126]

Medresetül-kudât'ta eğitim hayatını sürdürürken girdiği "Ruûs" imtihanında, Fatih Dersiamı payesini hak ederek, Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye medresesinin fıkıh müderrisliğine tayin edilmiştir. Daha sonra sırasıyla; Fetvahane-i Âli Müsevvid Mülazımlığı (1913),

---

[121] Mahmut Öztürk, "Diyanet İşleri Başkanı Eyüp Sabri Hayırlıoğlu ile Yaşanan Latince Kur'an Polemiği" *İstem*, C. 17, S. 33, 2019, ss. 65-87.

[122] Geniş bilgi için bkz. Yasin Pişgin, "Kuran'ın Tercümesi Meselesine Eyüp Sabri Hayırlıoğlu'nun Bakışı", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 6, S. 1, 2019, ss. 48-68.

[123] Hizmetli, "Önemli Şahsiyetler (Dördüncü Diyanet İşleri Başkanı Eyüp Sabri Hayırlıoğlu)", s. 73.

[124] Demirbağ vd. *Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Albümü,* s. 26.

[125] Ayhan Işık, "İstanbul'un 2. Müftüsü: Ömer Nasuhi Bilmen", *Ağa Kapısından Şeyhülislamlığa: İstanbul Müftülüğü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2019, s.173; Ayrıca bkz. Rahmi Yaren, "Bilmen, Ömer Nasuhi", *DİA*, C. 6, İstanbul 1992, ss. 162-163; Erdoğan Köycü, "Ömer Nasuhi Bilmen'in Hayatı ve Büyük İslâm İlmihâli Adlı Eseri Bağlamında Hadis İlmi'n deki Yeri", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S. 5, 2017, ss. 3140-3167; Demirbağ vd. *Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Albümü,* s. 27; Abdurrahman Şeref Güzelyazıcı, "Büyük Kaybımız", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, C. 10, S. 112-113, 1971, ss. 274-275; Öcal, *Diyanet İşleri Başkanları ve Hizmetleri*, ss. 79-82; Ayhan Işık, "İlme Adanan Ömür: Ömer Nasuhi Bilmen", *Din ve Hayat*, S. 24, 2015, ss. 56-61.

[126] Işık, "İstanbul'un 2. Müftüsü: Ömer Nasuhi Bilmen", s. 173; Yaren, "Bilmen, Ömer Nasuhi", s. 162.

Fetvahane-i Âli Müsevvid Baş Mülazımlığı (1914), Bahr-i Siyah Medresesi Farsça Dersi Muallimliği (1914), Heyet-i Te'lifiye Azalığı (1915), Mahkeme-i Temyiz Şeriyye Dairesi Terekeye Muteallik İlamat Telhis Mümeyyizliği (1917), ikinci kez Fetvahane-i Âli Heyet-i Te'lifiye Azalığı (1920), Meclis-i Tetkikat-ı Şer'iyye Azalığı (1922), Sahn Medresesi Kelam Müderrisliği (1923), İstanbul Müftülüğü Müsevvidliği ve Baş Müsevvidliği (1926) görevlerine getirilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti dönemine geçildiğinde ilk İstanbul Müftüsü olan Mehmed Fehmi Ülgener'in vefatına kadar (1943) İstanbul Müftülüğü Baş Müsevvidliği vazifesini devam ettirmiştir. 16 Haziran 1943'te yapılan seçimle; dersiamlar ve imam hatipler tarafından İstanbul Müftüsü seçilmiştir. Bilmen, memuriyet hayatına devam ederken bir yandan da Dârüşşafaka Lisesi'nde yaklaşık 20 yıl ahlak ve yurttaşlık bilgisi ile siretun-nebi dersleri, İstanbul İmam Hatip Okulu ve İstanbul Yüksek İslam Enstitüsünde kelam ve usul-i fıkıh dersleri okutmuştur. Ayrıca Medreset'ül-Vaizin ve Sahn Medresesi'nde ise çeşitli dersler vermiştir.[127]

On yedi yıldır yürüttüğü İstanbul Müftülü'ğü vazifesi'nde iken; 10.06.1960'da vekâleten daha sonra 30.06.1960'da asaleten Diyanet İşleri Başkanlığı görevine atanmıştır.[128] 06.04.1961'de emekliye sevk edilene kadar görevde kalan Bilmen, Başkanlık görevine başlamak için Ankara'ya geldiğinde selefi Hayırlıoğlu'nun icazetini almadan göreve başlamamıştır.[129] Bilmen'in yaklaşık 10 ay gibi kısa bir sürede Diyanet İşleri Başkanlığı görevinden ayrılması, "6013 sayılı kanunun 40/c madde/fıkrasına[130] bağlansa da görevinden ayrılma sebepleri arasında; "Türkçe ezan ve Kur'an", "dinde reform",[131] "Menderes ve arkadaşlarının idamı"[132] gibi o günkü yönetimin isteklerine karşı durarak, cesurca ve liyakatle mücadele etmesi, asla taviz vermemesi sayılabilir. Nitekim "dinde reform" meselesini Türkiye'nin gündemine getiren ve gündemde tutmak isteyenlere karşı: "Bozulmuş bir dinde reform olur. Dinimiz bozulmamış ki reform olsun." diyerek; tepkisini ve kararlı duruşunu çok

---

[127] Işık, "İlme Adanan Ömür: Ömer Nasuhi Bilmen", s. 57; Köycü, "Ömer Nasuhi Bilmen'in Hayatı ve Büyük İslâm İlmihâli Adlı Eseri Bağlamında Hadis İlmi'n deki Yeri", s. 3141.

[128] Demirbağ vd. *Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Albümü,* s. 27; Köycü, "Ömer Nasuhi Bilmen'in Hayatı ve Büyük İslâm İlmihâli Adlı Eseri Bağlamında Hadis İlmi'n deki Yeri", s. 3141.

[129] Hayırlıoğlu, Bilmen'e; "Devir; devri mefsedet devri, celb-i maslahat devri değil. Zor günler geçireceğiz. Ben hamdettim Allah'a, seni bu makama getirdiler. Çünkü sen devletimizi, milletimizi nice kötülüklerden, yanlışlıklardan vaz geçireceksin..."der. Bkz. https://www.islamveihsan.com/diyanetin-bilinmeyen-tarihi.html (Erişim tarihi: 28.12.2019 14.36).

[130] "Diyanet İşleri Reisi ve Yardımcısı 65 yaşını doldurduktan sonra vazifesini yapmağa yetersizlikleri İcra Vekilleri Heyetince ve Diyanet İşleri Müşavere ve Dinî Eserler İnceleme Kurulu Reis ve üyeleri ile yardımcıları, müftüler, vaizler ve hayrat hademesinin yine 65 yaşını doldurduktan sonra vazifelerini yapmağa yetersizlikleri Diyanet İşleri Reisliğince belirtilinceye kadar ve dersiamlar hayat kaydiyle çalıştırılabilirler" denilmektedir (bkz. "Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanununun 40 ıncı maddesinin (c) bendinin değiştirilmesine dair Kanun", 1953, (Madde: 1), *T. C. Resmi Gazete*, S. 8315, 22 0cak 1953).

[131] Ahmet Selim Bilmen, *Ömer Nasuhi Bilmen: Hayatı-Eserleri-Anılar*, İstanbul 1975, ss.1-15; Yaren, "Bilmen, Ömer Nasuhi", *DİA*, s. 162.

[132] https://www.islamveihsan.com/diyanetin-bilinmeyen-tarihi.html (Erişim tarihi: 28.12.2019,14.36).

net ortaya koymuştur.[133] Sülale-i tahireden (seyyid)[134] olan Bilmen, 12 Ekim 1971 salı sabahı Fatih'teki evinde vefat etmiştir. Kabri Edirnekapı Sakızağacı Mezarlığı'ndadır.[135]

Arapça ve Farsça'yı çok iyi bilen, Fransızca'ya tercüme yapacak seviyede hâkim olan merhum Bilmen, 89 yıllık hayatının büyük bir kısmını telifle geçirmiştir. Daha 16 yaşında iken sahabi Abdurrahman Gazi'ye yazdığı şiiri, Mekteb-i kudat'ta talebe iken Beyanül-hak, Sırat-ı Müstakim ve Sebilür-reşad gibi mecmualardaki makaleleri, Farsça ve Türkçe kaleme aldığı divançesi (Nuzhetul-Ervah), "İki Şukufe-i Taaşşuk" adlı romanı ve İslam Türk Ansiklopedisi'nde yazdığı kırk'a yakın madde yanında İslami İlimler alanında oldukça hacimli ve çok sayıda eser vermiştir. Çeşitli çevrelerce; bu eserlerinden sadece "Büyük İslam İlmihali'ni yazmış olması onun, "büyük âlim" olarak nitelenmesine kâfi geleceği söylenmiştir.[136] Eserlerinden bazıları; Büyük Tefsir Tarihi; Nesâih-i Kur'âniyye; İslâm Hukûku Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu; Ashâb-ı Kiram Hakkında Müslümanların Nezîh İtikatları; Büyük İslâm İlmihâli; Kurban Mâhiyeti Vücûbu Hikmet-i Teşrîiyyesi; Yüksek İslâm Ahlâkı; Sûre-i Fethin Tefsîri; Tefsîr Târihi; Beşyüz Hadis-i Şerif; Kur'ân-ı Kerîm'in Tefsiri ve Türkçe Meâli Alisi; Sualli Cevaplı Dinî Bilgiler; Muvazzah İlmi Kelâm; İ'tilâyı İslâm ile İstanbul Tarihçesi; Mülahhas İlm-i Tevhid; Akâid-i İslâmiyye; İstanbul ve Fâtih; Dinî Bilgiler; Güzel Dinim Biricik Peygamberim; İslâm'ın Diğer Dinlere Üstünlüğü; Hadis Günlüğüm ve Dinî ve Felsefî Ahlâk Lügatçesi'dir. [137]

1.2.6. Hasan Hüsnü Erdem / 6 Nisan 1961- 13 Ekim 1964 (D. 08.07.1889- Ö. 22.08.1974)

Hasan Hüsnü Erdem; Antalya'nın Akseki ilçesi Sadıklar köyünde 1889 senesinin 8 Temmuz'unda doğmuştur. Babası, Şeyh Hasan Efendinin oğlu müderris Sâdık Efendi'dir.[138] İlk tahsiline doğduğu köyde başlayan Erdem, babasından da Arapça ve mantık ilimlerini okumuştur. Doğduğu Sadıklar Köyü'nde başladığı tahsil hayatına bir süre Konya ilinde devam etmiştir. Eğitim hayatına İstanbul'da devam etmek isteyen Erdem, Konya'dan ayrılıp İstanbul'a geçmiş, burada fetva emini Ali Rızâ Efendi (Muğlalı) ve Bayındırlı Mehmed Şükrü Efendi'nin (Fatih dersiâmı) derslerini takip ederek 1912'de icâzet almıştır. Daha sonra girdiği Dârülfünun'un Ulûm-i Âliyye-i Dîniyye bölümü; Şeyhülislam Mustafa Hayri Efendinin

---

[133] Işık, "İlme Adanan Ömür: Ömer Nasuhi Bilmen", ss. 57-60; Yaren, "Bilmen, Ömer Nasuhi", *DİA*, s. 162.
[134] Ömer Nasuhi Bilmen'in sicil dosyası, İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi, TC. 280/8 belge no: 22.
[135] Güzelyazıcı, "Büyük Kaybımız", s. 275.
[136] Işık, "İlme Adanan Ömür: Ömer Nasuhi Bilmen", s. 57.
[137] Geniş bilgi için bkz: Köycü, "Ömer Nasuhi Bilmen'in Hayatı ve Büyük İslâm İlmihâli Adlı Eseri Bağlamında Hadis İlmi'n deki Yeri", ss.3143-3147; Bilmen, "*Ömer Nasuhi Bilmen: Hayatı-Eserleri-Anılar"*, ss. 15-54; Osman Öztürk-Bekir Topaloğlu, *Cumhuriyet Devrinde Yayınlanan İslâmî Eserler Bibliyografyası (1923-1973)*, Ankara 1975, s. 154.
[138] Şeref Göküş, "Altıncı Diyanet İşleri Başkanı Hasan Hüsnü Erdem: Hayatı, Eserleri ve Başkanlığı Dönemindeki Yaygın Din Eğitimi Faaliyetleri", *TYB Akademi-Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi,* S. 25, 2019, s. 109; Demirbağ vd. *Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Albümü,* s. 28.

hazırladığı "Islah-ı Medaris Nizamnamesi'nin" 1914'te yürürlüğe girmesi ile kapatılmış, bunun üzerine aynı nizamname ile faaliyete geçen Dârülhilâfe Medresesi âlî kısmının üçüncü sınıfına geçiş yaparak buradan 1916 yılında mezun olmuştur. 1918 yılında Medresetü'l-Mütehassısîn'in (Süleymaniye Medresesi) Fıkıh ve Usûl-i Fıkıh şubesinden de mezun olan Erdem'in "Ahkâm-ı Radâ" adlı doktora tezi birinciliğe layık bulunmuş, bu çalışmasıyla İstanbul müderrisliği ruûsu'nu almayı hak etmiştir.[139]

Memuriyete 1920'de dersiâm olarak başlamıştır. 1920-1922 yılları arasında Antalya Mekteb-i Sultânîsi ve Dârülmuallimîn'i'nde din dersleri muallimliği yapmıştır. Daha sonra sırasıyla; Ankara'da bulunan Dârü'l-Hilâfe Medresesi Müdürlüğü ile aynı medresenin fıkıh ve mecelle dersleri müderrisliği ve Şeriyye ve Evkaf Vekâleti Tedrisat Heyeti azalığı (1922-1924), Antalya'da bulunan Ortaokul, İmam Hatip ve lise Mekteplerinde içtimaiyat, terbiye, Türkçe, Din ve meslek dersleri muallimliği (1924-1937), Isparta Ortaokulunda Türkçe öğretmenliği (1937-1944), Diyanet İşleri Reisliği Müşavere Kurulu Üyeliği ve Reisliği (1944-1961) görevlerinde bulunmuştur. Diyanet İşleri Reisliği Müşavere Kurulu üyeliği yaptığı yıllarda; Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde tefsir ve tefsir tarihi dersleri (1952-1961) vermiştir. Altı Nisan 1961'de Diyanetin 6. Başkanı olarak göreve gelmiş ve 13 Ekim 1964'e kadar 3 yıl 6 ay 7 gün görevde kalmıştır. Başkanlık görevinden emekliye ayrıldıktan iki yıl sonra yaklaşık 10 ay Din İşleri Yüksek Kurulu üyeliği (1966) görevinde bulunmuştur.[140]

Milli Mücadele yıllarında Antalya ve Ankara'da yaptığı vaazları ve okuduğu hutbeleri, halk nezdinde büyük tesir oluşturmuş, halkın milli mücadele etrafında kenetlenmesine ciddi katkılar sunmuştur. Bu sırada yaptığı vaaz ve okuduğu hutbelerinden bir kısmı Antalya'da yayın yapan "Tenvir" ve "Yeni Hayat" gazetelerinde yayımlanmıştır. Aynı şekilde "Hâkimiyet-i Milliye" ile "Öğüt" gazeteleri, Erdem'in 1922 yılı Ramazan'ının, bayram

---

[139] Geniş bilgi için bkz. Göküş, "Altıncı Diyanet İşleri Başkanı Hasan Hüsnü Erdem: Hayatı, Eserleri ve Başkanlığı Dönemindeki Yaygın Din Eğitimi Faaliyetleri", ss. 109-132; Özdemir, " Antalya'nın Yetiştirdiği Diyanet İşleri Başkanları", ss. 538-539; Demirbağ vd. *Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Albümü,* s. 28; "Riyazü's-Salıhin Mütercimi Sabık Diyanet İsleri Başkanı Hasan Hüsnü Erdem", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi-Dini-İlmi-Edebi-Mesleki Aylık Dergi*, C. 13, S. 6, 1974, ss. 379-384; Veli Ertan, "Erdem Hasan Hüsnü", *DİA*, C. 11, İstanbul 1995, ss. 283-284; Erdoğan Köycü, "Hasan Hüsnü Erdem'in Hayatı ve İlâhî Hadîsler Adlı Eserinin Kudsî Hadîs Literatürü'ndeki Yeri", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 7, S. 2, 2018, ss. 602-626; Yasin Pişgin,"Bir Din Âlimi Olarak Hasan Hüsnü Erdem ve Enfâl Suresinin Altmışıncı Ayeti Hakkındaki Yorumu", *Turkısh Academıc Research Revıew*, C. 4, S. 1, 2019, ss. 121-134; Öcal, *Diyanet İşleri Başkanları ve Hizmetleri*, ss. 83-85; Diyanet İsleri Başkanı Hasan Hüsnü Erdem'in Hal Tercümesi", *Diyanet İsleri Başkanlığı Dergisi,* 1961, ss. 258-261.

[140] Göküş, "Altıncı Diyanet İşleri Başkanı Hasan Hüsnü Erdem: Hayatı, Eserleri ve Başkanlığı Dönemindeki Yaygın Din Eğitimi Faaliyetleri", ss. 112-113; Yasin Pişgin, "Bir Din Âlimi Olarak Hasan Hüsnü Erdem", *6. Diyanet İşleri Reisi Hasan Hüsnü Erdem*, Editörler: Mehmet Şahin- Ahmet Ögke- Şeref Göküş, Ayrıntı Basım Evi, Ankara 2019, ss.11-16; Erdoğan Köycü, " "İlâhî Hadîsler" Adlı Eser Bağlamında Hasan Hüsnü Erdem'in Hadis Müktesebatı", *6. Diyanet İşleri Reisi Hasan Hüsnü Erdem*, Editörler: Mehmet Şahin- Ahmet Ögke- Şeref Göküş, Ayrıntı Basım Evi, Ankara 2019, ss. 30-32.

namazında; Hacı Bayram Camii'nde (Ankara) yaptığı vaaz'ının tesirini gündem yaparak kendisi hakkında övgü dolu yazılar yayımlamışlardır.[141]

Erdem'in Diyanet İşleri Başkanlığı görevine başlaması ile birlikte bazı basın-yayın organları kendisinin "İslam dininde reform yapacağı" iddiasını dile getirmiş; kendisine sorulan "İslam dininde reform yapılabilir mi?" sorusuna; "İslam dini bizatihi tahrif edilmiş dinleri reforme eden, en son ve en mükemmel dindir. Binaenaleyh bu dinin Kur'an ve Sünnete dayanan esasları üzerinde herhangi bir reform yapılması bahis mevzuu olamaz…" diyerek bu iddiayı keskin bir dille reddetmiştir.[142]

İdareci ve teşkilatçı yönü yüksek olan Erdem, kapsamlı bir teşkilat yasasının çıkarılması için ciddi gayretler sarf etmiştir. Zamanın Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel başta olmak üzere hükümet ve diğer birçok siyasetçi ile görüşmeler yapmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanun Tasarısı'nın, İçişleri Komisyonu'ndaki müzakerelerine bizzat katılmıştır. 429 no'lu kanun'da yer alan; "İslam dininin itikat ve ibadet alanıyla ilgili işleri yürütmek ve dini kurumları idare etmek" cümlesiyle sınırlandırılan Başkanlığın görevleri arasına "ahlak" ifadesinin de eklenmesi için her fırsatta kamuoyu oluşturarak meseleyi gündemde tutmuştur.[143] Döneminde başlayan kanun tasarısı çalışmaları, onun zamanında yasalaşamamıştır.

Göreve geldiğinde hedefleri arasına; nitelikli ve vasıflı din görevlisi yetiştirme'yi koyan Erdem, bu doğrultuda; müftü ve vaizler için 45 günlük, imam-hatipler ve müezzinler için üç'er aylık tekâmül kursları düzenlemiştir. Müftü ve vaiz'ler için on ilde açılan bu kurslara; lise mezunu ve 55 yaşını geçmeyenlerden 400 kursiyer katılarak sertifika almıştır. İmam-hatip ve müezzinler için açılan "Hayrat Hademesi Tekâmül Kursları" il merkezlerinde açılmıştır. Bu kurslarda alanında yetkin ve nitelikli kişilerce ders verilmesine ayrı bir önem verilmiştir.[144] Erdem döneminin önemli icraatlarından biri de 1943 yılından bu yana inşasına başlanamayan Kocatepe Cami ve Külliyesinin temellerinin atılmış olmasıdır. Projenin idare

---

[141] Bkz. Göküş, "Altıncı Diyanet İşleri Başkanı Hasan Hüsnü Erdem: Hayatı, Eserleri ve Başkanlığı Dönemindeki Yaygın Din Eğitimi Faaliyetleri", ss. 112-113; Pişgin, "Bir Din Âlimi Olarak Hasan Hüsnü Erdem", ss. 11-16; Köycü, "İlâhî Hadîsler" Adlı Eser Bağlamında Hasan Hüsnü Erdem'in Hadis Müktesebatı", ss. 30-32.

[142] Göküş, "Altıncı Diyanet İşleri Başkanı Hasan Hüsnü Erdem: Hayatı, Eserleri ve Başkanlığı Dönemindeki Yaygın Din Eğitimi Faaliyetleri", s. 119.

[143] Göküş, "Altıncı Diyanet İşleri Başkanı Hasan Hüsnü Erdem: Hayatı, Eserleri ve Başkanlığı Dönemindeki Yaygın Din Eğitimi Faaliyetleri", s. 123; Bilal Deliser, "Bir Diyanet İşleri Reisi: Hasan Hüsnü Erdem", *6. Diyanet İşleri Reisi Hasan Hüsnü Erdem*, Editörler: Mehmet Şahin- Ahmet Ögke- Şeref Göküş, Ayrıntı Basım Evi, Ankara 2019, s. 23.

[144] Göküş, "Altıncı Diyanet İşleri Başkanı Hasan Hüsnü Erdem: Hayatı, Eserleri ve Başkanlığı Dönemindeki Yaygın Din Eğitimi Faaliyetleri", ss. 124- 127; Pişgin, "Bir Din Âlimi Olarak Hasan Hüsnü Erdem", s. 16.

binaları inşa edilmiş; fakat caminin inşasına mimarî tarzından kaynaklanan bazı eleştirilerden dolayı ara verilmiştir.[145]

Kendisini tanıyanlara göre fiziki olarak nahif bir vücut yapısı olmasına karşın; yüksek dini ve tarihi bilgisi, çok yönlü entelektüel kişiliği ve şuuru yanında, müessir ve güçlü hitabeti, dinî ve ahlâkî konularda, ödün vermeyen duruşu ile sert ve ulu gövdeli bir çınar gibidir. Ancak bireysel ve toplumsal ilişkiler söz konusu olduğunda, kendisindeki bu berk mizaç, yerini nezaket ve tevazu'ya bırakmıştır. Ömrünü dinine, devletine ve Diyanet'e adayan Erdem; 22 Ağustos 1974 tarihinde Ankara'daki evinde ebediyete intikal etmiştir. Kabri, Antalya'nın Akseki ilçesindeki Sadıklar Köyü'ndedir.[146]

İlmî müktesebatını ve zaman içerisinde biriktirdiği meslekî tecrübesini vaaz, sohbet ve eserleri ile vefatına kadar toplumun istifadesine sunmaya devam eden merhum Erdem'in eserleri: Riyâzü's-sâlihîn ve Tercümesi; Oruç ve Ramazan İbadetlerine Dair Yüzbir Hadis; Kırk Kutsi Hadis; Berat Gecesi Hakkında Bir Tetkik; İlâhî Hadisler; Abdest Almanın Diş ve Göz Sağlığı Bakımından Önemi; Ebedî Risâlet; Riyâzü's-sâlihîn Hadislerinin Ravileri Olan Ashâb-ı Kirâm'ın, Hadis İmamlarının Hal Tercümeleri; Ağaç Sevgisinin Önemi Hakkındaki Ayet ve Hadîslerin Mealleri; Hayvanlara Acımak ve 250 İslam Büyüğünün Hal Tercümesi'dir. Henüz yayımlanmamış bazı eserleri ise şunlardır: Dört Mezhebe Göre Süt-Annelik ve Süt-Kardeşliğin Hükümleri; El-Edebü'n-Nebevî Tercümesi; Duanın Âdâb ve Şerâiti; Müslümanlıkta İlmin Değeri; Kur'an-ı Kerim'in Fezâili; Peygamberimizin Okuma Yazma Bilip Bilmediği Hakkında Bir Tetkik; Abdullah İbn-i Ömer'in Rivayet Ettiği Hadislerden Seçmeler ve Antalya Paşa Camii Şerifinde İrad Etmiş Olduğu Hutbeler.[147]

---

[145] Geniş bilgi için bkz. Göküş, "Altıncı Diyanet İşleri Başkanı Hasan Hüsnü Erdem: Hayatı, Eserleri ve Başkanlığı Dönemindeki Yaygın Din Eğitimi Faaliyetleri", ss. 124-128.

[146] Göküş, "Altıncı Diyanet İşleri Başkanı Hasan Hüsnü Erdem: Hayatı, Eserleri ve Başkanlığı Dönemindeki Yaygın Din Eğitimi Faaliyetleri", ss. 131-132; Deliser, "Bir Diyanet İşleri Reisi: Hasan Hüsnü Erdem", ss. 22-28; Pişgin, "Bir Din Âlimi Olarak Hasan Hüsnü Erdem", s. 16.

[147] Eserleri ile ilgili geniş bilgi için bkz. Göküş, "Altıncı Diyanet İşleri Başkanı Hasan Hüsnü Erdem: Hayatı, Eserleri ve Başkanlığı Dönemindeki Yaygın Din Eğitimi Faaliyetleri", ss. 117-118; Köycü, " "İlâhî Hadîsler" Adlı Eser Bağlamında Hasan Hüsnü Erdem'in Hadis Müktesebatı", ss. 32-60; Köycü, "Hasan Hüsnü Erdem'in Hayatı ve İlâhî Hadîsler Adlı Eserinin Kudsî Hadîs Literatürü'ndeki Yeri, s. 604; "Diyanet İsleri Başkanı Hasan Hüsnü Erdem'in Hal Tercümesi", ss. 258-261; Deliser, "Bir Diyanet İşleri Reisi: Hasan Hüsnü Erdem", ss. 25-26; Mehmet Eren, "Ashab-ı Kiram'ın Hal Tercümesine Dair Eseri Çerçevesinde Hasan Hüsnü Edem'in Biyografi Yazarlığı", *6. Diyanet İşleri Reisi Hasan Hüsnü Erdem*, Editörler: Mehmet Şahin- Ahmet Ögke- Şeref Göküş, Ayrıntı Basım Evi, Ankara 2019, ss. 82-100; Kamil Büyüker, "Hasan Hüsnü Erdem'in İslami Dergi ve Mecmualarda Yayınlanmış Yazıları ve Hakkında Yayınlanan Yazılar -Bir Tasnif Denemesi-, *6. Diyanet İşleri Reisi Hasan Hüsnü Erdem*, Editörler: Mehmet Şahin- Ahmet Ögke- Şeref Göküş, Ayrıntı Basım Evi, Ankara 2019, ss. 102-112.

1.2.7. Mehmet Tevfik Gerçeker / 15 Ekim 1964- 16 Aralık 1965 (D. 1898- Ö. 28.01.1982)

Mehmet Tevfik Gerçeker; Bursa ili Karacabey (Mihaliç) ilçesinde 1898 senesinde doğmuştur. Millî Mücadele'nin öncü isimlerinden olan babası; 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'nin açılış duasını yapan Bursa mebusu ve ilk Şer'iyye ve Evkaf Vekili Mustafa Fehmi Gerçeker, annesi ise Hafize Hanımdır.[148] İlk ve rüşdiye öğrenimini Karacabey'de tamamlamıştır. Öğrenim hayatını sürdürürken bir yandan da babasından Kur'an ve tecvit dersleri alarak hafızlığa çalışmıştır. 1916 yılında başladığı askerlik vazifesine kadar, babasından Arapça ve fıkıh başta olmak üzere İslami ilimleri okumuştur. Askerlik hizmetini bitirdikten sonra tahsil hayatını devam ettirmek için İstanbul'a gitmiştir. Burada, Müneccim Başı Hüseyin Hilmi Efendi'den astronomi, Ahmet Ziya Efendi'den matematik dersleri alan Gerçeker[149], Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi'nden mezun olmuştur.[150]

İstanbul'da tahsil hayatını devam ettirirken Anadolu'da başlayan Millî Mücadele hareketiyle ilişkili görülmüş, Damad Ferit Paşa'nın sadrazamlığı sırasında, Birinci Dîvân-ı Harb-i Örfî' de yargılanmıştır. Dokuz ay tutukluluk sürecinden sonra sadrazam Tevfik Paşa zamanında beraat ederek serbest bırakılmıştır. Gerçeker, daha sonra "Yumurta Tüccarı Belgesi" ile İstanbul'dan ayrılarak önce İnebolu'ya oradan Ankara'ya, ailesinin yanına dönerek, burada Millî Mücadele'ye destek olmuştur.[151] 5 Kasım 1925'te Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinin ilk yükseköğrenim kurumu olan "Ankara Adliye Hukuk Mektebi" açılana kadar başta babası olmak üzere dönemin meşhur ulemalarından ders alan Gerçeker, Ankara Adliye Hukuk Mektebi'nin ilk talebelerinden olmuştur. Aynı zamanda bu mektebin 1928 yılında verdiği ilk mezunlarındandır.[152]

Gerçeker sırasıyla; Adliye Vekâleti Sicil Dairesi kâtipliği (1921), Umûr-ı Şer'iyye ve Evkaf Vekâlet'inin Tedrisat Umum Müdürlüğü'nde başkâtiplik (1921),[153] Umûr-ı Şer'iyye ve Evkaf Vekâlet'inin kaldırılması üzerine Diyanet İşleri Reisliği muamelat mümeyyizliği (1924), Şûrâ-yı Devlet Reisliği'nde sırasıyla üçüncü (1932), ikinci ve birinci sınıf muavinlik, Uyuşmazlık Mahkemesi kanun sözcülüğü (1946), Danıştay Umumi Heyeti âzalığı (1947),

---

[148] Mustafa Fehmi Gerçeker, *Karacabey'den Ankara'ya*, Mustafa Kâmil Gerçeker, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara 1982, ss. V-XII; Demirbağ vd. *Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Albümü,* s. 29; "Yeni Diyanet İşleri Başkanımız", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi,* C. 3, S. 10-11, 1964, ss. 228-229; Veli Ertan, "Gerçeker, Mehmet Tevfik", *DİA*, C. 14, İstanbul 1996, s. 27; Orhan Balcı, "Diyanet İşleri Başkanlarımız", *Diyanet Gazetesi*, S. 336, Ankara 1987, ss. 15-16.

[149] Balcı, "Diyanet İşleri Başkanlarımız", ss. 15-16; Ertan, "Gerçeker, Mehmet Tevfik", s. 27.

[150] Gerçeker, *Karacabey'den Ankara'ya,* s.VII; https://www.anayasa.gov.tr/tr/baskanvekilleri-ve-uyeler/emekli-uyeler/tevfik-gerceker/ (Erişim tarihi: 22.03.2020 22.02).

[151] Gerçeker, *Karacabey'den Ankara'ya,* s.VI; Öcal, *Diyanet İşleri Başkanları ve Hizmetleri*, s. 87.

[152] Gerçeker, *Karacabey'den Ankara'ya,* s. VIII; Ertan, "Gerçeker, Mehmet Tevfik", s. 27; "Yeni Diyanet İşleri Başkanımız", s. 229.

[153] Geniş bilgi için bkz. Gerçeker, *Karacabey'den Ankara'ya,* s. VII.

Danıştay Umumi Heyeti'nce Gümrük ve Tekel Bakanı Suat Hayri Ürgüplü' nün yargılanması için kurulan Yüce Divan üyeliği, (1947), Yüksek Seçim Kurulu üyeliği (1952), Türkiye Eczacılar Birliği Yüksek Haysiyet Divanı üyeliği (1959), Danıştay 9. Dairesi başkanlığı (1959), Danıştay 7. Dairesi başkanlığı (1960), Danıştay başkan vekilliği (1960-1961), Anayasa Mahkemesi üyeliği (1962) ve başkan vekilliği (1962) görevlerinde bulunmuştur. Kırk yılı aşan memuriyet hayatını; Anayasa Mahkemesi başkan vekilliği görevinde iken yaş haddinden emekliye ayrılarak sonlandırmıştır. Emekli olduktan bir yıl sonra 15 Ekim 1964'te 7. Diyanet İşleri Başkanı olarak göreve gelen Gerçeker, 16 Aralık 1965 tarihine kadar bir yıl iki ay süreyle görevde kalmıştır.[154] Başkanlığı döneminde yürürlüğe giren Teşkilat'ın 633 sayılı "Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun'un" hazırlanmasına hukukçu kimliği ile ciddi katkılar sunan Gerçeker,[155] "dini tahsil'ini babasından aldığı" ile ilgili haksız eleştirilere maruz kalmıştır.[156]

"Hayat hareket ister, tembellik tasfiyeye yol açar, Ben şöhret için değil, verilen görev için çalışırdım. Yaşamaktan gaye; vatana hizmet olmadıkça her emek boşunadır" dizeleriyle yaşamanın amacını "vatana hizmet" olarak belirten Gerçeker, 1982 senesinin 28 Ocak'ında Ankara'da vefat etmiştir. Anayasa Mahkeme'si önünde yapılan cenaze merasiminde kendisinden bahisle; "Gerçeker ile birlikte Türk hukuk yaşamında bir dönem kapanmıştır." denilmiştir. Danıştay'ın önünde yapılan merasimde ise "Danıştay'ın, kurucularından birini yitirdiği" söylenmiştir.[157] Oğlu Mustafa Kâmil'in, "Karacabey'den Ankara'ya" adlı eserin önsözünde; babasıyla ile ilgili zikrettiği iki anısı, onun, devlete ve millete hizmet ederken ne kadar hassas davrandığının çok çarpıcı örneklerindendir.[158] Merhum Gerçeker, babasının (Mustafa Fehmi) 1900 senesinden vefatına kadar yazdığı günlüklerini tedvin ederek Latin harfleriyle kaleme almış fakat hayatta iken yayımlayamamıştır. Oğlu Mustafa Kamil, bu eseri; babasının vefatından sonra "Karacabey'den Ankara'ya" adıyla yayımlamıştır.[159]

---

[154] https://www.anayasa.gov.tr/tr/baskanvekilleri-ve-uyeler/emekli-uyeler/tevfik-gerceker/ (Erişim tarihi: 22.03.2020 23.12); Gerçeker, *Karacabey'den Ankara'ya*, ss.VII-VIII; Öcal, *Diyanet İşleri Başkanları ve Hizmetleri*, ss. 87-88; Ertan, "Gerçeker, Mehmet Tevfik", s. 27; "Yeni Diyanet İşleri Başkanımız", s. 229.

[155] Bkz. Gerçeker, *Karacabey'den Ankara'ya,* s. XI.

[156] http://www.gercekhayat.com.tr/kapak/diyanetin-aci-tarihi/ (Erişim tarihi: 01.02.2020 16.24).

[157] Gerçeker, *Karacabey'den Ankara'ya,* s. XII.

[158] "Diyanet İşleri Başkanı iken: Bir müftü tarafından eve getirilen hediye, Gerçeker evde olmadığı için eve alınamaz, o, gelene kadar kapının önünde bekler. Ertesi gün evden çıkarken gelen hediyenin bulunduğu sandık makam aracına alınır ve Diyanete götürülür. Eşit parçalara bölünerek; "filanca müftünün hediyesi" diyerek çalışanlara dağıtılır… Yine soğuk kış günlerinde okula giden oğlu ile birlikte evden çıkarlar, makam aracının başına geldiklerinde; "hadi güle güle" diyerek oğlu ile vedalaşır, kendisi makam aracı ile devam ederken oğlu kendi imkânları ile okula gider…" Bkz. Gerçeker, *Karacabey'den Ankara'ya,* s. XII.

[159] Gerçeker, *Karacabey'den Ankara'ya,* s.VIII-XI; Ertan, "Gerçeker, Mehmet Tevfik", s. 27.

1.2.8. İbrahim Bedrettin Elmalı / 17 Aralık 1965- 25 Ekim 1966 (D. 1903- 05.11.1994)

İbrahim Bedrettin Elmalı; 1903'te Antalya'nın Elmalı ilçesi Karyağdı mahallesinde doğmuştur. Babası, "Saraç Koca Alioğulları" ailesinden Ali Efendi, annesi ise Naciye Hanım'dır. Sekiz yaşında annesini, on dört yaşında iken de babasını kaybeden Elmalı, ilk ve orta öğrenimini (Dar'ul Hilafe Medresesi) doğduğu ilçede tamamlamıştır.[160] Daha sonra dayısı, Muhammed Hamdi Yazır'ın destek ve gözetiminde İstanbul'a gelerek Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi'ne girmiştir (1916). Bu medresenin; 1919'da "İbtida-i haric",[161] 1923'te ise "İbtida-i dâhil" kısımlarını bitirmiştir. Ancak medreselerin 1924'te kapatılmasıyla, buradaki eğitim sürecine devam edememiştir. Tevhid-i Tedrisat Kanun'unun 4. maddesi gereği İstanbul'da Dârü'l-fünûn İlahiyat Fakültesi'ne geçiş yaparak, 1928'de buradan mezun olmuştur.[162] Daha sonra Dârü'l-fünûn Edebiyat Fakültesi Felsefe şubesine de devam etmiş fakat hastalığı sebebiyle bitirme sınavlarına girememiştir.[163] Bir süre "Mekteb-i Hukuk"ta eğitime başlamışsa da yine hastalığı sebebiyle, bu eğitimini yarıda bırakmak zorunda kalmıştır.[164]

Çalışma hayatına, İstanbul'da yüksek tahsiline devam ederken başlayan Elmalı, ücretli olarak; Hayderî Hüseyin Dede Camii ve Haseki semtindeki Şirmerd Çavuş Camii müezzinliği (1927-1931), Sankt Georg Avusturya Lisesi ve Ticaret Okulu'nun ilk kısmında vekil Türkçe öğretmenliği (1931-1932), Beyoğlu Bulgar Okulu'nda Türkçe ve yurt bilgisi vekil öğretmenliği (1932-1934) görevlerinde bulunmuştur.[165] Askerlik vazifesini (1934-1935) tamamladıktan sonra ilk resmi görevine, İstanbul Müftülüğü'nde kâtip olarak başlamıştır (1935). Bu görevini sürdürürken, o yıllardaki uygulama gereği, 28 Ağustos 1942'de ikinci kez teğmen olarak askerlik görevine başlamış, 28 Mart 1944'te terhis olmuştur. Askerlik dönüşü, kendi isteği ile Vakıflar Umum Müdürlüğü Vakıf Kayıtlar Müdürlüğü mümeyyizliği'ne tayin edilmiştir (1944). Daha sonra sırasıyla; Başbakanlık Arşiv Umum Müdürlüğü arşiv memurluğu (1944-1945), Çalışma Bakanlığı birinci mümeyyizliği (1945-1946), Çalışma

---

[160] Mehmet Şahin, Şeref Göküş, "Antalya'da Bir İlim ve İrfan Merkezi: Elmalı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 13, S. 71, 2020, s. 1066; Özdemir, " Antalya'nın Yetiştirdiği Diyanet İşleri Başkanları", ss.540; Demirbağ vd. *Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Albümü,* s.28; Ahmet Onay, "Elmalı Hocamızın Ardından", *Diyanet Aylık Dergi,* S. 49, Ankara 1995, ss. 40-41; Mehmet Bulut, "Elmalı, Bedrettin İbrahim", *DİA,* C. Ek-1, İstanbul 2016, ss. 403-404.

[161] İbtidâ-i hâriç: Osmanlı medrese teşkilâtında ilk derecedir. Medreselerin "İbtidâ-i hâriç" kısmında "mukaddimat-ı ulûm" okunduktan sonra "İbtidâ-i dâhil"e devam etme yeterliliğini elde edenler; "İbtidâ-i dâhil" kısmına ve sonra yüksek ilim okunan "Mûsile'lere" ve oradan da imtihanda başarılı olanlar; "Sahn Medrese'lerine intisap ederlerdi. Bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, ss. 260-280; Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, Medrese Yayınevi, İstanbul 1980-1981, ss. XXX-XXXI.

[162] Mehmet Bulut, "İstanbul'un 4. Müftüsü, İbrahim Bedrettin Elmalı", *Ağa Kapısından Şeyhülislamlığa: İstanbul Müftülüğü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019, Ankara, s. 193.

[163] Öcal, *Diyanet İşleri Başkanları ve Hizmetleri*, s. 89.

[164]Onay, "Elmalı Hocamızın Ardından", *Diyanet Aylık Dergi,* ss. 40-41; Bulut, "İstanbul'un 4. Müftüsü, İbrahim Bedrettin Elmalı", s. 193.

[165] Şahin, Göküş, "Antalya'da Bir İlim ve İrfan Merkezi: Elmalı", s. 1066; Bulut, "İstanbul'un 4. Müftüsü, İbrahim Bedrettin Elmalı", ss. 193-194.

Bakanlığı Kâğıt İşleri Müdürlüğü birinci sınıf mümeyyizliği (1946-1953) vazifelerinde bulunduktan sonra 30 Kasım 1953'te Üsküdar Müftüsü olarak yeniden teşkilat bünyesine geri dönmüştür. 8 Aralık 1961'de İstanbul Müftülü'ğü görevine getirilen Elmalı, 15 Haziran 1963'te Başkanlık onayı ile emekliye sevk edildiyse de bu işlem, Bakanlık emriyle iptal edilmiştir. 1 Ekim 1965'te Diyanet İşleri Başkanlığı Personel Dairesi Başkanlığı'na, 9 Aralık 1965'te ise Diyanet İşleri Başkanlığı görevine atanan[166] Elmalı, yüksek dinî öğrenimini Cumhuriyet döneminde yapmış ilk Diyanet İşleri Başkanı'dır. 17 Aralık 1965'te sekizinci Diyanet İşleri Başkanı olarak vazifeye başlamış; 25 Ekim 1966 tarihine kadar, yaklaşık on ay süreyle görevde kalmıştır.[167]

633 sayılı "Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun'un" yürürlüğe girişinden 5 ay 15 gün sonra göreve gelmesinin kendisine ayrı bir sorumluluk yüklediğinin farkında olan ve bu bilinçle göreve başlayan Elmalı, teşkilata kendi damgasını vurmuştur. Görevde bulunduğu yaklaşık on aylık kısa süreye şu hizmetleri sığdırmıştır: Başkanlık olarak radyo yayınlarından duyduğu rahatsızlığı ifade etmek üzere TRT Genel Müdürlüğü'ne iki ayrı ikaz ve açıklama göndermiştir;[168] 633 saylı teşkilat kanunun 21. maddesinin (b) fıkrası çerçevesinde Din İşleri Yüksek Kurulu'nu tespit etmek üzere seçim yapılmış (1966), Teşkilat yasasına dayanılarak hazırlanan, Din İşleri Yüksek Kurulu'nun Toplantı ve Çalışma Usulleri ile Kurul Başkanı, Üye, Raportör ve Mütercimlerin Nitelikleri ve Görevleri Hakkında Yönetmelik çıkarılmıştır (1966); Devlet ve hükümet yetkililerince yakından takip edilen, il müftülerine yönelik, uzun süreli (14 gün) kurs ve seminerler düzenlenmiştir. Ayrıca Prof. Fuad Köprülü'nün "İlk Mutasavvıflar" adlı eseri basılmış (1966), "Seçme Hadisler" adlı eserin ikinci kitabı ise yayımlanmıştır. 1948 yılında ilk baskısı yapılmış olan ve mevcutları tükenmiş olmasına rağmen yeni baskıları yapılamayan Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi'nin 3. cildinin yeni baskısı tamamlanmış (1966) ve Kamil Miras tarafından tercüme edilen 4-12. ciltlerinin yeniden basımları için de çalışmalar başlatılmıştır. Ayrıca "Dini Yayınlar Döner Sermayesi Yönetmeliği" çıkarılmış (1966) ve Başkanlık mensupları için bir hastane kurulması için çeşitli girişimlerde bulunulmuştur.[169]

1924'te kuruluşundan itibaren 1965 yılına gelinceye kadar Diyanet İşleri'nin hiçbir başkanı, hac dâhil, resmi ziyaret için yurtdışına çıkmamış iken, Tunus Cumhurbaşkanı Habib

---

[166] Şahin, Göküş, "Antalya'da Bir İlim ve İrfan Merkezi: Elmalı", s. 1066; Bulut, "İstanbul'un 4. Müftüsü, İbrahim Bedrettin Elmalı", ss. 193-194.

[167] Demirbağ vd. *Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Albümü,* s.28; Bulut*, "Elmalı, Bedrettin İbrahim",* s. 404.

[168] Elmalının, TRT'ye gönderdiği sayı ve tarih taşıyan "T.C" antetli resmi yazısı ve verdiği sık demeçler; basında tartışma konusu olmuştur. AKİS Dergisi; Elmalı'yı "Kendisini Şeyhülislam Sanan Adam: İbrahim Elmalı" Manşeti ile 621. sayısında kapak konusu yapmıştır. Bkz. Ali Fuad Başgil, "Diyanet İşlerindeki Huzursuzluk Sebepleri ve Giderilme Çareleri" , *Hakses Aylık Mecmua*, S. 22, 1966, ss. 1-2; Metin Toker, "Hoca Efendi Otur Oturduğun Yerde", *Akis Haftalık Aktüalite Dergisi*, C. XXXV, S. 621, 1966, ss. 3-14.

[169] Mehmet Bulut, "Dönemleri ve Öne Çıkan Hizmetleriyle Diyanet İşleri Başkanları: İbrahim Bedrettin Elmalı", *Diyanet Aylık Dergi,* S. 248, İstanbul, 2011, ss. 52-55.

Burgiba'dan davet alan İbrahim Bedrettin Elmalı, Bakanlar Kurulu kararıyla, İsmail Ezherli, İbrahim Eken, Abdurrahman Gürses ve Abdullah İşler'den oluşan bir heyetle 27 Haziran-15 Temmuz 1966 tarihleri arasında Tunus ve Libya'yı kapsayan bir seyahatte bulunmuştur. Elmalı, bu seyahate çıkmadan önce bir tedbir sadedinde, 633 sayılı kanunun kendisine verdiği yetkiye dayanarak; muavini Yaşar Tunagür'ün uhdesinde olan tâyin, nakil, azil ve emeklilik işlemlerindeki imza yetkisini, yaptığı keyfi uygulamalarla teşkilatta yarattığı huzursuzluğu dikkate alarak, kendisinden alıp ikinci muavinine vermiştir.[170] Elmalı, çıktığı bu çok önemli seyahat programı tamamlanmadan geri çağrılmıştır. Bu durum halkın büyük tepkisini çekmiştir. Havaalanı'nda toplanan halk coşkulu bir tezahürat ile kendisini karşılamış, uzun bir araç konvoyu oluşturarak başkanlık binasına kadar Heyet'e eşlik etmiştir.[171] Bu olayla ilgili gerginlik, Elmalı'nın emekliliğe sevk edilişine sebep olmuştur. Hatta zamanın Diyanet İşleri'nden mesul devlet bakanı Refet Sezgin'in, bu olaylar esnasında Başkan için sarf ettiği; "Bizim nazarımızda Diyanet Reisinin durumu, bir Tapu Genel Müdüründen farksızdır"[172] sözleri, tarihin sayfalarında talihsiz bir beyanat olarak yerini almıştır.[173] 11 Ekim 1966 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile emekliye sevk edilen Elmalı, 1969-1973 yıllarında İstanbul, 1973-1977 yıllarında ise Afyon milletvekili olarak iki dönem TBMM'de bulunmuştur.[174] Henüz otuzlu yaşlarında iken yakalandığı ve hayatının sonuna kadar mücadele ettiği tüberküloz hastalığı, zaman zaman onun aylarca görevden uzak kalmasına yol açmıştır. Elmalı; çalışkanlığı, disiplini ve idari mevzuata vakıf oluşu ile temayüz etmiş, Arapça ve Farsça bilen, yetenekli bir bürokrattır.[175] İkinci milletvekilliği döneminden sonra Antalya Finike'ye yerleşen ve hiç evlenmemiş olan Elmalı, 5 Aralık 1994'te Finike'de vefat etmiştir. Kabri, Finike İlçe Mezarlığı'nda bulunmaktadır. Yayımlanmış eseri bulunmayan merhum Elmalı'yı; henüz genç denecek yaşta yakalandığı tüberküloz hastalığı ve bürokrasiye ayırmak zorunda kaldığı fazlaca vakit, ilmi faaliyetlerden alıkoymuş olmalıdır.[176]

---

[170] "Elmalı'nın, 18.10.1966 tarih ve 328 Özel Kalem sayılı Süleyman Demirel'e (Başbakan) Mektubu", TBMM. Tutanak Dergisi, 7. Birleşim (08.03.1972), C. 11, s. 248; https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/t11/c011/tbmm11011007.pdf Erişim Tarihi: 26.09.2020 12.10

[171] Osman Yüksel Serdengeçti, "Elmalı-Tunagür", *Milli Gazete*, 17 Haziran 1973, ss. 3,7; Bulut, "Dönemleri ve Öne Çıkan Hizmetleriyle Diyanet İşleri Başkanları: İbrahim Bedrettin Elmalı", s. 54.

[172] Öcal, *Diyanet İşleri Başkanları ve Hizmetleri*, s.90; Serdengeçti, "Elmalı-Tunagür", ss. 3,7.

[173] Hadiselerle ilgili A.P Kayseri Milletvekili Mehmet Ateşoğlu Devlet Bakanlığına bir muhtıra vermiştir. Bkz. *Diyanet İşleri Başkanı İbrahim Elmalı Hadisesi Dolayısı İle A.P. Kayseri Milletvekili Mehmet Ateşoğlu'nun Devlet Bakanlığına Verdiği Muhtıra*, Aksiseda Matbaası, İstanbul 1966, ss. 1-2.

[174] Gerger, *Türkiye'nin Diyanet İşleri Başkanları*, ss. 34-35; Bulut, *"Elmalı, Bedrettin İbrahim"*, s. 404.

[175] Bulut, "İstanbul'un 4. Müftüsü, İbrahim Bedrettin Elmalı", s. 195.

[176] Gerger, *Türkiye'nin Diyanet İşleri Başkanları*, s. 35; Bulut, *"Elmalı, Bedrettin İbrahim"*, s. 404.

İKINCI BÖLÜM
DOKUZUNCU DIYANET IŞLERI BAŞKANI ALI RIZA HAKSES
(25 EKIM 1966- 15 OCAK 1968/ D.1892- Ö. 05.11.1983)

2.1. Doğduğu Şehir; Kayseri /Saracık Kariyesi

Türk ilim ve fikir hayatında bürokrat ve ilim adamı olarak yerini alan Ali Rıza Hakses'in, düşünce yapısının ve ilmi kimliğinin oluşmasında doğduğu ve yaşadığı dönem ile birlikte coğrafyanın mühim etkileri olmuştur. Hakses'in Doğduğu Saracık Kariyesi;[177] Anadolu'nun ortasında, kuzeyi güneye bağlayan ana yollara hâkim, Erciyes Dağı eteklerinde, büyük bir ovanın üzerinde kurulmuş olan Kayseri iline bağlı, şehir merkezine yaklaşık 30 km. mesafede bulunan ve bu günkü adı Saraycık olan bir Türkmen köyüdür. 2012 yılında çıkarılan 6360 sayılı Kanun'un; 06.12.2012 tarihinde 28489 sayı ile Resmi Gazete'de yayımlanmasıyla birlikte o tarihten itibaren Kayseri ili Kocasinan ilçesine bağlı mahalle statüsüne dönüşmüştür.

Kayseri, asırlarca çeşitli din ve millete ev sahipliği yapmıştır. M.Ö. IV. asırdan (Kalkolitik-Bakırtaş) başlayarak Asur, Hitit, Frig ve Roma uygarlığından Bizans'a kadar çeşitli uygarlıkların izlerini taşımaktadır. 1067'de Selçuklu Devleti hâkimiyetine giren şehir, Eratna, Dulkadiroğulları, Kadı Burhanettin, Karamanoğulları Beylikleri ve Osmanlı Devleti idaresinden Türkiye Cumhuriyeti yönetimine kadar zengin bir kültüre sahiptir.[178] Kayseri ve çevresi; Selçuklular ve Osmanlılar döneminde Oğuz'ların kesif bir şekilde göç edip geldiği önemli merkezlerden biri olmuştur. Türkistan'dan batıya doğru göç hareketleri başladığında Oğuzlar, özellikle Selçuklular zamanında Anadolu'ya gelmeye başlamışlardır. Malazgirt zaferiyle birlikte Türklere Anadolu'nun kapıları açılınca Oğuzlar, gerek bu ad altında, gerek Türkmen adı altında akın akın Anadolu'ya göç etmişler buraları yurt tutmuşlardır. Türkmenlerin Anadolu'ya göç hareketi yaklaşık iki asır sürmüştür.[179] Süryani tarihçi Mikhail (1126-1199); "Anadolu'ya göç eden Türkleri yer gök almıyordu" diyerek; Türkmen'lerin Anadolu'ya göçünü çok tesirli bir şekilde anlatmıştır.[180] Türk boylarının Kayseri ve çevresine göç ederek geldiklerinde buradaki halk popülasyonu içerisinde, Ermeni ve Rumlar daha kalabalık bir nufüsa sahiptir. Ancak Anadolu'ya gelip yurt tutan Oğuz Türkmen'leri, Selçuklu

---

[177] Ali Rıza Hakses, *Muğla Menteşe Büyükleri*, Muğla Hoca Mustafa Efendi İl Halk Kütüphanesi, Envanter Numarası (No:2591), 1941, s. 204.

[178] Muhammed Köse, *Kayseri Şehri (1830–1860)*, Orka Matbaacılık, Kayseri, 2018, ss. 37-44; Mehmet İşpirli, "Kayseri" *DİA*, C. 25, Ankara 2002, ss .96-101.

[179] Ali Göçer, "Kayseri'de Oğuz Varlığı" *Erciyes Aylık Fikir ve Sanat Dergisi*, S. 289, 2002, s. 14; Ahmet Akşit, "Selçuklular Devrinde Kayseri Şehrinin Nüfus ve Etnik Durumu", *I. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (11-12 Nisan 1996)*, Kayseri 1997, ss. 3-13.

[180] Seyit Burhanettin Akbaş, *Kayseri Yöresine Yerleşen Türk Boyları ve Akraba Toplulukları*, Geçit Yayınları, Kayseri I997, s. 42.

ve Osmanlı idaresi altında fethedilen bölgelere yerleştirilerek buraların Türkleşmesi ve İslamlaşması sağlanmıştır. Kolonizatör Türk dervişleri, Anadolu'nun İslamlaşması ve Türkleşmesinde önemli rol oynamışlardır.[181] Ahi Evren, Seyyid Burhaneddin, Evhadiddin Kirmanî gibi pek çok Türk dervişlerinin yanında Alpler, Ahiler, Alperenler, Kayseri'de bulunmuş; şehrin kültüründe, sosyal hayatında, dinî inanışlarında etkili olup, Türkmen'lerin ve diğer halkın eğitimine katkı sağlamışlardır.

Anadolu'ya gelen Türkmen boy ve oymak'larının bir kısmı hemen yerleşik hayatı tercih etmemiştir. Konya, Adana ve Kayseri yöresini mekân tutarak Batı Anadolu'nun uç noktalarına kadar konup-göçmeye devam etmişlerdir. 1071'den itibaren Anadolu'nun bütün bölgelerine dalga dalga akan Türk göçü esnasında 24 Oğuz Boyu'ndan her birine mensup koloniler Kayseri'ye gelip yerleşmiştir. Bölgeye yerleşen aşiret, oba ve cemaat isimleri analiz edildiğinde, Kayseri'ye; Kınık, Salur, Afşar, Bayındır, Eymür, Kargın, Kızık ve Beğdili boylarına mensup Türk'lerin daha çok yerleştikleri görülmektedir.[182] Türkmenler Anadolu'da; soy (en küçük birlik olan ve yakın ailelerden oluşan topluluk), oba (soylardan oluşan topluluk), oymak (obalardan oluşan topluluk), boy (oymaklardan oluşan topluluk), cemaat/aşiret (bir araya toplanmış bir reise bağlı olan topluluk) adlarını kullanmışlardır. Ancak özellikle XV. yüzyıldan itibaren boy'lar daha küçük toplulukları ifade eden bir çok "oba" lara, "cemaat" lere ayrılmış; ayrılan bu küçük topluluklar reislerinin ve beylerinin adları yada mesleklerine, meşguliyetlerine, zanaatlarına, siyasi faaliyetlerine göre aldıkları cemaat isimleri ile tanınır olmuşlardır. Ayrıca mensup bulundukları boy adlarını bırakarak yaşam biçimlerine bağlı olarak; "Yörük", "Türkmen" veya "Yerli Reaya" gibi umumi isimleri de kullanmışlardır.[183]

Kayseri'nin nüfusu, 906 (1500) tarihli tahrir defterinde; 7000 Müslüman, 1600 Hristiyan olmak üzere toplam 8600 iken XIX. yüzyılın sonlarına doğru şehrin nüfusu 1892 senesinde 50.000, 1907 yılında ise 54.011 kişi olarak tespit edilmiştir.[184] Şehrin en eski eserlerinden olan Ulucami ve Kölük (Gülük) Cami Dânişmend'liler döneminden kalmış mabetlerindendir. Bunların dışında, şehirde; Selçuklu dönemine ait biri tıp medresesi olan Çifte Medreseler (Kız kardeşi Gevher Nesibe'nin vasiyeti üzerine I. Gıyâseddin Keyhusrev yaptırmıştır.), Huand Hatun Medresesi (I. Alâeddin Keykubad'ın zevcesi Mahperi Sultan tarafından yaptırılmıştır.), Sâhibiye Medresesi (Fahreddin Sâhib Ata tarafından inşa

[181] Ömer Lütfi Barkan, "İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri Ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, S. 2, Ankara 1942, ss. 279-304.
[182] Erkan Kamil, "Kayseri'ye Yerleşen Türk Toplulukları" *Erciyes Aylık Fikir ve Sanat Dergisi*, S. 52, 1982, s. 6.
[183] Kamil, "Kayseri'ye Yerleşen Türk Toplulukları" ss. 6-8.
[184] Geniş Bilgi için bkz. Halit Erkiletlioğlu, *Geniş Kayseri Tarihi*, Kayseri, 2006, ss. 45-796; İşpirli, "Kayseri" *DİA*, ss. 96-101.

ettirilmiştir.), Hacı Kılıç Camii ve Medresesi bulunmaktadır. Şehir'deki Osmanlı devrine ait eserler içinde en önemlisi Hacı Ahmed Paşa'nın inşa ettirdiği Kurşunlu Cami olup bu mabedin planlarını, kendisi de Kayseri'li olan Mimar Sinan'ın hazırladığı belirtilir.[185]

Kayseri'deki en eski eğitim kurumlarından olan Hoca Hasan Medresesi, aynı zamanda Anadolu'nun bilinen ilk medresesi olup Kayseri Meliki Nureddin Mahmud Sultan Şah tarafından inşa ettirilmiştir.[186] Selçuklu idaresinden Osmanlı idaresine geçildiğinde de şehirde mevcut olan medreseler faaliyetlerini sürdürmüş; Kayseri, eğitimde de önemli bir merkez olmuştur. 1860 senesindeki tespitlere göre şehirde eğitim kurumu olarak 42 medrese bulunmaktadır. Bu medreselerin 22'sinde eğitim öğretim faaliyeti devam etmekte olup bunların öğrenci mevcutları 607 kişidir. Bu talebelerin üçte ikisinden daha fazlası Kayseri'ye başka şehirlerden gelmişlerdir. XIX. yüzyılın yarısından itibaren şehir yeni eğitim kurumlarıyla tanışmaya başlamıştır. 1900 yılında yapılan tespite göre şehirde; 39 medrese, bir idadi, 3 rüşdiye ve 58 sıbyan mektebi vardır.[187] Kayseri'de bulunan eğitim kurumlarının ve ulemasının başta Kayseri şehri ve halkı olmak üzere çevre şehirlerin ve halklarının dinî, kültürel hayatına ciddi katkıları olmuştur. Osmanlı muallimlerinin hal tercümeleri incelediğinde Kayseri kökenli birçok âlimin mevcudiyeti görülmektedir.

Kayseri, Tanzimat döneminden sonra Bozok'a, 1867 senesinde çıkarılan vilâyet nizamnâmesinden sonra Ankara'ya bağlı bir sancak iken 1914 yılında müstakil bir sancak merkezi olmuştur. Şehrin ilk gazetesi "Erciyes" ismiyle 1910 yılında yayın hayatına başlamıştır. 1924 Anayasası ile vilayet olan Kayseri, her dönemde önemli bir eğitim, Türk kültür ve ticaret merkezi olma özelliği taşımıştır.[188]

2.2. Yaşadığı Dönem ve Genel Özellikleri

Bu çalışmada; Ali Rıza Hakses'i, Müslüman dünya görüşü, devlet memurluğu, din âlimliği ve Diyanet İşleri Başkanlığı gibi aidiyetler içerisinde ele almak elbette önem arz etmektedir. Ancak bununla birlikte merhumun, yaşadığı dönemin sosyo-ekonomik ve siyasal durumu ile yaşamı arasında bağ kurarak topluma sunduğu fikrî ve fiilî katkılar ile bunlar arasındaki ilişkileri belirlemek de bir o kadar önemli olacaktır. Dolayısıyla Hakses'in yaşadığı (1892-1983);[189] I. Meşrutiyet sonrası Osmanlı dönemi ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ve

[185] Geniş Bilgi için bkz. Mehmet Çayırdağ, *Kayseri Tarihi Araştırmaları*, Kayseri 2001, ss. 1-436; İşpirli, "Kayseri", ss. 96-101.
[186] Kemal Göde, *Halil Edhem (Eldem)ve Kayseri Şehri-Selçuklu Tarihinden Bir Bölüm-*, Kardeşler Ofset Matbaacılık, 2. Baskı, Kayseri 2011, s. 29.
[187] Geniş Bilgi için bkz. Kemal Göde, *Halil Edhem (Eldem) Kayseri Şehri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Kayseri 1982, ss. 1-164; İşpirli, "Kayseri", ss. 96-101.
[188] Geniş Bilgi için bkz. Erkiletlioğlu, *Geniş Kayseri Tarihi*, ss. 45-796; Göde, *Halil Edhem (Eldem) Kayseri Şehri*, ss. 1-164; Çayırdağ, *Kayseri Tarihi Araştırmaları*, ss. 1-436; İşpirli, "Kayseri", ss. 96-101.
[189] Hakses, *Muğla Menteşe Büyükleri*, s. 204.

Cumhuriyet dönemlerinin özelliklerine bakmak, o'nu tanımak ve anlamak açısından mühim ipuçları sunacaktır.

Kanuni devrinden sonra Osmanlı Devleti'nde baş gösteren bozulma, 17. yüzyılda daha ileri boyutlara gitmiş, sosyal-ekonomik ve idari sistemdeki sarsılmalar epeyce hissedilmeye başlanmıştır. Yöneticiler devleti ayakta tutmanın yollarını arayıp önlemler almaya yönelmişler, nihayet 3 Kasım 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu'yla (Tanzimat Fermanı), Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde bir dizi yenilikler süreci başlamıştır. İmparatorluğu, yaşadığı sıkıntılı süreçten çıkaracak ve asıl hedefi askeri alanda yenilik olan "Tanzimat" içinde, eğitim alanındaki ıslahatlar da yerini almıştır.[190] Fakat bu süreçte yapılan reformlar, imparatorluğun çöküşe doğru gidişatını durduramamıştır.

1876'da tahta çıkan II. Abdülhamid, Osmanlı'nın ilk ideologları[191] sayılan Yeni Osmanlılar[192] Cemiyeti'nin mücadelesinin bir sonucu olarak 23 Aralık 1876'da I. Meşrutiyet ile birlikte Türkiye'nin modern siyasal sisteminin resmi başlangıcı kabul edilen 1876 Kanun-ı Esasi'yi (Anayasa) ilan etmiştir. 14 Şubat 1878 tarihinde Abdülhamid Han'ın Meclis-i Mebusan'ı kapatmasıyla fiilen sona eren meşrutiyet, 23 Temmuz 1908'de tekrar ilan edilmiştir. Meşrutiyet'in yeniden yürürlüğe girmesinin ardından Avusturya/Macaristan, Bosna-Hersek vilâyetini topraklarına kattığını, Bulgaristan ise bağımsızlığını, ilân etmiştir. II. Abdülhamid devrinde ustalıkla yürütülen uluslararası denge politikası, yüzyılın sonlarında çok önemli sıkıntılarla yüz yüze gelmiştir. Bu süreçte, büyük güç odakları Osmanlı Devleti'ni etki alanları içine almıştır.[193] İkinci kez Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte çeşitli siyasal partiler kurulmuştur.[194] Bu fırkalar; "İslamcılık", "Turancılık" ve "Batıcılık" fikirlerine dayanan ideolojilerin savunucuları olmuştur.[195] Bütün bu ideolojilerin temelinde batıcılık yer alırken, bu fikrin yorumlanmasında görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Ancak Osmanlı toplumunu tek çatı altında toplamayı savunan Osmanlıcılık fikri, Balkan savaşlarına kadar hâkim ideoloji olarak yerini almıştır.[196]

İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Hürriyet ve İtilâf Fırkası arasındaki cepheleşmenin orduya sıçraması, 31 Mart vakası, İtalya ile girilen Trablusgarp Savaşı (1911) gibi içeride ve dışarıdaki siyasal karışıklıklar, devletin dağılma sürecine hız katmıştır. Osmanlı Devleti, 1912 senesinin ekim ayı'nda ortaya çıkan I. Balkan Savaşı'na doğru sürüklenirken, Doğu

[190] Bayram Kodaman, *Abdülhamit Dönemi Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s. 9.
[191] Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 443.
[192] Bkz. Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, 20. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014, s. 296.
[193] Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 33
[194] Ahmet Taner Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, 11. Baskı, İmge Yayınevi, Ankara 2005, s. 272; Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, 3. Baskı, İmge Kitabevi, İstanbul 2004, s. 159.
[195] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler: İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, Genişletilmiş 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s. 377).
[196] Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1976, ss. 6-20.

Anadolu'daki Rus ve Ermeni'lerle girdiği siyasal durum daha sıkıntılı ve bunalımlı bir hale girmiştir. Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşları'ndan (1913) yenilgiyle ve bitap çıkması, en başta İngiltere, Fransa ve Almanya olmak üzere Rusya, Avusturya-Macaristan ve İtalya gibi güçlü devletlere, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine daha çok müdahale etme fırsatı doğurmuştur. Bu devletler, Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki siyasal ve ekonomik etkilerini artırmak için birbirleriyle yarışır hale gelmişlerdir.

İttihat ve Terakki Partisi, Balkan Savaşı yenilgisini gerekçe göstererek, Bâb-ı Âlî isyanı diye bilinen baskınla iktidarı yeniden ele geçirmiştir.[197] En büyük muhalif hareket olarak görülen, Hürriyet ve İtilaf Fırkası aynı tarihte kapatılmıştır.[198] 1913-1918 İttihat ve Terakki Rejimi, Enver, Cemal ve Talat Paşaların üçlü yönetimi olarak adlandırılmaktadır.[199] Ülkede, Türkçülük ve Türklük şuurunun[200] oluşması bakımından derin izler bırakan Balkan Savaşı, aynı zamanda toplumda da derin travmalara yol açmıştır. İnsanların, vatanlarını bırakarak Anadolu'ya göç etmesine sebep olmuş, göç yolunda binlerce kişi salgın hastalık, açlık ve sefaletten kırılmıştır.

Osmanlı Devleti, 1914 Ağustos'unda baş gösteren Birinci Dünya Savaşı'na girmekten kaçınmış; fakat daha sonra şartlar devleti savaşa girmek zorunda bırakmıştır. Savaş sonrası Mondros Mütarekesi'nin (1918) imzalanmasıyla Osmanlı'nın muharebeyi kaybettiği kararlaştırılmıştır.[201] Savaşın kaybedileceğini anlayan İttihat ve Terakki Partisi, iktidarı bırakarak aldığı kapatma kararı (Kasım 1918) ile hukuki varlığını sonlandırmıştır.[202] Osmanlı'nın içinde bulunduğu durumun farkında olan itilaf devletleri Anadolu'da işgal hareketlerine başlamışlardır. Bu duruma mani olmak ve bir çözüm üretmek düşüncesiyle Sultan Vahdeddin'in Anadolu'ya gönderdiği Mustafa Kemal Atatürk, 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a çıkmış; ardından Milli Mücadele Hareketi'nin fitilini yakmıştır. Mondros Mütarekesi ile TBMM'nin açılışına kadar olan dönemde, İstanbul Hükümetleri ile Anadolu'daki Milli Mücadele Hareketi arasında; ordu ve sivil bürokrasi üzerindeki iktidar mücadelesi[203] başlamıştır. En nihayetinde, Osmanlı Devleti'nin son Mebusan Meclisi, İstanbul'da toplanarak Kurtuluş Savaşı'nın altı maddelik siyasî manifestosu olarak bilinen

---

[197] Sina Akşin, *Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908-1980*, 12. Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul, 2013, ss. 42-43; Mehmet Naim Turfan, *Jön Türklerin Yükselişi: Siyaset, Askerler ve Osmanlı'nın Çöküşü*, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 351; Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, 1839-1950,* ss. 146-147.

[198] Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1990, s. 99.

[199] Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 7. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, s. 224.

[200] Türkçülük düşüncesinin ortaya çıkışı, Türkçülerin genel eğitim, din eğitim ve öğretimine dair görüşleri için bkz. Şeref Göküş, *Türkçülük Akımında Eğitim ve Din Eğitimi,* İlâhiyât Yayınları, Ankara 2019, ss. 1-318.

[201] Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 119.

[202] Kemal Karpat, *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi: 1876-1980*, Çev. Esin Soğancılar, İmge Kitabevi, İstanbul 2007, s. 19.

[203] Bkz. Ali Demirel, "Milli Mücadele döneminde İstanbul-Anadolu Arasındaki İktidar Mücadelesi (30 Ekim 1918-23 Nisan 1920)", *TYB Akademi-Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi,* S. 27, 2019, ss. 83-106.

Misak-ı Milli'yi, 28 Ocak 1920'de oybirliği ile kabul etmiş ve bu durumu kamuoyuna 17 Şubat'ta açıklamıştır. 1920 yılı Mart ayı'nda İstanbul işgal edilmiş ve 11 Nisan 1921 tarihinde Meclis-i Mebusan kapatılmıştır. Anadolu'da başlayan milli mücadelenin sonunda; Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi açılmış, 1921 yılında ise Teşkilat-ı Esasisi kabul edilmiştir. Halk egemenliğini; "Egemenlik Kayıtsız Şartsız Milletindir" ilkesiyle teyit eden anayasa, tüm yetkileri TBMM'nin elinde toplamıştır.[204] Kurtuluş Savaşı, Mudanya Mütarekesi (1922) ile fiilen, 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması ile de topyekûn sonlanmıştır. 1922'de Saltanat kaldırılmış, 1923'te ilan edilen Cumhuriyet ile birlikte Osmanlı'nın yerine, adı "Türkiye Cumhuriyeti" olan yeni bir Türk Devleti tarih sahnesindeki yerini almıştır. Cumhuriyet'in ilanından 4 ay sonra "Hilafet" kaldırılarak (1924) artık hem siyasi ve idari (Saltanat) hem de dini alanda (Halifelik) Osmanlı yönetim şekline ait iki kurum tamamen ortadan silinmiştir. Cumhuriyet'in ilanından sonra "Tek Parti" döneminde yapılan devrim ve inkılâplarla Cumhuriyet, II. Meşrutiyet dönemi akımlarından biri olan "Batıcılık"ı benimseyerek yönünü batıya dönmüş; laiklik, devletin temel ilkelerinden biri olmuştur. Bu doğrultuda, Şer'iye ve Evkaf Vekâleti'nin kaldırılması ve "Türkiye Devleti'nin Dini İslâm'dır." ibaresinin 1924 Anayasası metninden çıkarılması, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun ilan edilerek medreselerin kapatılması, Şer'iye Mahkemeleri'nin kaldırılması, Tekke ve Zaviyeler'in kapatılması, fes giyilmesinin yasaklanması, şapka ve kıyafet kanunu'nun kabul edilmesi, dini kisve giyenlerin cezalandırılması hakkında kanun çıkarılması, aile münasebetlerinin batı esaslarına göre düzenlenmesi, hutbelerin Türkçe okutulmasına başlanması, Latin harfleri'nin kabul edilmesi, ezan, salâ ve tekbirler'in Türkçe okutulmasına başlanması, cuma gününün hafta tatili olmaktan çıkarılması, laiklik'liğin anayasa'ya girmesi (1937) gibi din-devlet ve din-toplum arasındaki ilişkiyi yeniden dizayn eden köklü değişiklikler yapılmıştır.[205] 3 Mart 1924 tarihinde kurulan Diyanet İşleri Reisliği'nin ise laiklik ilkesi temelinde mevcudiyeti ya hep tartışılmış ya da "din ile devlet arasında sıkışmış bir kurum"[206] olarak varlığını sürdürmüştür.

Milli bir mücadelenin ürünü olan Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşun ve yenileşmenin sancılarıyla birlikte kurumlarını oluştururken aynı zamanda çok partili hayata geçiş denemelerinde bulunmuş; ancak 1945'te Nuri Demirağ liderliğinde kurulan Millî Kalkınma Partisi ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin girdiği 1946 genel seçimi ile birlikte çok partili hayata geçmiştir. Cumhuriyet, 1950-1960 arası dönemde, Demokrat Parti iktidarı ile daha sivil bir karakter arz etse de bu ancak on yıl sürdürülebilmiştir. 1950-1960 arası dönemin en önemli olaylarından biri; 18 Temmuz 1932'den itibaren 18 yıl süreyle Türkçe okutulan ezan'ın,

[204] Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, ss. 122-123.
[205] Bkz. Sadık Albayrak, *Türkiye'de Din Kavgası*, Feyiz Yayınları, İstanbul, 1973, ss. 255-280; M. Emin Köktaş, *Din ve Siyaset,* Vadi Yayınları, Ankara, 1997, s. 180-205.
[206] Bkz. Kara, "Din ile Devlet Arasında Sıkışmış Bir Kurum, Diyanet İşleri Başkanlığı" ss. 29-55.

Arapça lafızlarla yeniden okunmaya başlanmış olmasıdır (16.06.1950). Demokrat Parti iktidarına karşı başlayan tepkisel hareketler, 1958 yılından itibaren daha çok artmıştır. 1960 senesi 28 Nisan'ında İstanbul ve Ankara'daki öğrenci nümayişlerini, 21 Mayıs'taki harp okulu öğrencilerinin hükümete karşı protestoları takip etmiştir. 27 Mayıs 1960 tarihine gelindiğinde; irtica, kötü giden ekonomi, laiklik ilkesine yapılan "dinsizlik" eleştirileri, ezan'ın tekrar Arapça olarak okunması, dinsel yayınların ortaya çıkması, hükûmet fonlarının cami yapımına tahsis edilmesi, İmam-Hatip Kursları'nın okula dönüştürülmesi"[207] gibi sebeplerle sivil idareye müdahale edilerek, askerî darbeyle iktidardaki partinin hükümet olmasına son verilmiştir. İhtilal sonrası çıkarılan 1961 Anayasası ile "laiklik", devletin temel niteliklerinden biri olarak kabul edilmiştir. Aynı anayasa'nın 19. maddesi ile "herkesin din ve vicdan özgürlüğüne sahip olduğu" ifade edilerek, devletin ana yapısının herhangi bir dinin kurallarına göre tanzim edilmesi yasaklanmıştır. Bu anayasa ile ülkede kontrolcü fakat klasik özgürlüklere dönük bir yapı oluşmuş, bunun neticesinde aşırı uçlar, siyasi hayatta görünmeye başlamıştır. Sol ideolojideki bu uçlar siyasi partiler kurmuştur.

Hayatının ilk otuz yılını Osmanlı Devleti'nin son devrelerinde yaşayan Hakses'in doğumu I. Meşrutiyet sonrası ve II. Abdülhamid dönemi'ne rastlamaktadır. Çocukluk ve gençlik yıllarını, 17 yaşına kadar Abdülhamid, 26 yaşına kadar (9 yıl) Sultan Mehmed Reşad, 30 yaşına kadar (4 yıl) Sultan Mehmed Vahdeddin döneminde; hilafet ve saltanatın merkezi İstanbul'da sürdürmüştür. Hayatının geri kalan kısmını, 46 yaşına kadar (16 yıl) milli mücadele ve Cumhuriyet'in kurucusu Mustafa Kemal Atatürk döneminde İstanbul'da, hayatının geri kalan kısmını ise 91 yaşına kadar (45 yıl) Cumhuriyet'in çok partili yıllarında; İstanbul, Muğla ve Ankara'da devam ettirmiştir. Hakses'in 35 yaşına kadar tanıklık ettiği Osmanlı idaresinden sonra geçilen ve vafatına kadar tanıklık ettiği Cumhuriyet döneminde (1923-1983); 27 Mayıs (1960) ihtilali, 12 Mart (1971) muhtırası ve 12 Eylül (1980) askeri darbesi gibi önemli hadiseler yanında ekonomik sorunlar, öğrenci eylemleri, "sağ-sol" diye adlandırılan siyasi çatışmalar; dış siyasette ise NATO üyelik süreci ve üyeliği, AB üyelik süreci, Kıbrıs sorunu ve 1974 "Kıbrıs Barış Harekâtı"; devlet-diyanet ekseninde ise din eğitimi ve laiklik-dindarlık tartışmaları, gibi önemli olaylar yaşanmıştır.

Anlaşılıyor ki Osmanlı'nın çöküş ve Cumhuriyet'in kuruluşu ile birlikte gelişim dönemlerini yaşayan Hakses, çocukluk yıllarında; geri kalmışlık-Batıcılık, tahsil hayatını yaşadığı gençlik yıllarında; modernleşme ve İslâm, akademisyen (Dersiam) olarak hayat sürdüğü orta yaşlarda; laiklik-din-cumhuriyet, müftü olarak görev yaptığı orta yaş ve

[207] Abbas Çelik, "1960 Sonrasında Türkiye'de Din Eğitimi", *Atatürk Üniversitesi ilahiyat Fakültesi Dergisi,* S. 29, 2008, ss. 72-84.

devamında ise, demokrasi-laiklik-din alanında tartışmaların yaşandığı süreçlere[208] tanıklık etmiştir. Eğitim hayatını, Osmanlı Devleti'nin son evresinde; devletin gücünü kaybettiği ve tamamen zayıfladığı zorlu koşullar içeresinde İstanbul'da tamamlamıştır. Memuriyet hayatına ise yine aynı koşulların hâkim olduğu Osmanlı döneminde başlayıp[209] milli mücadele yıllarında, maddi yoksunluklar ve kurumsallaşma sıkıntılarının yaşandığı Cumhuriyet döneminde devam etmiştir. Hakses, Osmanlı Devletindeki vazifelerinden biri olan dersiamlık görevi ile birlikte Cumhuriyet'in ilk kurumlarından olan Diyanet İşleri Reisliği'nde aldığı çeşitli görevlerle, vefatına kadar, topluma kesintisiz yaygın din eğitimi hizmeti sunmaya devam etmiştir.

2.3. Hayatı, Eserleri ve Diyanet İşleri Başkanlığı Dönemindeki Yaygın Din Eğitimi Faaliyetleri

2.3.1. Hayatı ve İlmi Şahsiyeti

Ali Rıza Hakses, günümüzde Kayseri ili Kocasinan ilçesine bağlı Saraycık mahallesinde; o zamanlar Kayseri'ye bağlı Saracık Karyesi'nde, 1308 (01.07.1892)[210] yılında doğmuştur. Saracık; Kayseri de yoğun olarak bulunan Türkmen aşiretlerinin yerleştiği köylerden sadece biridir. Geçim kaynakları hayvancılık ve tarımdır. Babası Teberzade Osman, Annesi Zeyneb Zeliha[211] hanımdır. Hakses, "Muğla Menteşe Büyükleri" adlı eserinde yazdığı kendi biyografisinde; "Babasının, Kayseri vilayetine bağlı Saracık Karyesi halkından ve Türkmen aşireti kabilelerinden olduğunu söyledikten sonra babasının silsilesini; Bekir Çelebiyyülkayseri'nin oğlu Murtaza'nın oğlu Hacı Ali'nin oğlu Osman" olarak sıralamıştır.[212] Merhum, 1934 yılında çıkarılan soyadı kanunu ile "Hakses" soyadını almıştır. Hakses'in doğum yeri resmi kaynaklarda Samsun olarak[213] geçse de Kayseri Saraycık doğumlu olduğunda şüphe yoktur. Hakses bu durumu; "Beş yaşlarında iken ailesi ile birlikte Samsun üzerinden İstanbul'a göç ederken; nüfus tezkeresinin orada çıkarıldığından; nüfus kayıtlarına doğum yeri'nin Samsun olarak yazıldığı" şeklinde anlatmaktadır.[214] Ayrıca Saraycık'a

---

[208] Bahset Karslı, "Cumhuriyet Dönemi Din-Siyaset Tartışmaları: Ahmet Hamdi Akseki Örneği" *Turkısh Studies*, C. 9, S. 5, 2014, ss. 1279-1302.
[209] Emekli Sandığı Arşivi, Alirıza Hakses'in Dosyası (Dosya Sicil No: 92.176.450). Belgeler (Ek- 1); Hakses, *Muğla Menteşe Büyükleri*, s. 205.
[210] Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğünün oluruyla doğum tarihi miladi'ye çevrilmiştir (ESA,. Dosya Sicil No: 92.176.450).
[211] Zeyneb Zeliha Hanım: İstanbul Kartal İlçesi'ne bağlı Samandıra da bulunan "Sofu Hayreddin Çiftliği Vakfının Mütevelliyesi'dir. Vakfın Mütevelliyesi'nde bulunduğu sırada 1941'de vefat etmiştir ("Muğla Vilayet Makamına yazılan 06.10.1941 tarihli izin talebi dilekçesi", Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi, Alirıza Hakses'in Dosyası (Dosya Sicil No: 1945-0052). Belgeler (Ek- 2).
[212] Hakses, *Muğla Menteşe Büyükleri*, s. 204;
[213] ESA,. Dosya Sicil No: 92.176.450; DİBA, Dosya Sicil No: 1945-0052.
[214] Hakses, *Muğla Menteşe Büyükleri*, s. 205.

yaptığım ziyarette[215] konuştuğum köylüler; "Ali Rıza Hakses'in, köyde vaki olan Teber Oğulları'na mensup olduğunu, çok sık olmasa da zaman zaman köyü ziyaret ettiğini, en son 1981'de köye geldiğini" anlatmışlardır. Beş yaşlarında ailesi ile birlikte[216] doğduğu köyden, İstanbul'a göç eden Hakses ve ailesi; Üsküdar Solak Sinan Mahallesi'ndeki Tophaneli Sokağı'nda ikamete başlayıp burada yaşadığından "Üsküdarlı Ali Rıza" namı ile tanınmıştır.[217]

İlk tahsiline Üsküdar Tembel Hacı Mehmet Mahallesi'ndeki "Kara Gazi" mektebinde başlamıştır (1316/1898). Bu mektepte eğitimine devam ederken aynı zamanda dönemin meşhur muallimlerden Üsküdarlı Muhammed'in oğlu Hafız'ul Kurra Ahmet Efendi'den Kur'an dersleri alarak 11 yaşında iken hem ilk mektebini hem de hıfzını tamamlamıştır (1321/1903). İlk tahsilinin ve hafızlık eğitiminin ardından Hafızlık Hocası Ahmet Efendi'den İlmi Secavend ve Tertil-i Huruf dersleri yanında, Filibeli Yusuf Ziyaeddin ve Kızanlıklı İbrahim Efendilerden "Mukaddimat-ı Ulûm" dersleri de alan Hakses, daha sonra Üsküdar dersiamlarından Van'lı Hafız Zekeriya[218] Efendi'nin; Üsküdar Yeni Camii'ndeki derslerine başlamıştır.[219] Hafızlık Hocası Ahmet Efendi'den kıraat ilimleri okuyan Hakses, Seba,[220] Aşere,[221] Takrib[222] ilimlerini ikmal ederek bu esnada İlmi Seba'dan "Füyuz" adlı eseri çoğaltmış, aşere ve takrib'den de "Mecmuatül Aşere" ve "Mecmuatül Takrib" adındaki iki eseri yazarak icazet almıştır (1324/1908).[223] 4 Mart 1324/1908 tarihli Meclis-i Maarif'in kararı ve Mülga Maarif Nezareti'nin 17 Nisan 1324/1908 tarih ve 60 sayılı talimatnamesi ile

---

[215] Bkz. Fotoğraflar (Ek-1; Ek- 2; Ek- 3).

[216] Hakses'in Babası Osman Efendi İstanbul Selimiye Kışlasında vatani vazifesini yaparken Zeyneb Zeliha Hanımla tanışır ve evlenirler. Askerlik vazifesi bittiğinde eşiyle Kayseri Saracık Karyesine döner. Ancak Zeyneb Hanım köydeki yaşam şartlarına ayak uyduramaz ve İstanbul'a göç etmeye karar verirler (29 Temmuz 2020 tarihinde ziyaret ettiğim Saraycık köylülerinin anlattıklarından alınmıştır).

[217] DİBA, Dosya Sicil No: 1945-0052. Belgeler (Ek-3); Hakses, *Muğla Menteşe Büyükleri*, s. 205; Doğduğu Ev için bkz. Fotoğraflar (Ek- 4).

[218]Vanlı Hafız Zekeriya Efendi: Üsküdar Dersiamlarındandır. Fatih Dersiamlarından ve Huzuru Hümayun mukarrirlerinden olan meşhur Gürcü Hacı Hafız Abdullatif Efendi'nin talebesidir. (Hakses, *Muğla Menteşe Büyükleri,* s. 205).

[219] Hakses, *Muğla Menteşe Büyükleri,* s. 205.

[220] Seb'a Tariki: Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Teysîr'i* ile İmâm-ı Şâtıbî'nin *Hırzu'l-Emânî* isimli eserinin içerdiği kıraat vecihleridir. Esası yedi kıraat imamının ve ravilerinin vucuhâtıdır. (Bkz. Mehmet Emin Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, Otto Yayınları, Ankara, 2016, ss. 1-204. http://www.ehlisunnetbuyukleri.com/Islam-Tarihi-Ansiklopedisi/Detay/KIRAAT-ILMI/464 (Erişim Tarihi: 10.09.2020 15.15).

[221] Aşere Tariki: İmam Şemsuddin Muhammed b. el- Cezeri'nin *et-Tahbir* ile *ed-Durre* adlı eserlerinde rivayet edilen kıraat vecihleridir. Esasını on imam'la birlikte bunların yirmi ravisinin vucuhatları içermektedir. (Bkz. Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi,* ss.1-204; http://www.ehlisunnetbuyukleri.com/Islam-Tarihi-Ansiklopedisi/Detay/KIRAAT-ILMI/464 (Erişim Tarihi: 10.09.2020 15.15).

[222] Takrib Tariki: Aşere kıraati imamlarının ravileriyle birlikte o ravilerin tarikları arasındaki ihtilaflar dikkate alınarak icra edilen kıraat şeklidir. Esasını on imam'ın yirmi ravisi ile birlikte kırk tarikı oluşturmaktadır. (Bkz. Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi,* ss.1-204; http://www.ehlisunnetbuyukleri.com/Islam-Tarihi-Ansiklopedisi/Detay/KIRAAT-ILMI/464 (Erişim Tarihi: 10.09.2020 15.15).

[223] El- İcaze Fi Kıraati Hatmi Hacegan (Ali Rıza Hakses'e ait icazetname), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Envanter Numarası (No: 691); Hakses, *Muğla Menteşe Büyükleri,* s. 205.

Üsküdar'da bulunan Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'nin[224] üçüncü hafız-ı kütüb'ü olarak; 150 kuruş maaşla devletteki ilk görevine başlayan Hakses, bir yıl sonra ise aynı kütüphanenin ikinci hafız-ı kütüb'lüğü görevine getirilmiştir.[225] Bu görevini yürütürken aynı zamanda Üsküdar Mihrimah Sultan Medresesi'ne kaydolmuştur (1325/1909). Dersiam Van'lı Zekeriya Efendi'den; 11 Şubat 1330/1915'e kadar "Ulum-u âliye ve Âliye"yi tedris etmiştir. Bu esnada Mustafa Hayri Efendi'nin şeyhülislâmlığı döneminde, medreselerde ıslahat çalışmaları yapılmış; buna göre Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi'nin[226] "tali kısmı sânî" bölümüne devam edecek talebeler için "Bahri Siyah Tetimme-i Sabia Medresesi" belirlenmiştir. Bu düzenleme neticesinde Hakses, Bahri Siyah Tetimme-i Sabia Medresesi'ne nakil olmuş, bu kısmın sekizinci sınıfının birinci şubesinde eğitime başlamıştır. Ancak o sırada devam eden

[224] Hacı Selim Ağa Kütüphanesi: Üsküdar'da, eski adı "Selamsız" semtinde (Günümüzdeki Adresi; Selami Ali Caddesi No:17/ Üsküdar), Hacı Selim Ağa tarafından kurulmuştur. Hacı Selim Ağa, Reisü'l-küttab Mustafa Efendi'nin sonradan azat ettiği İran'lı kölesidir. Hacı Selim Ağa I. Abdülhamid döneminde Darphane eminliği, matbah, bina ve tersane eminliği görevlerinde bulunmuştur. Kütüphanenin Vakfiyesi'nde kütüphanede üç hâfız-ı kütüb, iki hâfız-ı kütüb yamağı ve bir mücellit'in vazife yaptığı belirtilmektedir. Burada öğretim birinci palanda olup, hâfız-ı kütüb'lerden ikisinin kütüphanede müderrislik yapmaları şartı konulmuştur. Kütüphanenin yönetimi ve hafız-ı kütüb'lerin müderrisliklerinin şeyhülislâm tarafından belirlenmesi istenmiştir. Kütüphanenin başlangıçtaki kitap envanteri, Hacı Selim Ağa'nın vakfettiği 1200 adet'e yakın kitaptan oluşmuştur. Kütüphane bu gün Kültür ve Turizm Bakanlığı bünyesinde Yazma Eserler Kurumu Başkanlığına bağlı Yazma Eserler Kütüphanesi olarak hizmet vermektedir. Kütüphanede; 2887'si yazma olmak üzere toplamda 1538 matbu eser vardır. (Bkz. Necdet Akyıldız, "Hacı Selim Ağa Kütüphanesi", *Milli Gençlik Dergisi*, S. 34-35, İstanbul 1979, ss. 71-77; "http://www.haciselimaga.yek.gov.tr/Home/ShowLink?LINK_CODE=3 (Erişim Tarihi:10.09.2020 14. 21); Hacı Selim Ağa Kütüphanesi", *Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi,* C. XVIII, S. 107, İstanbul 1992, ss. 315-319; Hacı Selim Ağa Kütüphanesi için bkz. Fotoğraflar (Ek- 5).

[225] ESA, Dosya Sicil No: 92.176.450. Belgeler (Ek-1); Hakses, *Muğla Menteşe Büyükleri,* s. 205.

[226] Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi: II. Meşrutiyet ilan edildikten sonra ilerleyen süreçte çıkarılan Medâris-i İlmiyye Nizamnâmesi medrese tahsilini on iki yıla çıkarmıştır. Şeyhülislam Mustafa Hayri Efendi döneminde yapılan çalışmalar sonucunda; 184 medreseden seksen bir'i kadroya alınırken yüz üç'ü kadro dışı bırakılmıştır. Kadroya alınan medreseler tek bir medrese sayılmış, hilâfetin merkezinde bulunduğundan dolayı da bu medreseler Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi ismiyle anılmış ve her semtteki medreseler belli bir sınıf için ayrılmıştır. Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi, Kuruluş Nizamnâmesi'nde belirtildiği üzere her biri dört yıl olan tâlî kısm-ı evvel, tâlî kısm-ı sânî ve âlî kısımlarına ayrılmıştır. İlgili medresesi'nin kuruluşu esnasında orada halen eğitim gören talebelerin son imtihanlarına göre bu medresenin sınıflarına yerleştirilmesi ve on iki yıllık medrese eğitimini bitirenlerin icazetname alması, bununla birlikte âlî kısmı bitiren öğrencilerin müderris ünvanıyla İstanbul Ruûsu'na kayıt edilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak âlî kısma devam edemeyecek yada etmek istemeyen talebeler ilk veya ikinci kısmı yada tali kısmı bitirdiklerine dair birer şehâdetnâme verilerek belgelenmesi de belirlenmiştir. Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi'nin ders programlarında dinî bilgilerle birlikte fizik, kimya, riyâziye, astronomi, tarih, coğrafya ve Farsça yanında o güne kadar medreselerde okutulmamış olan Türkçe'ye de yer verilmiştir. Bu medresenin âlî kısmını tamamlayanlar veya medrese dışından bütün sınıfların sınavlarını veren talebeler arasından dinî ilimlerde yüksek ihtisas yapmayı arzu edenler için ise Medresetü'l-Mütehassısîn ismiyle Sultan Selim Camii bünyesinde bir medrese kurulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'na dahil olması Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi açısından bir talihsizlik olmuştur. On altı yaşındaki gençlerin bile cepheye gittiği bu dönem de tahsil yapacak talebe bulmak zor olmuştur. Şeyhülislâm Mûsâ Kâzım Efendi döneminde (1917) ise bu eğitim kurumunda eski medrese sistemine dönüş yapılmış; tâlî kısımlara ibtidâ-i hâric ve ibtidâ-i dâhil, âlî kısma sahn, Medresetü'l-Mütehassısîn'e ise Medrese-i Süleymâniyye isimleri verilmiştir. Dört yıl olan eğitim dönemleri üç yıl olarak belirlenmiştir. Süleymaniye Medresesi ise Tefsir, Hadis, Fıkıh, Kelâm-Hikmet-Edebiyat olmak üzere dört şubeye ayrılmış eğitim süresi üç yıl'a çıkarılmıştır (Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması (İlmiye Ricalinin Teracim-i Ahvali),* Medrese Yayınevi, C. 1, İstanbul, 1980, ss. 30-31; Mübahat S. Kütükoğlu, "Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi ve Kuruluş Aşamasında İstanbul Medreseleri", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, C. 7, 1978, S. 1-2, ss. 1-25; Veli Ertan, "Tarihte Dar'ul Hilafe Medreseleri ve İhtisas Şubeleri", *İslam Medeniyeti Mecmuası*, C. 5, S. 4, 1982, ss. 35-57).

Birinci Dünya Savaşı nedeniyle eğitimini yarıda bırakarak askerlik vazifesine başlamıştır (1Ağustos 1331/14 Ağustos 1915).

O zamanki adı Kırkkilise olan, bu günkü Kırklareli'de dört yıl süren vatani görevini tamamladıktan (1 Şubat 1335/1 Şubat 1919) sonra İstanbul'a dönen Hakses, girdiği imtihanlar da başarı göstererek önce Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi'nin âlî kısmı olan "sahn"ın birinci sınıfına başlamıştır. Bu sınıfta eğitimine devam ederken yapılan imtihanda başarılı olunca ikinci sınıf'a, ardından yine sınavla ikinci sınıf'tan üçüncü sınıf'a terfi etmiştir. Aynı yıl mülga Ders Vekâleti'nin kararı üzerine açılan üçüncü sınıf bitirme imtihanında da başarı göstererek bir yıl için de üç sınıfı da pekiyi derece ile bitirmiştir. Yine aynı yıl girdiği ruus[227] imtihanı ile nüvvab'ın[228] giriş sınavlarını da kazanarak (1335/1919), Dârü'l-fünun Hukuk Medresesi'ne (İstanbul Hukuk Fakültesi) kaydını yaptırmıştır. Bir süre Hukuk Fakültesi birinci sınıfına devam etmiş; ancak akademik hayatı tercih ederek Dar'ul Hilafe Medresesi, "âlî" kısmını bitiren ve dinî ilimlerde ihtisas yapmak isteyenler için açılan Süleymaniye Medresesi'nin (Medresetü'l-Mütehassısîn) "usul-u fıkıh" şubesine geçiş yapmıştır.[229] Bu esnada Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'ndeki kütübü'l-hafız'lık görevine de devam eden Hakses, öğleye kadar medresedeki derslerini tamamlayıp, öğleden sonra kütüphanedeki vazifesine devam etmiştir. Süleymaniye Medresesi'nin usul-u fıkıh Şubesi'nden 23 Mayıs 1337/1921 tarihinde mezun olan Hakses'in kısas konusunda; dört fıkhi mezhep fukahasının tercih edilen görüşlerini ihtiva eden 400 sahifelik "El Beyan-ül Has Fi Ma Yeteallak-u Bil Kısas" adlı tezi ve "Silsile-i Fukaha" adlı eseri, medresenin "Müderris Meclisi" tarafından kabul edilmiştir. Tezi, mülga "Umur'u Şeriyye ve Evkaf Vekâleti"nce birinciliğe layık görülen Hakses, icazet almaya muvaffak olmuştur.[230] Tahsil hayatı boyunca ders aldığı hocalarından bazıları; Hafız'ul Kurra Ahmet Efendi, Filibeli Yusuf Ziyaeddin, Kızanlıklı İbrahim, Dersiam Vanlı Zekeriya, Dersiam Nevşehirli Halil Vehbi, Dersiam Erzincani Üveys Vefa, Dersiam Malkaralı Mehmet Emin, Seyyid Taha, Mehmet, Ömer Ziyaeddin ve Gazi Vehbi Efendi'ler dir. Bilinen en meşhur talebeleri ise Hafız Tevfik, Hafız Veysel, Hafız Bekir ve Hafız Zekai Efendi'ler dir.[231]

---

[227] Medrese tahsilini ve 2 ile10 yıl arasında değişen mülâzımlık (stajyerlik) hizmetini bitirdikten sonra girdikleri imtihanda başarılı olanlara verilen berat ve müderrislik pâyesidir. (bkz. Veli Ertan, Osmanlı Devletinde İlmiye Sınıfının Rütbe ve Payeleri", *Diyanet Dergisi (Dini-İlmi-Edebi Üç Aylık Dergi)*, C. 26, S. 4, 1990, ss. 105-111; Cihan Kılıç, "Osmanlı İlmiye Teşkilatında Kariyer Sistemi", Turkısh Academıc Research Revıew, C. 3, S. 1, 2018 ss. 155-158.)

[228] Şer'i sahada görev yapacak hukuk adamı yetiştiren medreselere giriş sınavı.

[229] "Din İşleri Yüksek Kurulu Görevlerine Başladı", *Hakses (Dini- Ahlaki- İçtimai-Edebi) Aylık Mecmua*, S. 15, 1966, ss. 18-19; Hakses, *Muğla Menteşe Büyükleri*, s. 206.

[230] İcazetname-i Ulum-i Nakliyye (Ali Rıza Hakses'e ait icazetname), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Envanter Numarası (No:882); DİBA, Dosya Sicil No: 1945-0052. Belgeler (Ek-4; Ek-5); Hakses, Muğla Menteşe Büyükleri, s. 206.

[231] Hakses, *Muğla Menteşe Büyükleri*, s. 207.

Üstlendiği Görevler: Memuriyet hayatına; tahsilini sürdürdüğü yıllarda Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'nde üçüncü kütübü'l-hafız olarak başlayan (1908) Hakses, bu görevi ile birlikte Süleymaniye Medresesi'nde yüksek (ihtisas) tahsilini sürdürürken; 1919 yılında mülga Evkaf Nezareti'nin Tevcih-i Cihat[232] komisyonunca yapılan imtihan neticesinde Üsküdar İhsaniye-i Sağır Cami imamet ve hatiplik görevine getirilmiştir. Bu görevini üç yıl sürdürdükten sonra Çinili Cami vekil imamlığına nakil olmuştur.[233] 1 Haziran 1341/1 Haziran 1925'te Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'nin birinci ve ikinci hafız'ul-kütüb'lüğünden, hafız'ul-kütüb'lüğüne terfi etmiş, burada toplam 18 yıla yakın görev yapmıştır.[234] 1919'da girdiği ruus imtihanından sonra başlayan mülâzemet[235] dönemini 1923'te tamamlayan Hakses, verilen dersiam[236] beratına istinaden; Vekâleti Mezkure Tedrisat-ı Umumiye Müdürlüğü'nün 15 Temmuz 1339 (1923) tarih ve 398 sayılı emri ile dersiamlık tertibinden 400 kuruş maaşa bağlanmış; ardından 800 kuruş maaşla Dârü'l Hilafe Medresesi'nin hazırlık sınıflarında Türkçe gurup muallimliğine tayin edilmiştir. Ancak yürürlüğe konan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile birlikte buradaki görevi sona ermiştir.[237] Hakses, kütüphane memurluğu yaptığı dönemde, 15 Eylül 1925- 4 Temmuz 1926 tarihleri arasında Süleymaniye Kütüphanesi'nde açılan 9 ay süreli kütüphanecilik kursu'nu birincilikle bitirerek bu alanda da ihtisaslaşmıştır. Yaklaşık 18 yıla yakın görev yaptığı Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'ndeki görevinden 23 Ağustos 1926'da istifa ederek,[238] Diyanet İşleri Reisliği'nin 7 Eylül 1926 tarih ve 2008 sayılı emirleri ile dört sene vekilliğini yaptığı Kösem Valide Cami (Çinili Camii) imamet, hitabet ve

[232]Tevcih-i Cihat Nizamnamesi: Osmanlı devrinde din görevlerinin atanmalarına dair usul ve şartları belirleyen yasal düzenlemelerdir.
[233]DİBA, Dosya Sicil No: 1945-0052. Belgeler (Ek- 6); Hakses, *Muğla Menteşe Büyükleri*, s. 206.
[234]ESA, Dosya Sicil No: 92.176.450. Belgeler (Ek-1).
[235]Mülâzemet: Medreseden mezun olanların gerekli aşamalardan geçtikten sonra, müderrislik ve kadılık vazifesi alabilmek için mesleki tecrübe ve kazanmalarını artırdıkları bir çeşit staj dönemidir. Bu vazifeleri alabilmek için belli bir süre sıra beklenen aşamadır. (bkz. Kılıç, "Osmanlı İlmiye Teşkilatında Kariyer Sistemi", ss. 155-158).
[236]Dersiâm: 16. Yüzyıl Osmanlı Eğitim literatüründeki kaynaklarda dersiam geçmekle birlikte 17. ve 18. yüzyıllarda müderrislere verilen kariyer olarak kullanılmıştır. 19. yüzyılda daha da önem kazanan dersiâmların 1869 yılındaki kayıtlara göre İstanbul'da eğitim veren 166 medresenin sekseninde 180 dersiâm ders verirken seksen altı medresede ise dersiâm olmadığı görülmektedir. Medreselerin âlî kısmını tamamladıktan sonra, yapılan sınav sonunda medrese öğrencilerine ders verme yetkisi kazananlara verilen müderrislik unvanıdır (camilerde medrese talebelerine verdikleri ders halka açık olurdu). Dersiamlık sınavları 1876-1909 yıllarında yılda bir defa yapılırken daha sonra yapılan düzenlemelerle; oluşturulan bir komisyon nezaretinde medreselerde belirli aralıklarla imtihan açılması kararlaştırılmıştır. Bu imtihanlar neticesinde yılda sadece on beş kişiye "Dersiam" unvanı verilir, bu unvanı hakedenler ise ruuslarını (beratları) dört yıl sonra alırlardı. İlmiyye sınıfına mensup olanların özel bir rütbesi olan dersiamlık, ilmiye sınıfı içinde Askeri teşrifat karşılığı Alay Eminliği yani Rütbe-i Rabia'dır. Kol Ağası karşılığıdır. Cumhuriyet devrinde Daru'l - Funun'un İstanbul Üniversitesi adını almasıyla birlikte müderrislere profesör denilmiştir. Cumhuriyet ile birlikte Diyanet kurumunda dersiam kadrolarına da yer verilmiş, bu unvana sahip olanlar devlet bütçesinden müftülükler aracılığı ile "dersiâm cedveli"nden maaş almışlardır. Bu unvanlarını 30.04.1982 tarihli 2665 sayılı kanunla 5434 sayılı kanunun 40 maddesi (c) fıkrası iptal edilinceye kadar; kaydıhayat şartıyla kullanabilmişlerdir (bkz. Ertan, "Osmanlı Devletinde İlmiye Sınıfının Rütbe ve Payeleri", ss. 105-111; Mehmet İpşirli, "Dersiam", *DİA*, C. 9, İstanbul, 1994, ss. 185-186).
[237] ESA, Dosya Sicil No: 92.176.450. Belgeler (Ek-1); Hakses, *Muğla Menteşe Büyükleri,* s. 207.
[238] ESA, Dosya Sicil No: 92.176.450. Belgeler (Ek-1); Hakses, Muğla Menteşe Büyükleri, s. 207.

cuma vaizliğine 1000 kuruş maaşla tayin olmuştur.[239] Böylece Osmanlı'ya ait bir kurum olan Maarif Nezareti'nde memuriyet hayatına başlayan Hakses, Cumhuriyet'in ilk kurumlarından olan ve kuruluşunun üzerinden henüz 2 yıl 6 ay 4 gün geçmiş, Diyanet İşleri Reisliği taşra teşkilatı bünyesinde göreve başlamıştır. Böylece, tahsil hayatını tamamladığı ve 18 yıla yakın memuriyet hayatı ile bir nevi din eğitimi hizmeti sunduğu Osmanlı İstanbul'una, Cumhuriyet'in ilk yıllarında da ilmi birikim ve tecrübesiyle, Cumhuriyet kurumu çatısı altında yaygın din eğitimi sunma imkânı bulmuştur.

Hakses, 27 Mart 1936'da Kadıköy Müftülüğü görevine tayin edilmiş ve 31 Mart 1936'da buradaki vazifesine başlamıştır. 1897'den itibaren, tahsil ve memuriyet hayatına İstanbul'da başlayıp 28 Şubat 1938'e kadar yaşamını burada sürdürmüştür. Bu süreçlerde Osmanlı'nın yıkılışına, Cumhuriyet'in kuruluşuna tanıklık edip gözlemleyen Hakses'in, Cumhuriyet'in kurumlarının henüz yeni teşekkül ettiği bir dönemde yapmış olduğu Kadıköy Müftülüğü vazifesinin; Cumhuriyet'e ve teşkilata olduğu kadar yaygın din eğitimi sunduğu topluma olumlu ve önemli etkileri olmuştur. Göreve başladığında demirbaşa kayıtlı bir tane dahi kitabı olmayan Kadıköy Müftülüğü'ne; ilmi hayatın gerekliliğine olan inancı ve kütübü'l-hafız'lık tecrübesi ile 89 adet eseri numaralandırıp fihrist kaydını oluşturduktan sonra kaymakamlık onayına sunarak bir kütüphane kazandırmıştır.[240] Kadıköy Müftülüğü'nün sevk ve idaresi ile birlikte din konusunda halka rehberlik ve irşat görevini 2 yıla yakın sürdürdükten sonra 10 Şubat 1938 tarihinde Muğla Müftülüğü'ne terfian tayini yapılmıştır.[241]

Muğla Müftülüğü'ndeki görevine 28 Şubat 1938'de başlayan[242] Hakses, üstlendiği müftülük vazifesinin, kendine yüklediği görev ve sorumlulukları yerine getirirken aynı zamanda Muğla Kızılay Cemiyet Reisliği'ni de üstlenerek, şehirde, hayri hizmetlerin yürütülmesine; hem müftü olarak hem de cemiyet reisi olarak önemli katkılar sunmuştur[243]. Muğla'da bulunan Hoca Mustafa Efendi Kitaplığı'ndaki, yazma, basma, Arapça ve Farsça eserlerin tasnif komisyonunda başkan olarak bulunmuş; özel gayretlerinden dolayı Milli Eğitim Bakanlığı'nca takdir ve teşekkürle taltif edilmiştir.[244] Muğla Müftülüğü yaptığı yıllarda kaleme aldığı "Muğla Menteşe Büyükleri" adlı biyografik eser adeta şehrin ve Menteşe yöresinin hafızası niteliğindedir.[245] Hakses, yüksek devlet tecrübesi, ilim adamlığı ve saygın kişiliği ile 10 yıl 1 ay 20 gün görev yaptığı Muğla Müftülü'ğü esnasında şehrin ilim

[239] DİBA, Dosya Sicil No: 1945-0052. Belgeler (Ek- 6); Hakses, *Muğla Menteşe Büyükleri*, s. 207.
[240] DİBA, Dosya Sicil No: 1945-0052. Belgeler (Ek- 7; Ek- 8; Ek- 9).
[241] DİBA, Dosya Sicil No: 1945-0052. Belgeler (Ek- 10); Hakses, *Muğla Menteşe Büyükleri*, s. 207.
[242]DİBA, Dosya Sicil No: 1945-0052. Belgeler (Ek-11); Hakses, *Muğla Menteşe Büyükleri*, s. 207; bkz. Fotoğraflar (Ek- 6).
[243]Hakses, *Muğla Menteşe Büyükleri*, s. 207; bkz. Fotoğraflar (Ek- 7).
[244] DİBA, Dosya Sicil No: 1945-0052. Belgeler (Ek- 12); Muğla H. Mustafa E. Kütüphanesi için bkz. Fotoğraflar (Ek- 8).
[245]Bu eserle ilgili Tezin "Eserleri" başlığında bilgi verilecektir.

ve kültür hayatına mühim katkılar sunmuştur.[246] Bu süreçte yaptığı hizmetlerin anısına kendisine minnet ve şükranın bir nişanesi olarak, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi kampüsüne; Diyanet Vakfı ve halk işbirliği ile yapılan camii Ali Rıza Hakses'in adını taşımaktadır.[247] Müftü, Dersiam ve ilim adamlığı vasfı ile Muğla'nın ilim ve kültür hayatına hizmet etmiş olan Hakses'in isminin ülkemizin ve şehrin bilim/sanat/kültür hayatına katkı sunan üniversite kampüsün de bir camiye verilmesi, elbette ki çok daha anlamlı olmuştur.

Muğla Müftülüğü görevi, 21 Nisan 1948'de Ege Bölgesi Gezici Vaizliği görevine atama kararıyla sona eren Hakses, merkezi İzmir olmak üzere Aydın, Denizli, Muğla, Manisa ve Antalya illerini kapsayan vazifesine, 28 Mayıs 1948'de İzmir Müftülüğü'nde başlayarak, 3 yıla yakın bu vazifede kalmıştır. Gezici vaiz'lik görevini yürütürken; 29.04.1950 tarihli ve 3391 sayılı emirle Hayrat Hademesi İşleri Müdür Yardımcılığı'na tayin olunmuş; ancak ailesinin rahatsızlığı nedeniyle Ankara'da ikamet etmesine imkân olmadığı mazeretine binaen, on gün gibi kısa bir süre bulunduğu bu görevden, gezici vaizlik görevine iade olunmayı istemiştir. Başkanlığın uygun görmesi üzerine 10.05.1950'den itibaren tekrar bölge vaizliği görevine devam etmiştir.[248]

Topluma sunulan doğru din bilgisinin, her zaman ve her dönemde hayati önem taşıdığı muhakkaktır. Bu nedenle, dini bilginin halk'a sunulurken; sahada görev yapan görevlilerin, rehberlik ve denetiminin ehil kimseler tarafından yapılması da o derece önem arz etmektedir. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kadar ilmi sahada elde ettiği müktesebatını, Cumhuriyet döneminde uygulama imkânı bulan Hakses, gezici vaiz'lik vazifesini icra ettiği sırada, Başkanlığın talimatıyla, din görevlileri ve Kur'an kursu hocalarına rehberlik, -günümüzde müfettiş ve murakıp'ların yaptığı denetim ve tahkikat görevlerini-[249] de yürüterek kurumun taşrada sunduğu yaygın din eğitimine mühim katkılar sunmuştur. Gezici vaizlik yaptığı bölgede, halkın yüksek teveccühüne mazhar olmuş; ahali, bölgedeki vazifesinden Fatih

[246] Namık Açıkgöz, "Ali Rıza Hakses: 6 Ulemadan Biri", *Muğla/Hamle Gazetesi*, 1 Mart 2016, s. 3; Namık Açıkgöz, "Ali Rıza Hakses Camii", *Muğla/Hamle Gazetesi*, 14 Haziran 2016, s. 3; (Önemli açıklama: Açıkgöz, 1 Mart 2016 tarihli ve "Ali Rıza Hakses: 6 Ulemadan Biri" başlıklı Hamle Gazetesindeki yazısında; Mahir İz'in "Yılların İzi" adlı eser'ine atıf yaparak; Ali Rıza Hakses'in "II. Meşrutiyet (1908-1920) döneminde İstanbul da bulunan 6 ulemadan biri" olduğunu zikretmiştir. Ancak burada zikredilen ismin "Hakses" olması mümkün gözükmemektedir. Burada kastedilen isim, zikredildiği gibi Dersiam Muğlalı Ali Rıza Efendidir. Çünkü Ali Rıza Hakses 1908'de 16 yaşındadır. 1920'de 28 yaşında ve henüz Süleymaniye Medresesini yeni bitirmiş, Dersiam unvanını daha almamıştır. Dersiam unvanını 1923'te alan Hakses, "Muğla Menteşe Büyükleri" adlı eserinde Muğlalı Dersiam Ali Rıza Efendinin Biyografisini yazmıştır).

[247] Ali Rıza Hakses Cami: Muğla Sıtkı Koçman Üniversite kampüsü içerisinde, 2460 metrekare alan üstünde 2200 metrekare iç alana sahip ve 2000 kişilik cemaat kapasitelidir. 01.01.2015 tarihinde yapımına başlanmış ve 10.07.2015 tarihinde ibadete açılmıştır. (Menteşe İlçe Müftülüğü Ali Rıza Hakses Camii Açılış Beratı, 10.07.2015; Ali Rıza Hakses Camii için bkz. Fotoğraflar (Ek- 9).

[248] DİBA, Dosya Sicil No: 1945-0052. Belgeler (Ek- 13; Ek-14).

[249] 633 sayılı teşkilat kanununun yürürlüğe girdiği 15.08.1965 tarihine kadar Başkanlık bünyesinde inceleme ve soruşturma işlemlerini yürüten herhangi bir birim yoktur. Bu vazife Başkanlığı görevlendirmesi ile Gezici Bölge Vaizleri tarafından yapılmaktaydı. (Demirbağ vd., *Kuruluşundan Bugüne Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Albümü*, s.10); DİBA, Dosya Sicil No: 1945-0052. Belgeler (Ek- 15).

Müftülüğü'ne tayin olunduğunda, zamanın Diyanet'ten sorumlu Devlet Bakanlığı'na müracaat ederek bölgede kalması için talepte bulunmuşlardır. Fakat "kendisine camisi ve hayrat hademesi daha fazla olan İstanbul'da ihtiyaç duyulduğu" gerekçesiyle halkın bu talebi karşılanamamıştır.[250] 4 Nisan 1951 tarih ve 7060 sayılı emirle Fatih Müftülüğü görevi uhdesine verilen Ali Rıza Hakses, 24 Nisan 1951'de başladığı bu vazifesini, 3 yıl 8 ay 7 gün, icra ettikten sonra Başkanlığın, 7 Aralık 1954 tarih ve 28042 sayılı muvafakatı ile 18 Aralık 1954'te; 46 yıl 9 ay 2 gün fiili hizmet süresi ile emekliye ayrılmıştır.[251]

Emekli olduktan sonra Kadıköy Müftülüğü'nün 03.12.1956 tarih ve 399 sayılı yazılı talebi ve Başkanlığın 25.12.1956 Tarih ve 27947 sayılı muvafakatı ile Kızıltoprak Nahiyesi'nde bulunan mülhak Zühtü Paşa Camii Vaiz'liği görevini[252] üstlenen Hakses, 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanunu'nun meri hükmü gereği 30 Ocak 1966'da Din İşleri Yüksek Kurulu için yapılan seçimlerde kurul üyeliğine seçilmiş, Başkanlığın 15 Şubat 1966 tarih ve 7681 sayılı talimatlarıyla, emekli oluşundan 11 yıl 1 ay 12 gün sonra, Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi olarak teşkilatta yeniden vazife almıştır. 28 Şubat 1966'da toplanan kurul üyelerinin, aralarında yaptıkları seçimde; ilk Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanı olarak seçilmiştir. Ünlü yazar ve mutasavvıf Semiha Ayverdi, Kurul Başkanlığı vazifesine seçilen Hakses için; "devir, benzerleri parmakla gösterilecek kadar azalmış olan değerlerden faydalanmanın ve bu fırsatı kaçırmamanın şiddetle zarûrî olduğu bir devir'dir." değerlendirmesini yapmıştır.[253] 7 ay 12 gün, bu kurulun başkanlığını yaptıktan sonra İbrahim Bedrettin Elmalı'nın ardından 25 Ekim 1966'da, 74 yaşında iken, Dokuzuncu Diyanet İşleri Başkanı olarak göreve gelmiştir.[254] Yetmiş dört yaşında iken vazifeye getirilen Hakses, selefi İbrahim Bedrettin Elmalı'nın emekliye sevk edilişinde de rol oynayan, o dönemin başkan yardımcısı Yaşar Tunagür'ün arkasına aldığı siyasi destekle, kurumdaki keyfi ve ideolojik uygulamalarına karşı çıkıp müsaade etmemiştir.[255] Bunun neticesinde önce bürokratik baskıyla senelik iznini kullanmaya zorlanmış, ardından

[250] Dosya Sicil No: 1945-0052. Belgeler (Ek- 16).
[251] DİBA, Dosya Sicil No: 1945-0052. Belgeler (Ek- 17; Ek- 18).
[252] DİBA, Dosya Sicil No: 1945-0052. Belgeler (Ek- 19); Zühtü Paşa Camii için bkz. Fotoğraflar (Ek-10).
[253] Ayverdi Enstitüsü Sâmiha Ayverdi Arşivi, A/ d-1 (A-E).
[254] "Din İşleri Yüksek Kurulu Üyelerinin Hal Tercümesi" *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi (Dini-Ahlaki- Edebi- Mesleki Aylık Dergi),* C. 5, S. 3-4, 1966, s. 65; "Din İşleri Yüksek Kurulu Görevlerine Başladı", ss. 18-19; DİBA, Dosya Sicil No: 1945-0052. Belgeler (Ek- 20; Ek- 21); Hakses, Muğla Menteşe Büyükleri, s. 207; "Muhterem Ali Rıza Hakses Diyanet İşleri Başkanı Oldu", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi (Dini-Ahlaki-Edebi- Mesleki Aylık Dergi),* C. 5, S. 11, 1966, ss. 291-292; Öcal, Diyanet İşleri Başkanları ve Hizmetleri, s. 93.
[255] "Diyanet Teşkilatı Huzursuz", *Yeni İstanbul Gazetesi*, 22 Ekim 1967, ss. 1, 7; "Hakses ve Tunagür", *Yeni İstanbul Gazetesi*, 25 Ekim 1967, ss. 1, 7; "Atabeyli Hakses'in Azli İçin Çalışıyor", *Yeni İstanbul Gazetesi*, 12 Mart 1967, ss. 1, 7; "Hakses'in Azli İçin Girişilen Hareket Tenkit Ediliyor", *Yeni İstanbul Gazetesi,* 13 Mart 1967, ss. 1, 7; Osman Yüksel Serdengeçti, "Elmalı- Tunagür", *Milli Gazete*, 17 Haziran 1973, ss. 3,7; Serdengeçti, " Son Üç Reis", 18 Haziran 1983, s. 3.

13.12.1967 tarihli Bakanlar Kurulu Kararıyla, 15 Ocak 1968 tarihinde emekliliğe sevk edilmiştir.[256]

Ali Rıza Hakses; âlim, müellif, kurra, müftü[257] ve bürokrat vasıfları ile ömrünün tamamını ilme, devlete ve millete adamıştır. Altı yaşında Üsküdar Kara Gazi mektebinde başladığı tahsil hayatını, son dönem Osmanlı'sında yaşanan; II. Meşrutiyet, 31 Mart, II. Abdülhamid'in tahttan indirilip V. Mehmed Reşad'ın tahta çıkartılması, Mehmed Reşad'ın ölümü, Sultan Vahdeddin'in tahta çıkması, Trablusgarp Savaşı, Bâb-ı Âli Baskını, II. Balkan ve I. Dünya Harbi, İstanbul ve İzmir'in işgal edilmesi, Anadolu'yu işgal hareketleri, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya gönderilmesi, İtilaf devletlerinin, son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ını dağıtması ve meclisin kapatılması, Anadolu'da başlayan Milli Mücadele Hareketi vb. gibi tarihin seyrine tesir eden çok önemli olayların yaşandığı ve aynı zamanda eğitim sistemindeki ıslah çalışmalarının yapıldığı bir dönemde; 29 yaşında, Süleymaniye Medresesinden icazet alarak tamamlamıştır. 31 yaşında ise Dersiam (Profesör) unvanıyla müderris olmuştur. Tahsil hayatı içerisine; 16 yaşın da başladığı memuriyet hayatı ile birlikte Birinci Dünya Savaşı esnasında, 4 yıl vatan savunmasına katılarak, askerlik vazifesini de sığdırmış; fakat tahsil hayatından ve ilmi çalışmalardan geri durmamıştır. Böyle zorlu ve sıkıntılı bir dönemde ilmi sahada gösterdiği gayret ve ısrar, onun ilme ve ilmi hayata duyduğu aşk olmalıdır.

Hakses, 5434 sayılı Emekli Sandığı Kanunu'nun 40. maddesinin (c) bendi; "… Dersiamlar, 'kaydı hayat şartıyla' çalıştırılabilirler" hükmünü vaz'ettiğinden aynı kanunun ilgili madde ve fıkrası; 30.04.1982 tarihinde mer'i olan 2665 no'lu kanunla iptal edilene kadar "dersiamlık" vazifesini uhdesinde bulundurmuştur.[258] Doksan bir yaşında vefatına kadar İstanbul'un çeşitli camilerinde olmak üzere özellikle Kadıköy Söğütlüçeşme Caddesi'nde bulunan Osman Ağa Camii'ndeki vaaz ve nasihatleriyle halkı din konusunda aydınlatmaya devam etmiştir.[259] Söğütlüçeşme'de binleri geçen kalabalık cemaate cuma vaazı yaptığını kendisi de anlatmıştır.[260]

Ali Rıza Hakses'i tanıyanlar, O'nun nahif bir fiziki yapıda, vakur ve ağır başlı, Kur'an tilavetinde pek maharetli bir kurra hafız, ilmi ve ahlaki kişiliğe ile öne çıkmış, gün geçtikçe

---

[256] DİBA, Dosya Sicil No: 1945-0052. Belgeler (Ek- 22).
[257] Ali Rıza Hakses, "Muğla Menteşe Büyükleri" adlı eserinde yazdığı kendi biyografisinde; kendini alim, müellif, müftü ve kurra olarak vasıflandırmıştır (Hakses, *Muğla Menteşe Büyükleri*, s. 204.).
[258] DİBA, Dosya Sicil No: 1945-0052. Belgeler (Ek- 23).
[259] "Ali Rıza Hakses'i Kaybettik", Diyanet Gazetesi, S. 298, 1983, ss. 1, 29.
[260] http://www.seyhalisemerkandi.com/?pnum=26&pt=Haf%C4%B1z%20Hac%C4%B1%20Osman%20TA%C5%9EKAN (Erişim Tarihi: 20.11.2019 Saat:07.58).

benzerleri parmakla gösterilecek kadar azalmış bir ilim adamı olduğunu zikretmişlerdir.[261] Kız çocuklarının okutulması için gayret ve çaba gösteren, çare arayan bir şahsiyettir.[262] Hakses'in, başından üç evlilik geçmiştir. İlk hanımı Nadide Hanım'dan, Hüseyin Tayfur (D. 1926-Ö. 2000) ve Fatma Aliye (D.1924- Ö. 1987); ikinci eşi Kadriye Hanım'dan, Mustafa Haki (D. 1932- Ö. 1998) ve Rabia Ayla (D. 1936- Sağ) isimlerinde dört evladı vardır.[263] Fatma Saniye[264] hanımdan çocuğu olmamıştır. Sağlığında iken Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'ne vakfettiği, kitaplığındaki 1296 cilt eser, fakülte kütüphanesinde oluşturulan "Ali Rıza Hakses Koleksiyonu'nda" istifadeye sunulmuştur.[265] 5 Kasım 1983'te yatmakta olduğu Haydar Paşa Göğüs Hastalıkları bölümünde vefat eden Ali Rıza Hakses'in cenazesi, 6 Kasım 1983 Pazar günü öğle namazını müteakip, Üsküdar Yeni Valide Camii'nde namazı kılınarak aynı ilçe sınırları içindeki Karacaahmet Mezarlığın'da, ebedi istirahatgahına tevdi edilmiştir.[266]

2.3.2. Eserleri

Ali Rıza Hakses, 19 eser kaleme almış olmasına rağmen bunları hayatta iken yayımlama imkânı bulamamıştır. Eserlerinin bazılarını el yazısıyla bazılarını da daktilo ile hazırlayan Hakses'in eserleri şunlardır:

1- Mecmuat-ül Aşere: 1906 yılında yazılan eser, Kur'an-ı Kerim'de bulunan aşere vucuhatına ait müşkül olan ayetleri kapsamaktadır. El yazması olup 165 sayfadır.[267]

2- Muhtesarat-ül Aşere: Eser, 29 sayfadan ibaret olup, 1906 yılında yazılmış ve el yazmasıdır.[268]

---

[261] Ayverdi Enstitüsü Sâmiha Ayverdi Arşivi, A/ d-1 (A-E); 12 Eylül 2019, Kurra Hafız İlhan Tok ile yapılan mülakat, Dar'ul Erkam Kuran Kursu, Ankara (Muhterem İlhan Tok Hoca Mülakatta; "Hakses'in Kıraat ilimlerinde üstad olduğunu, kural ve kaidelerden taviz vermeden; sesini Kur'an'ın lafızlarının önüne geçirmeden hoş bir sada ile Kur'an okuduğunu, fıkıh alanında da yetkin olduğu halde, vaaz ve nasihatleri esnasında; kendisine sorulan sorulara hemen cevap vermediğini; sürekli yanında taşıdığı not defterini çıkarıp not aldığını bir daha ki vaazım da bana hatırlatın cevabını o zaman vereceğim dediğini ve çok kibar ve nahif bir ilim adamı olduğunu" anlatmıştır); 05 Ekim 2019, 10'uncu Diyanet İşleri Başkanı (vekâleten) Lütfi Doğan ile Mülakat, Lütfü Doğan'ın İSİLAY Vakfı-İlahiyat Araştırmalar Merkezi'ndeki Makamı, Ankara. (Muhterem Doğan Hoca Mülakatta; "Hakses, ciddi, ilim ve ahlak sahibi, ağırbaşlı ve uyumlu bir ilim adamıydı." demiştir); bkz. Fotoğraflar (Ek- 11).

[262] DİBA, Dosya Sicil No: 1945-0052. Belgeler (Ek- 24).

[263] ESA, Dosya Sicil No: 92.176.450.

[264] Fatma Saniye Hanım: Üsküdar'da bulunan Çinili Mevlevi Tekkesi Şeyhi Ümmi Ahmet Efendi'nin torunlarından Mustafa Edip'in kızıdır. (Fatma Saniye hanımın ilk eşi erken yaşta vefat edince; 7-8 aylık çocuğu ile yalnız kalmıştır. Bu tekkenin hizmetinde bulunduğu sırada yakınlarının tavsiyesi ve aracılığı ile o zaman eşi vefat eden Hakses'le bu tekkede tanışarak evlenmişlerdir (Bu bilgi Fatma Saniye Hanımın oğlu Birol Okte Bey'den alınmıştır).

[265] *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi "Hakses Koleksiyonu" Arşiv Kayıtları*; Fotoğraflar (Ek-12).

[266] "Emekli Diyanet İşleri Başkanlarından Ali Rıza Hakses'i Kaybettik", Diyanet İşleri Gazetesi, S. 298, Aralık 1983, s. 1; Bkz. Fotoğraflar (Ek- 13).

[267] Hakses, Muğla Menteşe Büyükleri, s. 207.

[268] Hakses, Muğla Menteşe Büyükleri, s. 208.

3- Mecmuat-üt Takrib: Kur'anı-ı Kerimdeki "vucuhât-ı takribiyye'ye ait müşkül olanlarının çoğunu ihtiva etmektedir. Eser 1908 yılında el yazması ile 300 sayfa olarak tamamlanmıştır.[269]

4- Muhtesarat-üt Takrib: El yazısı ile 1908 yılında yazılan eser, 131 sayfadır.[270]

5- Mecmua-i Eşar-ı Arebiyye: 1912'de el yazısı ile yazılmış olup 38 sayfadır.[271]

6- Şiirlerim: Ali Rıza Hakses'in 1916- 1921 yılları arasında yazdığı şiirleri ihtiva eden eser daktilo ile yazılmış ve 25 sayfa'dır.[272]

7- El Beyan-ül Has Fi Ma Yeteallak-u Bil Kısas: 1922'de bitirilip Süleymaniye Medresesi Müdüriyeti'ne teslim edilen eser, 1923'de mülga Umuru Şeriyye ve Evkaf Vekâletince tasdik edilmiştir. Kısas konusunda, dört fıkhi mezhep fukahasının tercih edilen görüşlerini ihtiva etmektedir. 400 sahife olup iki kısım'dan oluşan eserin birinci kısmı, mukaddime ve üç bab şeklinde tanzim edilmiştir. Her bab'ta üç fasıl ile bir de zeyli bulunmaktadır. İkinci kısım da ise mukaddime, iki bab bir de hatime bulunmaktadır.[273]

8- Silsile-i Fukaha: Süleymaniye medresesini bitirme tezi olarak hazırladığı El Beyan-ül Has Fi Ma Yeteallak-u Bil Kısas ile birlikte, mezuniyet için şart olan, ikinci eser olarak yazılıp ve 1922'de bitirilmiştir. 1923'te mülga Umuru Şeriyye ve Evkaf Vekâleti'nce tasdik edilen eser; hicri I. asır'da ki fukaha-i ashab-ı kiramın mertebelerini, hicri II. Asır'da; Mekke, Medine, Basra, Şam ve Kûfe'de ki tabiin'den olup birinci mertebeye ulaşmış sâdât-ı fukaha ile Kûfe'de ki tabiin'den olan ikinci, üçüncü, dördüncü mertebede ki fukaha'yı ve hicri 3. asırdaki tebe-i tabiin'in büyükleri ile orta derecedekilerin hocalarını ve bilinen talebelerinin silsilelerini ihtiva etmektedir.[274]

9- Mecami-ul Mevaiz (İtikat ve İbadata Dair Mevizalarım): Hakses'in 1924'te yazdığı bu eser; tefsir, hadis ve fıkıh kısımlarından oluşmaktadır. Tefsir kısmında; Kur'an sureleri hakkın da izahatlar ile Kevser Suresi'nin tefsiri, hadis kısmında; muâhadat'ın fazileti hakkındaki hadis-i şeriflerin izahı ve tefsiri, fıkıh kısmında ise; taharet, abdest, namaz, oruç, fıtır sadakası, zekât, ramazan bayramı namazı, kurban, kurban bayramı namazı ve teşrik tekbirleri'nin hükümleri ve bu konulardaki nakli deliller yer almaktadır.[275]

10- Muğla Menteşe Büyükleri: Diyanet'in bütün müftülüklere gönderdiği; 17.05.1940 tarih ve 587 sayılı talimatı ile Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından sonra Osmanlı Devleti'nin kurulmasından itibaren eser'in yazılış tarihi olan 1946'yılına kadar; Menteşe-Muğla yöresinde

[269] Hakses, Muğla Menteşe Büyükleri, s. 208.
[270] Hakses, Muğla Menteşe Büyükleri, s. 208.
[271] Hakses, Muğla Menteşe Büyükleri, s. 208.
[272] Hakses, Muğla Menteşe Büyükleri, s. 208.
[273] Hakses, Muğla Menteşe Büyükleri, ss. 208-209.
[274] Hakses, Muğla Menteşe Büyükleri, s. 208.
[275] Hakses, Muğla Menteşe Büyükleri, s. 208.

yetişmiş, görev yapmış büyüklerin ve âlimlerin hayat hikâyelerini yazmak maksadı ile başlanmıştır. Menteşe'deki kabile reisleri, müstakil Menteşe sultanları, kumandan ve vali, umumileri, emirleri, mebuslar, valiler, mutasarrıflar, müsellimler, hâkimler, kadılar, tarihçiler, şairler, hattatlar, hatm-i şerifle namaz kıldıran huffaz-ı kiram, camilerde devamlı Kur'an okuyanlar, kütüphane banileri, camii şerif banileri gibi toplam 155 büyük insanın biyografisinin yer aldığı bir eserdir.[276] Hakses'in erken yaşlardan itibaren kütüphane memurluğu yapması, el yazması kaynaklara vakıf ve Osmanlı dönemi ile birlikte ulema çevresine vakıf olması, ilmi kimliği yanında tarih bilgisi, müellif ve araştırmacı yönü böyle bir eserin, kısa bir sürede hazırlanmasında önemli olmuştur. Eser'in dip notlarına bakıldığında, çok önemli ve çeşitli biyografik kaynaklara, şuarâ tezkirelerine, tarih kitaplarına, Şakayık-u'n-Nu'maniyye'ye, Sicill-i Osmani'ye gibi sahasında önemli başyapıtlara atıflar yapılmıştır. Hakses'in entelektüel[277] yapısı, kaynak bilgisi ve bir müellif olarak maharetinin çok açıkça anlaşıldığı bu çalışma, bu gün Muğla ve yöre tarihi açısından olduğu kadar, bu sahada çalışma yapacakları yörenin hafızasına götürecek çok önemli ve rehber bir kaynaktır.[278] Daktilo ile kaleme alınan bu eser'in bir nüshası Hakses tarafından Muğla'da ki Hoca Mustafa Efendi Kitaplığı'na bağışlanmıştır. Bu gün Hoca Mustafa Efendi İl Halk Kütüphanesi'nde 2591 envanter numarasında kayıtlı ve mevcut olan eser, Muğla Valiliği'nin öncülüğünde; "Osmanlı imparatorluğunun kuruluşunun 700. yılı kutlamaları" nedeniyle İl Kültür ve Turizm Müdürü Recep Demirel'in sadeleştirmesiyle, Muğla Kültür ve Turizm Müdürlüğü tarafından 1999 yılın'da kitap olarak yayımlanmıştır. İkinci kez ise "Kur'an-ı Kerim'in yeryüzüne indirilişinin 1400. yıl dönümü" münasebetiyle Adnan Çevik'in sadeleştirmesiyle 2010 yılında; Valiliğin öncülüğünde Muğla Müftülüğü tarafından yeniden yayımlanmıştır[279].

11- Sandıklıya Bir Ziyaret: Hakses, 6 Kasım 1945 yılında akraba ziyareti için geldiği Sandıklı'da; 6 gün kalmış bu süre içerisinde Sandıklı'yı, tarihi ve kültürel açılardan incelemiş; ziyareti sonrası İstanbul kütüphane'lerinde araştırmalarına devam ederek, 1946 yılında daktilo nüshası olarak hazırladığı bu eser, 1986-87 yılında "Sandıklı Sesi" gazetesinde "Sandıklı'yı bir ziyaret" başlığı altında yazı dizisi olarak yayımlanmıştır. Eser, küçük hacimli fakat

---

[276] Hakses, Muğla Menteşe Büyükleri, ss. 1-3.

[277] https://www.sakipsabancimuzesi.org/tr/sayfa/sergiler/kavalali-mehmed-ali-pasa-ailesinin-izleri-atli-koskte Erişim Tarihi: 20.11.2019 09.45 (Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın torunlarından Prens Abbas Halim Paşa'nın Heybeliada'daki yazlık köşkünde verdiği davetlerde; Ali Rıza Hakses, Ahmet Rasim, Hüseyin Rahmi Gürpınar, Hoca Ali Rıza, Feyhaman Duran, İbrahim Çallı, Mehmed Akif Ersoy, Neyzen Tevfik gibi İstanbul'un entelektüel ve münevver isimleri sık sık bir araya gelmişlerdir.

[278] Açıkgöz, "Ali Rıza Hakses: 6 Ulemadan Biri" s. 3; Açıkgöz, "Ali Rıza Hakses Camii", s. 3.

[279] Her iki baskı da incelediğinde; eserin orijinaline bire bir sadık kalındığı söylenemez. Bazı dip not açıklamalarının konmadığı, metin içinde eksiltmelerin, atlamaların ve metne uymayan açıklamaların yapıldığı görülmektedir.

Afyon/Sandıklı ve yöresinin tarihi için mühim bir eserdir. Yörenin tarihi ve kültürel izlerine dair hem gelecek kuşaklara hem de bu alanda çalışma ve araştırma yapacaklara kapı aralamaktadır. Eserin ön sözüne yerleştirdiği kaynakça, daha okunmadan eserin kıymeti hakkında fikir vermektedir. Milattan öncesinden başlayarak Selçuklu'dan Osmanlı'ya kadar geçen zamanlara ait bazı tarihi bilgiler ile kasaba ve halkının 1945'lerdeki durumu, camileri, eski medreseleri, âlimleri, şeyhleri, müellifleri, şairleri, hattatları, ılıcaları, parke taşları, ziraat, ticaret ve sanayisi ile köylerinden bahseden bu eser Sandıklı ve civarının bir özeti niteliğindedir.[280]

12- Müfessirin, Muhaddisin, Kurra, Ehl-i Tasavvuf Silsileleri.[281]

13- Afyon Büyükleri. [282]

14- Yunus Emre ve Nutukları.[283]

15- Şehidi Dede ve Hayatı.[284]

16- Hakikat Nurları (Envar-ı Hakikat) Kitabına Dair Tahlil.[285]

17- Evamire Ait Kırk Hadis-i Şerif.[286]

18- El Fezail-ül Lebib Fi Salavatıl Habib.[287]

19- Bakara Kıssası (Makale- Bakara Suresi 72. Ayet'in Tefsiri).[288]

Yazdığı eserler hakkında; kendi verdiği bilgilerden, eserlerin isimlerinden, ulaşabildiğimiz eserlerinin muhteviyatından ve bu eserlerde kullandığı dip not kaynaklarından da anlaşılacağı üzere; Hakses'in; tefsir, hadis, fıkıh, kıraat, tasavvuf, İslam tarihi ve biyografi gibi sahalarda ki derin müktesebatını ve araştırmacı yapısını anlamak ve keşfetmek çok zor değildir.

Hakses'in üvey oğlu Birol Okte Bey; "Babasının, özellikle İstanbul Cami'lerinde yaptığı vaazlarını takip eden özel bir cemaatinin olduğunu ve o'nun vaazlarını kasetlere kayıt aldıklarını, vefatından sonra annesi Fatma Saniye Hanım'a getirdiklerini anlatmıştır.[289] Eğer bu kayıtlara ulaşılabilseydi; her bir sohbetinin bir makale'ye dönüştürülme ve yayımlanma imkânı bulunabilirdi. Ancak ailenin taşınma süreçlerinde bunların kaybolduğu söylendi.

[280] Ali Rıza Hakses*, Sandıklıya Bir Ziyaret*, 1946, s. 25; "Din İşleri Yüksek Kurulu Görevlerine Başladı", s. 19.
[281] "Din İşleri Yüksek Kurulu Görevlerine Başladı", s. 19.
[282] DİBA, Dosya Sicil No: 1945-0052. Belgeler (Ek- 25).
[283] "Din İşleri Yüksek Kurulu Görevlerine Başladı", s. 19.
[284] "Din İşleri Yüksek Kurulu Görevlerine Başladı", s. 19.
[285] "Din İşleri Yüksek Kurulu Görevlerine Başladı", s. 19.
[286] "Din İşleri Yüksek Kurulu Görevlerine Başladı", s. 19.
[287] "Din İşleri Yüksek Kurulu Görevlerine Başladı", s. 19.
[288] DİBA, Dosya Sicil No: 1945-0052.
[289] Ali Rıza Hakses'in Eşi, Fatma Saniye Hanımdan üvey oğlu. Gençliği Hakses'in yanın da geçmiştir.

Hakses'in yazdığı eserlerinin yayımlanamaması elbette ki büyük bir kayıptır. Fakat bu eserlerin çoğuna, bu gün ulaşamamak daha büyük bir kayıp ve bir o kadar da acıdır.[290]

2.3.3. Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı

Din İşleri Yüksek Kurulu, Diyanet'in dînî konulardaki en yüksek danışma ve karar organıdır. Geçmişi, 16. asırda fetva işlerinin yürütüldüğü şeyhülislamlık makamına kadar uzanır. Kurul'un yaptığı görevler, Cumhuriyetin ilk yıllarında, Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti'ne bağlı "Fetvâ Heyeti" ve "Tedkîkât ve Te'lîfât-ı İslâmiyye Heyeti" isimli heyetlerce yürütülürken; 3 Mart 1924 tarihinde çıkarılan kanunla birlikte Diyanet İşleri Reisliği bünyesinde ihdas edilen "Müşavere Heyeti" tarafından icra edilmeye başlanmıştır. 23.03.1950 tarih ve 5634 no'lu yasa ile bu heyetin ismi "Müşâvere ve Dinî Eserler İnceleme Kurulu" olarak değiştirilmiştir. Hem Müşavere Heyeti hem de Müşâvere ve Dinî Eserler İnceleme Kurulu, başkanla birlikte 8 üyeden oluşmakta ve Diyanet İşleri Reisi her iki heyetin da başkanı durumundadır. Kurul, 22 Haziran 1965 tarihinde kabul edilip, 2 Temmuz 1965 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanarak, 15.08.1965 tarihinde yürürlüğe konulan 633 no'lu Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun'la "Din İşleri Yüksek Kurulu" ismini almıştır.[291] Din işleri Yüksek Kurulu'na, yeni yasanın 5. maddesi'yle; din işleri ile ilgili konularda ilmi araştırmalar yapmak ve incelemelerde bulunmak, dini eserleri tercüme ve telif etmek, kurumun yayınlanmasını istediği tercüme ve telif eserlerin yayınlanmasına karar vermek, incelenmesi istenen eserler hakkında görüş bildirmek, din konusunda sorulan sorulara cevaplar hazırlayarak vaaz ve hutbelerin esaslarını belirleyip örnek vaaz ve hutbe metinleri oluşturmak, ülke içindeki ve ülke dışındaki dini alan ile ilgili yayınları izlemek ve gereği hakkında karar vermek, karşı yayınlarla ilgili bilimsel mücadelenin temel esaslarını belirlemek, Teşkilâtı'ın çalışmaları için gerekli olan tüzük, yönetmelik vs. metinleri hazırlamak, kurumun ilgili dairelerince hazırlanmış olanları inceleyip

---

[290] Ali Rıza Hakses, Muğla Menteşe Büyükleri eserinde yazdığı biyografisinde, eserleri ile bilgi verirken; "bu eserler tarafımda mahfuzdur" demiştir. Kitaplığın'da ki kaynak eserleri Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne bağışladığı bilgisine ulaşıldığında; kendisinde mahfuz olan eserlerini de buraya bağışlamıştır düşüncesiyle, fakülte kütüphanesi ziyaret edilmiş ancak "Kitab-ul Vucuh (Mecmuat-ül Aşere)" adlı eser dışındaki eserlerine ilgili kütüphanenin envanter kayıtlarında rastlanmamıştır. 1922'de bitirip Süleymaniye Medresesi Müdüriyetine teslim ettiği "El Beyan-ül Has Fi Ma Yeteallak-u Bil Kısas" ve "Silsile-i Fukaha" adlı eserlerin Diyanet İşleri Riyasetine devredilen kitaplar arasında olabilme ihtimali gözönüne alınarak Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi ve İstanbul'da ki meşihat arşivi taranmış ancak ilgili eserlerin buradaki kayıtlarda da olmadığı görülmüştür. Daha sonra Süleymaniye Kütüphanesi, görev yaptığı Hacı Selim Ağa Kütüphanesi ve İstanbul'da ki diğer kütüphanelerde de yapılan araştırmalarda bahsedilen eserlerle ilgili bilgi ve belge bulunamamıştır. "Muğla Menteşe Büyükleri" adlı eserine Muğla Hoca Mustafa Efendi Halk Kütüphanesi'nden, "Sandıklıya Bir Ziyaret" adlı eserine ise Sandıklı Ticaret Odası Başkanı Mustafa Özer Bey aracılığıyla ulaşılmıştır.

[291] Demirbağ vd., *Kuruluşundan Bugüne Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Albümü*, ss.64-65; Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun, 1965, (Madde: 1, 5), T. C. Resmi Gazete, S. 12038, 2 Temmuz 1965.

uygun olanları kabul etmek, başkanlıkça gönderilen konuları incelemek ve bunlar hakkında görüş sunmak, din konusunda toplumu ve ülke dışındaki yurttaşlarımızı aydınlatmak amacıyla yapılacak çalışmaların programlarını belirlemek, "Din Şurası"nda sunulan ve başkanlığın görüşünü ortaya koyan raporları düzenlemek, teşkilata yetişmiş eleman hazırlayan okulların meslek dersleri ile diğer eğitim kurumlarında verilen din derslerinin müfredat, program ve kitapları hakkında rapor hazırlamak ve bu hususlar çerçevesinde gerektiğinde taraflarla iş birliği yapmak gibi daha önce imkân bulamadığı birçok alanda görev ve sorumluluk verilmiştir.[292] Yasa gereği; Kurul'un çalışmalarını Kurul başkanı yürütecek, şayet Diyanet İşleri Başkanı Kurul'un çalışmalarına katılırsa Kurul'a başkanlık yapacaktır. Din işleri Yüksek Kurulu'nun nasıl çalışacağı ile ilgili usul ve esaslar ile nasıl toplanacağı, toplantılardaki karar-yeter sayıları yönetmelikle belirlenecektir.[293]

633 sayılı kanunun ilgili hükmü gereği 30 Ocak 1966'da Aday Tespit Kurulu'nun belirlediği adaylar (Kurul üye sayısının üç katı) arasından seçilip, teşekkül eden 11 kişilik ilk Din İşleri Yüksek Kurulu üyelerinin 31.01.1966 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı'yla atanmaları kararlaştırılmıştır.[294] 28 Şubat 1966'da toplanan Kurul üyeleri, Ali Rıza Hakses'i kendi aralarında yaptıkları oylamayla Din İşleri Yüksek Kurulu'nun ilk başkanı seçmişlerdir. 5 Kasım 1966'da Danıştay tarafından iptal edilen ilk Kurul seçimleri, 26 Aralık 1966'da yeniden yapılmış, 18 Şubat 1967'de İsmail Ezherli başkanlığında ilk toplantısını gerçekleştirmiştir. 1965-1970 yılları arasında iki kez oluşturulan ve ikisi de Danıştay tarafından iptal edilen Kurul, 1978'e kadar ilk önce dört, daha sonra üç ve en son iki üye ile çalışmak mecburiyetinde kalmıştır. Boş olan dokuz üye için 17 Mart 1978 tarihinde yeni bir seçim yapılmış ve seçilen yeni üyelerin atamaları 25 Nisan 1978 tarihinde onaylanmıştır.[295] Din İşleri Yüksek Kurulu, en son değişikliklerle bu gün; 4'ü ilahiyat fakültesi öğretim üyelerinden olmak üzere 16 kişiden oluşmaktadır. Bu üyeler, Aday Tespit Kurulu'nun belirlediği 24 aday arasından, Kurul üyeliğine atanmak üzere Diyanet İşleri Başkanı'nca tespit edilir. Aday Tespit Kurulu, bu 24 adayı, en az lisans düzeyinde dini yükseköğrenim görmüş veya dini ilimlerde temayüz etmiş kişiler arasından belirlemektedir. Üyelerin görev süresi beş yıl olup bir kişi ancak iki kez seçilebilir. Din İşleri Yüksek Kurulu üyeleri, gizli oy ve üye tam

[292] Uzunoğlu, *En Son Değişiklikleriyle Diyanet İşleri Mevzuatı*, s. 64.
[293] Din İşleri Yüksek Kurulu Yönetmeliği için bkz. Uzunoğlu, En Son Değişiklikleriyle Diyanet İşleri Mevzuatı, ss. 111-116.
[294] "Din İşleri Yüksek Kurulu Görevlerine Başladı", s. 19; "Din İşleri Yüksek Kurulu Üyeleri Görevlerine Başladılar", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi (Dini-Ahlaki- Edebi- Mesleki Aylık Dergi)*, C. 5, S. 3-4, 1966, ss. 61-64.
[295] Ahmet Yüzendağ, "Din İşleri Yüksek Kurulu Seçimleri", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, C. 6, S. 1-2, 1966, ss. 30-37; Yaşar Yiğit-İbrahim Ural-Mehmet Bulut, *Din İşleri Yüksek Kurulu*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2009, ss. 3-10; Nihat Aytürk-Yaşar Çelik-Enver Şahinaslan, "Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Tarihçesi", *Diyanet İlmi Dergi*, C. 25, S. 1, 1989, ss. 33-35.

sayısının salt çoğunluğuyla, kendi üyeleri arasından bir başkan ve bir başkan vekili seçer. Kurul üye tam sayısının salt çoğunluğu ile toplanır ve salt çoğunluğu ile karar alır. Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanı, vekil tayin etmediği hallerde Diyanet İşleri Başkanına vekâlet eder.[296]

633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun'un yürürlüğe girişinden (15.08.1965) altı ay 13 gün sonra Kurul Başkanlığı'na, 14 ay 10 gün sonra da Diyanet İşleri Başkanlığı görevlerine gelen Ali Rıza Hakses, yürürlüğe giren kanun gereği yeni birimlerin oluşturulması, tüzük ve yönetmeliklerinin hazırlanması ve halkın beklentilerinin karşılanması açısından bakıldığında, çok kritik bir dönemde Kurul ve Teşkilat Başkanı olmuştur. Hakses'in devlet tecrübesi ve ilmi kişiliği göz önüne alındığında bu durum teşkilat açısından bir şanstır. Ancak bazı siyasi düşüncelerle ve kurum içinde ortaya çıkan huzursuzluk sonucunda 8. Diyanet İşleri Başkanı İbrahim Bedrettin Elmalı'nın emekliliğe sevk edilmesinin ardından başkanlığa gelen Hakses'in döneminde de benzer hadiselerin devam etmesi neticesinde kendisinin de emekliliğe sevk edilmesi,[297] başkanlık açısından iyi bir tecrübe olmamıştır. Teşkilat kanunu'nun yürürlüğe girişiyle birlikte yeniden yapılanma sürecine giren kurum için lüzumlu olan tüzük, yönetmelik ve programları hazırlamak, hazırlananları kabul etmek gibi görevleri de bulunan Kurul, ancak 28 Şubat 1966'da toplanabilmiş, çalışmalarına ise 1 Martta 1966'da başlayabilmiştir. Hakses'in başkanlığında yaklaşık 7 ay çalışan Kurul, bu süre içinde 270 adet mütalaada bulunup karar vermiştir.[298] Bu süreçte; "Sınıf Tüzüğü'nün" mütalaa edildiği 16 Mayıs 1966 tarihli oturumda Kurul'a Diyanet İşleri Başkanı İbrahim Bedrettin Elmalı bir kez başkanlık etmiştir.[299]

Kurul'un olumlu veya olumsuz olarak verdiği toplam kararlara baktığımızda; görüştüğü konuların 232 tanesinin resmi kurumlardan, 2'sinin sivil toplum kuruluşu ve özel bir şirket'ten, 36'sının ise bireysel olarak halk tarafından talep edildiği görülmektedir. Resmi kurumlardan havale edilenlerden 75 tanesi aday vaizlerin risalesi,[300] 50'si eser değerlendirmesi, 34'ü miras taksimi,[301] 23'ü imtihan evrakı, 13'ü kuruma ait tüzük ve

---

[296] Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun, 1965, (Madde 5 – Değişik: 1.7.2010-6002/4 md.), T. C. Resmi Gazete, S. 12038, 2 Temmuz 1965.

[297] "Diyanet Teşkilatı Huzursuz", *Yeni İstanbul Gazetesi*, 22 Ekim 1967, ss. 1, 7; "Hakses ve Tunagür", *Yeni İstanbul Gazetesi,* 25 Ekim 1967, ss. 1, 7; "Atabeyli Hakses'in Azli İçin Çalışıyor", *Yeni İstanbul Gazetesi*, 12 Mart 1967, ss. 1, 7; "Hakses'in Azli İçin Girişilen Hareket Tenkit Ediliyor", *Yeni İstanbul Gazetesi*, 13 Mart 1967, ss. 1, 7; Serdengeçti, "Elmalı- Tunagür", *Milli Gazete*, 17 Haziran 1973, ss. 3,7; serdengeçti, " Son Üç Reis", 18 Haziran 1983, s. 3.

[298] Din İşleri Yüksek Kurulu Arşivi, 1 Mart 1966- 24 Ekim 1966 Arası Kararlar (Karar No: 1966/1-273).

[299] DİYK Arşivi, 16.05.1966 Tarihli 138 No'lu Karar.

[300] Aday Vaizler; asgarî altı ay, azamî iki sene müddetle adaylık devresi geçirirler. Bu süre sonunda başarılı oldukları tespit edilenler memuriyete kabul olunurlar (bkz. "Memurin Kanunu" (7. Madde), Resmî Ceride, 31/III/1926, S. 336.

[301] 4 Ekim 1926 tarihi ile 1 Ocak 2002 tarihleri arasında ülkemizde mer'i olan 743 no'lu Türk Kanun-u Medenisi'nin uygulama şekli gereği mirasçılık ve mirasın geçişi; miras bırakanın ölümü tarihinde geçerli olan

yönetmelik, 5'i kuruluşa eleman yetiştiren İHL ve diğer okulların müfredat ve ders kitapları, 5'i hutbe, 4'ü nüshacılık olmak üzere cami, nikâh vb. konulardan oluştuğunu görmekteyiz. Bireysel olarak halk tarafından talep edilenlerin ise 7 tanesi namaz, 3'ü cenaze- kabir- defin, 3'ü zekât, 2'si namaz vakti, 2'si cami, 2'si kurban, 2'si hac, 2'si diş kaplatma, 2'si ezan ve vakti, 2'si teyemmüm olmak üzere Hz. İsa, sala, sütkardeşliği, nazar, çocuk ismi, lu'biyyat, bir zümrenin Diyanette temsil edilme talebi, Ayasofya'da oratoryo gösterisi yapma isteği ve Diyanet'ten bulunulan "temenni" konularını kapsamaktadır.[302] Hakses'in başkanlığını yaptığı dönemde Kurul'un görüştüğü konuların alan sınıflandırmasını yaptığımızda; teşkilatın, tüzük ve yönetmeliklerinin hazırlanması ve incelenmesi, aday vaizlerin risalelerinin tetkiki, itiraz konusu olan imam ve müezzinlerin imtihan evraklarının incelenmesi ve kurumca istenen eserlerin değerlendirilmesi vd. konularla birinci sırada Başkanlığın işleri, ikinci sırada mahkeme ve savcılıklardan talep edilen görüşler, üçüncü sırada halkın inanç ve ibadet alanındaki soruları gelmektedir.[303]

2.3.4. Diyanet İşleri Başkanlığı ve Dönemindeki Yaygın Din Eğitimi Faaliyetleri

Teşkilatın son Osmanlı bakiyesi başkanı olan Hakses, 8. Diyanet İşleri Başkanı İbrahim Bedrettin Elmalı'nın 15 Ocak 1968'de emekliye sevk edilmesinin ardından aynı tarihte teşkilatın dokuzuncu Diyanet İşleri Başkanı olarak göreve gelmiştir. Başkan Yardımcısı Yaşar Tunagür'ün keyfi davranış ve uygulamalarından ve mevcut siyasetçilerle olan ilişkilerinden neşet eden ve teşkilatta baş gösteren idari ve siyasi huzursuzluk, Elmalı'nın emekliye sevkine kadar varmış ancak son bulmamıştır.[304] Elmalı; ahlak buhranı gibi esas bir meselenin üzerinin örtülüp, tartışmasının yaptırılmadığını ve bu konuda acil tedbirler alınmadığını, aldırılmadığını, kimse bunlar; onların vebal altında olduğunu, çığırından çıkmış bir politik atmosfer içinde Diyanet İşlerini, siyasi emellerine alet etmek isteyenlere karşı, kutsal makamın haysiyetini canı pahasına koruyup, müsaade etmediğini, fakat hizmet süresi içinde hakkında yapılan karalamalara ve tezvirata pirim verildiğini kasteden çok veciz

---

olan hükümlere göre belirlendiğinden, 4 Ekim 1926'dan önceki ölümlerle ilgili kişinin miras durumuna ilişkin, mahkemelerce o dönemin feraiz hukukuna göre kuruldan bilgi istenmektedir (bkz. Ahmet Kılıçoğlu, *Medeni Kanun'umuzun Aile- Miras- Eşya Hukukuna Getirdiği Yenilikler*, Turhan Kitabevi, Ankara 2003, s. 12).

[302] DİYK Arşivi, 1 Mart 1966- 24 Ekim 1966 Arası Kararlar (Karar No: 1966/1-273); Tablolar (Ek-1); Bazı Kurul Kararı örnekleri için bkz. Belgeler (Ek- 26; Ek-27; Ek- 28; Ek- 29).

[303] Bkz. Tablolar (Ek- 1).

[304]Başgil, "Diyanet İşlerindeki Huzursuzluk Sebepleri ve Giderilme Çareleri", ss. 1-2; bkz. "Elmalı'nın, 18.10.1966 tarih ve 328 Özel Kalem sayılı Süleyman Demirel'e (Başbakan) Mektubu", s. 248; Serdengeçti, "Elmalı- Tunagür", *Milli Gazete*, 17 Haziran 1973, ss. 3,7; Serdengeçti, " Son Üç Reis", 18 Haziran 1983, s. 3; "İbrahim Bedrettin Elmalının Cumhur Başkanı Cevdet Sunay'a Yazdığı Mektup", *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, C. XVIII, S. 107, 1992, ss.315-319;
https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/CS /t10/c064/cs 10064063.pdf Erişim Tarihi: (26.09.2020 10.30).

ifadelerle dolu son beyanatı[305] ile Diyanet'e veda etmiştir. Yerine geçen Hakses ise ilk beyanatında; 633 sayılı kanunla teşkilat mensuplarına geniş imkânların bahşedildiğini, bu refaha rağmen kurum içinde huzursuzlukların devam ettiğini, Diyanet İşleri Başkanlığı gibi yüce bir vazifeyi kabul ederken ilk işinin huzuru sağlamak ve estirilmek istenen fitne ve fesadı önlemek olacağını kamuoyuna duyurmuştur. Aynı beyanatında, insanların hangi soydan olurlarsa olsunlar, dinleri, mezhepleri, meslekleri, mali durumları ne olursa olsun Allah huzurunda ve kanun karşısında eşit olduklarını, kanunların herkese uygulanacağına'da yer vermiştir, Son olarak Müslüman olan herkesin din kardeşliği gibi üstün bir vasfa sahip olduğunu, dinimizin bizi birliğe, beraberliğe davet ettiğini, memleketin kalkınması için herkesin mer'i kanunlara hürmetkâr davranarak; kanunların yasak ettiği işleri yapmaktan, genel olarak ahlak ve âdaba aykırı hareketlerden, toplumda fitne ve fesat'a sebep olan hal ve hareketlerden uzak durması gerektiğini"[306] çarpıcı ifadelerle vurgulayarak herkesi birlik, beraberlik ve kardeşlik ruhuna, fitne ve fesattan kaçınmaya, kanunlara riayete, yeni teşkilat yasasıyla sahip olunan imkânlarla memleketi muasır medeniyetler seviyesine çıkarmaya davet etmiştir.

Hakses'in Başkanlığa gelişi; "Hakses İlk İş Huzur Diyor" manşetiyle gazetelerde ve mecmualarda haberlere konu olmuştur. Teşkilattan sorumlu Devlet Bakanı Refet Sezgin, aynı gün Başkanlığa gelip Hakses'i tebrik etmiş, "bu yaptığımız tasarruf, din görevlilerimiz arasında varlığından bahsedilen huzursuzluğu giderecektir. Yeni Başkan, birleştirici ve huzuru sağlayıcı bir düşüncenin sembolü olarak vazife ifa edeceğini beyan buyurmuştur" diyerek gazetelere beyanat vermiştir.[307] 29 Nisan 1967 tarihinde ise Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay Başkanlığı ziyaret etmiştir. Çok sıcak bir ortamda geçen ziyaretteki görüşmeler sonunda Cumhurbaşkanı Sunay; "Başkanlığı ziyaretimden çok memnunum, Din İşleri Yüksek Kurulu üyeleri ile tanıştım, memleketin çok hassasiyet gösterdiği mevzuda uyanık olmak lazım, kudretli ve becerikli ellerde karanlıklar aydınlığa kavuşacaktır, dinimiz ahlakımızdır, neşriyatımızı en ücra köşelere kadar ulaştırınız, İmam-Hatip okulu mezunlarına ümit bağlıyoruz" diyerek başkanlıktan ayrılan Sunay'a, Başkanlığın dilek ve temennilerini içeren bir de liste takdim edilmiştir. Bu listede; bursların arttırılması, TRT'deki dini ve ahlaki

[305] Elmalı'nın beyanatının tamamı için bkz. İbrahim Bedrettin Elmalı, "Son Beyanat", *Hakses (Dini- Ahlaki- İçtimai-Edebi Aylık Mecmua),* Ankara, 1966, S. 23, ss. 19; ayrıca Yaşar Tunagür'ün faaliyetleri hakkında bkz. *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi* ,B: 25 (14.01.1970), C. 55, ss. 233-262; https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/CS /t09/c055/cs 09055025.pdf (Erişim Tarihi: 26.09.2020 11.25); *T.B.M.M Tutanak Dergisi*, B: 7 (08.03.1972), C. 11, ss. 233-251; https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/t11/c011/tbmm11011007.pdf (Erişim Tarihi: 26.09.2020 12.10); *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, B: 63 (27.04.1971), C. 64, ss. 682-733.

[306] Ali Rıza Hakses beyanatının tamamı için bkz. Ali Rıza Hakses, "İlk Beyanat", Hakses (Dini- Ahlaki- İçtimai-Edebi Aylık Mecmua), S. 23, 1966, ss. 18.

[307] "Hakses İlk İş Huzur Diyor", *Hürriyet Gazetesi*, 26 Ekim 1966, ss. 3, 13; "Diyanet İşleri Başkanı Yarın göreve Başlıyor", *Milliyet Gazetesi*, 23 Ekim 1966, s. 1.

konuları içeren konuşmaların süresinin uzatılması, yurtdışındaki işçilerimizin ihtiyaçlarını gidermek için imam-hatip gönderilmesi, kuruma araç temini, teşkilata bir matbaa tesis edilmesi, Türkiye'de ki bütün dini yayınların takip edilebilmesi için "Basma Yazı ve Derleme Kanunu'na" bir madde eklenerek dini yayınların ikişer nüshasının Başkanlığa gönderilmesinin temin edilmesi, misyonerlik ve yıkıcı faaliyetlere karşı durabilmek için bütçede; "Yayın Alımı ve Giderleri Bölümü'nde" artış sağlanması, camilerin mahalli belediyelere olan borcunun kaldırılması ve camilerin elektrik giderlerinin ücretsiz olması, inşa edilecek Başkanlık binası için arsa temini ve merkezde müstakil bir Muhasebe Müdürlüğü'nün kurulması" gibi talepler bulunmuştur.[308] Tespit edilen bu ihtiyaçlar, başkanlığın gelişimi ve etkinliği açısından o günün şartlarında bir an önce çözüme kavuşması gereken acil konular olarak belirlenmiştir. Ancak Hakses döneminde de teşkilattaki siyasi ve idari huzursuzluk devam etmiş, bu durum teşkilatın gelişimini yavaşlatmıştır. Hakses, kurumdaki bu huzursuzluğun sebebini, yardımcısı Yaşar Tunagür'ün arkasına aldığı siyasi destek ile kurumda oluşturduğu grupla birlikte; kural ve kanun tanımaz, tavır ve davranışları olarak anlatmaktadır. Hakses'in içinde bulunduğu durumu anlatması bakımından zamanın Devlet Bakanı Hüsamettin Atabeyli'ye[309] yazdığı mektuplardan bir tanesini buraya aynen aktarmanın faydalı olacağı kanaatindeyim. Hakses'in 22.10.1967'de Yaşar Tunagür'ün imza salahiyetlerini kendisinden aldığına dair yayımladığı tamim üzerine; Devlet Bakanı'nın konu ile ilgili yazısına; Hakses'in 28.10.1967 tarih ve 168 özel sayılı cevabi mektubu şöyledir:[310]

> "22.10.1967 tarih ve 156 sayılı tamim ile alâkalı olarak göndermiş olduğunuz ilgi yazınızda kaydettiğiniz hususları, samimî ve tamamen hakikatlerin ışığı altında, cevaplandırmayı zaruri görmüş bulunuyorum. Bu vesile ile hemen arz edeyim ki, bugün Türkiye'de hiçbir daire ve müessese âmiri, benim bulunduğum derecede, müşkül, vazifesini yapamamanın ıstırabı içinde değildir. 633 sayılı Teşkilât Kanunumuz Diyanet İşlerinin idaresindeki salâhiyet ve mesuliyeti tarafıma tahmil etmiş bulunmaktadır. Fakat ne üzücüdür ki, ben kanunun vermiş olduğu bu salâhiyetlerimi aşağıda arz olunan sebeplerden dolayı kullanamamanın huzursuzluğu içindeyim. Hâdiselerin tahliline 1,5 sene öncelerine giderek, diğer bir tabirle, selefim İbrahim Elmalı zamanından başlamak zaruri bulunmaktadır. İbrahim Elmalı Reis olduktan bir müddet sonra İzmir'de vaiz bulunan Yaşar Tunagür, bazı dost ve yaranlarının gayret ve yardımıyla, Başkan muavinliği vekâletine, hasbelkader, getirilmiştir. Vazifeye başlamasından itibaren Elmalı'yı; keyfî tâyin, nakil ve emeklilik gibi kanunsuz hareketlere sevk etmiş, bu neviden birçok kanunsuz işleri de kendisi istimal ederek bunların mesuliyetini Elmalı'ya, maharetle yüklemek

[308] Ahmet Muhtar, "Sayın Cumhurbaşkanımız Diyanet İşleri Başkanlığında", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi,* C. 6, S. 6, 1967, ss. 131-140; İsmail Coşar, "Reisicumhurumuz Sayın Cevdet Sunay Diyanet İşlerini Ziyaret Ettiler", *Hakses,* S. 29, 1967, ss. 18-19; bkz. Ekler (Fotoğraflar Ek- 13).

[309] 30. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nde (I. Süleyman Demirel Hükûmeti); 3 Nisan 1967'de yapılan Kabine değişikliği ile Refet Sezgin Enerji Bakanı olarak, Hüsamettin Atabeyli ise Diyanetten sorumlu Devlet Bakanı olarak yer almıştır. Atabeyli; 3 Nisan 1967- 3 Kasım 1969 tarihlerinde teşkilattan sorumlu Devlet Bakanıdır.

[310] Hakses'in Devlet Bakanına yazdığı mektuplar için bkz. Belgeler (Ek- 30; Ek- 31; Ek- 32; Ek- 33).

suretiyle işin içinden sıyrılmış ve el'anda sıyrılmak istemektedir. Bu hususun en güzel ve taze misali; birkaç gün önce zatıâlilerine takdim olunan İzmir Müftüsü Ahmet Karakullukçu'nun kararnamesinde olan sahtekârlıktır. Bilahare, İbrahim Elmalı; Yaşar Tunagür'ün ne tıynette bir insan olduğunu anlaması üzerine bütün vazifelerini ve imza salâhiyetlerini elinden almış ve odasında muattal kılmıştır. Bu durum muvacehesinde komitacı ve tezviratcı bir ruha sahip olan Yaşar Tunagür, Elmalı aleyhindeki şahıslarla işbirliği yaparak neşriyatı, Elmalı aleyhine kışkırtmış ve neticede emekliye sevk ettirmiştir. Bilhassa kaydetmek isterim ki Elmalı'nın emekliye sevki mevzuunda gazetelere intikal eden hususların, hâdisenin zahir sebebi olduğunu ve esas sebebin ise, Yaşar Tunagür'den imza salâhiyetinin alınmış olması keyfiyetinin teşkil etmiş olduğunu ehemmiyetle arz ederim. Bilahare bana vazife tevcih olunduğunda, bu durumları bildiğim için, vazifeye başladığımın ilk günlerinde bir tamim neşrederek tâyin, nakil, emeklilik, Başkanlık emrine alma ve saire gibi hususlarda imzamı havi olmayan evrakın hiçbir kıymet ifade etmeyeceğini beyan ettim. Fakat bir müddet sonra Yaşar Tunagür'ün kendi imzasıyla bana ait salâhiyetleri istimal ettiğini tespit etmem üzerine ikinci defa olarak 3.5.1967 tarih ve 87 sayılı tamimi neşretmek mecburiyetinde kaldım. 22.10.1967 tarihli son tamimde ise, önceki tamimlerimizin kanun ve nizam tanımayan Yaşar Tunagür tarafından nazara alınmadığını ve gözümün önünde merkez teşkilâtında kendi imzasıyla tayinler yapmak suretiyle bu cüretkârca hareketleri tevali ettirdiklerini görmem üzerine isim tasrih etmek mecburiyetinde kaldım. Zira daha bu tayinlerin iptali için istediğim mucipler getirilmemiştir. Kaldı ki, bahis konusu tamim taşra teşkilâtına da gönderilmemiştir. Yaşar Tunagür, taşra teşkilâtında da salahiyetli olarak tayinler ve nakiller yapmaktadır. Şayet, zatıâliniz tensip buyurursa benim tasarrufum altında olan işlerden pek çoğunun Yaşar Tunagür imzasıyla yapıldığını, teşkilâta gönderilecek bir tamimle tespit etmek ve bu şahsın kanunsuz ve keyfî hareketlerini gözlerinizin önüne sermek mümkündür. Yine bu şahıs daire içinde kendi adamlarından müteşekkil bir şebeke kurmuştur. Bu sebeple verdiğim emirler ifa edilmemektedir. Nerede görülmüştür ki, dairenin idaresinden mesul olan bir reis veya umum müdürün, kanun ve nizama uygun olan emirleri ifa edilmesin? Mumaileyhin hiçbir surette ilmî ve idari malumat ve salâhiyeti yoktur. Yalnız iğfal ve sureti haktan görünüp birtakım zavallıları aldatmak kabiliyetine maliktir. 633 sayılı Teşkilât Kanununun 3. 4. ve 21'nci maddeleri sarihtir ve yüksek malûmunuzdur. Bu maddelerin izahını zait görüyorum. Yaşar Tunagür'ün, sözü ve tahrikleriyle hareket eden Personel Dairesi Başkanı Hüseyin Özgür'ün, bana karşı yaptığı küstahça hareket malûmunuzdur. Bu küstahça hareket diye bahsedilen husus, odasına kadar girilmiş ve Sayın Ali Rıza Hakses'e hakaret edilmiştir.

Muhterem beyefendi.

Özbeöz Türk'üm, yarım asırlık dinî hizmetim ve halim herkesçe malûm olduğu üzere tertemizdir. Hele karışık işler şaibesi altında hiç değilim, ömrümün geri kalan kısmında da milletimin ve teşkilâtımın huzur ve refahı için hayırlı işler yapmayı, bana nasip etmesini Cenabı Haktan niyaz etmekteyim. Bu vesile ile daire içinde nahoş hâdiselere meydan verilmeden zatı âlinizden, bütün samimiyetimle, istirham ediyorum ki, Diyanet teşkilâtının huzur ve sükûnu, amme hizmetlerinin kanun ve nizam dâhilinde yürütülmesi için kendilerine itimadım kalmayan Yaşar Tunagür'ün asli vazifesi olan İstanbul Müftülüğüne ve onun sözünden çıkmayan Personel Başkanvekili Hüseyin Özgür'ün de Din işleri Yüksek Kurulundaki vazifesine iadelerini arz eder, hürmetlerimi sunarım." Diyanet işleri Başkanı/ Ali Rıza Hakses (Ali Rıza Hakses'in Devlet Bakanı Hüsamettin Atabeyli'ye 28.10.1967 tarih

ve 168 Özel Sayılı Mektubu, *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, B: 25 (14.01.1970), C. 55, ss. 234-235).

Hakses, Tunagür'ün usulsüzlüklerini ve teşkilatta ortaya çıkardığı huzursuzluğu, daha önce 14.10.1967 tarih ve 151 ile 23.10.1967 tarih ve 153 özel sayılı yazılarla bakanlığa bildirmiştir; ancak bir sonuç alamadığı gibi yukarda arz edilen yazıdan sonra da değişen bir şey olmamıştır.[311] Bu yazıyı alan Devlet Bakanı, Yaşar Tunagür hakkında her hangi bir muamele yapmadığı gibi Hakses tarafından Personel Daire Başkanlığına vekâleten bakan, Tunagür'ün adamlarından, Hüseyin Özgür'ün yerine asaleten ataması yapılan Mustafa Güner'in atamasını onaylamamıştır. Bundan sonra Ali Rıza Hakses harekete geçerek Yaşar Tunagür'ü re'sen İstanbul Müftülüğü'ne iade etmek istemiş bu durumu da Devlet Bakanı'na yazdığı kişiye özel mektupla (15.11.1967 tarih ve 181 özel Sayı) bildirmiştir.[312] Ancak teşkilatın sevk ve idaresi uhdesinde olan Devlet Bakanı, Başbakanlığa gönderdiği 14.11.1967 tarih ve 7798 sayılı yazıyla; "5434 sayılı kanunun 40. Maddesinin 6013 sayılı kanunla değişen (c) fıkrası[313] ve 22.06.1965 tarih ve 633 sayılı kanunun 21. Maddesinin (a) fıkrasına[314] göre emekliliğe çıkarılmasında zaruret hâsıl olduğu" gerekçeleriyle, Hakses'in emekliliğe sevkini[315] talep ettikten sonra Hakses'ten; "yerine vekil tayin ederek, 16.11.1967 tarihinden itibaren senelik iznini kullanmasını istemiştir. İzin kullanmayacağını belirten Hakses, Devlet Bakanına şöyle bir mektup kaleme almıştır;

> "Zatıâlinize takdim olunan 14.1.1967 tarih ve 151 sayılı, 28.10.1967 tarih ve 168 ve 15.11.1967 tarih ve 181 sayılı yazılarımızla durumunu arz ettiğimiz ve çeşitli neşriyatla da umumi efkâra vaziyeti malûm olan Yaşar Tunagür'ün zatıâlilerince tutulmak ve korunmak istenmesindeki sebepler anlaşılamamıştır. Bu şahıs ki, dairemiz ve teşkilât içinde fesat yaratmaktadır. Kendi taraftarı olan bir kısım bölücü zihniyetliler, memurları riyasetimize karışı itaatsizliğe teşvik etmiştir ve etmektedir. İzmir Müftüsü hakkında hilafı hakikat beyanda bulunmak suretiyle yüksek makamları müşkül vaziyette bırakmıştır. Emir ve kanun dinlememektedir. Böyle bir şahsın korunması mümkün görülmemektedir. Zannediliyorsa ki, bu şahıs Diyanet İşleri'nde bulunduğu müddetçe teşkilât huzura kavuşacaktır. Bu imkânsızdır. Yine şunu da belirteyim ki, bu şahıs temiz olan mazinize ve itibarınıza gölge düşürecektir.

---

[311] "Ali Rıza Hakses'in Devlet Bakanı'nına Yazdığı (14.10.1967 tarih ve 151, 23.10.1967 tarih ve 153 Özel Sayılı) Mektuplar" Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, B: 63 (27.04.1971), C. 64, ss. 693-695; bkz. Belgeler (Ek- 30; Ek- 31).

[312] "Ali Rıza Hakses'in Devlet Bakanı'nına Yazdığı 15.11.1967 tarih ve 181 Özel Sayılı Mektup" *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, B: 63 (27.04.1971), C. 64, ss. 695-697; bkz. Belgeler (Ek- 32).

[313] Bkz. "T. C. Emekli Sandığı Kanununun 40 ıncı maddesinin (c) bendinin değiştirilmesine dair Kanun", 1953, (Madde: 1), *T. C. Resmi Gazete*, S. 8315, 22 0cak 1953.

[314] Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun, 1965, (Madde: 21), T. C. Resmi Gazete, S. 12038, 2 Temmuz 1965).

[315] DİBA, Dosya Sicil No: 1945-0052. Belgeler (Ek- 34).

> Muhterem Beyefendi.
>
> İzin için zatıâlinize her hangi bir surette müracaat etmiş veya talepte bulunmuş değilim. Sıhhi durumum da çok şükür yerindedir. Teşkilâtımızın en mahmul bulunduğu ve işlerimizin arttığı bugünlerde ve pek yakın olan Ramazan ayı içerisinde senelik iznimi kullanmak gayesi ile vazifemin başından ayrılmamın uygun olmayacağı zatıâlinizce takdir buyurulur. Bu sebepten vazifemden ayrılmayacağımı arz eder, hürmetlerimi sunanım." Ali Rıza Hakses/Diyanet İşleri Başkanı. ("Ali Rıza Hakses'in Devlet Bakanı'nına Yazdığı 18.11.1967 tarih ve 188 Özel Sayılı Mektup" *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, B: 63 (27.04.1971), C. 64, ss. 697; bkz. Belgeler (Ek- 33).

Bakanlık, izin kullanmak istemeyen Ali Rıza Hakses hakkında, teşkilata; 21.11.1967 tarih ve 7905 sayılı yazı göndererek; "Hakses'in izin kullanması kendisine tebliğ edildiği halde, izin kullanmamakta ısrar ettiği, dolayısıyla yerine, Başkan Yardımcısı Lütfü Doğan'ın vekâlet edeceğinin dairelere bildirilerek işlemlerin bu cihetten yapılmasını" istemiştir.[316] Hâlbuki 657 Sayılı Devlet Memurluğu Kanunu'nda mecburi izin müessesi olmamasına rağmen, zoraki izin kullandırılarak, Hakses'i oradan uzaklaştırıp yerine tabiî ve kanuni vekillerden birinin getirilmesi, Tunagür'ü himaye maksadına matuf yapılmış görülmektedir. Üzerinde oluşturulan bürokrasi baskısıyla mecburi izine çıkarılan Hakses, bu süre içinde her gün kuruma gelerek, makamında bulunmuş,[317] senelik izin süresinin bitiş tarihinde; 27.12.1967 tarih ve 191 özel sayılı yazı ile izin süresinin bittiğini ve vazifeye başladığını mesul Bakanlığa bildirmiştir.[318] Ancak bu sırada Bakanlığın; 14.11.1967 tarih ve 7798 sayılı yazıyla Hakses'in emekliye ayrılmasına dair talebi, 13.12.1967 tarihinde Bakanlar Kurulu'nda görüşülerek; 6/9216 kararla emekliliğe sevki kararlaştırılmıştır.[319]

Hakses, 21 Aralık günü, Yeni İstanbul Gazetesi'nde çıkan demecinde; "Çalışıyorum kimin açığı varsa ortaya çıksın, ben asil ve kutsi görevimin başındayım" diyerek; Türkiye'nin en büyük dini müessesi Diyanet İşleri Başkanlığı'nın siyasetten uzak kalarak örnek bir müessese olması için gayret gösterdiğini, kurum içinde bozuculuk yapmak isteyenlere engel olduğunu, asla gayri kanuni yollara başvurmadığını, başvurulmasına da izin vermemek için görevinin başında olduğunu, aleyhinde alınan tasfiye kararına sonuna kadar direneceğini, katiyyen adaletten ayrılmayacağını, yarım asır devlet hizmetinde bulunduğunu ve hiçbir

---

[316] DİBA Dosya Sicil No: 1945-0052. Belgeler (Ek- 35; Ek- 36; Ek- 37).

[317] 10'uncu Diyanet İşleri Başkanı (vekâleten) Lütfi Doğan ile Mülakat (Yaptığım Mülakatta Muhterem Doğan Hoca; "Hakses ile O zamanlar Başkan Yardımcısı olan Yaşar Tunagür arasındaki olaylar neticesinde Hakses Hoca'nın izine çıkarılarak, Başkanlığa vekâlet etmek için bakanlıkça kendisinin görevlendirildiğini, ancak kendisinin Hakses Hoca ile görüşerek müsaadesini aldığını anlattıktan sonra, her gün hocayı Başkanlıktaki makamında ziyaret ettiğini, o zamanlar Diyanet'e ait bir tane araç olduğunu ve o'nun da başkanlık makamına tahsis edildiğini fakat kendisinin Hakses emekliye sevk edilene kadar bu araca hiç binmediğini, Hakses Hocayı her gün evinden başkanlığa getirip götürmesi için şoförüne talimat verdiğini" anlatmışlardır. Bkz. Fotoğraflar (Ek- 11).

[318] DİBA, Dosya Sicil No: 1945-0052. Belgeler (Ek- 38).

[319] DİBA (13.12.1967 tarih ve 6/9216 Sayılı BKK), Dosya Sicil No: 1945-0052. Belgeler (Ek- 39).

zaman suçlanmadığını, hiçbir suçlamayı da kabul etmediğini, kimin açığı varsa ortaya çıkmasını, sabırla beklediğini, aksi halde kendisinin açıklama yapacağını kamuoyuna duyurmuştur.[320] Bütün bu süreçler, o günün gazetelerinde, "Diyanet İşleri İle Hükümet Arasında İhtilaf"; "Ali Rıza Hakses Mani Olamıyor, Diyanet Teşkilatı Huzursuz"; "Diyanette Huzursuzluk, Hakses'le Tunagür Münakaşa ettiler"; "Diyanet Ne Zaman Hakiki Şahsiyetine Sahip Olacaktır"; "Şimdi Sıra Ali Rıza Hakses'e geldi, Atabeyli Hakses'in Azli İçin Çalışıyor"; "Hakses'in Azli Tenkit Ediliyor"; "Diyanet İşleri Başkanı'na Mecburi İzin Verildi"; "Diyanet İşleri Başkanı'na, Bakan, Üçüncü Defa Mecburi İzin Verdi"; "Diyanet İşleri Başkanı Mecburi İzni Bitirdi" vb. başlıklarla gündem olmuştur.[321]

15 Ocak 1968'te emekliliğe sevk işlemleri tamamlanarak Başkanlık görevi sonlandırılan,[322] Hakses; "Gerek, 633 sayılı teşkilat kanununun bana verdiği salahiyetler çerçevesinde yaptığım icraatım Devlet Bakanlığınca tehdit edilmek, gerek arzum hilafına mecburi mezuniyet verilmek hususundaki emrivakilere boyun eğmediğim için emekliye sevk edilmiş bulunuyorum, Allaha hamdolsun ki vicdanımı tahriş edecek hiçbir hareketim mevcut değildir" diyerek, kısa ama özlü bir açıklamada bulunmuştur.[323] Bütün bunlar, Teşkilatta, Hakses'den önceki dönemden başlayarak süre gelen ve kendi Başkanlık süresince de devam eden ciddi bir huzursuzluğu göstermektedir. Hakses ve Halefi Elmalı, bu huzursuzluğun başlıca müsebbibi olarak Yaşar Tunagür'ü işaret etmektedirler. Anlaşılıyor ki Devlet Bakanı Refet Sezgin'in, Elmalı döneminde kullandığı; "Diyanet İşleri Başkanı'nın bizim nezdimizdeki yeri, Tapu Genel Müdürü'nden farksızdır"[324] ifadesi, kastını aşan bir söz değil adeta mesaj kastıyla bilinçli olarak ve özellikle tercih edilmiştir. Çünkü Tunagür'ün sebep olduğu hadiselerden sonra iki Başkan emekliye sevk edilmiş ve yine aynı sebeplere istinaden asaleten Başkan tâyin edilmemiştir. Ancak "tapu memuru" iken kurumda başkan yardımcılığına kadar yükselen ve teşkilattaki huzursuzluğun aktörü olarak gösterilen Tunagür

[320] "Hakses, Çalışıyorum Kimin Açığı Varsa Ortaya Çıksın", *Yeni İstanbul Gazetesi*, 21 Aralık 1967, ss. 4, 7.
[321] "Diyanet İşleri İle Hükümet Arasında İhtilaf", *Yeni İstanbul Gazetesi*, 22 Mart 1967, ss. 1, 7; "Ali Rıza Hakses Mani Olamıyor; Diyanet Teşkilatı Huzursuz", *Yeni İstanbul Gazetesi*, 22 Ekim 1967, ss. 4, 7; "Diyanette Huzursuzluk; Hakses'le Tunagür Münakaşa ettiler", *Yeni İstanbul Gazetesi*, 25 Ekim 1967, ss. 4, 7; "Diyanet Ne Zaman Hakiki Şahsiyetine Sahip Olacaktır", *Yeni İstanbul Gazetesi*, 7 Aralık 1967, ss. 1, 7; "Şimdi Sıra Ali Rıza Hakses'e geldi; Atabeyli Hakses'in Azli İçin Çalışıyor", *Yeni İstanbul Gazetesi*, 12 Aralık 1967, ss. 1, 7; "Hakses'in Azli Tenkit Ediliyor", *Yeni İstanbul Gazetesi,* 13 Aralık 1967, ss. 1, 7; "Diyanet İşleri Başkanına Mecburi İzin Verildi", *Milliyet Gazetesi*, 18.11.1967, s. 3; "Diyanet İşleri Başkanına Bakan Üçüncü Defa Mecburi İzin Verdi", *Milliyet Gazetesi,* 22.11.1967, s. 3; "Diyanet İşleri Başkanı Mecburi İznini Bitirdi", Milliyet Gazetesi, 28.12.1967, s. 7; "Diyanet İşleri Başkanı Emekliye Sevk Edildi", *Milliyet Gazetesi,* 16.01.1968, s.1.
[322] DİBA, Dosya Sicil No: 1945-0052. Belgeler (Ek- 22).
[323] "Görevinden Alınan Hakses Emrivakilere Boyun Eğmedim Dedi" *Yeni İstanbul Gazetesi*, 17 Ocak 1968, ss. 5, 7; "Diyanet İşleri Emekliye Sevk edildi" Milliyet 16.01.1968 s. 1.
[324] Öcal, Diyanet İşleri Başkanları ve Hizmetleri, s. 90; Serdengeçti, "Elmalı-Tunagür", ss. 3,7.

değişmemiştir. Ali Rıza Hakses'in, başını Tunagür'ün[325] çektiği yapıyı Diyanet işleri Başkanlığı'ndan dağıtmak için yapmış olduğu gayretler ve Bakanlığa yazmış olduğu yazılar bir sonuç vermemiş, sadece kendisine mecburi izin verilerek emekliliğe sevki ile neticelenmiştir. Ancak daha sonra Tunagür hakkında; 26 Nisan 1969 tarihinde verilen "Senato Araştırması Önergesi"ne istinaden, 14.01.1970 tarihinde Senato'da Araştırma Komisyonu kurulmuş lakin bu komisyon yaklaşık 6 yıl sonra araştırmayı tamamlamıştır. Komisyon'un Senatoya sunduğu, 17.01.1975 tarihli, üçüncü ve son rapor; o tarihlerde teşkilatta kadrolaşma sürecine giren, paralel bir yapılanma hakkında ciddi ipuçları vermektedir.[326] Hakses, ilmi

[325] Yaşar Tunagür: 1924 yılında İstanbul Beşiktaş'ta doğmuştur. İstanbul Kabataş Lisesinde başladığı orta öğrenimini Ankara Atatürk Lisesinde devam ettirmiş, ancak yarıda bırakıp 1941'de Ankara Kadastro Müdürlüğünde memur olarak göreve başladıktan sonra liseyi dışarıdan bitirmiştir. 1943 yılında Tapu Kadastro Okulu'ndan mezun olmuştur. 1944 yıllarında Bayburt Millî Emlâk Toprak Tevzi Fen Memuru olarak görev almış ve 1946 yılında Ankara Millî Emlâk Müdürlüğü emrine tayin edilmiştir.1948'de İstanbul Şeriyye Sicilleri Arşiv memurluğuna gelmiştir. 1953'te Ezine Müftüsü olarak atanmıştır. 1956- 1958 yılların'da Bağdat'ta Arap Dili ve Edebiyatı kursuna katılmıştır. Balıkesir ve Edirne Müftülüğü vazifelerinde bulunduktan sonra 1962'de Ege Bölgesi Gezici Vaizliğine, 20.12.1965'te ise Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı olarak göreve gelmiştir. 5 yıldan fazla bu görevde bulunduktan sonra 12 Mart 1971 Muhtırasından sonra Çorum'a vaiz olarak tayin edilmiş, 28.05.1971'de emekliye ayrılmıştır. Muhtıra sonrası tutuklanarak 6 ay Mamak Cezaevinde tutuklu kalmıştır (Demirbağ vd., *Kuruluşundan Bugüne Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Albümü*, s. 46; *"Diyanet İşleri Başkanlığında görevli Yaşar Tunagür'ün faaliyetleri konusunda kurulan Cumhuriyet Senatosu Araştırma Komisyonunun üçüncü raporu"* 17.01.1975, Esas No: 10/44, s. 6; https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/CumhuriyetSenatosu/10-28,44-3.pdf Erişim Tarihi: 26.09.2020 21.05).

[326] "Yaşar Tunagür'ün Diyanet İşleri Başkanlığındaki hareket, eylem ve davranışları hakkında; Cumhuriyet Senatosu Tabiî Üyesi Mehmet Özgüneş'in 26 Nisan 1969 yılında verdiği '"Diyanet İşleri Başkanlığında görevli Yaşar Tımagür'ün faaliyetleri hakkında Senato araştırması isteyen önergesi"' kabul edilerek 14.01.1970 tarihinde kurulan araştırma komisyonu ve Yine Mehmet Özgüneş ve 14 arkadaşının, İslâm dininin çeşitli maksatlarla istismar edilmesine müsamaha ile görevlerini ihmal ve sui-istimal ettiği, bu fiilin ise Türk Ceza Kanununun 230 ve 240'ncı maddelerine uyduğu iddiasıyla, Başbakan ve eski Devlet Bakam Refet Sezgin ile Devlet Bakanı Hüsamettin Atabeyli haklarında Anayasanın 90'ıncı ve T. B. M. M. İçtüzüğünün 12 nci maddesi gereğince Meclis soruşturması açılmasına dair önergesi ve soruşturma hazırlık raporu senato ve mecliste görüşülmüş ve Yaşar Tunagür'ün Faaliyetleri Hakkında Kurulan Cumhuriyet Senatosu Araştırma Komisyonu, ilginç bulgularla dolu raporunu 17.01.1975'de senatoya sunmuştur. Bu bulgulardan bazıları şunlardır; 'Yaşar Tunagür'e bağlı olarak Türk kamuoyunu yıllardan beri işgal eden olaylar serisi, siyasal ve sosyal etkileriyle, çeşitli sorumlu makam ve grupların bu olay karşısındaki tepki ve davranışları ile yakın tarihimizde derin izler bırakmıştır. Türk politika hayatını 1965 yılından sonra etkileyen çeşitli faktörler arasında, Yaşar Tunagür'e bağlı olaylar serisi azımsanamayacak bir yer kaplamıştır. 6 yıla yaklaşan bir süreden beri Yasama Meclislerimizi meşgul eden ve kamuoyunu etkileyen "Yaşar Tunagür olayı", 12 Mart Muhtırasından bir süre sonra ilgili kişinin görevinden alınması ve eylemlerinden ötürü yargı organları önüne götürülmesi ile politikadaki ve kamuoyundaki etkinliğini azaltmıştır. TBM Meclisinin Soruşturma Hazırlık Komisyonu raporuna ilişkin kararı ile ve Cumhuriyet Senatosu Araştırma Komisyonunun bu raporu ile konunun siyasal ve sosyal yönü kapanmış, tarihin engin yargısına terk edilmiştir… Tunagür'ün teşkilattaki tutum ve davranışları başlığında: Yaşar Tunagür Din İşleri Yüksek Kurulunun aldığı kararlara hiç önem vermemiştir. Zamanın Devlet Bakanı Sayın Refet Sezgin'le sıkı münasebette bulunmuş, Diyanette Başkan ayrı Muavin ayrı tasarruflar yapmış ve muavininkiler her zaman üstün gelmiştir. Kurul üyelerinden bazılarının üyeliklerinin iptalinden uzun zaman geçmiş olmasına rağmen, Yaşar Tunagür yüzünden yenileri seçilmemiş amme hizmeti bundan müteessir olmuştur… Yaşar Tunagür Diyanet camiasını "nurculuk" gibi memleketimiz bakımından arzu edilmeyen bir faaliyete yöneltmekte ve teşkilâtı bu kadro ile doldurarak istikbale ait yatırımlara girişmesi bakımından zararlı bir tip olarak vasıflandırılmaktadır… Nurcu olan din görevlilerini koruduğu, din istismarı yolu ile siyasî partiler propagandasında taraf tuttuğu, Diyanet İşleri Başkanlığı teşkilâtında, beş yılı aşkın bir süre, son derecede yaygın bir huzursuzluğun yaratıcısı olduğu, yasalara ve yönetmeliklere aykırı tasarruflarda, bulunduğu, Danıştay kararlarının uygulanmamasını sağladığı, Disiplin Kurulunun çalışmalarını önlediği, bâzı önemli evrakın kaybolmasına sebep olduğu, elde ettiği siyasî güç ve nüfuzla iki Diyanet İşleri Başkanı'nın görevlerinden uzaklaştırılmasının âmiri olduğu, resmî evrak üzerinde sahtekârlık yapılarak yanlış kararname çıkarılmasına sebep olduğu, bütün bunlara karşı; zamanın siyasî iktidarında Devlet Bakanlığı yapan iki zat tarafından geniş ölçüde korunduğu, anlaşılmaktadır. Halkımızın kutsal

feraseti, devlet adamlığı tecrübesi ve şahsiyeti ile Diyanet İşleri Başkanlığı vazifesinin sorumluluk ve kutsiyetine inanmış, politikanın koltuğu altında sıkıştırılsa da kendine yöneltilen yaşlılık eleştirilerine inat, kuş tüyü bir yastık edinip rahatına bakmamış, teşkilat üzerinde farklı emelleri olanlara karşı direnerek kararlı bir duruş sergilemiştir. Elbette ki bütün bu olanlar; 633 sayılı yasayla, günün şartlarına göre daha geniş bir hizmet imkânına kavuşan ve hızla yeni bir yapılanma sürecine girmesi gereken kurumun, gelişim sürecini yavaşlatmıştır.

Görev süresinin son iki ay'ını mecburi izin ve emekliliğe sevk kararı alınmış bir başkan olarak geçiren Hakses'in, Başkanlığı dönemindeki, "Yaygın Din Eğitimi" faaliyetlerini tespit etmeye çalışırken, Devlet Bakan'ına yazdığı 168 özel sayılı mektupta zikrettiği; "vazifemi yapamamanın ıstırabı… kanunun vermiş olduğu salâhiyetlerimi kullanamamanın huzursuzluğu içindeyim" ifadelerini göz önünde bulundurmak yerinde olacaktır. Anlaşılıyor ki teşkilatın içinde; Tunagür'ün başını çektiği, paralel bir yapı ile mücadelesi, Hakses'in teşkilatta yapmak istediği hizmetleri geciktirmiş ve erteletmiştir.

Dinin sahih bilgisini insanlığa ulaştıracak olan kurum'un, yanlış emellere alet edilmemesi için verdiği mücadeleyi öncelemesi ve gösterdiği kararlı duruşu, ele alındığında, bu durum, "Yaygın Din Eğitimi"ne sunduğu katkılar arasında birinci sırada sayılmalıdır.

---

duyguları ile ilgili bir kamu görevinin yürütüldüğü Diyanet İşleri Başkanlığının yardımcılığında, beş buçuk yılı aşkın bir görev süresinde, Yaşar Tunagür'ün teşkilâtta sebep olduğu huzursuzluk ve dağınıklık ortadadır. Buna rağmen o günkü iktidarın sorumlu yetkililerince bu kişinin neden uzun süre korunduğunu anlamak güçtür... Diyanet İşleri Teşkilâtında 1965 yılı öncesinde var olan ve de 12 Mart muhtırası döneminde Yaşar Tunagür'ün görevden alındıktan sonra yeniden meydana gelen ve bugüne kadar devam eden huzur ve sükûna karşılık, Yaşar Tunagür'ün bu teşkilâtta bulunduğu beş buçuk yıla ait karışıklık ve huzursuzluk cidden düşündürücüdür. Cumhuriyet Senatosu Araştırmasının ortaya koyduğu bilgilerle Yaşar Tunagür'e bağlı olarak kamuoyunu yıllardan beri işgal eden olaylar serisinin derin izleri açıklığa kavuşmuştur. 1965 yılından sonra, politika hayatımızı etkileyen çeşitli faktörler arasında, Yaşar Tunagür'e bağlı olaylar serisinin, azımsanamayacak bir yer kapladığının kanıtları ortaya çıkmıştır… Tarihin değerlendirme ve yargısında, Yaşar Tunagür adı, bu türlü davranışların bir simgesi olacaktır…' Başbakan ve Eski Devlet Bakan Refet Sezgin ile Devlet Bakanı Hüsamettin Atabeyli Haklarında açılması istenen önerge ve Soruşturma Hazırlık Komisyonu Raporunda ise '"Tunagür'ün, Diyanet İşleri Başkanlığı'na geldikten sonra ilk işi kendi cephesine tabi olan bütün şahısları gerek riyaset kademesinde, gerek iller teşkilâtında yerleştirmiş ve durumunu kuvvetlendirmiştir. Yapılan bu tâyin ve nakiller dolayısıyla aleyhine o tarihlerde bir kampanya açılmış; fakat Nurcu çevreler bu kimsenin yıpranmaması için bütün sağcı teşekkülleri harekete geçirmiştir… Tunagür, Diyanet İşleri teşkilâtında başlıca fonksiyonu icra etmekte ve hiçbir kimse kendisini yıpratamamaktadır. Özellikle Nurcuları teşkilâta doldurması ve kendisine geniş bir taraftar bulması neticesidir ki istediğini yapabilmektedir… Yaşar Tunagür "Bende politik güç vardır" iddiasını çeşitli yerlerde tekrarlayıp, devleti daima arkasında zikrederek, sık sık "Hükümet bütünüyle arkamdadır. Ben ne dersem o olur' demektedir… Bizzat Diyanet işleri Başkanlığına yazdığı yazıda; 'Benim Nurcu olduğumu Diyanet İşleri Başkanlığı bilerek almadı mı? …'" '"Ben nurcuyum. Benim nurcu olduğumu Diyanet İşleri Başkanlığı bile bile aldı. Binaenaleyh, şimdi iktidar değişti diye ben, nurculuğumdan dolayı niye Diyanet İşleri Başkanlığından uzaklaştırılıyorum…" Yaşar Tunagür Diyanet İşleri Başkanlığında kurduğu şebeke ile kendisine muhalif olacağını hissettiği veya kendi arzularına uymayacağı zannettiği insanları bir bir uzaklaştırmış, bunlar hakkında Danıştay'a dâva açılmış Danıştay'ın çeşitli kararlar vermesine rağmen bunlar yerine getirilmemiştir…" (bkz. *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, B: 25 (14.01.1970), C. 55, ss. 233-260; *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, B: 63 (27.04.1971), C. 64, ss. 682-733; *T.B.M.M Tutanak Dergisi*, B: 7 (08.03.1972), C. 11, ss. 238-25; Diyanet İşleri Başkanlığında Görevli Yaşar Tunagür'ün Faaliyetleri Konusunda Kurulan Cumhuriyet Senatosu Araştırma Komisyonunun Üçüncü Raporu" 17.01.1975, Esas No: 10/44; https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/CumhuriyetSenatosu/10-28,44-3.pdf Erişim Tarihi: 26.09.2020 21.05).

Görev süresince karşılaştığı bütün bu olumsuzluklara rağmen Hakses, 633 sayılı yasa ile yeniden yapılanma süreci içine giren teşkilatın, sağlıklı bir "Yaygın Din Eğitimi" sunabilmesi için meri kanuna göre oluşan yeni birimlerin, tüzük ve yönetmeliklerinin bir an önce hazırlanması noktasında Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı'ndan itibaren[327] Diyanet İşleri Başkanlığı sürecinde mühim hizmetleri olmuştur.

2.3.4.1. Teşkilat İçin Lüzumlu Olan Tüzük ve Yönetmeliklerin Çıkarılması

633 sayılı kanun, teşkilatın görev alanına önemli bir açılım getirmiş, Başkanlığın görevini; "İslâm dininin inanç, ibadet ve ahlâk esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek" şeklinde tanımlamıştır. Bu yasayla birlikte Başkanlıklığa ait mevzuat tek metin içinde toplanmıştır. Artık yasa gereği örgütün yeni hizmet kollarına ait birimlerinin oluşturulması ve birimlere ait yönetmeliklerin belirlenerek çıkarılması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Kurum, merkezden taşraya bütün ülke sathına yayılmış; 638 müftü, 67 müftü yardımcısı, 52 dersiam, 16 murakıp, 715 vaiz, 20092 müezzin kayyım, imam hatip, bucak ve köy imamı, 1000 kur'an kursu öğreticisi, 644 memur, vd. olmak üzere toplam 30240 kadro[328] yapısıyla topluma din hizmeti sunan bir teşkilattır. Bu Kurum'un bir an önce geliştirilmesi ve verimliliğinin artırılması için yeni yasa çerçevesinde hazırlanması gereken tüzük, yönetmelik, usul ve esaslarının çıkarılması, en öncelikli iş olarak ortadadır ve Hakses, yeni teşkilat yasasının yürürlüğe girmesinden yaklaşık 7 ay sonra Din İşleri Yüksek Kurulun'da görev almış olmakla bu duruma vakıftır. Diyanet İşleri Başkanlığı görevini üstlendiğinde, örgüt için çok önemli olan bu konuda, Kurul Başkanlığı döneminden itibaren başlayan çalışmaları takip ederek ve yenilerini başlatarak özel gayret ve çaba göstermiştir. Bu gayretleri sayesinde; Başkanlığın, dini meselelerde en yüksek danışma ve karar organı olan Din İşleri Yüksek Kurulu, yine kurum için çok önemli olan Dini Yayınlar Döner Sermayesi, Mushafları İnceleme Kurulu, Cami Görevlileri Yönetmeliği ve Diyanet İşleri Başkanlığı'na elemen yetiştirmek için İlahiyat Fakültesi, İslâm Enstitüsü ve İHL öğrencilerinin burslu okutulması kapsamında; eğitim alacak öğrencilerin seçilmesinde ve izlenmesindeki usul ve esasları belirleyen yönetmelikler hazırlanıp Resmi Gazetede yayımlanarak kanunlaşması sağlanmıştır. Döneminde çıkarılan yönetmeliklerin isimleri şunlardır:

---

[327] Teşkilât için gerekli tüzük, yönetmelik ve program metinleri hazırlayarak, kurumun ilgili dairelerinin hazırladıklarını kabul etmek, başkanlıkça gönderilen konuları incelemek ve bunlar hakkında görüşlerini bildirmek DİYK'nun görevleri arasında yer almaktadır (bkz. Uzunoğlu, *En Son Değişiklikleriyle Diyanet İşleri Mevzuatı*, s. 64).

[328] *Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı (1924-1997)*, s. 480; Hakses döneminde başkanlığın kadro sayısı için bkz. Ekler (Tablolar Ek- 2).

1- "Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu'nun Toplantı ve Çalışma Usulleri İle Kurul Başkanı, Üye, Raportör ve Mütercimleri'nin Nitelikleri ve Görevleri Yönetmeliği"[329]

2- "Diyanet İşleri Başkanlığı Dini Yayınlar Döner Sermayesi Yönetmeliği"[330]

3- "Diyanet İşleri Başkanlığı Cami Görevlileri Yönetmeliği"[331]

4- "Diyanet İşleri Başkanlığı Mushafları İnceleme Kurulu Yönetmeliği"[332]

5- "Diyanet İşleri Başkanlığı Hesabına Üniversite ve Yüksek Okullarda Okuyan Burslu Öğrenciler Yönetmeliği"[333]

2.3.4.2. Eğitim Hizmetleri

Hakses, görev süresi içinde Teşkilatı'ın topluma götürdüğü yaygın din eğitiminin ivmesini arttırmak için cami görevlileri yönetmeliğini çıkararak camilerdeki yaygın din eğitimi faaliyetinin daha verimli hale getirmek istemiştir. Buna bağlı olarak müftü ve vaiz başta olmak üzere diğer personel için düzenlenen tekamül kurslarıyla taşradaki sağlıklı ve etkin din hizmetinin standardını yükseltmeye çalışmıştır. Ayrıca Radyo ve basılı yayın yoluyla din eğitimi noktasında da hedefler belirlemiş bunların bir kısmını gerçekleştirmiştir.

1- Tekâmül Kursları: Hakses, personelin mesleki bilgi ve beceri seviyesinin yükseltilmesi için gerekli ve elzem olan hizmet içi eğitim kurslarını ihmal etmemiş, kendisinden önceki dönemlerde de düzenlenen, çeşitli hizmet birimlerinde olmak üzere açılan 9 kurs ile toplam 234 personeli hizmet içi eğitim kursuna almıştır.[334] 22 Temmuz 1967 tarihinde müftüler için Ankara'da açılan ve 3 hafta süren tekâmül kursuna Türkiye'nin çeşitli il ve ilçelerinden; daha önce bu kurslara hiç katılmamış 66 il ve ilçe müftüsü katılmıştır.[335] Kursun programı; Mesleki Konular, İdari Bilgiler, Seminer Çalışmaları, Konferanslar ve İnceleme Gezileri olmak üzere 5 başlık altında toplanmıştır. Bu kursta öncekilerden farklı olarak alanında uzman kişilerce verilen konferanslar tertip edilmiştir. Konferans konuları o günün güncel meseleleri arasından ve Temel İslami Bilimler ile Felsefe ve Din Bilimleri alanında belirlenmiştir. Kurs süresi sonunda Devlet Bakanı Hüsamettin Atabeyli'nin de katılımıyla bir kapanış programı düzenlenmiş, kursiyerlere sertifika vermilmiştir.[336] Kurs

---

[329] *T.C Resmi Gazete,* 1 Eylül 1966, Sayı: 12389.
[330] *T.C Resmi Gazete,* 1 Eylül 1966, Sayı: 12389.
[331] *T.C Resmi Gazete*, 15 Eylül 1967, Sayı: 12700.
[332] *T.C Resmi Gazete,* 24 Ağustos 1966, Sayı: 12682.
[333] *T.C Resmi Gazete*, 14 Eylül 1967, Sayı: 12699.
[334] *Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı (1924-1997),* s. 682; Hakses döneminde açılan Tekâmül Kursları için bkz. Ekler (Tablolar Ek- 3).
[335] "1967 Müftülerin Kurs ve Semineri Ankara da Başladı", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi,* C. 6, S. 7-8, Ankara, 1967, s. 192.
[336] Ahmet Yüzendağ, "1967 Müftüler Kurs ve Seminerinin Kapanışı Münasebetiyle" *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, C. 6, S. 9-10, 1967, ss. 210-230.

süresi içinde düzenlenen konferans konuları ve konuşmacıları ise şunlardır: 1- "Hadis ilmi" (Uydurma Hadisler) üzerine, Prof. M. Tayyib Okiç; 2- "Tefsir ve Kur'an İlimleri" üzerine, Dr. İsmail Cerrahoğlu; 3- "İslam Felsefesi" üzerine, Dr. Hüseyin Atay; 4- "Komünizm İle Mücadele ve Yıkıcı Faaliyetler" üzerine, Milli İstihbarat Müsteşarlığı'ndan Yetkililer; 5- "Komünizmin Tahribatı" üzerine, İnsan Hak ve Hürriyetleri Başkanı Refik Korkud; 6- "Sivil Savunmanın Önemi ve Trafik Kazaları ile Trafiğin Önemi" üzerine, Emniyet Genel Müdürlüğü'nden yetkililer; 7- "Halk Sağlığı" üzerine, Dr. Kemal Topalan.

Müftüler'in kursundan hemen sonra vaizler için düzenlenen tekâmül kurs Ankara' da başlamış ve üç hafta sürmüştür. Yurt çapında 68 vaizin katıldığı kurs'un programı ise "Mesleki Konular, Genel Kültür Konuları, Seminer Çalışmaları, Konferanslar, İnceleme Gezileri olarak belirlenmiştir. Vaizler için uygulanan program, müftülerin programından biraz daha farklılık arz etmiştir. Müftüler için uygulanan idari konular yerine vaizlerin programında daha çok mesleki konulara ağırlık verilmiştir. 23 Ağustos 1967 tarihinde sona eren kurs, Ali Rıza Hakses'in de katılımıyla düzenlenen kapanış programı ile sona ermiştir.[337] Diğer personel için düzenlenen tekâmül kursları ise mahallinde yapılmıştır.

2- Camilerde Yaygın Din Eğitimi: Başkanlığın topluma sunduğu yaygın din eğitimi hizmetlerinden birinci sırada yer alan camiler, halkın her gün ibadet maksadıyla beş vakit düzenli olarak belirli zaman aralığında kullandığı mekânlardır. Camilerin icra ettiği yaygın din eğitimi hizmetlerinin verimliliğini artırmak için Hakses'in talimatıyla, döneminde; bütün camilerde başlatılan, "Sahîh-i Buhari ve "Riyâzü's-Sâlihîn" adlı hadis eserlerinden yapılan "hadis dersleri", doğru din bilgisini sahih hadis kaynaklarından halka ulaştırmak bakımından kıymetli ve isabetli bir karar olmuştur.[338]

3- Kuran Kursları: Halkın, dini bilgileri ve Kur'an-ı öğrenme aynı zamanda da hıfzetme ihtiyacından doğan Kuran Kursları, Başkanlığın topluma sunduğu yaygın din eğitimi hizmetlerinden biri olarak, camiden sonra ikinci sırada yer almaktadır. Hakses'in kendisinden önceki 1965-66 öğretim yılında Kur'an kursları sayısı 485 iken göreve geldiği 1966-67 öğretim yılında bu sayı 621, 1967-68 sezonunda ise 661'e ulaşmıştır. Buna göre merhum Hakses döneminde Kur'an kurslarının sayısında 176 adet artış olmuştur.[339]

4- Burslar: Diyanet İşleri Başkanlığına elemen yetiştirmek için İlahiyat Fakültesi, İslâm Enstitüsü ve İHL öğrencilerinin burslu okutulması kapsamında yüksekokullarda okutulacak öğrencilerin seçilmesi, izlenmesi ve denetimi vb. hususlar yönetmelikle belirli usul ve esaslara bağlanarak daha verimli hale getirilmiştir. Göreve geldiğinde; 1966-67

[337] Ahmet Yüzendağ, "Vaizlerimizin Kurs ve Semineri Başarıyla Sona Erdi" *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, C. 6, S. 11, 1967, ss. 288-292.
[338] 10'uncu Diyanet İşleri Başkanı (vekâleten) Lütfi Doğan ile Mülakat.
[339] *Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı (1924-1997)*, s. 646.

öğretim yılında burs alan yükseköğrenim öğrenci sayısı 116 iken bu sezonda 26 öğrenci mezun olmuştur. 1967-68 öğrenim sezonunda ise 22 yeni öğrenci burslu olarak eğitim öğretime başlatılarak toplam burslu yükseköğrenim öğrenci sayısı 112'ye çıkarılmıştır.[340]

2.3.4.3. Basılı ve Süreli Yayınlar

Kuruluşundan itibaren topluma, basılı yayın araçlarıyla da din hizmeti götürmek isteyen teşkilat bu konuda kanuni düzenlemeler sebebiyle hep zorlanmıştır. Ancak 633 sayılı yasa ile teşkilatın görevleri arasında "toplumu din konusunda aydınlatmak" görevi zikredilince, kanuni zorluk ortadan kalkmıştır. 633 sayılı kanunla birlikte Kurum'un bu alanda da halkı aydınlatma görevinin önü açılmıştır. Basılı ve süreli yayınlar, topluma doğru din bilgisini götürmek hemde ortaya çıkan zararlı akım ve düşüncelere karşı mücadele etmek bakımından önemli bir araçtır. Hakses'in müellif vasfı ve bu alandaki tecrübesi dikkate alındığında, teşkilat bu alanda ciddi bir ivme yakalayabilirdi ancak süresinin kısalığı ve döneminde yaşadığı siyasi ve idari huzursuzluk O'nun bu alanda hedefine ulaşmasına mani olmuştur. Buna rağmen bu sahada yaptığı hizmetler azımsanmayacak kadar önemlidir.

Basılı Yayın: Hakses'in Başkanlığı süresi içinde "Basılı Yayın" kategorisinde; kaynak kitaplar, ilmi kitaplar, halk kitapları ve cep kitapları serisinden olmak üzere toplam 14 eser yayın hayatına dâhil edilerek halkın istifadesine sunulmuştur.[341] "Süreli Yayın" sınıfında ise 1961 yılında yıllık olarak yayına başlayan ve teşkilatın ilk süreli yayını olan, Diyanet İlmi Derginin başlangıcı da sayılan "Diyanet Dergisi", 1962 yılından itibaren bazan ayda bir, bazan iki-üç-dört aylık periyotlarda yayımlanmış, bazan da yayınına ara verilmiştir. Kurumun ilk süreli yayını olan bu dergi, Hakses döneminde "Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi" adı altında; 1966 yılı Kasım ve Aralık aylarında 5. Cildin 11. ve 12. sayılarını, 1967'de ise 4 dergi de 2 sayı bir arada olmak üzere 12 sayı çıkararak düzenli olarak yayın hayatına devam etmiştir. Bu dergide; güncel konularla ilgili haberler, ilmi makaleler ve kurum haberleri yayımlanmıştır. Hakses, Türkiye çapında dini yayınların takip ve derlenmesi çalışmasını başlatmış, bütün müftülüklere gönderdiği 25.08.1967 tarih ve 310-22/871 sayılı yazıyla; müftülüklerin kütüphanesinin olup olmadığı, varsa demirbaş olarak kaç kitabın bulunduğu, kütüphaneyi halkın ve görevlilerin kullanıp kullanamadığı, kütüphanelerin yerinin müftülük bürolarının neresinde yer aldığı bilgisinin, mahallinde basılan dini eserlerin künyesinin ve her eserden ikişer nüshanın başkanlığa bildirilmesini istemiştir.[342]

---

[340] *Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı (1924-1997),* s. 675.
[341] *Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı (1924-1997),* ss. 682, 695-698, 700. Döneminde yayınlanan eserler için bkz. Ekler (Tablolar Ek- 4).
[342] "İki Tamim", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, C. 6, S. 9-10, 1967, ss. 261-262.

Bu çalışmanın, teşkilatın merkez ve taşra birimleri olmak üzere tüm birimlerindeki kütüphane ve kitap envanterinin belirlenmesinde, müftülüklerde kütüphanelerin oluşmasında, yurt çapında yayınların denetlenmesi ve takibinde, önemli bir adım olmuştur. Bu durum ilerleyen zamanlarda kurumun yayın hafızasına ve yayın hayatına ciddi katkıları sunmuştur. Hakses, zararlı akım ve düşüncelerin yayınları ile mücadele etmiş, bu yayınların müftülükler aracılığı ile halka veya din görevlilerine ulaşma ihtimaline karşın tedbir mahiyetinde, bütün müftülüklere yazı göndererek Başkanlığın veya Başkanlıkça tavsiye edilmeyen kitap ve dergilerin müftülüklerce abone yapılmaması, aracı olunmaması ve bu yayınlara karşı dikkatli davranılması talimatı vermiştir.[343]

Zararlı akım ve düşüncelerin halkı yanlış yönlendirmesinin kaygılarını taşıyan Hakses, Sâmiha Ayverdi'nin bu konularda verdiği konferansların metnini, değerlendirip neşretmek istemiştir; ancak buna zamanı yetmemiştir.[344] Bir medeniyetin izlerini gelecek nesillere aktarmanın ve yeni bir medeniyetin inşasında; neşriyat'ın çok mühim etkilerinin olduğunu bilen Hakses, bu konuda farkındalık oluşturmak amacıyla "Kütüphanecilik Haftası"nda okumanın fazileti, kütüphanelerden faydalanmanın yolları ve kitabın önemi hakkında bütün camilerde hutbe ve vaazlarla halkın aydınlatılmasına yönelik talimat vermiştir.[345]

2.3.4.4. TRT Radyo'da Dini Yayınlar

Teşkilatın radyodaki ilk dini yayını 18 Ağustos 1950'de Ankara Radyosu'nda cuma günleri Kur'an-ı Kerim yayını ile olmuştur. Ardından 18 Nisan 1953'ten itibaren salı ve perşembe günleri olmak üzere 10'ar dakikalık dini ve ahlaki konuşmalar yayınlanmaya başlamıştır. Ancak 27 Mayıs 1960 ihtilali ile tüm dini programlar yayından kaldırılmıştır. İhtilal sonrası radyolarda dini program yapılması kararlarının çok zor alındığı dönemlerden geçerken Radyo'da, cuma sabahları okunan "Kur'an-ı Kerim ve açıklaması"nın yer aldığı program'a ek olarak haftada bir defa perşembe akşamları yapılan 10 dakikalık "Din ve Ahlak Sohbeti" programı yer almıştır. 1964'ten itibaren ise 15'er dakikalık iftar programları yayınlanmıştır. Hakses'in Başkanlığı döneminde; halkı aydınlatmak görevlerine matuf olarak din hizmetinin, radyo aracılığı ile halka daha etkin ulaştırılması istenmiştir. Bu konuda dini gün ve çeşitli münasebetlerle yapılacak "Dini Yayınlar" hakkında; TRT Genel Müdürlüğü ile girilen temaslar ve yapılan müzakereler sonunda 7 maddelik bir mutabakat metni imzalanmıştır. Ekim 1967'de varılan mutabakat ile Türkiye Radyoları'nda yapılacak "Dini Yayınlar"ın programını, işbirliği çerçevesinde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın hazırlaması

[343] Kadıköy Müftülüğü Arşivi (KMA), Ekler (Belgeler Ek- 40).
[344] Ayverdi Enstitüsü Sâmiha Ayverdi Arşivi, A/ d-1 (A-E).
[345] KMA, Ekler (Belgeler Ek- 41).

noktasında prensip kararına varılmıştır. Bu mutabakat metnindeki kararlar ve bu kararların uygulamada nasıl olması gerektiği, 09.10.1967 tarih ve 799 sayılı yazıyla Din İşleri Yüksek Kurulu'na sunulmuş ve Kurul'un uygun görüşü alınmıştır. Kurul, her bir madde için uygulama esasları belirleyip kararlar alarak başkanlığa sunmuş ve uygulama safhasına geçilmiştir.[346] Hakses'in Başkanlığı döneminde, TRT Genel Müdürlüğü ile imzalanan 7 maddelik mutabakat metni bir milat olarak kabul edilebilir. Çünkü bu tarihten itibaren, sonraki yıllarda, Başkanlığın Radyo'daki programlarının saat ve çeşitliliği gittikçe artmıştır. Hakses döneminde üzerinde mutabakata varılıp imzalanan ve her bir madde için Kurul'un aldığı kararlar şunlardır:

1- Halen Cuma sabahları okunan Kur'anı Kerim ve açıklaması için süre, 20 dakikaya çıkarılmıştır (bu madde ile ilgili Kurul, okunacak ayetlerin ve okuyucuların tespiti, yapılacak tefsir sohbetinin zamanında hazırlanması ve incelenmesi için 3 kişilik bir komisyon kurulması kararı almıştır).

2- Her sabah radyoda yapılan "Günaydın" sohbetlerinde haftada en az üç defa 5 dakikalık "Dini ve Ahlaki" sohbet yapılması kararlaştırılmıştır (Kurulun kararına göre; bu programlarda anlatılacak konunun ve konuşacak kişilerin tespiti ile metinlerin hazırlanması "Dini İrşad ve Basın- Yayın Komisyonu'nca" yerine getirilecektir).

3- Halen haftada bir defa Perşembe akşamları yapılan 10 dakikalık "Din ve Ahlak Sohbeti" programına 10 dakika daha eklenmiş ancak bu on dakikanın Cumartesi ve Pazar günleri dışındaki günlerden birinde ve 15.00- 17.00 saatleri arasında yapılması TRT'ye bırakılmıştır (Kurul, bu konuşmaları programlamak, kimlerin hazırlayacağını tespit etmek, hazırlanan metinleri incelemek görevini, kurulacak üç kişilik komisyona vermiştir).

4- Milli Eğitim Bakanlığınca Hazırlanan "Ocak Başı Sohbetler"inde öğretmen'in yanında imam- hatib'in de da yer alması kabul edilmiştir (burada yer alacak görevlinin Kurul'ca belirlenmesi kararlaştırılmıştır).

5- Mübarek sayılan kandil gecelerinde, belirlenen bir cami'de okunacak Mevlid-i Şerif'lerin canlı olmamak şartıyla, bant yayını olarak Radyo'dan yayınlanması konusunda anlaşılmıştır (Kurul, programın tertibini ve okuyucuların tespitini Kurul üyesi Dr. Lütfü Doğan'ın başkanlığında, Olgunlaştırma Dairesi Başkanı ve Ankara Müftüsü'nden oluşacak "Özel Komisyon" a bırakmıştır).

6- Kandil ve bayram sabahların da Kur'an-ı Kerim tilaveti için ileride bir vaktin belirlenmesi ve Kur'an Kerim tilavetinin başlatılabileceği taahhüt edilmiştir.

---

[346] "Din İşleri Yüksek Kurulu Kararlarından", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, C. 6, S. 12, Ankara 1967, ss. 330-331.

7- Ramazan münasebetiyle “Dini Program” ın hazırlanması kabul edilmiştir (Kurul, bu programlar ile ilgili; Kur’anı Kerim tilaveti ve sabah ezanı ile birlikte 20 dakikalık “Sahur Programı”nın, iftardan önce Kur’anı Kerim tilaveti ve açıklaması, akşam ezanı, iftar duası ve dini-ahlaki konuşmayı içeren 20 dakikalık “İftar Programı”nın ve Ramazan ayı içinde seçilecek iki gecede yarımşar saat olmak üzere “Peygamberimiz’in Hayatı” veya dinimizin esaslarını tanıtmak gayesiyle bir saatlik bir programın hazırlanmasını, Kurul Başkanı’nın da dâhil olduğu bir komisyonca tedvir edilmesi kararına varmıştır).

2.3.4.5. Kocatepe Camii

Türkiye Diyanet Vakfı'nın (TDV) yapımını tamamladığı ve 1987 senesinin 28 Ağustos’unda ibadete açılan Kocatepe Camii’nin temeli 1967 yılında Hakses tarafından atılmıştır. Kocatepe’de yapılacak cami ve külliyesinin tarihi seyri 1943 yılına kadar gitmektedir. Ankara’lı hayırseverlerin, 1943 yıllarında Ankara’nın Yeni Şehir Semti’nde bir camiye ihtiyaç duyulduğu fikri, gelişerek 8 Aralık 1944 tarihinde zamanın Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı A. Hamdi Akseki başkanlığı’nda “Ankara Yenişehir’de Bir Cami Yaptırma Kurumu” isimli dernek kurularak fiiliyata geçmiştir. Bu derneğin girişimleri ile 1947’de açılan proje yarışmasında birinciliğe layık eser bulunmamıştır. Ayrıca yapılan çalışmalarla birincisi Ziya Gökalp Caddesi, ikincisi Emniyet Abidesinin parkı içerisinde, üçüncüsü ise Milli Kütüphanenin yanında cami inşaatı için tahsis edilen arsalardan hiç birinde, çeşitli sebeplerle cami inşaatı başlayamamıştır.

1956’da derneğin ismi “Türkiye Devrim Diyanet Sitesi Yaptırma Derneği” olarak değiştirilmiş aynı zamanda daha önceki projelerden vazgeçilerek içinde cami, yüksek İslam enstitüsü, müze, kütüphane, turistik çarşı, cami personeline ait lojmanlar ve diğer müştemilatın yer aldığı büyük bir külliye yapılması düşüncesi ortaya çıkmıştır. Bu sırada Başbakan Adnan Menderes’in delaletleriyle Ankara’ya hâkim noktada olan Kocatepe semti’nde bu günkü mabedin bulunduğu arsa, cami arsası olarak tahsis edilmiştir. 1957’de ikinci defa açılan proje yarışmasına katılan 36 proje eser, Başbakanlık, mimarlar odası ve üniversite temsilcilerinin oluşturduğu komisyon tarafından incelenmiş; fakat bu projelerden hiçbiri arzu edilen beklentileri karşılamamıştır. Ancak seçici komisyon Vedat Dolakay ve Necdet Tekelioğlu’nun projesinin uygulanabilir olabileceğini kabul etmiştir. Bu projeye göre içinde 2000 kişilik cami, Başkanlık hizmet binası, Yüksek İslam Enstitüsü, müze, kütüphane, turistik çarşı, 200 araçlık oto park, aşevi ve poliklinik olacak külliyenin temeli ancak 1963

yılında Hasan Hüsnü Erdem'in başkanlığı döneminde atılmıştır.[347] Bir yıl içinde başkanlığın hizmet binası bölümü bitirilmiştir. Bu esnada mimaride "Kabuk Çatı" denilen bir sistemle inşa edilecek caminin projesi hem teknik olarak hem de mimari tarz olarak tartışma konusu olmaya devam etmiştir. Orta Doğu Teknik Üniversitesi İnşaat Fakültesi'nin laboratuvar deneyleri sonucunda verdiği 35 sayfalık raporda, projenin bu haliyle uygulanamayacağı belirtilince, mevcut projeden vazgeçilerek üçüncü defa açılan yarışma sonunda birinci seçilen Hüsrev Tayla ile Fatih Uluengin'in projesinin uygulanmasına karar verilmiştir.

Bu projeye ait bu günkü caminin temeli 30 Ekim 1967 Miraç Kandili'nde, Başkan Ali Rıza Hakses tarafından atılmıştır.[348] Hakses, kendi imzasıyla bütün müftülüklere; Türkiye Diyanet Sitesi Yaptırma ve Yaşatma Derneği'nin; "önceki projenin uygulanamayacağını, projenin ve derneğin isminin değiştiğinin ve Türk İslam mimarisi'ne uygun 10000 kişilik bir cami inşaatı için hafriyat alınmaya başlandığının" belirtildiği yazısı ile birlikte inşaatın tamamlanması için müftülerin özel gayret göstermelerini isteyen talimatı, bütün teşkilatı tepeden aşağı harekete geçirmiştir.[349] Proje mimarlarından Uluengin ve Tayla 1975 yılına kadar inşaat sürecini birlikte yönetmişler; fakat Uluengin bu tarihte projeden ayrılmıştır. Tayla ise mevcut görevine tek başına devam etmiştir. 29 Ekim 1979 yılı Miraç Kandili'nde Caminin 5000 kişilik alt katı ibadete açılmıştır. 15 Mart 1981'de İsmail Hakkı Yılanlıoğlu başkanlığında toplanan cami derneği yönetim kurulu, Başkan Yılanlıoğlu'nun teklifini kabul ederek, derneğin feshine ve cami inşaatı dâhil olmak üzere derneğin borç ve alacaklarıyla birlikte bütün mal varlığının Türkiye Diyanet Vakfı'na devredilmesine karar vermiştir. TDV tarafından caminin otopark, mağaza, konferans salonu, gasilhane ve idari bürolarla birlikte külliyeyi oluşturan kısımlarının inşaatı hemen başlatılmıştır. Nihayet 1986 yılı Ramazanı ay'ına gelindiğinde, başlangıcının üzerinden 43 yıl geçtikten sonra, cami kısmı, zamanın Diyanet İşleri Başkanı Tayyar Altıkulaç tarafından ibadete açılmıştır. Caminin resmi açılışı ise dönemin Başbakanı Turgut Özal ve Diyanet İşleri Başkanı Said Yazıcıoğlu tarafından, 28 Ağustos 1987'de yapılmıştır. Birçok İslam ülkesi temsilcilerinin katılımıyla açılan Kocatepe Camii, tek kubbe altındaki cemaat kapasitesi 20 bin, son cemaat mahfili cemaat kapasitesi ise 5000 kişi olmak üzere toplamda 25 bin kişilik bir mâbettir. Kocatepe Camii, Cumhuriyet tarihimizin en büyük mabetlerinden biri olma özelliğini taşımaktadır.[350]

---

[347] Göküş, "Altıncı Diyanet İşleri Başkanı Hasan Hüsnü Erdem: Hayatı, Eserleri ve Başkanlığı Dönemindeki Yaygın Din Eğitimi Faaliyetleri", ss. 124-128.

[348] "Kocatepe Camii", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, C.6, S. 12, Ankara 1967, ss. 340-341; "Kocatepe Caminin Temeli Yeniden Atıldı", *Yeni İstanbul Gazetesi*, 31 Ekim 1967, ss. 1, 7; *Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı (1924-1997)*, ss. 612-615; bkz. Ekler (Fotoğraflar Ek- 14).

[349] KMA, Ekler (Belgeler Ek- 42).

[350] "Kocatepe Camii", ss. 340-341; *Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı (1924-1997)*, ss. 612-615.

2.3.4.6. Dini ve Milli, Önemli Gün ve Geceler

Hakses, mili birlik ve manevi duygulara hitap eden gün ve geceleri ihmal etmemiş bu tür gün ve gecelerde gazete ve dergiler aracılığı ile halka seslenmiştir. 1967 Ramazan-ı Şerif'in başlangıcı, Ramazan Bayramı, Kurban Bayramı, Berat Gecesi ve Miraç vesilesi ile tebrik mesajları yayınlamıştır. Tebrik mesajlarında; günün anlam ve önemini ve bu nevi gün ve gecelerde yapılacak taat ve ibadetleri anlattıktan sonra bu günlerin Müslüman üzerinde oluşturması gereken tesirlere, bu gün ve gecelere nasıl girilmesi gerektiğine ve bayram günlerinde dikkat edilecek davranışlara işaret etmiştir. Bayram mesajlarının sonunda; "İnsanlığa ve İslamiyet'e büyük hizmetler yapan Müslüman Türk Milleti'nin yüce dinimiz'in esaslarından ayrılmayacağına, maddi ve manevi hayatını bir arada yürüterek huzur ve saadet içinde olacağına" dair inancını ve temennisini dile getirmiştir. 21 Haziran 1967'de Hz. Peygamber'in (sav) doğumu vesilesi ile Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nde bir anma programı tertip edilmiş; fakat yapılacak kutlama programı, Bakan Atabeyli ve Başkan yardımcısı Tunagür'ün itirazı ile karşılaşmış, son anda iptal ettirilmek istenmişse de program gerçekleştirilmiştir.[351]

Hac Mevsimi: Hakses kendi imzasıyla bütün il ve ilçe müftülüklerine, "Hacca Gidecek Vatandaşlarımız Hakkında" 5 maddelik bir tamim göndererek, müftü ve vaizlerin, vaaz ve irşatlarla, hac ibadeti kendisine farz olan bir Müslümanın; nafakası üzerine ait olan kimselerin, noksansız bir şekilde nafakalarını temin etmesi, borçlarını ödemesi, uhdesinde olan emanetleri sahiplerine iade etmesi, kendisine ve ailesine masraf olacak parayı helal yoldan kazanmış olmaya itina göstermiş olması gerektiği, çevresinde bulunan yoksul ve fakirlere mümkün olduğu kadar yardımda bulunmasının uygun olacağı, hac ibadetini eda edeceklerin, kanun dışı ticari veya maddi başka bir gaye edinmemesi, maksadın, yalnız Allah'ın emrine uyularak hac farizasını yerine getirmek olması gerektiği, hac ibadetinin vacip ve sünnetlerinin gereğinin; kavga ve tartışmadan uzak, iyi bir geçim olduğu, dolayısı ile haccın sıhhatini ifsâd edecek, birlik ve tesanüdü bozacak fiil ve hareketlerden kaçınmak gerektiği, bedel olarak hacca gideceklerin nasıl davranması ve nelere dikkat etmesi gerektiği,

---

[351] Ali Rıza Hakses, "Diyanet İşleri Başkanımız Muhterem Ali Rıza Hakses'in Teşkilatımıza Ramazan-ı Şerif Mesajı", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, C. 5, S. 12, 1967, ss. 331-333; Ali Rıza Hakses, "Diyanet İşleri Başkanımız Muhterem Ali Rıza Hakses'in Türk Milletine ve Bütün Müslümanlara Ramazan Bayramı Mesajı", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, C. 6, S. 1-2, 1967, ss. 3-4; "Hakses Bayram Mesajı Yayınladı", *Yeni İstanbul Gazetesi*, 18 Mart 1967, ss. 1, 7; Ali Rıza Hakses, "Diyanet İşleri Başkanımız Muhterem Ali Rıza Hakses'in Kurban Bayramı Tebriki", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, C. 6, S. 3, 1967, ss. 43; Ali Rıza Hakses, "Mübarek Miraç Kandili Münasebetiyle Muhterem Başkanımız Ali Rıza Hakses'in Tebrik Mesajı", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, C.6, S. 11, 1967, s. 267; "Hakses Kandil Dolayısı İle Mesaj Yayınladı", *Yeni İstanbul Gazetesi*, 31 Ekim 1967, ss. 1, 7; "Hakses Alkolikleri Tövbeye Çağırdı", (Berat Gecesi Münasebeti ile), *Yeni İstanbul Gazetesi, 16 Kasım 1967, ss. 1,* 7; "Devlet Bakanı Dini Töreni İptal Etmek İstedi", *Yeni İstanbul Gazetesi*, 22 Haziran 1967, ss. 1, 6, 7; "Bakanın İzin Vermediği Tören Yapıldı", *Milliyet Gazetesi*, 22 Haziran 1967, s. 1.

hacılarımızın temizlikte, birlik ve yardımlaşmada diğer dünya hacılarına örnek olmaları gerektiği, sağlıklarına dikkat etmelerinin dini bir vecibe olduğu" gibi hususlarda vatandaşlarımızı aydınlatmaları istenmiştir.[352]

Kars'ın 904. Fetih Yıldönümü: Hakses, Sultan Alparslan'ın Anadolu toprakları üzerinde bulunan Kars'ta, bugünkü Türkiye'nin temellerini attığı 20 Ağustos 1064 gününün yıl dönümü münasebetiyle, bütün camilerde konunun vaaz ve hutbelerle halka aydınlatılması talimatı vermiştir. Bütün yurt çapında milli birlik ve bütünlük ruhu oluşturma çabasına katkı sunmak, ecdadı yâd etmek gibi gayelerle başkanlık tarafından bir hutbe hazırlanarak bütün müftülüklere gönderilmiş aynı zamanda Diyanet Dergisi'nin birlikte çıkan 7. ve 8. (Temmuz-Ağustos/1967) sayısında bu konu çeşitli yönleriyle işlenmiştir.[353]

Cenaze Namazı: Ali Fuad Başgil' in cenaze namazı için Ankara'dan İstanbul'a gidip cenaze namazını kıldıran Hakses için yazılı basın; "Bu jest, Türk- İslam ananesinin gönüllere heyecan veren bir numunesidir; en büyük dini makam sahibi, en büyük ilmi makam sahibine karşı takdirle karşılanan bir görev yapmıştır." diyerek övgü dolu cümleler kurmuşlardır.[354]

Hakses, dini, milli ve vefa duygularının, daha hassas hale geldiği, kalplerin yumuşadığı, affetme, merhamet, tövbe, hoşgörü, kenetlenme, birlik ve beraberlik gibi duyguların pek yoğun yaşandığı bayramlar, dini geceler, fetih ve cenaze hadiselerinin gerçekleştiği günler gibi milletçe özel sayılan zaman dilimlerini, bir irşad vesilesi saymıştır. Bu günlerdeki birlik ve beraberliği, yaşanan milli ve manevi duyguları, memleketin ve milletin lehine, fırsata çevirmek hem de din konusu'nda toplumu aydınlatmak için hassasiyet göstermiştir.

---

[352] Ali Rıza Hakses, "Hacca Gidecek Vatandaşlarımız Hakkında Başkanlığımızın Tamimi", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, C. 6, S. 3, 1967, ss. 44-45.

[353] Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi, C. 6, S. 7-8, 1967, ss. 171-198; Kadıköy Müftülüğü Arşivi (KMA), Ekler (Belgeler Ek- 43; Ek- 44).

[354] "İlim ve Din", *Yeni İstanbul Gazetesi*, 19 Nisan 1967, ss. 1, 7.

SONUÇ

Osmanlı'nın çöküş ve Cumhuriyet'in kuruluşu ile birlikte gelişim dönemlerini yaşayan Ali Rıza Hakses; çocukluk yıllarında geri kalmışlık-Batıcılık, tahsil hayatını yaşadığı gençlik yıllarında modernleşme ve İslâm, akademisyen (Dersiam) olarak hayat sürdüğü orta yaşlarda laiklik-din-cumhuriyet, müftü olarak görev yaptığı orta yaş ve devamında ise demokrasi-laiklik-din alanında tartışmaların yaşandığı süreçlere[355] tanıklık etmiştir. Eğitim hayatını, Osmanlı Devleti'nin son evresinde, devletin gücünü kaybettiği ve tamamen zayıfladığı zorlu koşullar içeresinde, İstanbul'da tamamlamıştır. Memuriyet hayatına ise yine aynı koşulların hâkim olduğu Osmanlı döneminde başlayıp[356] milli mücadele yıllarında, maddi yoksunluklar ve kurumsallaşma sıkıntılarının yaşandığı Cumhuriyet döneminde devam etmiştir. Hakses, Osmanlı Devletindeki vazifelerinden biri olan dersiamlık görevi ile birlikte Cumhuriyet'in ilk kurumlarından olan Diyanet İşleri Reisliği'nde aldığı çeşitli görevlerle, vefatına kadar, topluma kesintisiz yaygın din eğitimi hizmeti sunmaya gayret etmiştir.

Ali Rıza Hakses, başkanlık yaptığı dönemde; halkın din hizmeti ihtiyacını en iyi şekilde gidermeye çalışmış, toplumun dinî konulara ait sorunlarına çözüm bulmaya gayret göstermiştir. Bu çerçevede; 633 sayılı yeni teşkilat yasası sonrası kurum için gerekli olan yönetmeliklerin, usul ve esasların hazırlanması ve kanunlaşması, tekâmül kurslarının düzenlenmesi, cami içi din hizmeti verimliliğinin artırılması için ülke genelindeki tüm camilerde hadis derslerinin başlatılması, Kur'an kurslarının sayılarının artırılması, süreli yayınların çıkarılmaya devam ettirilmesi, basılı yayın hazırlattırılması, radyoda dini yayınların devam ettirilmesi, yeni programlar ihdas edilmesi ve sürelerinin arttırılması, Kocatepe Caminin temelinin atılması vd. faaliyetlerle kurumun icra ettiği din hizmetinin verimliliğini imkânlar nispetinde artırmıştır.

Bununla birlikte Hakses, üstlendiği görevin sorumluluğunun bilinciyle teşkilatın itibarını muhafaza etmek ve yükseltmek için daha önceden süre gelen, kurumdaki huzursuzluğun kaynağını ve müsebbiplerini tespit etmiş; bu duruma sebep olanlara fırsat vermemek için kararlı bir duruş sergilemiştir. Öncelikli iş olarak teşkilatı kendi menfaatleri ve çıkarlarına alet etmek isteyenlere karşı mücadele eden Hakses, arkasında siyasal iktidarın desteğini görememiştir. Aksine teşkilatın Başkanı'na rağmen, kurumda paralel bir yapılanmaya giden, başkan yardımcısı Yaşar Tunagür'ün teşkilatta yaptığı keyfi

[355] Karslı, "Cumhuriyet Dönemi Din-Siyaset Tartışmaları: Ahmet Hamdi Akseki Örneği", ss. 1279-1302.
[356] Emekli Sandığı Arşivi, Alirıza Hakses'in Dosyası (Dosya Sicil No: 92.176.450). Belgeler (Ek- 1); Hakses, *Muğla Menteşe Büyükleri*, s. 205.

uygulamalarına ve kadrolaşmasına göz yuman ve destekleyen bir siyasal iktidarla karşılaşmıştır. Zamanla ortaya çıkan bu rahatsızlık, çatışmaya dönüşmüş, nihayetinde kısa sayılacak bir başkanlık süresi sonrası Hakses'in emekliye sevkine vesile olmuştur. Bütün bu olumsuzluklara rağmen başkanlık yaptığı dönemde merhum Hakses; halkın din hizmeti ihtiyacını en iyi şekilde gidermeye çalışmış, toplumun dinî konulara ait sorunlarına çözüm bulmaya gayret göstermiştir. Yaptığı faaliyetlerle kurumun icra ettiği din hizmetinin verimliliğini imkânlar nispetinde artırmıştır.

Bu çalışma sonucunda; hemen hemen tüm hayatını (ilk 6 yıl hariç) ilme, din-ü devlete ve millete hizmete adamış bir şahsiyet olarak karşımıza çıkan Hakses'in, "Kıraat" konusunda kaleme aldığı eserlerinden her biri Kıraat İlimleri sahasında araştırma yapacaklar açısından kıymetli çalışmalardır. Bununla birlikte "Muğla Menteşe Büyükleri" ve "Sandıklı'ya Bir Ziyaret" adlı eserleri; yöre tarihi ve yöredeki din eğitimi tarihi açısından üzerinde çalışma yapmaya değer ciddi kaynaklardandır. Ayrıca bir evresinde Hakses'inde Başkanlık görevi yaptığı; 1960 ihtilali ile 1971 muhtırası arasını kapsayan dönem (Din-Siyaset-Devlet üçgeninde teşkilattaki "denetim ve yönetim sorunsalı/kadrolaşma" konuları çerçevesinde) araştırılıp çalışılması gereken bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışmamızı tamamlarken konumuzun sınırları dışında kalan ancak araştırmamız esnasında; "Kuruluşundan günümüze Diyanet İşleri Başkanlığınca yürütülen yaygın din eğitimi faaliyetlerinde: "Rehberlik ve Denetim Sorunsalı" ile "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın, kuruluşundan günümüze; halk nezdindeki olumlu/olumsuz güven endeksine etki eden sebepler: Bu duruma ülkedeki cemaat yapılanmalarının tesirleri" başlıklı alanlar çalışılması gereken araştırma konuları olarak tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

Açıkgöz, N., "Ali Rıza Hakses: 6 Ulemadan Biri", Muğla/Hamle Gazetesi, 1 Mart 2016, s. 3.

_____ "Ali Rıza Hakses Camii", Muğla/Hamle Gazetesi, 14 Haziran 2016, s. 3.

Akgündüz, M., "Şeyhülislam'ın Meclis-i Vükela'daki Yeri", *Dokuz Eylül Ünv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 16, 2002, ss. 265-276.

Akyıldız, A., "Maarif Nezareti", *DİA*, C. 27, Ankara 2003, ss.273-274."Meclis-i Vükela", *DİA*, C.28, Ankara 2003, ss. 251-253.

_____ "Şeriyye ve Evkāf Vekâleti", *DİA*, C.39, İstanbul 2010, s. 7-8.

Akyıldız, N., "Hacı Selim Ağa Kütüphanesi", *Milli Gençlik Dergisi*, S. 34-35, 1979, ss. 71-77.

Akseki, A. H., *Yeni Hutbelerim*, C. 2, İstanbul Cumhuriyet Matbaası, 1937.

Akşit, A., "Selçuklular Devrinde Kayseri Şehrinin Nüfus ve Etnik Durumu", *I. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (11-12 Nisan 1996)*, ss. 3-13.

Akbaş, S. B., *Kayseri Yöresine Yerleşen Türk Boyları ve Akraba Toplulukları*, Geçit Yayınları, Kayseri I997.

Akçura, Y., *Üç Tarz-ı Siyaset*, Türk Tarih Kurum Yayınları VII. Dizi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1976.

Akşin, S., *Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908-1980*, 12. Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul 2013.

Altıntaş, R., "Sosyal Kelam Projesi: Şerafettin Yaltkaya Örneği", *Dar'ul-Fünün İlahiyat Sempozyumu (18-19 Kasım 2009)*, ss. 235-236.

Albayrak, S., *Son Devir Osmanlı Uleması (İlmiye Ricalinin Teracim-i Ahvali*), Medrese Yayınevi, C. 1, İstanbul 1980-1981.

_____ *Türkiye'de Din Kavgası,* Feyiz Yayınları, İstanbul 1973.

"Ali Rıza Hakses Mani Olamıyor; Diyanet Teşkilatı Huzursuz", *Yeni İstanbul Gazetesi*, 22 Ekim 1967, ss. 4, 7.

"Ali Rıza Hakses'i Kaybettik", *Diyanet Gazetesi*, S. 298, 1983, s. 1.

"Ali Rıza Hakses'in Devlet Bakanı Hüsamettin Atabeyli'ye 28.10.1967 tarih ve 198 Özel sayılı Mektubu", *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, B: 25 (14.01.1970), C. 55, ss. 234-235).

"Atabeyli Hakses'in Azli İçin Çalışıyor", *Yeni İstanbul Gazetesi*, 12 Mart 1967, ss. 1, 7.

Aytürk N., Çelik Y., Şahinaslan E., "Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Tarihçesi", *Diyanet İlmi Dergi*, C.25, S. 1, 1989, ss. 33-35.

Ayverdi Enstitüsü Sâmiha Ayverdi Arşivi, A/ d-1 (A-E).

Balcı, O., "Diyanet İşleri Başkanlarımız", *Diyanet Gazetesi*, S. 336, 1987, ss. 15-16.

"Bakanın İzin Vermediği Tören Yapıldı", *Milliyet Gazetesi*, 22 Haziran 1967, s. 1.

Barkan, Ö. L., "İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri Ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, S. 2, ss. 279-304.

Başgil, A. F., "Diyanet İşlerindeki Huzursuzluk Sebepleri ve Giderilme Çareleri", *Hakses Aylık Mecmua,* S. 22, 1966, ss. 1-2.

Bayur, H. *İbadet Dili*, Necati Lugal Armağanı, Ankara 1968, ss. 153-154.

Berkes, N., *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 20. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014.

Birinci, A., *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1990.

Bilgin, M. "Hak Dini Kur'an Dili", *DİA,* C. 40, İstanbul 1997, ss. 251-252.

Bilmen, A. S., *Ömer Nasuhi Bilmen: Hayatı-Eserleri-Anılar*, İstanbul 1975.

Bolay, S. H. "Akseki, Ahmet Hamdi", *DİA*, C. 2, İstanbul 1989, s. 293.

Bulut, M., *Diyanet İşleri Başkanlığının Yaygın Din Eğitimindeki Yeri, (Yayımlanmış Doktora Tezi),* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1997.

_____ "Çağını Okuyan Reis A. Hamdi Akseki", *Diyanet Aylık Dergi*, S. 255, 2012, ss. 60-65.

_____ "Diyanet İşleri Başkanlığı 75 Yaşında" *Diyanet Aylık Dergi*, S. 99, 1999, ss. 15 25.

_____ "Elmalı, Bedrettin İbrahim", *DİA*, C. EK-1, İstanbul 2016, ss. 403-404.

_____ "Dönemleri ve öne çıkan hizmetleriyle Diyanet İşleri Başkanları: İbrahim Bedrettin Elmalı", *Diyanet Aylık Dergi,* S. 248, 2011, ss. 52-55.

_____ "İstanbul'un 4. Müftüsü: İbrahim Bedrettin Elmalı", *Ağa Kapısından Şeyhülislamlığa: İstanbul Müftülüğü,* 2019, ss. 193-197.

Büyüker, K., "Hasan Hüsnü Erdem'in İslami Dergi ve Mecmualarda Yayınlanmış Yazıları ve Hakkında Yayınlanan Yazılar -Bir Tasnif Denemesi-, *6. Diyanet İşleri Reisi Hasan Hüsnü Erdem*, Editörler: Mehmet Şahin- Ahmet Ögke- Şeref Göküş, Ayrıntı Basım Evi, Ankara 2019, ss. 102-112.

Cebeci, S., *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*, 3. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara 2015.

Coşar İ., "Reisicumhurumuz Sayın Cevdet Sunay Diyanet İşlerini Ziyaret Ettiler", *Hakses*, S. 29, 1967, ss. 18-19.

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, B: 63 (27.04.1971), C. 64, ss. 682-733.

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, B: 25 (14.01.1970), C. 55, ss. 233-262.

"Cumhuriyetin İlk Diyanet İşleri Başkanı Rıfat Börekçi'nin 22. Ölüm Yıldönümü", *Asrın Dini Müslümanlık,* C. 2, S. 21, 1963, ss. 14-15.

"Cumhuriyet Senatosu Tabiî Üyesi Mehmet Özgüneş'in, Diyanet İşleri Eski Başkanı Ali Rıza Hakses'e Dair Yazılı Soru Önergesi ve Başbakan Süleyman Demirel Adına Devlet Bakanı Hüsamettin Atabeyli'nin cevabı (7/433)", *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, C. 47, B. 50, (10.06.1968), s. 16.

Çavdar, T., *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, 3. Baskı, İmge Kitabevi, İstanbul 2004.

Çayırdağ, M., *Kayseri Tarihi Araştırmaları,* Kayeri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kayseri 2001.

Çelik, A., "1960 Sonrasında Türkiye'de Din Eğitimi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.29, 2008, ss. 72-84.

Dalkılıç, M., "Sosyo-Kültürel, Siyasal ve Dini Konularda Diyanet İşleri Başkanlığının Önemi Eyüp Sabri Hayırlıoğlu Yahut Menderes Dönemi (1950-1960)", *4.Diyanet İşleri Reisi Eyüp Sabri Hayırlıoğlu*, Editörler: Mehmet Şahin- Ahmet Ögke- Şeref Göküş, Ayrıntı Basım Evi, Ankara 2019, ss. 23-46.

Deliser, B., "Bir Diyanet İşleri Reisi: Hasan Hüsnü Erdem", *6. Diyanet İşleri Reisi Hasan Hüsnü Erdem*, Editörler: Mehmet Şahin- Ahmet Ögke- Şeref Göküş, Ayrıntı Basım Evi, Ankara 2019, s. 23.

Demirel, F., *Adliye Nezaretinin Kuruluşu ve Faaliyetleri 1874-1914* (Yayınlanmış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2003, ss. 24-61.

_____ "Milli Mücadele Döneminde İstanbul-Anadolu Arasındaki İktidar Mücadelesi (30 Ekim 1918-23 Nisan 1920)", *TYB Akademi-Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 27, 2019, ss. 83-106.

Develioğlu, F., *Osmanlıca-Türkçe Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 1997.

"Devlet Bakanı Dini Töreni İptal Etmek İstedi", *Yeni İstanbul Gazetesi*, 22 Haziran 1967, ss. 1, 6, 7.

Din İşleri Yüksek Kurulu Arşivi, 1 Mart 1966- 24 Ekim 1966 Arası Kararlar (Karar No: 1-273).

"Din İşleri Yüksek Kurulu Üyeleri Görevlerine Başladılar" *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi* C. 5, 1966, S. 3-4, ss. 61-64.

Din İşleri Yüksek Kurulu Arşivi (DİYKA), 16.05.1966 Tarihli 138 No'lu Karar.

"Din İşleri Yüksek Kurulu Görevlerine Başladı", *Hakses Aylık Mecmua*, 1966, S. 15, ss. 18-19.

"Din İşleri Yüksek Kurulu Üyelerinin Hal Tercümesi" *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi,* C. 5, 1966, S. 3-4, s. 65.

"Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri hakkında Kanun" *T.C Resmi Gazete,* 2 Temmuz 1965, S. 12038, ss. 1-8.

Diyanet İşleri Başkanı Hasan Hüsnü Erdem'in Hal Tercümesi", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, 1961, ss. 258-261.

Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri hakkında Kanun", T.C Resmi Gazete, 2 Temmuz 1965, S. 12038, ss. 1-8.

Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi, Ali Rıza Hakses'in Dosyası (Dosya Sicil No: 1945-0052).

"Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun", *T.C. Resmi Gazete*, S. 12038, 2 Temmuz 1965.

Diyanet İşleri Başkanı Yarın Göreve Başlıyor, *Milliyet Gazetesi*, 23 Ekim 1966, s. 1.

"Diyanet İşleri İle Hükümet Arasında İhtilaf", *Yeni İstanbul Gazetesi*, 22 Mart 1967, ss. 1, 7.

"Diyanet Teşkilatı Huzursuz", *Yeni İstanbul Gazetesi,* 22 Ekim 1967, ss. 1, 7.

"Diyanette Huzursuzluk; Hakses'le Tunagür Münakaşa ettiler", Yeni İstanbul Gazetesi, 25 Ekim 1967, ss. 4, 7.

"Diyanet Ne Zaman Hakiki Şahsiyetine Sahip Olacaktır", Yeni İstanbul Gazetesi, 7 Aralık 1967, ss. 1, 7.

"Din İşleri Yüksek Kurulu Kararlarından", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, C. 6, S. 12, 1967, ss. 330-331.

"Diyanet İşleri Başkanına Mecburi İzin Verildi", *Milliyet Gazetesi*, 18.11.1967, s. 3.

"Diyanet İşleri Başkanına Bakan Üçüncü Defa Mecburi İzin Verdi", *Milliyet Gazetesi*, 22.11.1967, s. 3.

"Diyanet İşleri Başkanı Mecburi İznini Bitirdi" *Milliyet Gazetesi*, 28.12.1967, s. 7.

"Diyanet İşleri Başkanı Emekliye Sevk Edildi", *Milliyet Gazetesi*, 16.01.1968, s.1.

"Diyanet İşleri Başkanlığında Görevli Yaşar Tunagür'ün Faaliyetleri Konusunda Kurulan Cumhuriyet Senatosu Araştırma Komisyonunun Üçüncü Raporu" 17.01.1975, Esas No: 10/44, ss. 1-29.

"Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu'nun Toplantı ve Çalışma Usulleri İle Kurul Başkanı, Üye, Raportör ve Mütercimlerinin Nitelikleri ve Görevleri Yönetmeliği", *T.C Resmi Gazete,* 1 Eylül 1966, Sayı: 12389.

"Diyanet İşleri Başkanlığı Dini Yayınlar Döner Sermayesi Yönetmeliği", *T.C Resmi Gazete,* 1 Eylül 1966, Sayı: 12389.

"Diyanet İşleri Başkanlığı Cami Görevlileri Yönetmeliği", *T.C Resmi Gazete*, 15 Eylül 1967, Sayı: 12700.

Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi, C. 6, S. 7-8, 1967, ss. 171-198.

"Diyanet İşleri Başkanlığı Mushafları İnceleme Kurulu Yönetmeliği", *T.C Resmi Gazete,* 24 Ağustos 1966, Sayı: 12682.

"Diyanet İşleri Başkanlığı Hesabına Üniversite ve Yüksek Okullarda Okuyan Burslu Öğrenciler Yönetmeliği", *T.C Resmi Gazete*, 14 Eylül 1967, Sayı: 12699.

Duman, A., Önder, A., "Tarihi Süreç İçerisinde Cami Görevlileri-İmamlığın Tarihçesi", *Uluslararası Cami Sempozyumu (Sosyo-Kültürel Açıdan 08-09 Ekim 2018) Malatya,* İnönü Üniversitesi Yayınevi, C.1, Ankara 2018, ss. 430-431.

Efe, A., "Sebilürreşad", *DİA,* C. 36, İstanbul 2009, ss. 251-253.

Ertan, V., "Tarihte Dar'ul Hilafe Medreseleri Ve İhtisas Şubeleri" *İslam Medeniyeti Mecmuası*, C. 5, 1982, S. 4, ss. 35-57.

_____ "Osmanlı Devletinde İlmiye Sınıfının Rütbe ve Payeleri", *Diyanet Dergisi*, C. 26, S. 4, 1990, ss. 105-111.

_____ "Sabık Diyanet İşleri Başkanı Eyüp Sabri Hayırlıoğlu", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, C. 7, S. 77, 1968, ss. 227.

_____ "Hakses, Ali Rıza", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA),* C.15, İstanbul 1997, s. 210.

_____ "Eyüp Sabri Hayırlıoğlu", *DİA*, C.17, İstanbul 1998, ss. 50-51.

_____ *"Ahmet Hamdi Akseki"* Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1988.

_____ "Merhum Diyanet İşleri Reisi Ahmet Hamdi Akseki" *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, C. 9, S. 92-93, 1970, s. 52.

_____ "Erdem Hasan Hüsnü", *TDV İslam Ansiklopedisi, (DİA)*, C. 11, İstanbul 1995, ss. 283-284.

_____ "Tarihte Şer'iye Vekilleri, Mustafa Fehmi Efendi, Hayat ve Siyaseti", *Diyanet Dergisi*, C. 7, S. 78-79, 1991, ss. 283-284.

_____ "Börekçi Rıfat", *DİA*, C. 6, İstanbul 1992, ss. 325-326.

_____ "Gerçeker Mustafa Fehmi", *DİA*, C.14, İstanbul 1996, ss. 27-28.

_____ "Gerçeker, Mehmet Tevfik", *DİA*, C.14, İstanbul 1996, s. 27.

Elmalı İ. B., "Son Beyanat", *Hakses (Dini- Ahlaki- İçtimai-Edebi Aylık Mecmua*), 1966, S. 23, s. 19.

El-İcaze Fi Kıraati Hatmi Hacegan (Ali Rıza Hakses'e ait icazetname), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Envanter Numarası (No: 691).

Emekli Sandığı Arşivi, Ali Rıza Hakses'in Dosyası (Dosya Sicil No: 92.176.450).

Er, H., *İstanbul Dar'ul Fununu İlahiyat Fakültesi Mecmuası Hoca ve Yazarları,* İslam Medeniyeti Vakfı Yayınevi, İstanbul 1993.

Erkiletlioğlu, H., *Geniş Kayseri Tarihi,* Kişisel Yayınlar, Kayseri 2006.

Eren, M., "Ashab-ı Kiram'ın Hal Tercümesine Dair Eseri Çerçevesinde Hasan Hüsnü Edem'in Biyografi Yazarlığı", *6. Diyanet İşleri Reisi Hasan Hüsnü Erdem*, Editörler: Mehmet Şahin- Ahmet Ögke- Şeref Göküş, Ayrıntı Basım Evi, Ankara 2019, ss. 82-100.

Gerçeker, M. F, *Karacabey'den Ankara'ya*, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara 1982.

Gerger, M. E., *Türkiye'nin Diyanet İşleri Başkanları,* Gerger Yayınları, Istanbul 2018.

Göçer, A., "Kayseri'de Oğuz Varlığı" *Erciyes Aylık Fikir ve Sanat Dergisi,* S. 289 2002, s. 14.

Gündoğdu, R. K., "Ahmet Hamdi Akseki Ve Din Dersleri Serencamı" *Ahmet Hamdi Akseki Sempozyumu-Sempozyum bildirileri,* Yay. Haz. Ahmet Ögke-Sabri Yılmaz, DİB Yayınları, Epa-Mat Basım Yayın, 2. Baskı, Ankara, 2017, ss. 469-534.

Göde, K., *Halil Edhem (Eldem)ve Kayseri Şehri-Selçuklu Tarihinden Bir Bölüm-,* Kardeşler Ofset Matbaacılık, Genişletilmiş İkinci Baskı, Kayseri 2011.

_____ *Halil Edhem (Eldem) Kayseri Şehri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Kayseri 1982.

Göküş, Ş, "Altıncı Diyanet İşleri Başkanı Hasan Hüsnü Erdem: Hayatı, Eserleri ve Başkanlığı Dönemindeki Yaygın Din Eğitimi Faaliyetleri" *TYB Akademi-Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi,* 25/2019, ss. 109-136.

_____ *Türkçülük Akımında Eğitim ve Din Eğitimi,* İlâhiyât Yayınları, Ankara 2019, ss. 1-318.

"Görevinden Alınan Hakses Emrivakilere Boyun Eğmedim Dedi" *Yeni İstanbul Gazetesi,* 17 Ocak 1968, ss. 5, 7.

Güzelyazıcı, A.Ş., "Büyük Kaybımız", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, C. 10, S. 112-113, 1971, ss. 274-275.

"Hakses ve Tunagör", *Yeni İstanbul Gazetesi*, 25 Ekim 1967, ss. 1, 7.

"Hakses'in Azli İçin Girişilen Hareket Tenkit Ediliyor", *Yeni İstanbul Gazetesi*, 13 Mart 1967, ss. 1, 7.

Hakses, A. R., *Muğla Menteşe Büyükleri*, Muğla Hoca Mustafa Efendi İl Halk Kütüphanesi, Envanter Numarası (No: 2591), 1941.

_____ "İlk Beyanat", *Hakses (Dini- Ahlaki- İçtimai-Edebi Aylık Mecmua)*, 1966, S. 23, s. 18.

_____ *Sandıklıya Bir Ziyaret,* 1946, s. 25.

_____ "Diyanet İşleri Başkanımız Muhterem Ali Rıza Hakses'in Teşkilatımıza Ramazan-ı Şerif Mesajı", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, C. 5, S. 12, 1967, ss. 331-333.

_____ "Diyanet İşleri Başkanımız Muhterem Ali Rıza Hakses'in Türk Milletine ve Bütün Müslümanlara Ramazan Bayramı Mesajı", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, C. 6, S. 1-2, 1967, ss. 3-4.

_____ "Diyanet İşleri Başkanımız Muhterem Ali Rıza Hakses'in Kurban Bayramı Tebriki", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, C. 6, S. 3, 1967, ss. 43.

_____ "Mübarek Miraç Kandili Münasebetiyle Muhterem Başkanımız Ali Rıza Hakses'in Tebrik Mesajı", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, C. 6, S. 11, 1967, s. 267.

"Hakses Bayram Mesajı Yayınladı", *Yeni İstanbul Gazetesi*, 18 Mart 1967, ss. 1, 7.

"Hakses Kandil Dolayısı İle Mesaj Yayınladı", *Yeni İstanbul Gazetesi*, 31 Ekim 1967, ss. 1,7.

"Hakses Alkolikleri Tövbeye Çağırdı", (Berat Gecesi Münasebeti İle), *Yeni İstanbul Gazetesi*, 16 Kasım 1967, ss. 1, 7.

"Hakses İlk İş Huzur Diyor", *Hürriyet Gazetesi*, 26 Ekim 1966, ss. 3, 13.

"Hakses, Çalışıyorum Kimin Açığı Varsa Ortaya Çıksın", *Yeni İstanbul Gazetesi*, 21 Aralık 1967, ss. 4, 7.

Hansu, H. " et-tecrîdü's-sarîh", *DİA*, C.15, İstanbul 2011, ss. 153-163.

Hizmetli M., "Önemli Şahsiyetler (Dördüncü Diyanet İşleri Başkanı Eyüp Sabri Hayırlıoğlu)", *Türkiye Diyanet Vakfı Haber Bülteni*, 2011, C. 105, ss. 73.

Hasan Demirbağ vd., *Kuruluşundan Bugüne Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Albü*mü, Ankara 2010.

Işık A. "İlme Adanan Ömür Ömer Nasuhi Bilmen", *Din ve Hayat*, S. 24, 2015, ss. 56-61.

Işık A., "İstanbul'un 2. Müftüsü: Ömer Nasuhi Bilmen", *Ağa Kapısından Şeyhülislamlığa: İstanbul Müftülüğü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2019, ss. 173-183.

İcazetname-i Ulum-i Nakliyye (Ali Rıza Hakses'e ait icazetname), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Envanter Numarası (No: 882).

İki Tamim", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, C. 6, S. 9-10, 1967, ss. 261-262.

İpşirli, M., "Dersiâm", *DİA*, C. 9, İstanbul 1994, ss. 185-186.

_____ "Kayseri" *DİA*, C. 25, Ankara 2002, ss. 96-101.

Kadıköy Müftülüğü Arşivi (KMA).

Kamil, E., "Kayseri'ye Yerleşen Türk Toplulukları", *Erciyes Aylık Fikir ve Sanat Dergisi*, S. 52, 1982, s. 6.

Kaplan, A., *Kurtuluş Savaşının Manevi Reisi M.Rıfat Börekçi*, Hitabevi Yayınları, Ankara 2014.

_____ *İki Devirde Bir Din Adamı Mehmet Rıfat Börekçi*, Net Ofset, 2.Baskı, Ankara 2011.

Karpat K., *Türk Demokrasi Tarihi*, 1. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

_____ *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi: 1876-1980*, Çev. Esin Soğancılar, 1. Baskı, İmge Kitabevi, İstanbul 2007, s.19.

Karakuş, N., "Eyüp Sabri Hayırlıoğlu (1884-1960)'nun Çocukluk ve Gençlik Yıllarında Osmanlı'da ve Konya'da Eğitim Öğretim", *4. Diyanet İşleri Reisi Eyüp Sabri Hayırlıoğlu*, Editörler: Mehmet Şahin- Ahmet Ögke- Şeref Göküş, Ayrıntı Basım Evi, Ankara 2019, ss. 19-22

Kara, İ., "Din ile Devlet Arasında Sıkışmış Bir Kurum: Diyanet İşleri Başkanlığı" *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 18, 2000, ss. 29-55.

_____ "Yaltkaya, Mehmet Şerafettin*", DİA*, C. 43, İstanbul 2013, ss. 308-310.

_____ *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, Risale Yayınları, İstanbul 1987.

_____ *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi II*, Kitabevi Yayınları, İlaveli 3. Baskı, İstanbul 1997.

Karahasanoğlu, S. H., "Hacı Selim Ağa Kütüphanesi", *Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi*, C. XVIII, S. 107, 1992, ss. 315-319.

Karasar, N., Niyazi Karasar, *Bilimsel İrade Algı Çerçevesi ile Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar-İlkeler-Teknikler,* 35. Baskı Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2016.

Karslı, B., "Cumhuriyet Dönemi Din-Siyaset Tartışmaları: Ahmet Hamdi Akseki Örneği", *Turkısh Studies*, C. 9, 5, ss. 1279-1302.

Kazancıgil, A., "Ord. Pof. Mehmet Şerafeddin Yaltkaya (1879-1947) Hayatı ve Çalışmaları", *Tıp Tarihi Araştırmaları,* C. 10, 2001, ss. 237-265.

Keskin, M. *Türk İnkılâbı ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ufuk yayınları, Kayseri 1995.

Kılıç, C., "Osmanlı İlmiye Teşkilatında Kariyer Sistemi", *Turkısh Academıc Research Revıew*, C. 3, S. 1, 2018, ss. 155-158.

Kılıçoğlu A., Medeni *Kanun'umuzun Aile-Miras-Eşya Hukukuna Getirdiği Yenilikler,* Turhan Kitabevi, Ankara 2003, s. 12.

Kışlalı, A. T., *Siyaset Bilimi,* 11. Baskı, İmge Yayınevi, Ankara 2005.

"Kocatepe Camii", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi,* C.6, S. 12, 1967, ss. 340-341.

"Kocatepe Caminin Temeli Yeniden Atıldı", *Yeni İstanbul Gazetesi,* 31 Ekim 1967, ss. 1, 7.

Koç, A., "Diyanet İşleri Başkanlığı ve Yaygın Din Eğitimi" *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi,* C . 8, 2001, ss. 139-140.

Kodaman, B., *Abdülhamit Dönemi Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.

Köktaş, M. E., *Din ve Siyaset*, Vadi Yayınları, Ankara 1997.

Köse, M., *Kayseri Şehri (1830–1860)*, Orka Matbaacılık, Kayseri 2018.

Köycü, E. "Ömer Nasuhi Bilmen'in Hayatı ve Büyük İslâm İlmihâli Adlı Eseri Bağlamında Hadis İlmi'n deki Yeri", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi,* C. 6, S. 5, 2017, ss. 3140-3167.

_____ "Hasan Hüsnü Erdem'in Hayatı ve İlâhî Hadîsler Adlı Eserinin Kudsî Hadîs Literatürü'ndeki Yeri", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi,* 7/2, 2018, ss. 602-626.

_____ "İlâhî Hadîsler" Adlı Eser Bağlamında Hasan Hüsnü Erdem'in Hadis Müktesebatı", *6. Diyanet İşleri Reisi Hasan Hüsnü Erdem*, Editörler: Mehmet Şahin-Ahmet Ögke- Şeref Göküş, Ayrıntı Basım Evi, Ankara 2019, ss. 30-32.

Kunter, H. B., "Kaybettiğimiz Büyük Bilgin: M. Şerafeddin Yaltkaya", *Ülkü Halkevleri ve Halkodaları Dergisi,* C.1, S. 6, 1947, ss. 10-11.

Kuruluşundan Günümüzde Diyanet İşleri Başkanlığı (Tarihte-Teşkilat-Hizmet ve Faaliyetleri 1924-1997), Ankara 1999.

Küçükaşçı, M. S., "İmam", *DİA*, C. 22, İstanbul 2000, ss. 178-181.

Kütükoğlu, M. S., "Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi ve Kuruluş Aşamasında İstanbul Medreseleri", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, Edebiyat Fakültesi Basım Evi, C. 7, 1978, S. 1-2, ss. 1-25.

Lewis, B., *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 7. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.

Mardin, Ş., *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

Maşalı, M. E., *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, Otto Yayınları, Ankara, 2016.

"Memurin Kanunu" (7. Madde), Resmî Ceride, 31/III/1926, S. 336, s. 3.

Mertoğlu, M. S. "Akseki'nin Ahmet Muhammed Şâkir'e Bir Mektubu: Sebilürreşad Yazarı Ahmet Hamdi Akseki'nin İslâm Dünyasına İlgisine Dair Notlar", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, S. 36, 2016, ss. 169-170.

Muhtar A., "Sayın Cumhurbaşkanımız Diyanet İşleri Başkanlığında", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi,* C. 6, S. 6, 1967, ss. 131-140.

"Muhterem Ali Rıza Hakses Diyanet İşleri Başkanı Oldu", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, C. 5, 1966, S. 11, ss. 291-292.

"Müftülerin Kurs ve Semineri Ankara'da Başladı", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, C. 6, S. 7-8, 1967, s. 192.

Onay, A., "Elmalı Hocamızın Ardından", *Diyanet Aylık Dergi*, S.49, 1995, ss. 40-41.

Öcal, M., *Diyanet İşleri Başkanları ve Hizmetleri*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2016.

Ömer Nasuhi Bilmen'in Sicil Dosyası, İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi TC. 280/8. Belge No: 22.

Önkal, A., Bozkurt, N., "Cami", *DİA*, C.7, İstanbul 1993, ss. 46-56.

Özdemir, M., "Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunsalı Üzerine Bir Çalışma", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11, S. 1, 2010, s. 325-336.

Öztürk, M. "Diyanet İşleri Başkanı Eyüp Sabri Hayırlıoğlu ile Yaşanan Latince Kur'an Polemiği" *İstem*, C. 17, S. 33, 2019, ss. 65-87.

Öztürk, N., "XIX. Asır Osmanlı Yönetiminde Yaşanan Batılılaşma Hareketlerinin Vakıflar Üzerindeki Etkileri" *İslami Araştırmalar Dergisi,* C. 8, S. 1, 1995, ss. 13-19.

_____ "Evkāf-ı Hümâyun", *DİA*, C. 11. İstanbul 1995, ss. 273-274.

_____ "Vakıflar Hangi Statüde Bir İdarî Yapı İle Yönetilmelidir", *Vakıflar Dergisi* (80. Yıl Özel Sayısı), 2019, ss. 23-25.

Öztürk, O., Topaloğlu, B. *Cumhuriyet Devrinde Yayınlanan İslâmî Eserler Bibliyografyası (1923-1973)*, Ankara 1975.

Özdemir, S., "Antalya'nın Yetiştirdiği Diyanet İşleri Başkanları", *Dünden Bugüne Antalya*, Antalya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 1. Baskı, C. 2, Antalya 2010, ss. 536-540.

Pakalın, M. Z., *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimler Sözlüğü*, MEB, C. 2, İstanbul 1971.

Pişgin, Y., "Kuran'ın Tercümesi Meselesine Eyüp Sabri Hayırlıoğlu'nun Bakışı", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi,* C. 6, S. 1, 2019, ss. 48-68.

_____ "Bir Din Âlimi Olarak Hasan Hüsnü Erdem ve Enfâl Suresinin Altmışıncı Ayeti Hakkındaki Yorumu", *Turkısh Academıc Research Revıew*, C. 4, S. 1, 2019, ss. 121-134.

_____ "Bir Din Âlimi Olarak Hasan Hüsnü Erdem", *6. Diyanet İşleri Reisi Hasan Hüsnü Erdem*, Editörler: Mehmet Şahin- Ahmet Ögke- Şeref Göküş, Ayrıntı Basım Evi, Ankara 2019, s. 11-16.

"Riyazü's-Salıhin Mütercimi Sabık Diyanet İşleri Başkanı Hasan Hüsnü Erdem", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi-Dini-İlmi-Edebi-Mesleki Aylık Dergi*, C. 13, S. 6, 1974, ss. 379-384.

Sarıkoyuncu, A., "Mehmet Rıfat Efendi (Börekçi)'nin Milli Mücadeledeki Hizmetleri", *Diyanet İlmi Dergi*, C. 31, S.1, 1995, s. 79.

Serdengeçti, O. Y. "Diyanet İşleri Reislerimizden Rıfat Efendi (Börekçi)", *Milli Gazete*, 23-24-25-26 Mayıs 1973, ss. 3-7.

Serdengeçti, O. Y., "Elmalı- Tunalı", Milli Gazete, 17 Haziran 1973, ss. 3, 7.

Şahin, M., Göküş, Ş., "Antalya'da Bir İlim ve İrfan Merkezi: Elmalı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 13, S. 71, 2020, s. 1066.

"Şimdi Sıra Ali Rıza Hakses'e Geldi; Atabeyli Hakses'in Azli İçin Çalışıyor", *Yeni İstanbul Gazetesi*, 12 Aralık 1967, ss. 1, 7.

T.B.M.M Tutanak Dergisi, B: 7 (08.03.1972), C. 11, ss. 233-251.

Taşkesen, A., Aydeniz, A.Y., "Tanzimat Sonrası Eğitimde Yeniden Yapılanma", *Rota Eğitim ve Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 3, S. 2, 2016, ss. 284-286.

Tekin, M. "Ahmet Hamdi Akseki ve Biyografisi", *Ahmet Hamdi Akseki Sempozyumu (08-09 Kasım 2013 Antalya)*, Yayına Hazırlayanlar: Ahmet Ögke-Sabri Yılmaz, DİB Yayınları, Epa-Mat Basım Yayın, 2. Baskı, Ankara 2017, ss. 35-51.

Toker, M., "Hoca Efendi Otur Oturduğun Yerde", *AKİS Haftalık Aktüalite Dergisi*, C. XXXV, S. 621, 1966, ss. 3-14.

"Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanununun 40 ıncı Maddesinin (c) Bendinin Değiştirilmesine Dair Kanun", T. C. Resmi Gazete, S. 8315, 22 0cak 1953.

Turfan, M. N., Jön Türklerin Yükselişi: Siyaset, Askerler ve Osmanlı' nın Çöküşü, 1. Baskı, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2013.

Uzunoğlu, A., *En son Değişiklikleriyle Diyanet İşleri Başkanlığı Mevzuatı*, İstanbul 1978.

Uzunçarşılı, İ.H., *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Ankara 1984.

Ünver, Süheyl "Üstat Şerafeddin Yaltkaya'ya Tıp Tarihi Enstitüsü'nün Şükran Borcu", *Tıp Dünyası*, C. 20, S. 6, 1947, ss. 5950-5952.

Yaren, R. "Bilmen, Ömer Nasuhi", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 6, İstanbul 1992, s. 162-163.

Yavuz, H., "Adliye Nezareti", *DİA,* C. 1, İstanbul 1988, ss. 389-390.

"Yeni Diyanet İşleri Başkanımız", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi,* C. 3, S. 10-11, 1964, ss. 228-229.

Yılmaz, H., *Camilerin Eğitim Fonksiyonu*, Dem Yayınları, İstanbul 2005.

Yılmazkurt A., 05 Ekim 2019, Lütfi Doğan ile Mülakat, Lütfi Doğan'ın İSİLAY Vakfı-İlahiyat Araştırmaları Merkezi'nde ki Makamı, Ankara.

_____ 12 Eylül 2019, Kurra Hafız İlhan Tok ile yapılan mülakat, Dar'ul Erkam Kuran Kursu, Ankara.

Yiğit Y., Ural İ., Bulut M., *Din İşleri Yüksek Kurulu*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2009.

Yücel, İ., "Ölümünün 33. Yıldönümünde Kendi Kaleminden Ahmed Hamdi Akseki", *Diyanet Gazetesi*, S. 299, Ankara 1984, ss. 14-16.

Yüzendağ, A., "Din İşleri Yüksek Kurulu Seçimleri", Diyanet *İşleri Başkanlığı Dergisi*, C. 6, S. 1-2, 1967, ss. 30-37.

_____ "1967 Müftüler Kurs ve Seminerinin Kapanışı Münasebetiyle" *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, C. 6, S. 9-10, 1967, ss. 210-230.

_____ "Vaizlerimizin Kurs ve Semineri Başarıyla Sona Erdi" Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi, C. 6, S. 11, F1967, ss. 288-292.

İnternet Kaynakları

http://www.sp.gov.tr/tr/kurum/s/155/Diyanet+Isleri+Baskanligi#:~:text=%C4%B0slam%20dininin%20inan%C3%A7%2C%20ibadet%20ve%20ahlak%20esaslar%C4%B1yla%20ilgili%20i%C5%9Fleri%20y%C3%BCr%C3%BCtmek,Ba%C5%9Fkanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1%2C%20Cumhuriyetimizin%20%C3%B6nemli%20kurumlar%C4%B1ndan%20biridir (Erişim Tarihi: 24.01.2021 Saat:12.07).

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/t11/c011/tbmm11011007.pdf (Erişim Tarihi: 26.09.2020 Saat: 12.10)

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/CS__/t10/c064/cs__10064063.pdf (Erişim Tarihi: 26.09.2020 Saat: 10.30).

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/CS__/t09/c055/cs__09055025.pdf (Erişim Tarihi: 26.09.2020 Saat: 11.25).

https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/CumhuriyetSenatosu/10-28,44-3.pdf Erişim Tarihi: 26.09.2020 Saat: 21.05).

https://www.anayasa.gov.tr/tr/baskanvekilleri-ve-uyeler/emekli-uyeler/tevfik-gerceker/ (Erişim tarihi: 22.03.2020 Saat: 22.02).

http://www.gercekhayat.com.tr/kapak/diyanetin-aci-tarihi/ (Erişim tarihi: 01.02.2020 Saat: 16. 24).

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200429.pdf (Erişim tarihi: 29.02.2020 Saat: 14.24).

https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1961/1961-ilkhali/1961-ilkhali.pdf (Erişimtarihi:15.12.2019 Saat: 12.51).

https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/12038.pdf (Erişim tarihi: 29.02.2020 Saat: 22.55).

https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1982/1982anayasas%C4%B1ilkmetin/kanundmc06502709.pdf (Erişim tarihi: 15.12.2019 Saat: 18.44).

https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/07/20100713-2.htm (Erişim tarihi: 15.12.2019 Saat: 23.00).

https://www.diyanet.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/2 (Erişim tarihi: 15.12.2019 Saat: 22.17).

https://www.diyanet.gov.tr/trTR/Kurumsal/TeskilatSemasi/4 (Erişim tarihi:15.12.2019 Saat: 22.26).

https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.633.pdf (Erişim tarihi: 15.12.2019 Saat: 23.30).

https://anayasa.gov.tr/files/pdf/kararlar_dergisi/kd_10.pdf (Erişim tarihi: 01.03.2020 Saat: 00.56).

https://www.islamveihsan.com/diyanetin-bilinmeyen-tarihi.html (Erişim tarihi: 28.12.2019 Saat: 14.36).

http://www.haciselimaga.yek.gov.tr/Home/ShowLink?LINK_CODE=3 (Erişim Tarihi:10.09. 2020 Saat: 14. 21).

http://www.ehlisunnetbuyukleri.com/Islam-Tarihi-Ansiklopedisi/Detay/KIRAAT-ILMI/464 (Erişim Tarihi: 10.09.2020 Saat: 15.15).

http://www.seyhalisemerkandi.com/?pnum=26&pt=Haf%C4%B1z%20Hac%C4%B1%20Osman%20TA%C5%9EKAN (Erişim Tarihi: 20.11.2019 Saat: 07.58).

https://www.sakipsabancimuzesi.org/tr/sayfa/sergiler/kavalali-mehmed-ali-pasa-ailesinin-izleri-atli-koskte (Erişim Tarihi: 20.11.2019 Saat: 09.45).

EK 1- TABLOLAR

Tablo 1. Ali Rıza Hakses'in Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı Döneminde (28.02.1966/ 25 Ekim 1966); Kurulun, Mütalaalarına ait Konu Başlıkları ve Sayıları.

No	Din İşleri Yüksek Kurulunun Mütalaa Ettiği Konular	Konunun Görüşülmesini Talep Eden (Kişi/Kurum/Kuruluş)	Adet
1	Aday Vaizlerin Risaleleri	Diyanet İşleri Başkanlığı Personel D. Başkanlığı	75
2	Eserlerin (Risale- Broşür-Kitap) Değerlendirmesi	Diyanet İşleri Başkanlığı (29); Müftülükler (6); C. Savcılığı (5); Emniyet Gen. Müd. (3); Yazarları (3); Sorgu Hâkimliği (1); Hayrat Had. Federasyonu (1); Devlet Bak. (1).	50
3	Miras Taksimi	Asliye Hukuk Mahkemeleri (29); Sulh Hukuk Mahkemeleri (2); Tapu Mahkemeleri (2).	34
4	İmtihan Evrakı	Diyanet İşleri Başkanlığı Personel D. Başkanlığı	23
5	Tüzük ve Yönetmelik (ODBY; EDY; PDBT; DŞT; TKT; DİYKT; DYDSY; ST; BÖY; DİYK Görev Taksimi; Bürolara Proje Dağıtımı; İhtisas Kadroları Nitelik ve Şartları).	Diyanet İşleri Başkanlığı	13
6	Hutbe	Sağlık Sosyal Yardım Bakanlığı ve Diy. İşl. Başk.	5
7	Kuruluşa Eleman Yetiştiren İHL ve Diğer Okulların Müfredat ve Ders Kitapları	Milli Eğitim Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı	5
8	Nüshacılık	Cumhuriyet Savcılığı	4
9	Cami	Müftülük (2); Muhtar (1)	3
10	Nikâh	Asliye Hukuk Hâkimliği	2
11	Film ve Sesli Yayın	Turizm Tanıtım Bakanlığı	2
12	Dernek Çalışmaları ve Tüzüğü	Devlet Bakanlığı ve Emniyet Genel Müdürlüğü	2
13	Yurt Dışına Eser Gönderme	Devlet Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı	2
14	İmamet	Müftülük	2
15	Şikâyet Edilen Personelin Savunması	Müftülük	2
16	Spor Kulübü	Okul Müdürü	1
17	"Cennetlik Cehennemlik"	T.R.T Genel Müdürlüğü	1
18	"Yehova Şahitleri"	Ankara 10. Asliye Hukuk Mahkemesi	1
19	"Peygamberimizin Resimleri"	Kayseri Valiliği	1
20	"Nurculuk"	Cumhuriyet Savcılığı	1
21	Mücadele Suresi	Sorgu Hâkimliği	1
22	Din Şurası	Devlet Bakanlığı	1
23	Tazminat	Müftülük	1
		Resmi Kurumlarca TOPLAM	**232**

No	Din İşleri Yüksek Kurulunun Mütalaa Ettiği Konular	Konunun Görüşülmesini Talep Eden (Kişi/Kurum/Kuruluş)	Adet
24	Yardım	İlim Yayma Cemiyeti	1
25	Kur'an Bastırılması	Doğan Kardeşler Şirketi	1
		Dernek ve Özel Şirketlerce TOPLAM	**2**
26	Bir Zümrenin Diyanette Temsil Edilme Talebi	İsmail Tanyeli	1
27	Ayasofya'da Oratoryo Gösterisi Yapma Talebi	Orkestra Şefi Leopold Stokowsky	1
26	Namaz (7); Cenaze- Kabir - Defin (3); Zekât (3); Namaz vakti (2); Cami (2); Kurban (2); Hac (2); Diş Kaplatma (2); Teyemmüm (2); Ezan ve Vakti (2); Sala (1); Süt Kardeşliği (1); Nazar (1); Hz. İsa (1); Çocuk İsmi (1); Lu'biyyat (1); Temenni (1)	Halk (Bireysel)	34
		Halk Tarafından TOPLAM	**36**
		GENEL TOPLAM	**270**

Tablo 2. Ali Rıza Hakses'in Başkanlığı Döneminde (1967) Teşkilatın Kadro Durumu

Kadro ve Unvanları	633 Sayılı Kanunla İhdas Olunan Kadro Sayısı	Bütçe Kanununa Ekli (D) Cedvelindeki Kadro Sayısı	Bütçe Kanununa Ekli (S) Cedvelindeki Kadro Sayısı	TOPLAM
Merkez	203	53	-	256
Müftü	638	-	-	638
Müftü Yardımcısı	67	-	-	67
Dersiam		52		52
Murakıp	16			16
Vaiz	715			715
İmam- Hatip ve M. K.	16342		3750	20092
Bucak ve Köy İ.H		6000		6000
Kur'an Öğreticisi	1000	27		1027
Şef	68			68
Memur	644	15		659
Hademe		650		650
Toplam:	19693	6797	3750	**30240**

Tablo 3. Ali Rıza Hakses'in Başkanlığı Döneminde Kurumun Yayımladığı Eserler Tablosu

S.N	**Eserin Adı**	**Kaçıncı Baskı**	**Yazar'ı veya Tercüme Eden**
1	250 Hadis	İlk Baskı	Ali Himmet Berki
2	Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar	İlk Baskı	Fuad Köprülü
3	40 Hadis	İlk Baskı	İmam Muhyiddin Nevevi Ahmed Naim
4	Sahih-i Buhari Tecridi Sarih Tercümesi 3. Cilt.	İlk Baskı	Ahmed Naim
5	Sahih-i Buhari Tecridi Sarih Tercümesi 4. Cilt.	İlk Baskı	Kamil Miras
6	Hatemül Enbiya Hz Muhammed ve Hayatı (Mekke- Medine Dönemi)	İlk Baskı	Osman Keskioğlu
7	Kur'an Nedir	İlk Baskı	Ömer Rıza Doğrul
8	Hz. Muhammed (SAV) Hakkında Konferanslar	İlk Baskı	Müellif: Seyyid Süleyman Nedvi Tercüme: Osman Keskioğlu
9	Ali Rıza Doğrul	İlk Baskı	Hz. Muhammed ve Kur'an-ı Kerim
10	Muhammed Aleyhisselamın Peygamberliği	İlk Baskı	Müellif: Muhammed Kamil Hatte, Tercüme: Osman Keskioğlu- İsmail Ezherli.
11	İslam Dini	17. Baskı	Ahmet Hamdi Akseki
12	Seçme Hadisler (4. Kitap)	İlk Baskı	İbrahim Atay- İbrahim Eken-Yakup İskender- Ahmet Serdaroğlu
13	Riyâzü's-sâlihîn ve Tercümesi (2. Cilt)	2. Baskı	Kıvâmüddin Burslan- Hasan Hüsnü Erdem
14	Cep İlmihali	10. Baskı	Mehmet Soymen
14	Radyo İftar Sohbetleri	İlk Baskı	

Tablo 4. Ali Rıza Hakses'in Başkanlığı Döneminde Düzenlenen Tekâmül Kurslarına Ait Sayısal Veriler

S.N	Hizmet İçi Kursun Adı	Kaç Kez Düzenlendiği	Katılım Sayısı
1	İl Müftüleri Kurs ve Semineri	1	66
2	Vaizlerin Kurs ve Semineri	1	68
3	Üst Kademe Yöneticiler Semineri	1	6
4	Daktilografi Kursu	1	17
5	Memurlar Kursu	1	17
6	İmam Hatip- Müezzin Kayyım ve Kur'an Kursu Öğreticisi Kursu	4	120
	TOPLAM:	9	234

EK 2- BELGELER

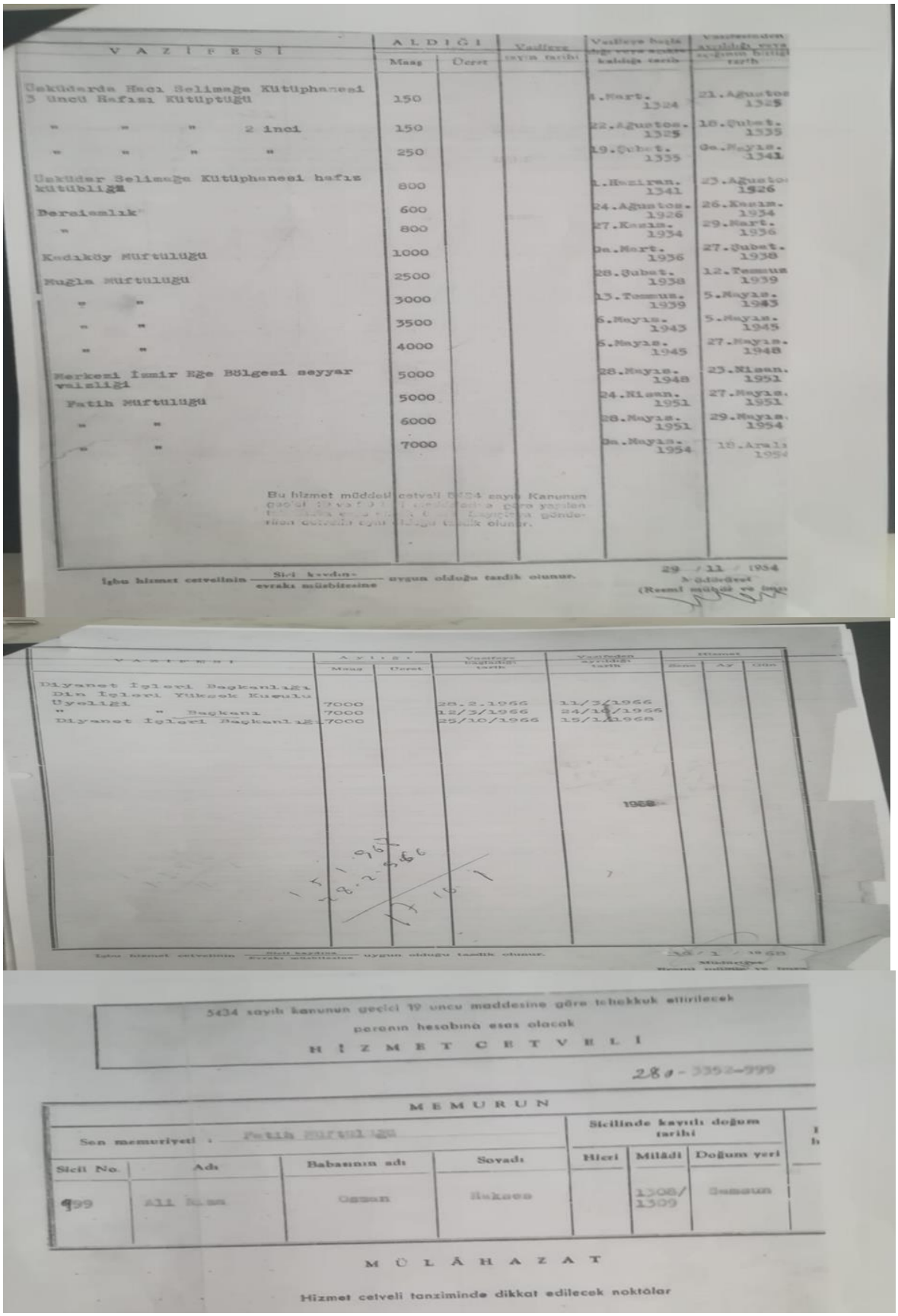

VAZİFESİ	ALDIĞI Maaş	ALDIĞI Ücret	Vazifeye tayin tarihi	Vazifeye hitam verilme veya emekliğe sevk edildiği tarih	Vazifeden ayrıldığı veya çıkarıldığı tarih
Üsküdarda Hacı Selimağa Kütüphanesi 3 üncü Hafızı Kütüptüğü	150			1.Mart. 1324	21.Ağustos 1325
" " " 2 inci	150			22.Ağustos. 1325	18.Şubat. 1335
" " " "	250			19.Şubat. 1335	9a.Mayıs. 1341
Üsküdar Selimağa Kütüphanesi hafız kütüblığı	800			1.Haziran. 1341	23.Ağusto 1926
Dereiemlak	600			24.Ağustos. 1926	26.Kasım. 1934
"	800			27.Kasım. 1934	29.Mart. 1936
Kadıköy Müftülüğü	1000			9a.Mart. 1936	27.Şubat. 1938
Muğla Müftülüğü	2500			28.Şubat. 1938	12.Temmuz 1939
" "	3000			13.Temmuz. 1939	5.Mayıs. 1943
" "	3500			6.Mayıs. 1943	5.Mayıs. 1945
" "	4000			6.Mayıs. 1945	27.Mayıs. 1948
Merkezi İzmir Ege Bölgesi seyyar vaizliği	5000			28.Mayıs. 1948	23.Nisan. 1951
Fatih Müftülüğü	5000			24.Nisan. 1951	27.Mayıs. 1951
" "	6000			28.Mayıs. 1951	29.Mayıs. 1954
" "	7000			9a.Mayıs. 1954	18.Aralı 1954

Bu hizmet müddeti cetveli 5434 sayılı Kanunun [illegible] göre yeniden [illegible] tarihine günüleme cetveli [illegible] olunur.

İşbu hizmet cetvelinin Sicil kaydına evrakı müsbitesine uygun olduğu tasdik olunur. 29 / 11 / 1954 Müdüriyet (Resmi mühür ve imza)

VAZİFESİ	Aylığı Maaş	Aylığı Ücret	Vazifeye tayin tarihi	Vazifeden ayrıldığı tarih	Hizmet Sene	Ay	Gün
Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu Üyeliği	7000		28.2.1956	11/3/1966			
" " Başkanı	7000		12/3/1966	24/10/1966			
Diyanet İşleri Başkanlığı	7000		25/10/1966	15/11/1968			

1968

İşbu hizmet cetvelinin Sicil kaydına evrakı müsbitesine uygun olduğu tasdik olunur. 30 / 1 / 1969 Müdüriyet (Resmi mühür ve imza)

5434 sayılı kanunun geçici 19 uncu maddesine göre tehekkuk ettirilecek peremin hesabına esas olacak

H İ Z M E T C E T V E L İ

28 - 3352-999

M E M U R U N

Son memuriyeti : Fatih Müftülüğü İzmir

Sicil No.	Adı	Babasının adı	Soyadı	Sicilinde kayıtlı doğum tarihi: Hicri	Miladi	Doğum yeri
999	Ali Rıza	Osman	Hakses		1308/1309	Samsun

M Ü L Ā H A Z A T

Hizmet cetveli tanziminde dikkat edilecek noktalar

Belge 1. Ali Rıza Hakses'in Emekli Sandığı Arşivinde Bulunan Hizmet Cedveli.

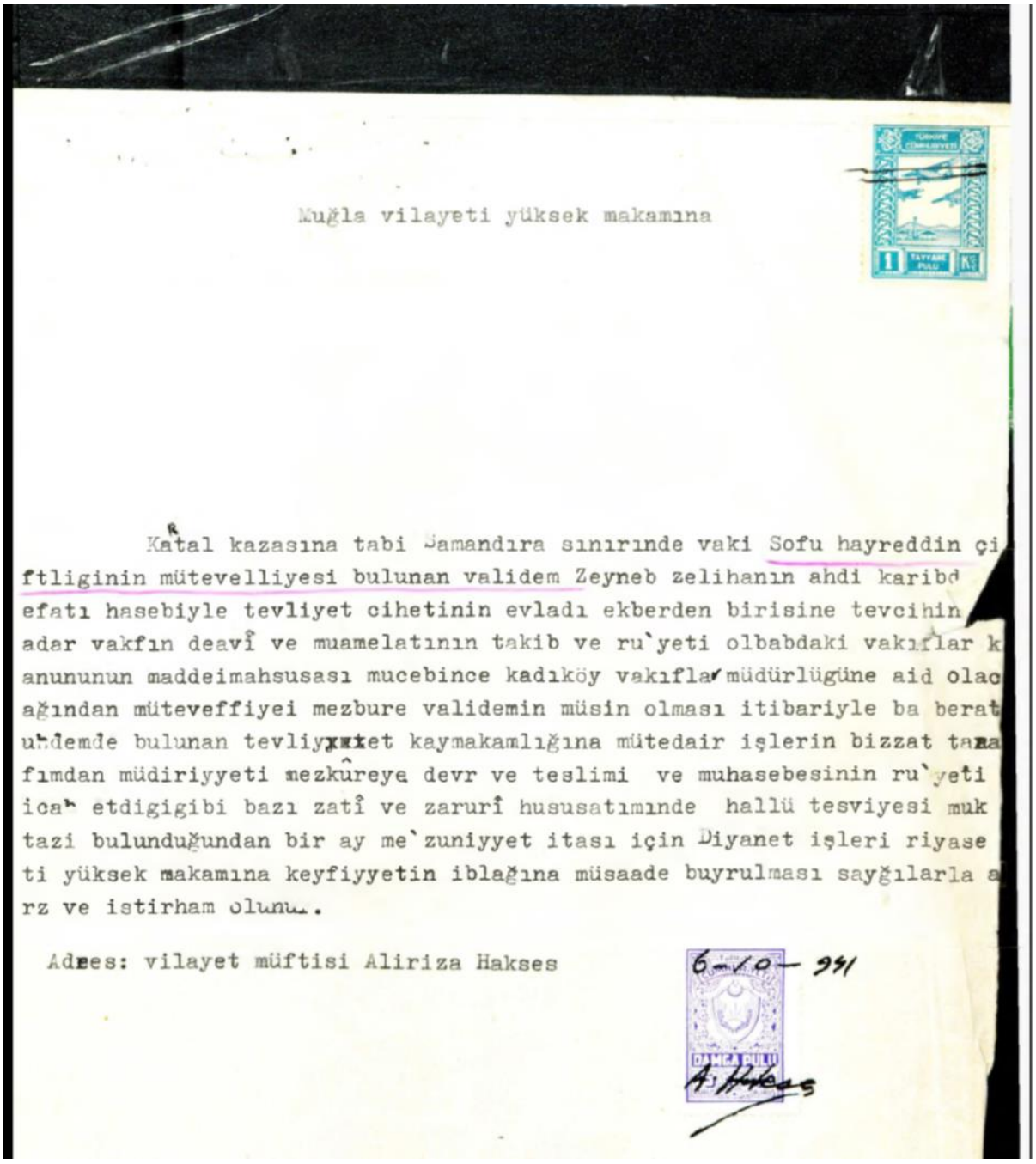

Muğla vilayeti yüksek makamına

Kâtal kazasına tabi Damandıra sınırında vaki Sofu hayreddin çi
ftliginin mütevelliyesi bulunan validem Zeyneb zelihanın ahdi karibd
efatı hasebiyle tevliyet cihetinin evladı ekberden birisine tevcihin
adar vakfın deavî ve muamelatının takib ve ru`yeti olbabdaki vakıflar k
anununun maddeimahsusası mucebince kadıköy vakıflar müdürlügüne aid olac
ağından müteveffiyei mezbure validemin müsin olması itibariyle ba berat
uhdemde bulunan tevliyyet kaymakamlığına mütedair işlerin bizzat tara
fımdan müdiriyyeti mezkûreye devr ve teslimi ve muhasebesinin ru`yeti
icab etdigigibi bazı zatî ve zarurî hususatımında hallü tesviyesi muk
tazi bulunduğundan bir ay me`zuniyyet itası için Diyanet işleri riyase
ti yüksek makamına keyfiyyetin iblağına müsaade buyrulması sayğılarla a
rz ve istirham olunur.

Adres: vilayet müftisi Aliriza Hakses

6-10-941

Belge 2. Hakses'in "Sofu Hayreddin Çiftliği Vakfının Mütevelliyesinde Bulunan Annesinin Vefatı Nedeniyle Uhdesinde Bulunan Tevliyet İşleri İçin 06.10.1941 Tarihli İzin Talebine Ait Dilekçesi.

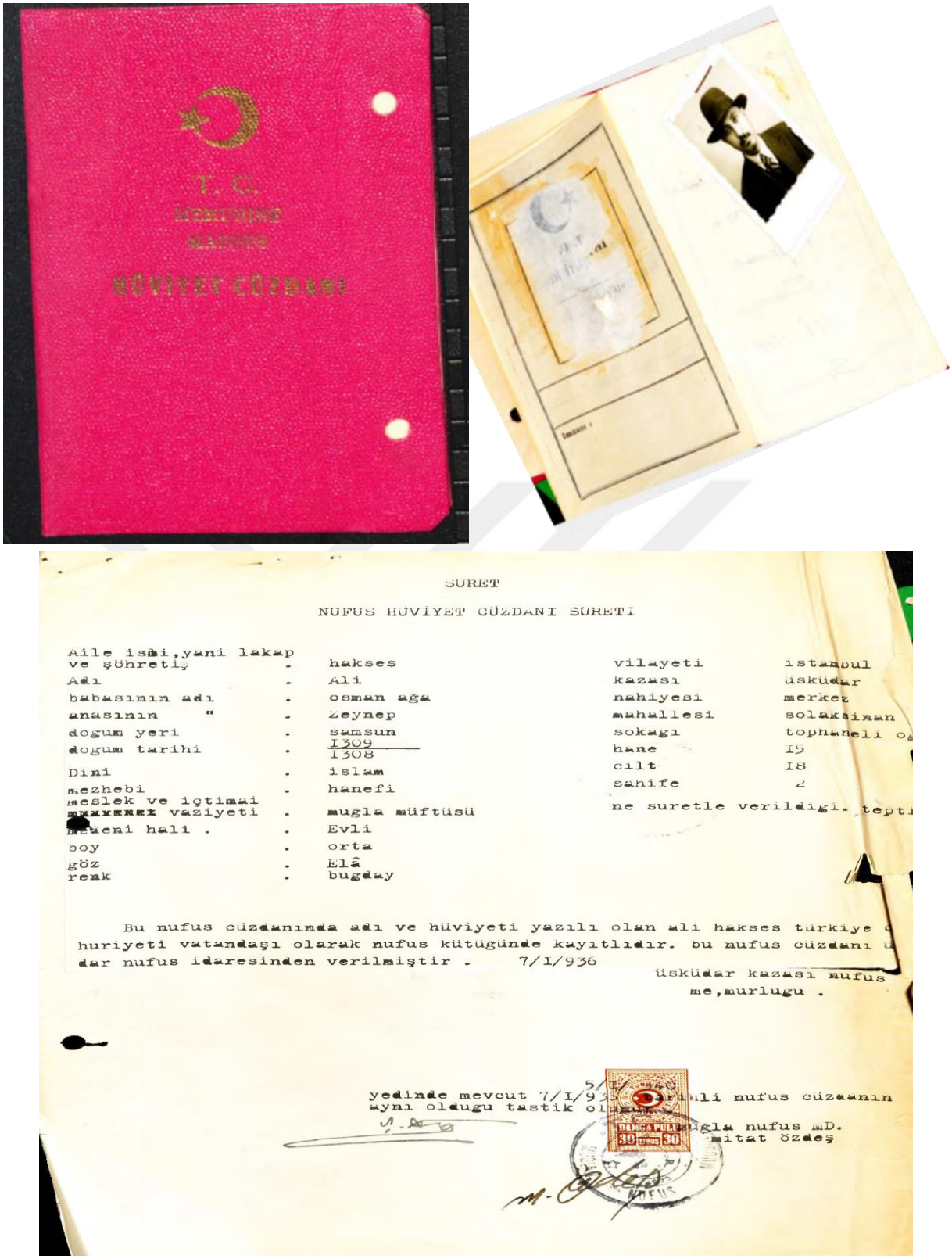

T. C.

HÜVİYET CÜZDANI

SURET

NUFUS HÜVİYET CÜZDANI SURETİ

Aile ismi,yani lakap ve şöhreti	.	hakses	vilayeti	istanbul
Adı	.	Ali	kazası	üsküdar
babasının adı	.	osman ağa	nahiyesi	merkez
anasının "	.	Zeynep	mahallesi	solaksinan
doğum yeri	.	samsun	sokağı	tophaneli o
doğum tarihi	.	1309 / 1308	hane	15
Dini	.	islam	cilt	18
mezhebi	.	hanefi	sahife	2
meslek ve içtimai vaziyeti	.	mugla müftüsü	ne suretle verildiği.	tepti
medeni hali	.	Evli		
boy	.	orta		
göz	.	Elâ		
renk	.	buğday		

Bu nufus cüzdanında adı ve hüviyeti yazılı olan ali hakses türkiye c huriyeti vatandaşı olarak nufus kütüğünde kayıtlıdır. bu nufus cüzdanı u dar nufus idaresinden verilmiştir . 7/1/936

üsküdar kazası nufus me,murlugu .

5/ yedinde mevcut 7/I/9 li nufus cüzdanının aynı oldugu tastik olu

DAMGA PULU 30 30

ugla nufus mD. mitat özdeş

Belge 3. Ali Rıza Hakses'e Ait Nüfus Hüviyet Cüzdanı ve Sureti.

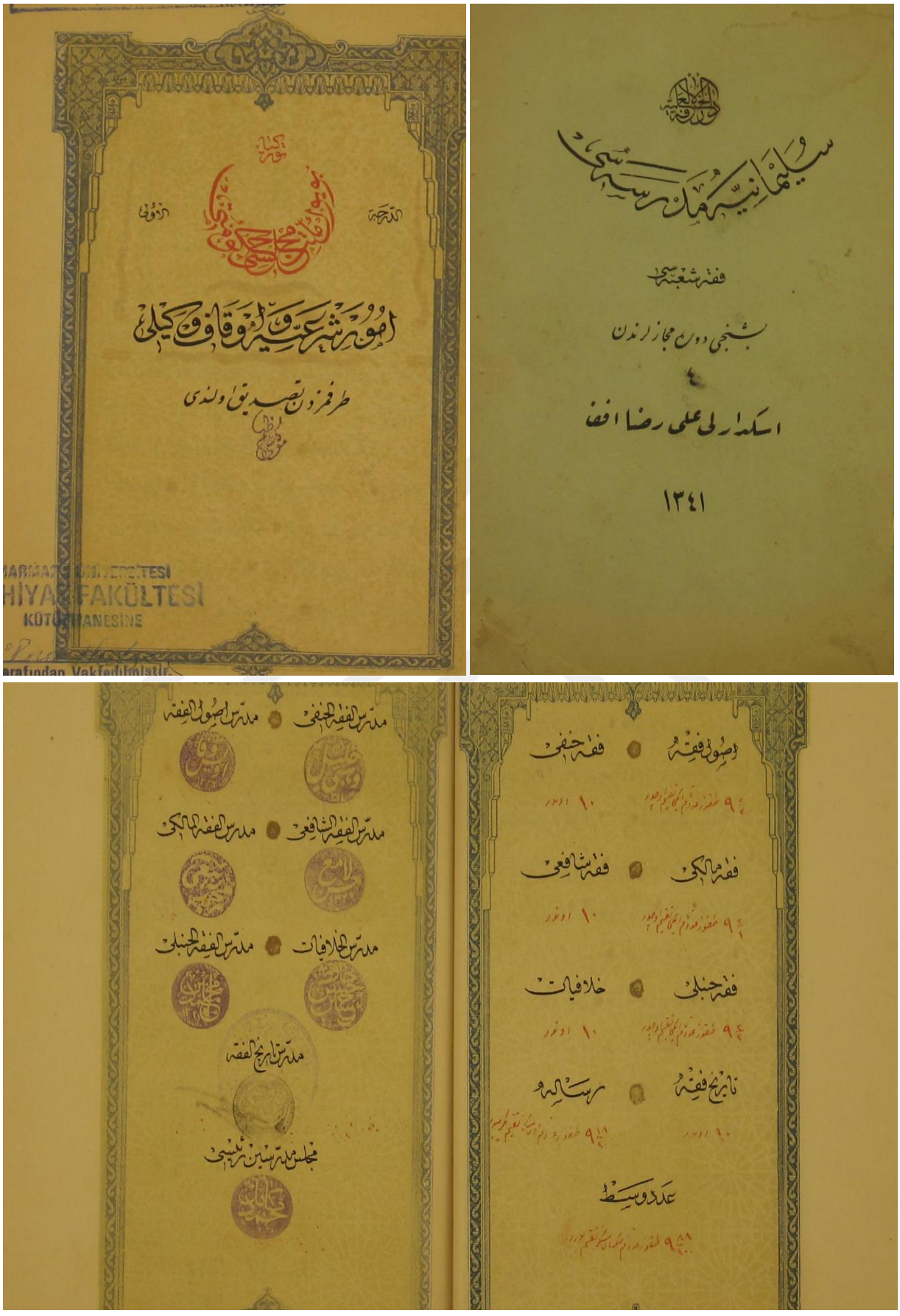

Belge 4. Hakses'in Süleymaniye Medresesine Ait İcazetnamesinin ilk ve Son Sayfaları.

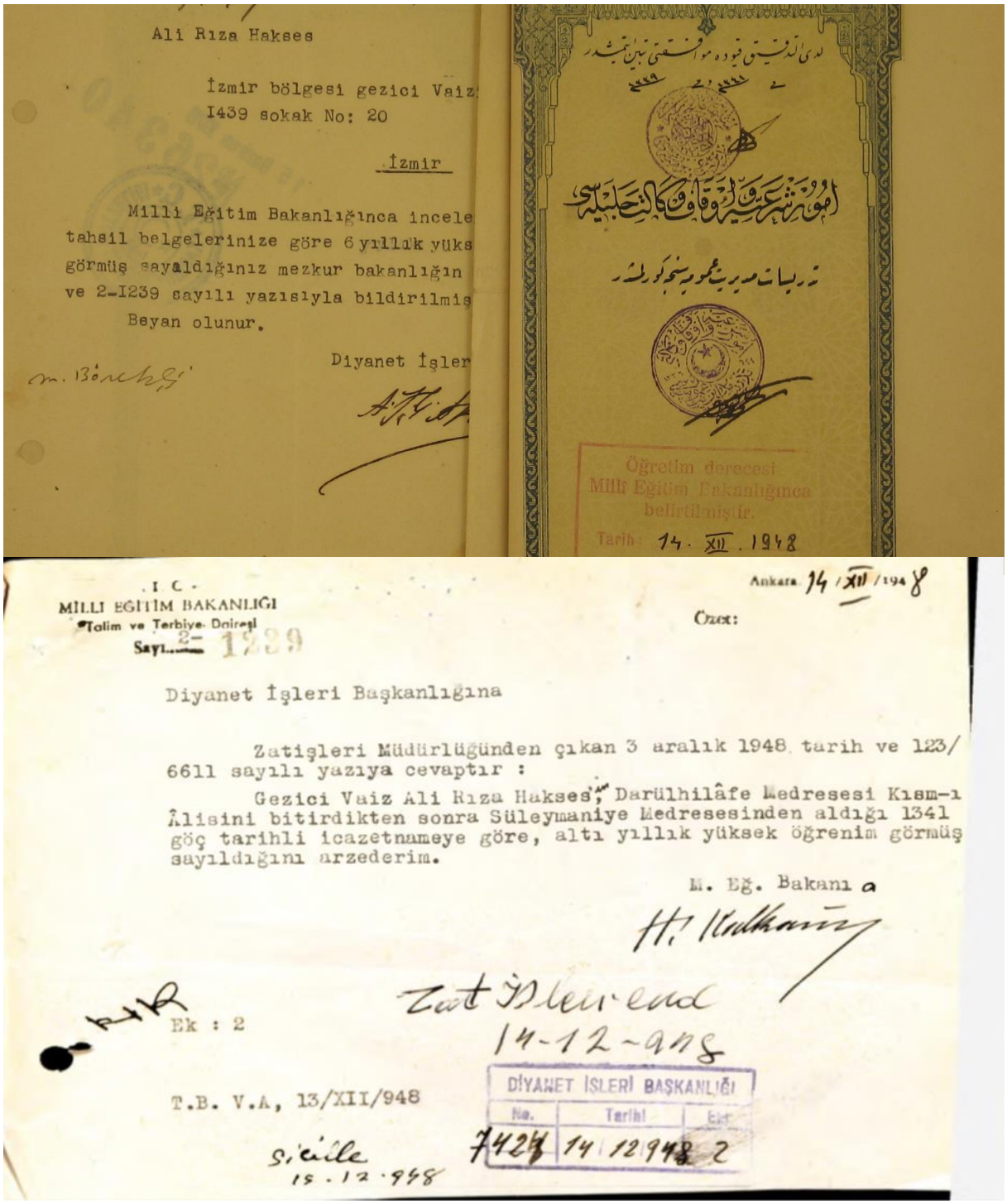

Ali Rıza Hakses

İzmir bölgesi gezici Vaiz
1439 sokak No: 20

İzmir

Milli Eğitim Bakanlığınca incele
tahsil belgelerinize göre 6 yıllık yüks
görmüş sayıldığınız mezkur bakanlığın
ve 2-1239 sayılı yazısıyla bildirilmiş
Beyan olunur.

Diyanet İşler

Öğretim derecesi
Milli Eğitim Bakanlığınca
belirtilmiştir.
Tarih: 14. XII. 1948

T.C.
MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI
Talim ve Terbiye Dairesi
Sayı: 2-1889

Ankara 14/XII/1948

Özet:

Diyanet İşleri Başkanlığına

Zatişleri Müdürlüğünden çıkan 3 aralık 1948 tarih ve 123/6611 sayılı yazıya cevaptır :

Gezici Vaiz Ali Rıza Hakses, Darülhilâfe Medresesi Kısm-ı Âlisini bitirdikten sonra Süleymaniye Medresesinden aldığı 1341 göç tarihli icazetnameye göre, altı yıllık yüksek öğrenim görmüş sayıldığını arzederim.

M. Eğ. Bakanı a

Ek : 2

T.B. V.A, 13/XII/948

Sicille
15.12.948

Zat İşleri
14-12-948

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
No. 7424 | Tarihi 14/12/948 | Ek: 2

Belge 5. Milli Eğitim Bakanlığının 14.12.1948 Tarih Ve 1889 Sayılı Yazısı. (Hakses'in 6 Yıl Yükseköğrenim Görmüş Olduğunun Kabulüne Dair Belge).

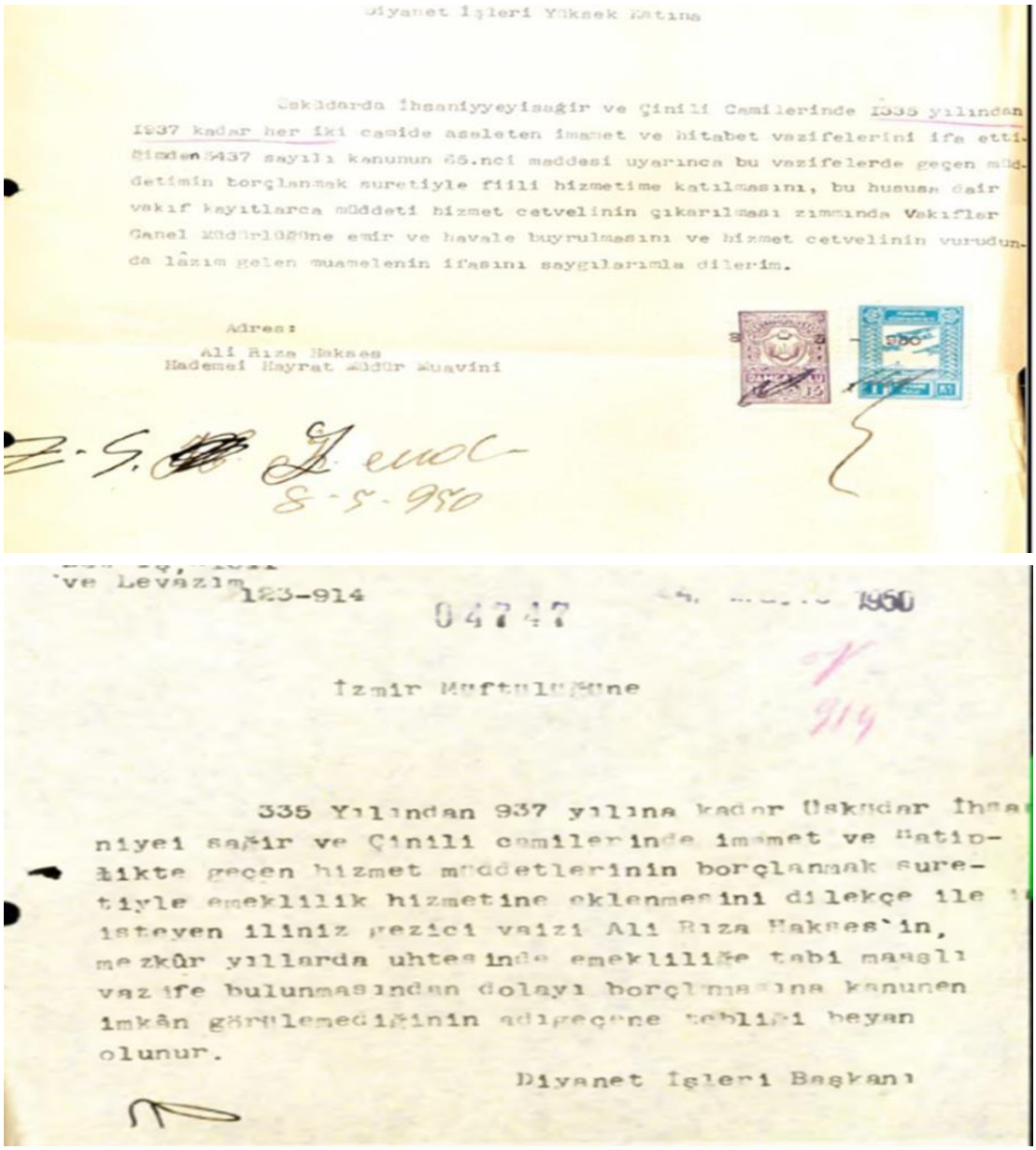

Diyanet İşleri Yüksek Reisine

Üsküdarda İhsaniyyeyisağir ve Çinili Camilerinde 1335 yılından 1937 kadar her iki camide asaleten imamet ve hitabet vazifelerini ifa ettim. Bimden 5437 sayılı kanunun 65.nci maddesi uyarınca bu vazifelerde geçen müddetimin borçlanmak suretiyle fiili hizmetime katılmasını, bu hususa dair vakıf kayıtlarca müddeti hizmet cetvelinin çıkarılması zımmında Vakıflar Genel Müdürlüğüne emir ve havale buyrulmasını ve hizmet cetvelinin vurudunda lâzım gelen muamelenin ifasını saygılarımla dilerim.

Adres:
Ali Rıza Hakses
Hademei Hayrat Müdür Muavini

8-5-950

ve Levazım 123-914 04747 1950

İzmir Müftülüğüne

914

335 Yılından 937 yılına kadar Üsküdar İhsaniyei sağir ve Çinili camilerinde imamet ve hatiplikte geçen hizmet müddetlerinin borçlanmak suretiyle emeklilik hizmetine eklenmesini dilekçe ile isteyen iliniz gezici vaizi Ali Rıza Hakses'in, mezkûr yıllarda uhtesinde emekliliğe tabi maaşlı vazife bulunmasından dolayı borçlanmasına kanunen imkân görülemediğinin adı geçene tebliği beyan olunur.

Diyanet İşleri Başkanı

Belge 6. Hakses'in Üsküdar İhsaniye Sagır ve Çinili Camii İmamet ve Hatipliğinde Geçen Hizmet Sürelerinin Hesaplanarak; Borçlanmak Suretiyle Emeklilik Süresine Eklenmesiyle İlgili Diyanet İşleri Başkanlığının 24.05.1950 Tarih ve 123-914 Sayılı Yazısı ve Ali Rıza Hakses' in 08.05.1950 Tarihli Dilekçesi.

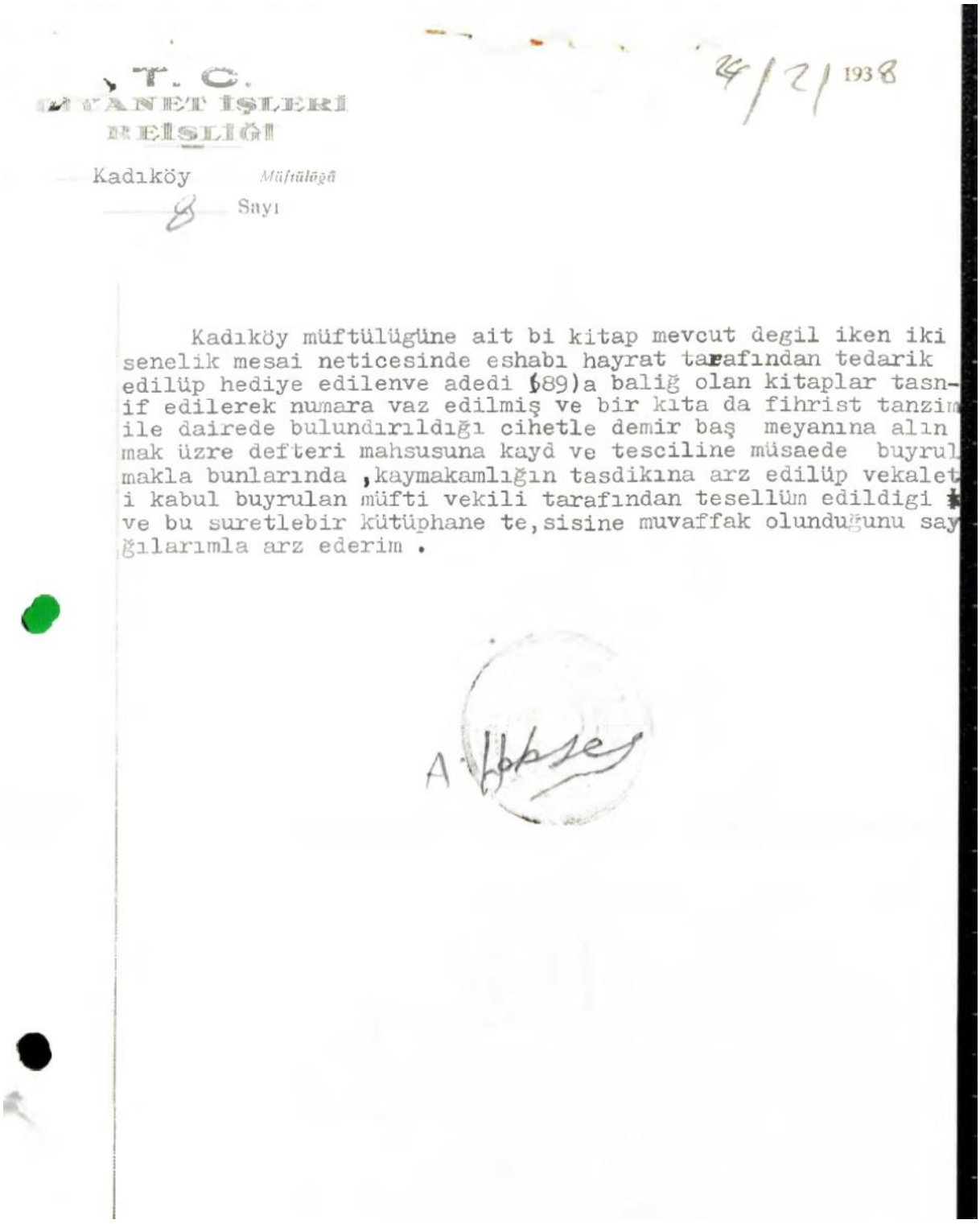

T. C.
EVKAF VE EMLAK İŞLERİ
REİSLİĞİ

Kadıköy Müftülüğü

8 Sayı

24/2/1938

Kadıköy müftülüğüne ait bi kitap mevcut degil iken iki senelik mesai neticesinde eshabı hayrat tarafından tedarik edilüp hediye edilenve adedi 589)a baliğ olan kitaplar tasnif edilerek numara vaz edilmiş ve bir kıta da fihrist tanzim ile dairede bulundırıldığı cihetle demir baş meyanına alınmak üzre defteri mahsusuna kayd ve tesciline müsaede buyrulmakla bunlarında ,kaymakamlığın tasdikına arz edilüp vekaleti kabul buyrulan müfti vekili tarafından tesellüm edildigi ve bu suretlebir kütüphane te,sisine muvaffak olunduğunu sayğılarımla arz ederim .

A. Hakses

Belge 7. Kadıköy Müftülüğünün 24.02.1938 Tarih ve 8 Sayılı Yazısı (Hakses'in Kadıköy Müftülüğünde Tesis Ettiği Kütüphane İle İlgili Yazı).

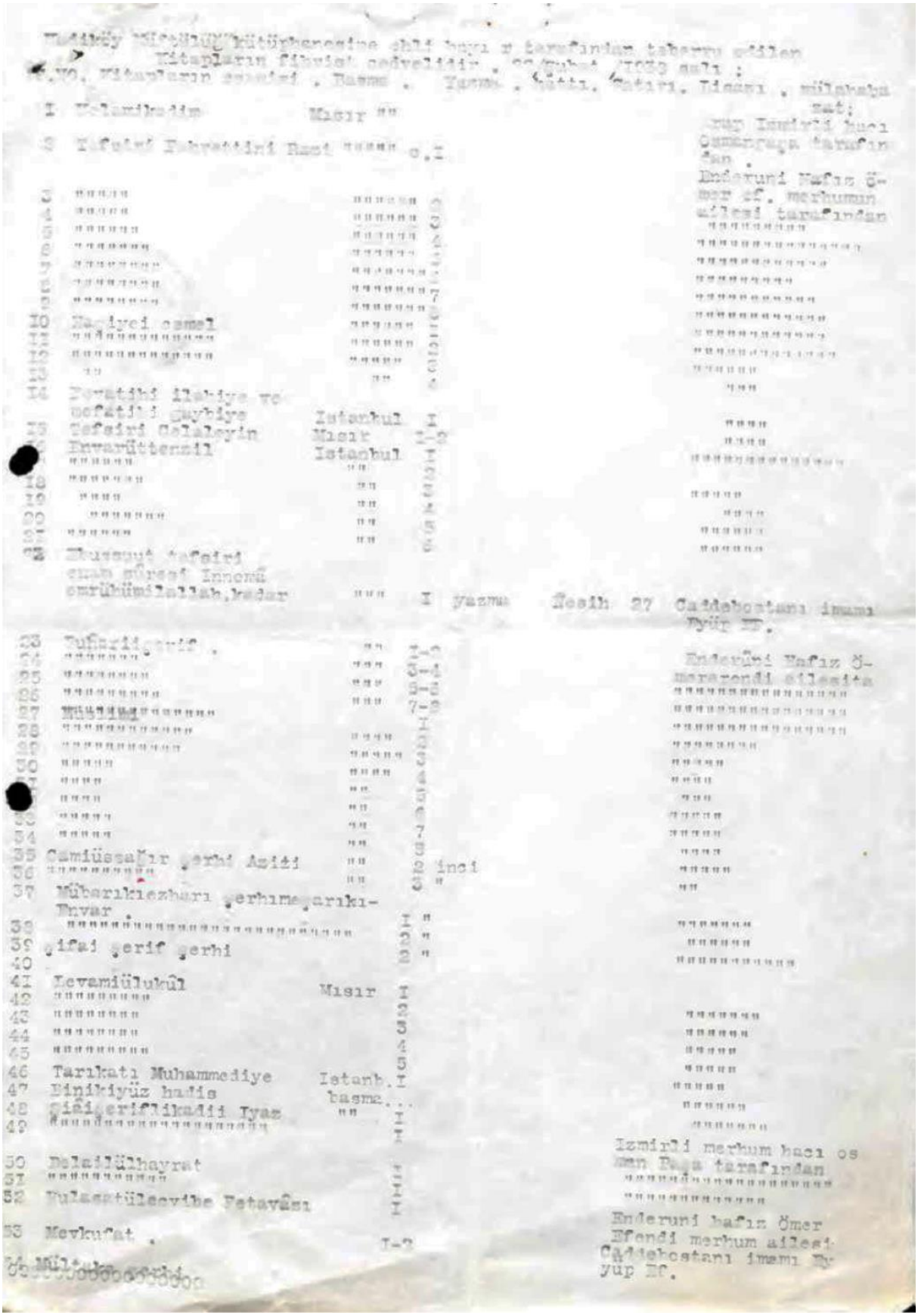

Belge 8. Hakses'in Kadıköy Müftülüğünde Tesis Ettiği Kütüphanedeki Kitapların Listesi-1.

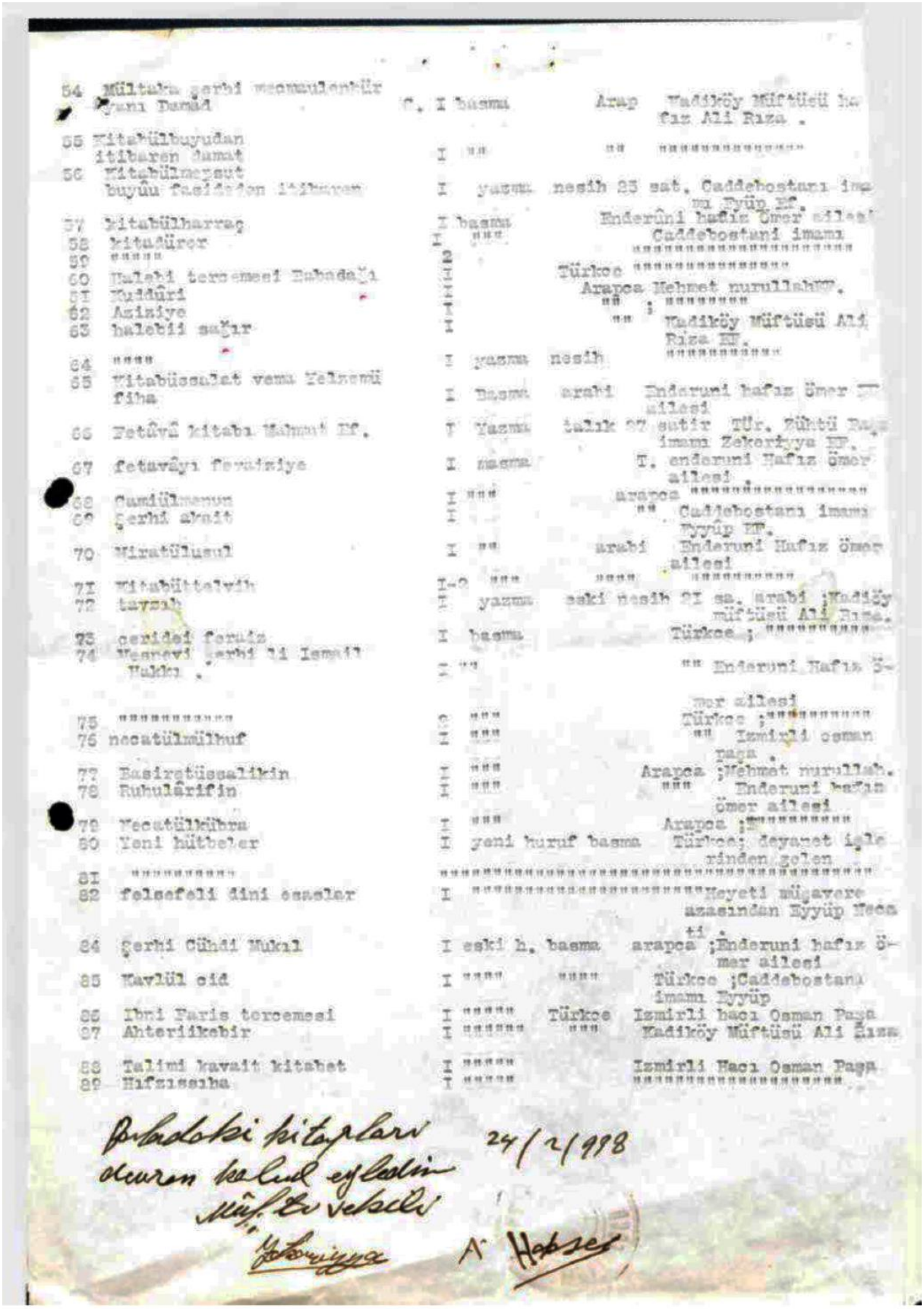

54 Mültaka şerhi mecmuleridir
Yani Damad C. I basma Arap Kadıköy Müftüsü ha
fız Ali Rıza .
55 Kitabülbuyudan
itibaren damat I " " "
56 Kitabülmeşsut
buyûu faside'den itibaren I yazma nesih 23 sat. Caddebostanı ima
mı Eyüp Ef.
57 Kitabülharrac I basma Enderûni hafız Ömer ailesi
58 kitabûrer I " " Caddebostani imamı
59 " " " 2 "
60 Mulebbi tercemesi Dabbadağı I Türkce "
61 Kuddûri I Arapca Mehmet nurullahEf.
62 Aminiye I " ; "
63 halebiii sağir I " Kadıköy Müftüsü Ali
Rıza Ef.
64 " " I yazma nesih "
65 Kitabüssalat vema Yelzemü
fiha I basma arabi Enderuni hafız Ömer Ef
ailesi
66 Fetâvâ kitabı Mahmut Ef. I Yazma talik 27 satir Tür. Bühtü Paşa
imamı Zekeriyya Ef.
67 fetavâyı feyziiye I basma T. enderuni Hafız Ömer
ailesi .
68 Camülmemun I " " arapca "
69 Şerhi akvait I " Caddebostanı imamı
Eyyüp Ef.
70 Miratülusul I " arabi Enderuni Hafız Ömer
ailesi
71 Kitabüttalvih I-C " " "
72 tayzah I yazma eski nesih 21 sa. arabi ;Kadıköy
müftüsü Ali Rıza.
73 cerideî feraiz I basma Türkce ; "
74 Mesrevi şerhi li Ismail
Hakkı . I " " Enderuni Hafız Ö-
mer ailesi
75 " " C " " Türkce ; "
76 necatülmülhuf I " " " Izmirli osman
paşa .
77 Basiratüssalikin I " " Arapca ;Mehmet nurullah.
78 Ruhulârifin I " " " Enderuni hafız
ömer ailesi
79 Necatülkübra I " " Arapca ; "
80 Yeni hütbeler I yeni huruf basma Türkce; deyanet işle
rinden gelen
81 " " "
82 felsefeli dini esasler I "Heyeti müşavere
azasından Eyyüp Hoca
ti .
84 Şerhi Cühdi Mukal I eski h. basma arapca ;Enderuni hafız Ö-
mer ailesi
85 Mevlûl eid I " " " Türkce ;Caddebostanı
imamı Eyyüp
86 Ibni Faris tercemesi I " " Türkce Izmirli hacı Osman Paşa
87 Ahteriikebir I " " " Kadıköy Müftüsü Ali Rıza
88 Talimi kavaid kitabet I " " Izmirli Hacı Osman Paşa
89 Hifzıssıha I " "

Bahadaki kitapları 24/2/998
okuyan kabul eyledim
Müf. Ev. vekili
Zekeriyya A. Hakses

Belge 9. Hakses'in Kadıköy Müftülüğünde Tesis Ettiği Kütüphanedeki Kitapların Listesi-2.

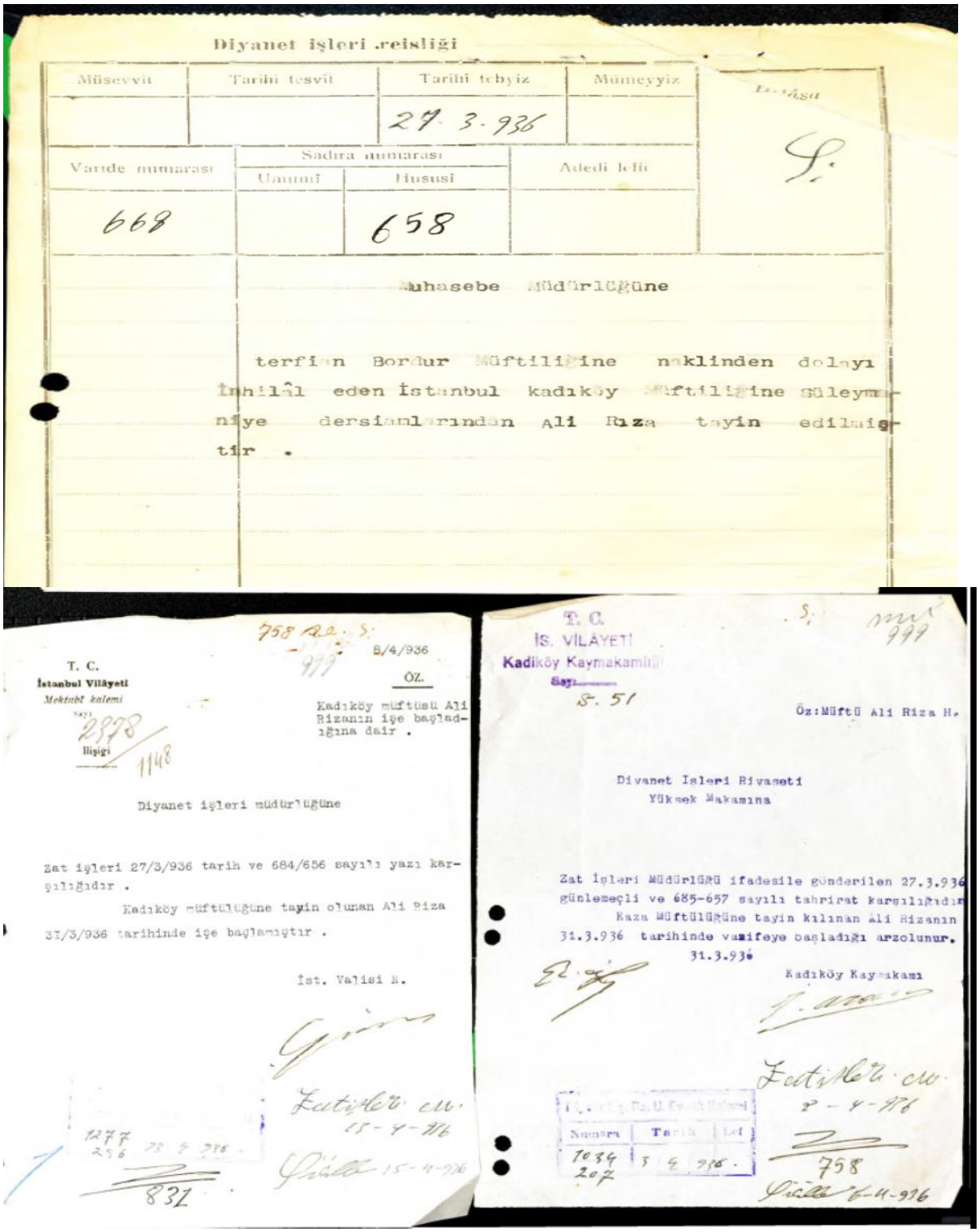

Diyanet işleri reisliği

Müsevvit	Tarihi tesvit	Tarihi tebyiz	Mümeyyiz
		27. 3. 936	

Varıde numarası	Sadıra numarası Umumî	Sadıra numarası Hususî	Adedi lefi
668		658	

Muhasebe Müdürlüğüne

terfian Bordur Müftiliğine naklinden dolayı İnhilâl eden İstanbul kadıköy Müftiliğine Süleymaniye dersiamlarından Ali Rıza tayin edilmiştir .

T. C.
İstanbul Vilâyeti
Mektubî kalemi
Sayı 2378
İlişiği 1148

758 Ze. S.
999
8/4/936
ÖZ.

Kadıköy müftüsü Ali Rizanın işe başladığına dair .

Diyanet işleri müdürlüğüne

Zat işleri 27/3/936 tarih ve 684/656 sayılı yazı karşılığıdır .

Kadıköy müftülüğüne tayin olunan Ali Riza 31/3/936 tarihinde işe başlamıştır .

İst. Valisi N.

Zatişleri M.
15-4-936

1277
256
831

T. C.
İS. VİLÂYETİ
Kadiköy Kaymakamlığı
Sayı 8. 51

999

Öz:Müftü Ali Riza H.

Divanet Isleri Rivaseti
Yüksek Makamına

Zat İşleri Müdürlüğü ifadesile gönderilen 27.3.936 günlemeçli ve 685-657 sayılı tahrirat karşılığıdır
Kaza Müftülüğüne tayin kılınan Ali Rizanın 31.3.936 tarihinde vazifeye başladığı arzolunur.
31.3.936

Kadıköy Kaymakamı

Zatişleri M.
8-4-936

Numara	Tarih	Lef
1034 207	3 4 936	

758
6-4-936

Belge 10. Diyanet İşleri Reisliğinin 27.03.1936 Tarih ve 668/658 Sayılı Yazısıyla Hakses'in İstanbul Kadıköy Kaza Müftülüğüne Atandığına Dair Evraklar.

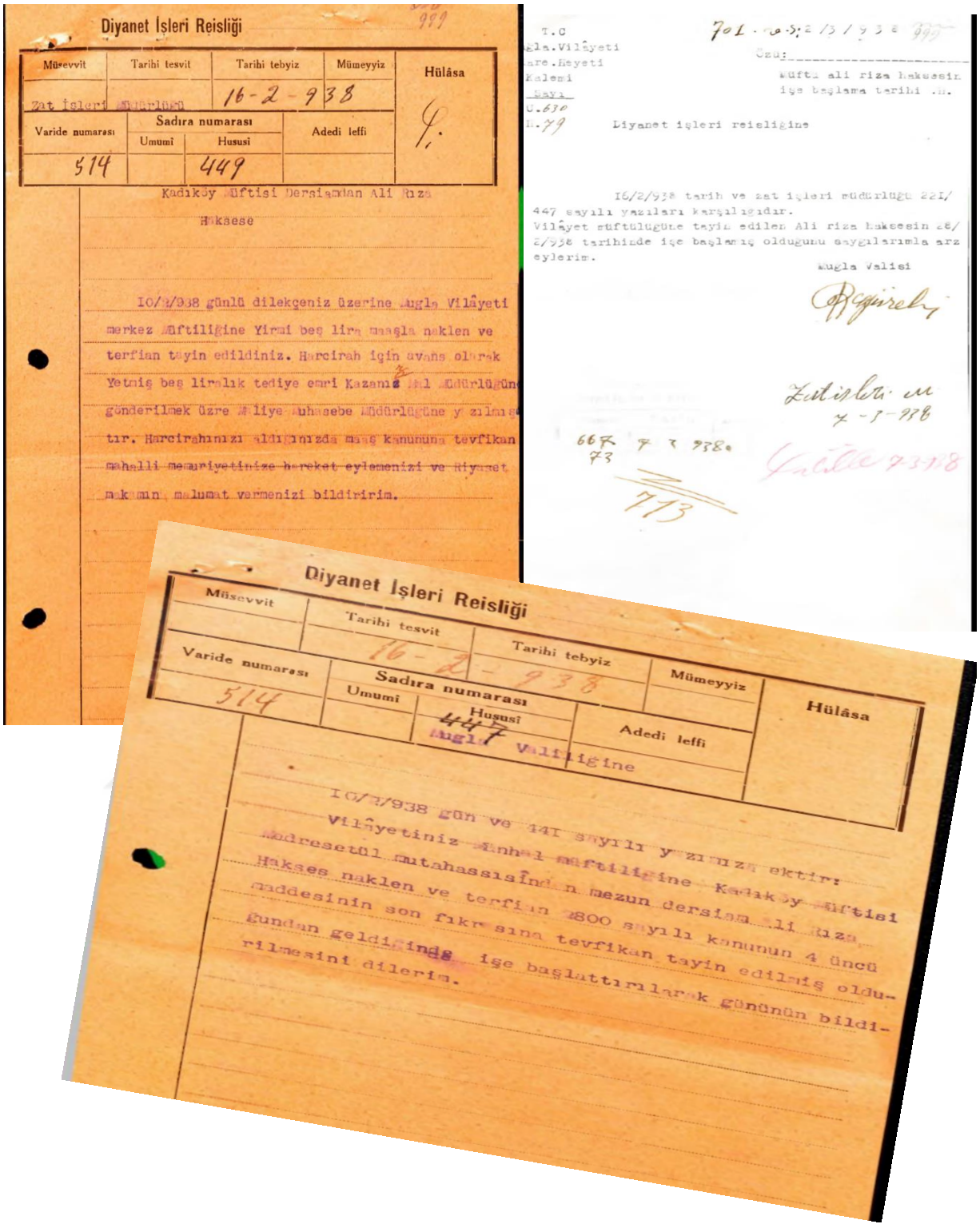

Belge 11. Diyanet İşleri Reisliğinin 16.02.1938 Tarih ve 514/449 Sayılı Yazısıyla Hakses'in Muğla Müftülüğüne Terfian Tayinine Dair Evraklar

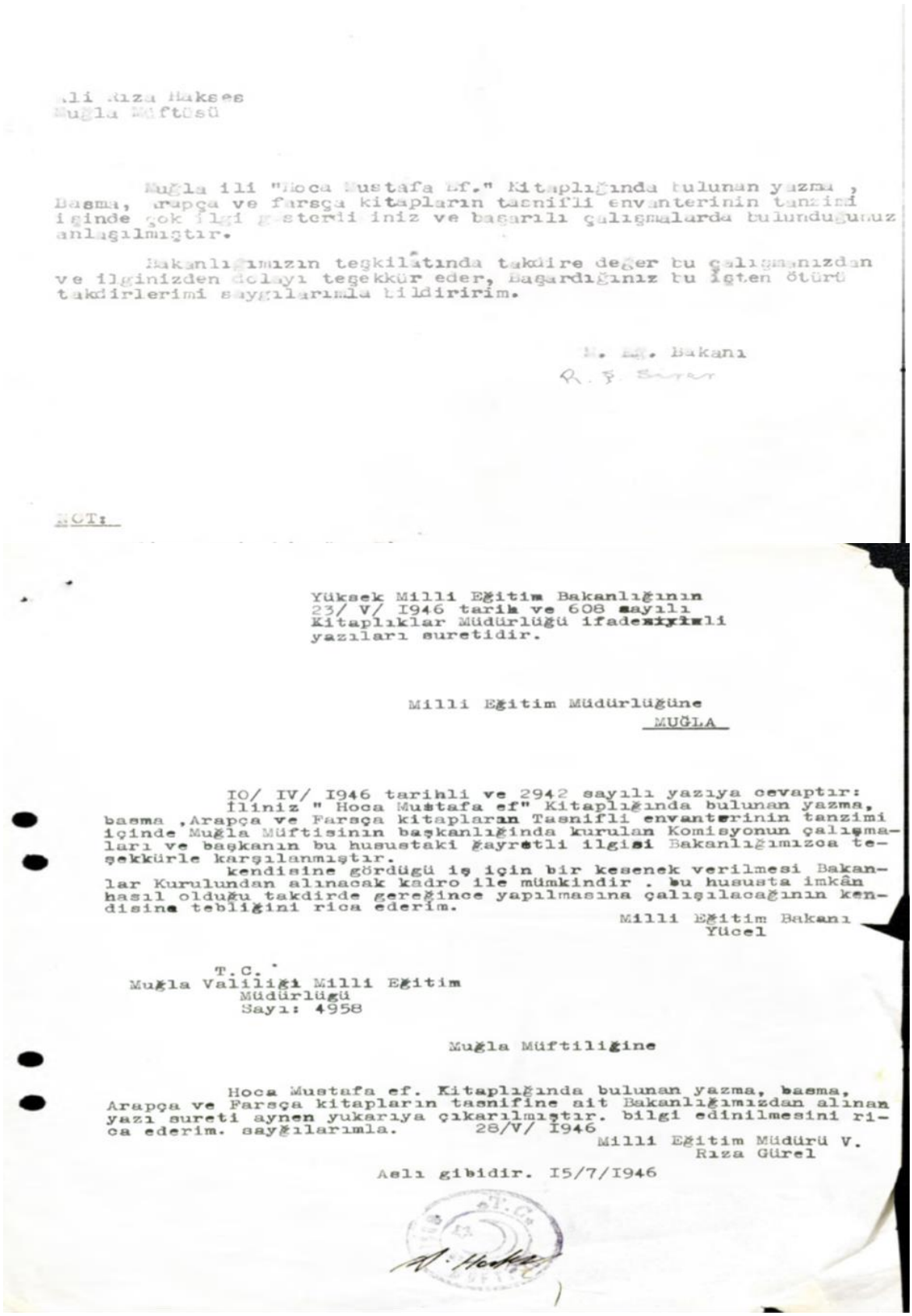

.li Rıza Hakses
Muğla Müftüsü

Muğla ili "Hoca Mustafa Ef." Kitaplığında bulunan yazma , Basma, Arapça ve farsça kitapların tasnifli envanterinin tanzimi içinde çok ilgi gösterdiniz ve başarılı çalışmalarda bulunduğunuz anlaşılmıştır.

Bakanlığımızın teşkilâtında takdire değer bu çalışmanızdan ve ilginizden dolayı teşekkür eder, başardığınız bu işten ötürü takdirlerimi saygılarımla bildiririm.

M. M. Bakanı
R. F. Sarer

NOT:

Yüksek Milli Eğitim Bakanlığının
23/ V/ 1946 tarih ve 608 sayılı
Kitaplıklar Müdürlüğü ifadesiyle
yazıları suretidir.

Milli Eğitim Müdürlüğüne
MUĞLA

IO/ IV/ 1946 tarihli ve 2942 sayılı yazıya cevaptır:
İliniz " Hoca Mustafa ef" Kitaplığında bulunan yazma, basma ,Arapça ve Farsça kitapların Tasnifli envanterinin tanzimi içinde Muğla Müftisinin başkanlığında kurulan Komisyonun çalışmaları ve başkanın bu hususdaki gayretli ilgisi Bakanlığımızca teşekkürle karşılanmıştır.
kendisine gördüğü iş için bir kesenek verilmesi Bakanlar Kurulundan alınacak kadro ile mümkindir . bu hususta imkân hasıl olduğu takdirde gereğince yapılmasına çalışılacağının kendisine tebliğini rica ederim.

Milli Eğitim Bakanı
Yücel

T.C.
Muğla Valiliği Milli Eğitim
Müdürlüğü
Sayı: 4958

Muğla Müftiliğine

Hoca Mustafa ef. Kitaplığında bulunan yazma, basma, Arapça ve Farsça kitapların tasnifine ait Bakanlığımızdan alınan yazı sureti aynen yukarıya çıkarılmıştır. bilgi edinilmesini rica ederim. saygılarımla. 28/V/ 1946

Milli Eğitim Müdürü V.
Rıza Gürel

Aslı gibidir. I5/7/I946

Belge 12. Hakses'in Muğla "Müftülüğü Sırasında Hoca Mustafa Efendi" Kitaplığında bulunan Yazma, Basma, Arapça ve Farsça Kitapların Tasnifinde Komisyon Başkanı olarak yaptığı Gayretli Çalışmasının Milli Eğitim Bakanlığınca Takdirle Karşılandığına Dair Milli Eğitim Bakanlığının 23.07.1946 Tarih ve 608 Sayılı Yazısı ve Teşekkür Belgesi.

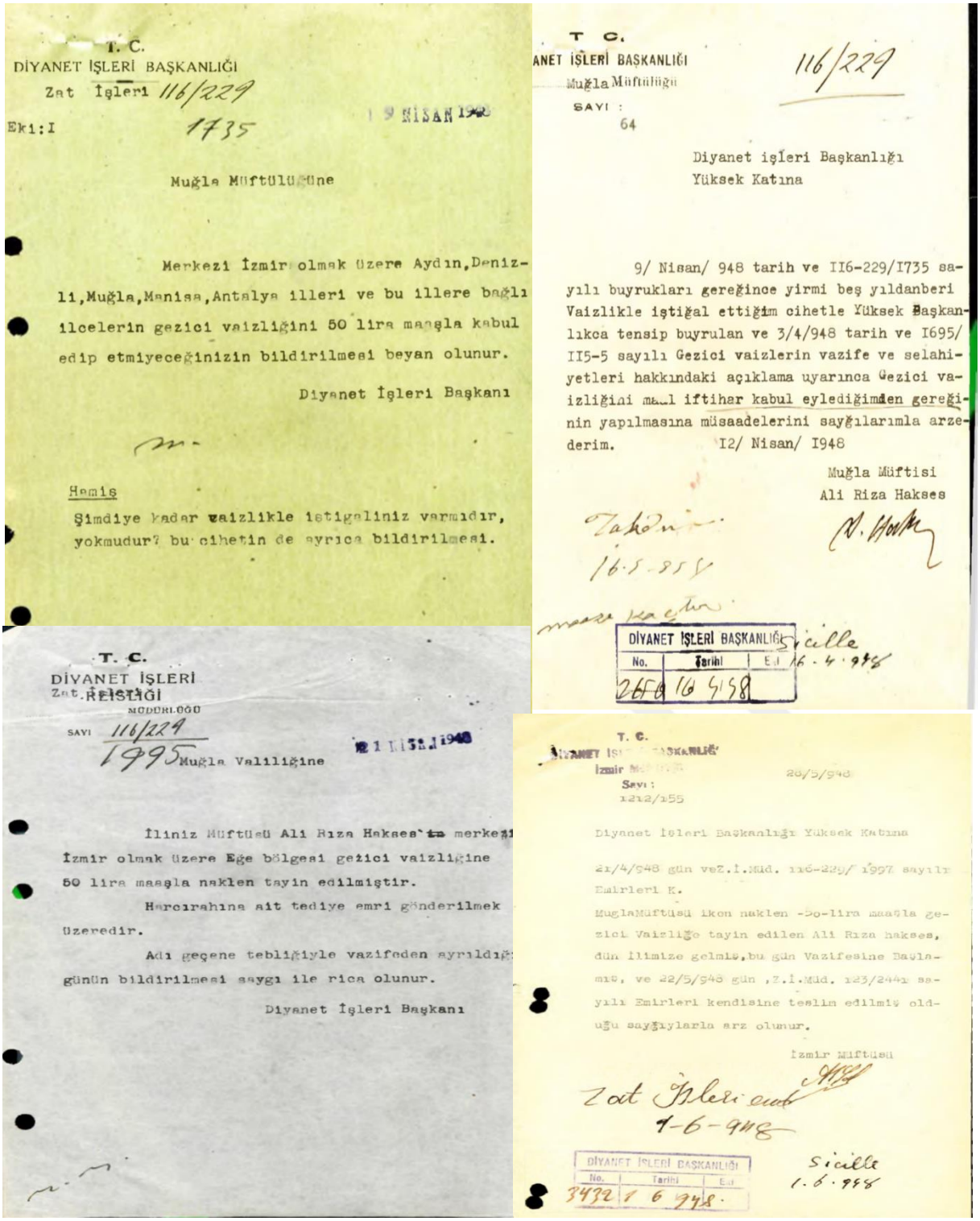

T. C.
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
Zat İşleri 116/229
Ek:I 1735
19 NİSAN 1948

Muğla Müftülüğüne

Merkezi İzmir olmak üzere Aydın,Denizli,Muğla,Manisa,Antalya illeri ve bu illere bağlı ilcelerin gezici vaizliğini 50 lira maaşla kabul edip etmiyeceğinizin bildirilmesi beyan olunur.

Diyanet İşleri Başkanı

Hamiş

Şimdiye kadar vaizlikle iştigaliniz varmıdır, yokmudur? bu cihetin de ayrıca bildirilmesi.

T. C.
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
Muğla Müftülüğü
SAYI : 64
116/229

Diyanet işleri Başkanlığı
Yüksek Katına

9/ Nisan/ 948 tarih ve II6-229/I735 sayılı buyrukları gereğince yirmi beş yıldanberi Vaizlikle iştigal ettiğim cihetle Yüksek Başkanlıkca tensip buyrulan ve 3/4/948 tarih ve I695/II5-5 sayılı Gezici vaizlerin vazife ve selahiyetleri hakkındaki açıklama uyarınca Gezici vaizliğini mail iftihar kabul eylediğimden gereğinin yapılmasına müsaadelerini sayğılarımla arzederim. I2/ Nisan/ I948

Muğla Müftisi
Ali Rıza Hakses

Takdir
16.5.955

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
No. 2650 Tarihi 16/4/948 Ek

T. C.
DİYANET İŞLERİ
Zat. REİSLİĞİ
MÜDÜRLÜĞÜ
SAYI 116/229
1995

Muğla Valiliğine

İliniz Müftüsü Ali Rıza Hakses'in merkezi İzmir olmak üzere Ege bölgesi gezici vaizliğine 50 lira maaşla naklen tayin edilmiştir.

Harcırahına ait tediye emri gönderilmek üzeredir.

Adı geçene tebliğiyle vazifeden ayrıldığı günün bildirilmesi saygı ile rica olunur.

Diyanet İşleri Başkanı

T. C.
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
İzmir Müftülüğü
Sayı: 1212/155
28/5/948

Diyanet İşleri Başkanlığı Yüksek Katına

21/4/948 gün ve Z.İ.Müd. 116-229/ 1997 sayılı Emirleri K.

Muğla Müftüsü iken naklen 50 lira maaşla gezici Vaizliğe tayin edilen Ali Rıza hakses, dün ilimize gelmiş, bu gün Vazifesine Başlamış, ve 22/5/948 gün, Z.İ.Müd. 123/2441 sayılı Emirleri kendisine teslim edilmiş olduğu sayğıylarla arz olunur.

İzmir Müftüsü

Zat İşleri ent
7-6-948

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
No. 3432 Tarihi 7/6/948

Sicille
1.6.948

Belge 13. Başkanlığın 21.04.1948 Tarih ve 1995 Sayılı Yazısıyla Hakses'in Ege Bölgesi Gezici Vaizliğine Atanmasına Dair Evraklar.

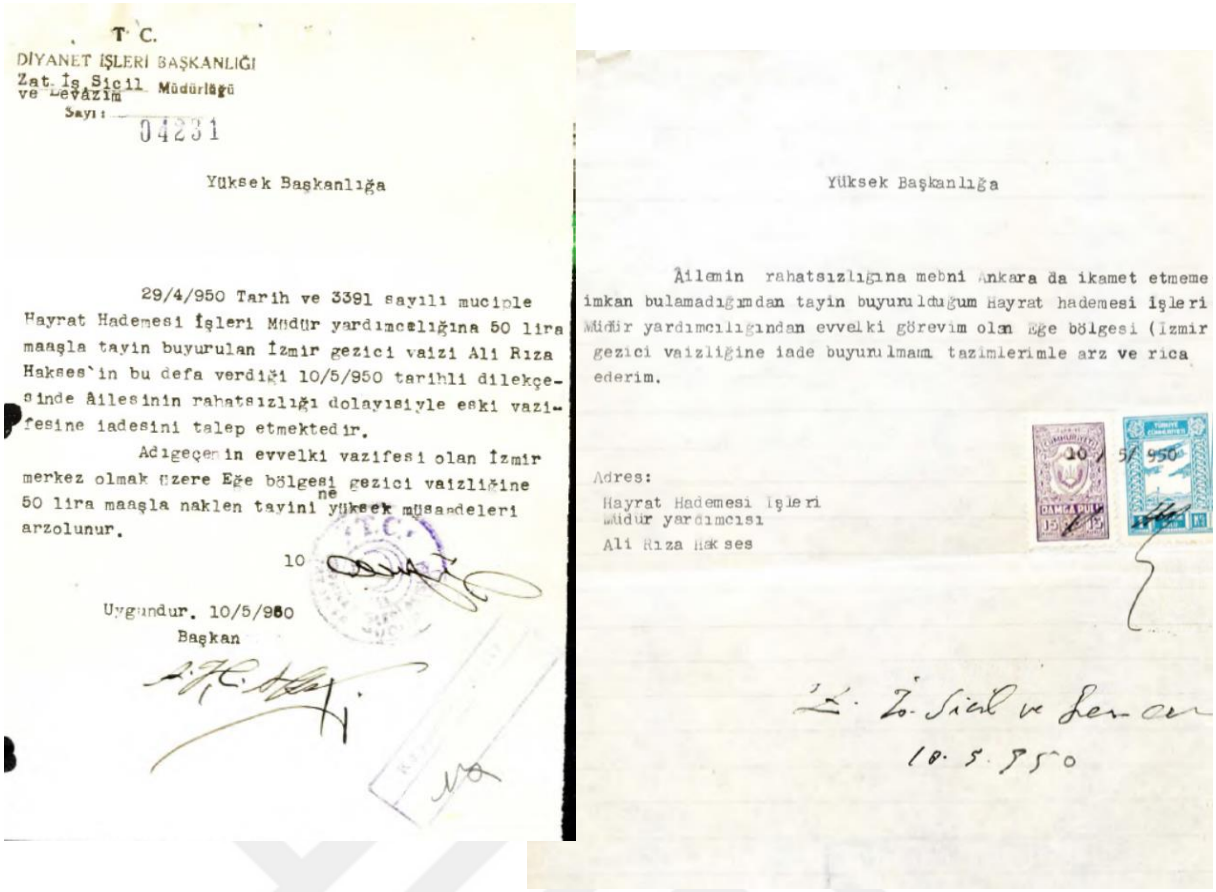

T. C.
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
Zat. İş Sicil ve Levazım Müdürlüğü
Sayı : 04231

Yüksek Başkanlığa

29/4/950 Tarih ve 3391 sayılı mucible Hayrat Hademesi İşleri Müdür yardımcılığına 50 lira maaşla tayin buyurulan İzmir gezici vaizi Ali Rıza Hakses'in bu defa verdiği 10/5/950 tarihli dilekçesinde Âilesinin rahatsızlığı dolayısiyle eski vazifesine iadesini talep etmektedir.

Adıgeçenin evvelki vazifesi olan İzmir merkez olmak üzere Ege bölgesi gezici vaizliğine 50 lira maaşla naklen tayini yüksek müsaadeleri arzolunur.

10

Uygundur. 10/5/950
Başkan

Yüksek Başkanlığa

Âilemin rahatsızlığına mebni Ankara da ikamet etmeme imkan bulamadığımdan tayin buyurulduğum Hayrat hademesi işleri Müdür yardımcılığından evvelki görevim olan Ege bölgesi (İzmir gezici vaizliğine iade buyurulmam tazimlerimle arz ve rica ederim.

Adres:
Hayrat Hademesi İşleri
Müdür yardımcısı
Ali Rıza Hakses

10/5/950

10. 5. 950

Belge 14. Başkanlığın 10.05.1950 Tarih ve 04231 Sayılı Yazıyla Hakses'in Hayrat Hademesi İşleri Müdür Yardımcılığından, Mazeretine Binaen Gezici Vaizlik Görevine İadesine Ait Evraklar.

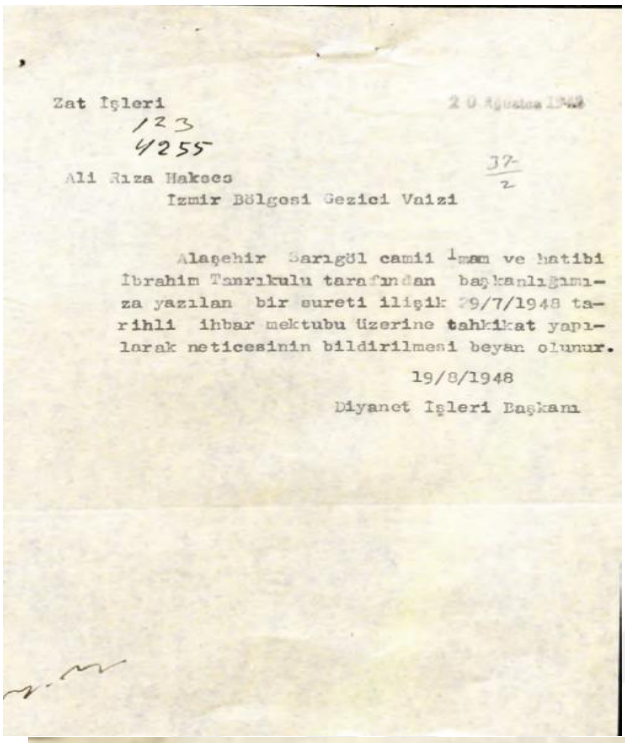

Zat İşleri
123
4255

20 Ağustos 1948

Ali Rıza Hakses
İzmir Bölgesi Gezici Vaizi

Alaşehir Sarıgöl camii İmam ve hatibi İbrahim Tanrıkulu tarafından başkanlığımıza yazılan bir sureti ilişik 29/7/1948 tarihli ihbar mektubu üzerine tahkikat yapılarak neticesinin bildirilmesi beyan olunur.

19/8/1948
Diyanet İşleri Başkanı

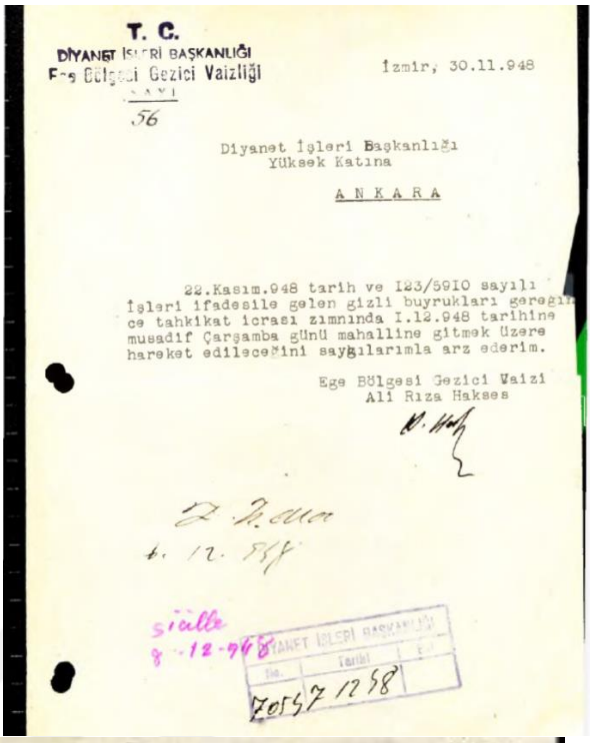

T. C.
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
Ege Bölgesi Gezici Vaizliği
SAYI
56

İzmir, 30.11.948

Diyanet İşleri Başkanlığı
Yüksek Katına

A N K A R A

22.Kasım.948 tarih ve 123/5910 sayılı İşleri ifadesile gelen gizli buyrukları gereğince tahkikat icrası zımnında 1.12.948 tarihine musadif Çarşamba günü mahalline gitmek üzere hareket edileceğini saygılarımla arz ederim.

Ege Bölgesi Gezici Vaizi
Ali Rıza Hakses

sicille
8-12-948

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
No. Tarihi
70557 1258

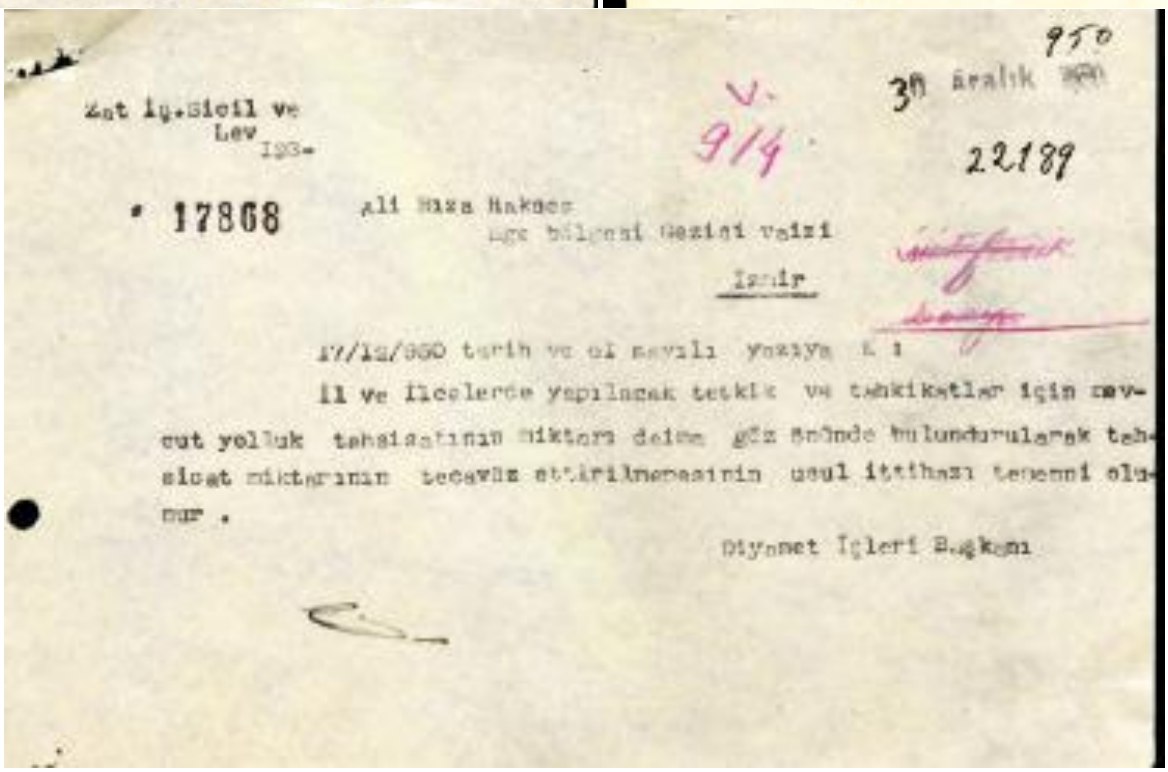

950

Zat İş.Sicil ve
Lev
123-

V.
914

30 Aralık 1950

22189

17868

Ali Rıza Hakses
Ege bölgesi Gezici vaizi

İzmir

17/12/950 tarih ve 61 sayılı yazıya K :

İl ve İlçelerde yapılacak tetkik ve tahkikatlar için mevcut yolluk tahsisatının miktarı daima göz önünde bulundurularak tahsisat miktarının tecavüz ettirilmemesinin usul ittihazı temenni olunur .

Diyanet İşleri Başkanı

Belge 15. Hakses'in Gezici Bölge Vaizliği Görevinde İken Tetkik ve Tahkikat Görevi Aldığına Dair 19.8.1950 Tarih Ve 4255 Sayılı ve 30.12.1950 Tarih ve 22189 Sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Yazıları İle ve Hakses'in Başkanlığa Yazdığı 30.11.1948 Tarih ve 56 Sayılı Yazısı.

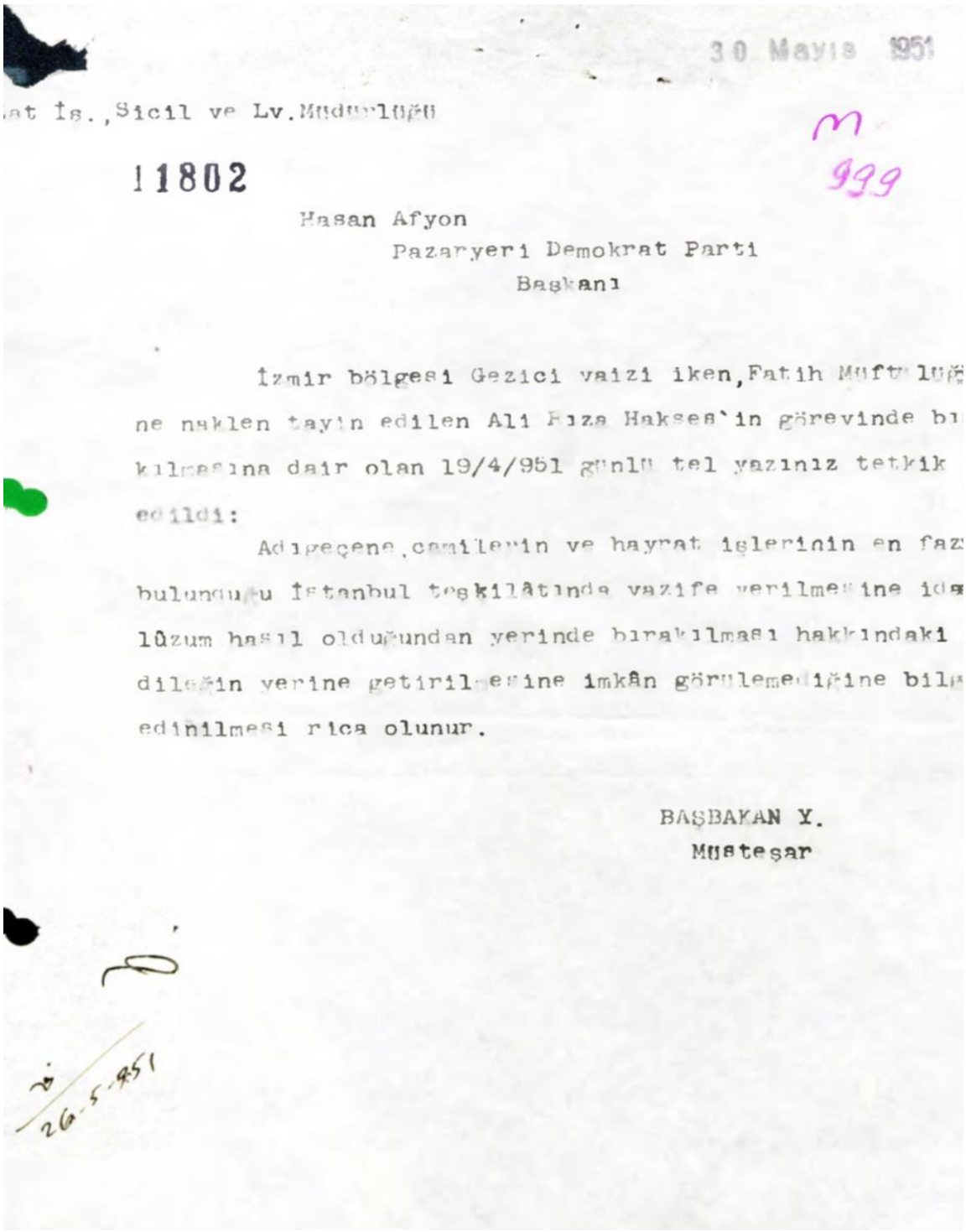

30 Mayıs 1951

at İş., Sicil ve Lv. Müdürlüğü

M
999

11802

Hasan Afyon
Pazaryeri Demokrat Parti
Başkanı

İzmir bölgesi Gezici vaizi iken, Fatih Müftülüğ
ne naklen tayin edilen Ali Rıza Hakses'in görevinde bı
kılmasına dair olan 19/4/951 günlü tel yazınız tetkik
edildi:

Adı geçenc camilerin ve hayrat işlerinin en faz
bulunduğu İstanbul teşkilâtında vazife verilmesine ihti
lûzum hasıl olduğundan yerinde bırakılması hakkındaki
dileğin yerine getirilmesine imkân görülemediğine bilg
edinilmesi rica olunur.

BAŞBAKAN Y.
Müsteşar

26-5-951

Belge 16. Hakses'in Gezici Bölge Vaizliğinden Tayin Edildiğinde Bakanlığın, Pazaryeri Demokrat Parti Başkanı Hasan Afyon'a verdiği Cevabi Yazı.

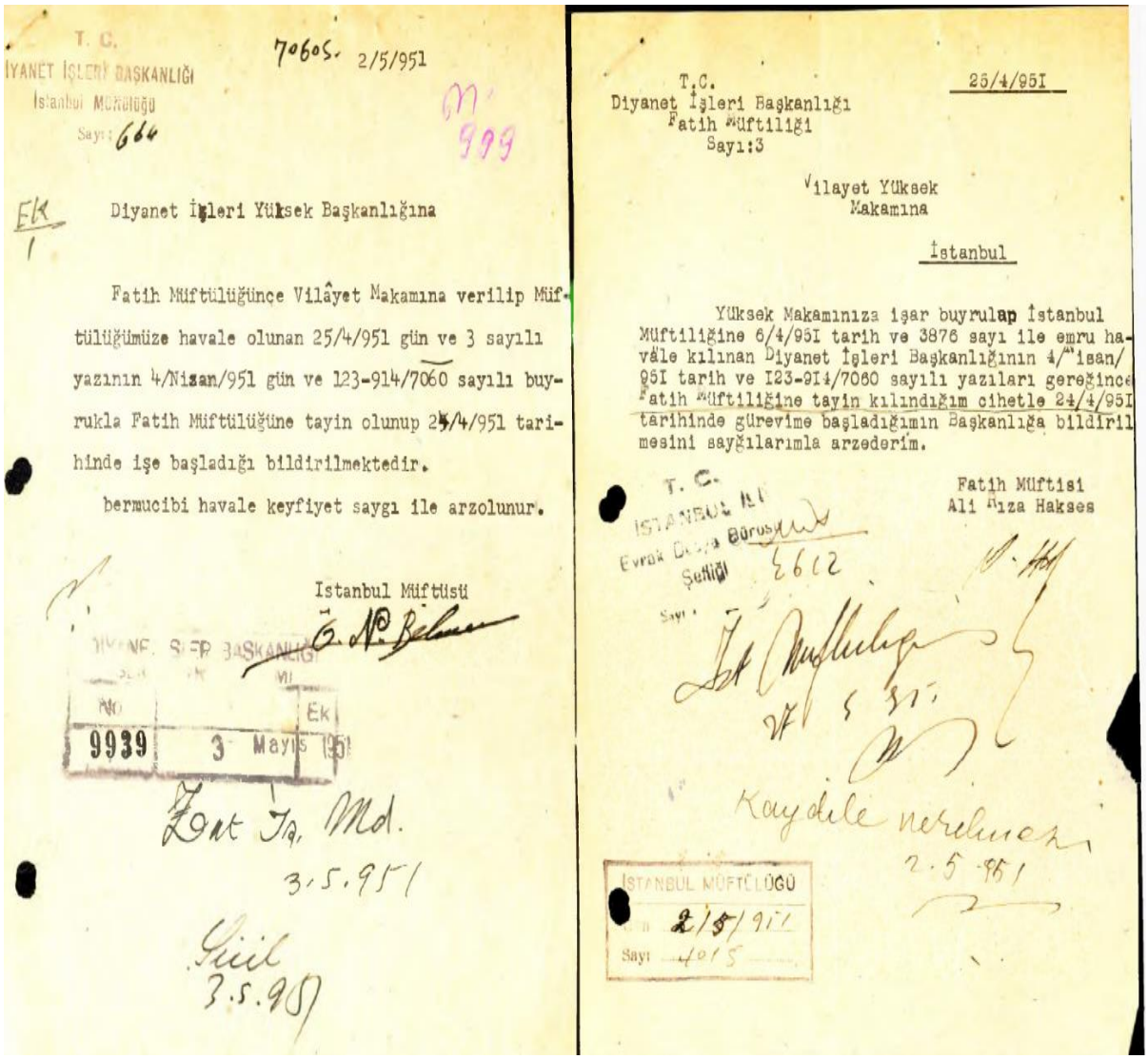

T. C.
İYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
İstanbul Müftülüğü
Sayı: 664

7060S. 2/5/951

Diyanet İşleri Yüksek Başkanlığına

Fatih Müftülüğünce Vilâyet Makamına verilip Müftülüğümüze havale olunan 25/4/951 gün ve 3 sayılı yazının 4/Nisan/951 gün ve 123-914/7060 sayılı buyrukla Fatih Müftülüğüne tayin olunup 24/4/951 tarihinde işe başladığı bildirilmektedir.

bermucibi havale keyfiyet saygı ile arzolunur.

Istanbul Müftüsü

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
No 9939 3 Mayıs 951

Zat İş. Md.
3.5.951

Şiil
3.5.951

T.C.
Diyanet İşleri Başkanlığı
Fatih Müftiliği
Sayı:3

25/4/951

Vilayet Yüksek
Makamına

İstanbul

Yüksek Makamınıza işar buyrulap İstanbul Müftiliğine 6/4/951 tarih ve 3876 sayı ile emru havale kılınan Diyanet İşleri Başkanlığının 4/Nisan/951 tarih ve 123-914/7060 sayılı yazıları gereğince Fatih Müftiliğine tayin kılındığım cihetle 24/4/951 tarihinde gürevime başladığımın Başkanlığa bildirilmesini sayğılarımla arzederim.

Fatih Müftisi
Ali Rıza Hakses

T. C.
İSTANBUL İLİ
Evrak Dosya Bürosu
Şefliği
Sayı: 2612

İst. Müftülüğü
27 5 951

Kaydile verilmesi
2.5.951

İSTANBUL MÜFTÜLÜĞÜ
Gün 2/5/951
Sayı 4015

Belge 17. Başkanlığın 02.05.1951 Tarih ve 664 Sayılı Yazısıyla Hakses'in Fatih Müftülüğüne Atama ve 25.04.1951 Tarih ve 03 Sayılı Göreve Başlama Yazıları.

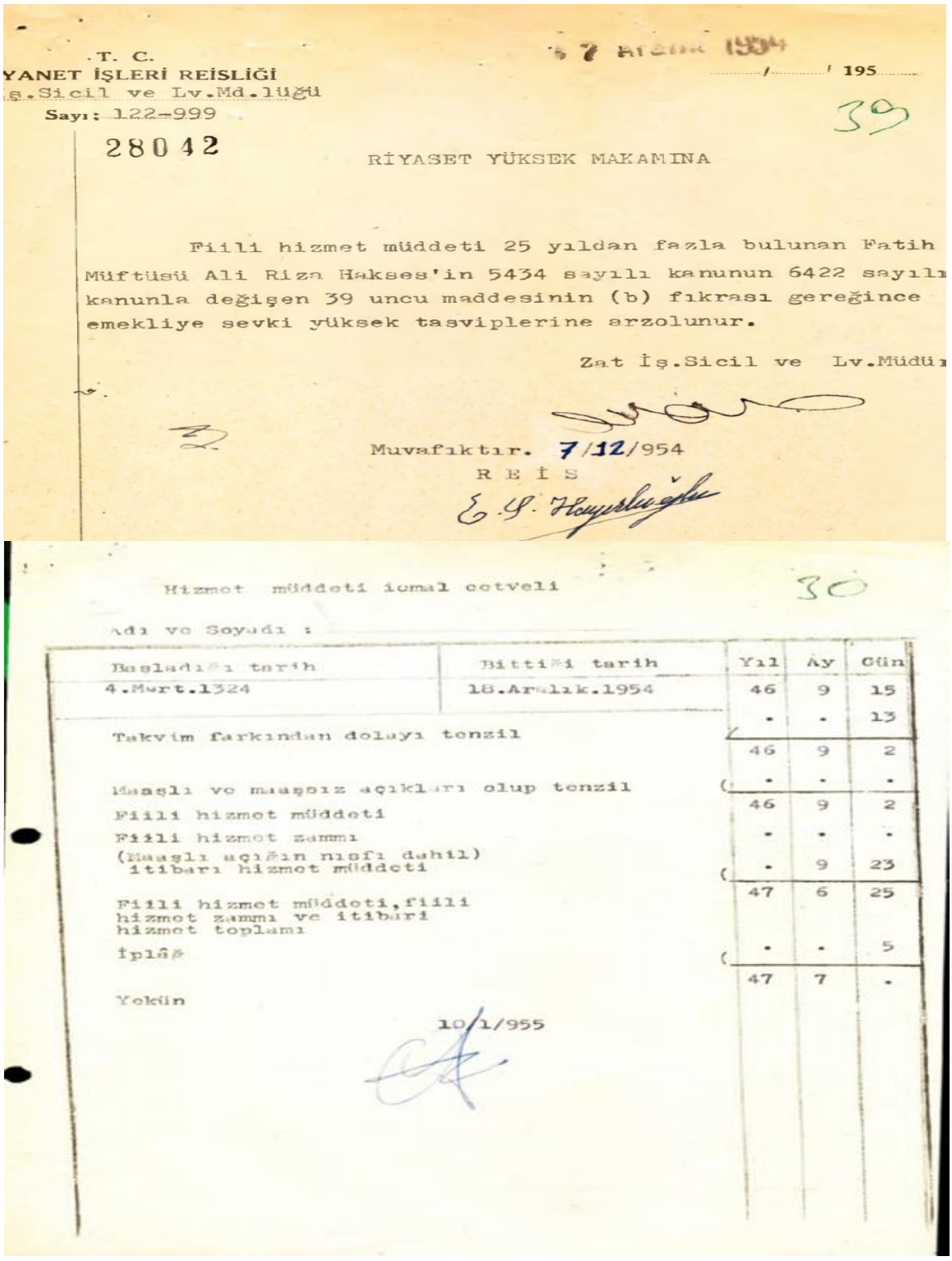

.T. C.
YANET İŞLERİ REİSLİĞİ
İş.Sicil ve Lv.Md.lüğü
Sayı: 122-999

7 Aralık 1954

39

28042

RİYASET YÜKSEK MAKAMINA

Fiili hizmet müddeti 25 yıldan fazla bulunan Fatih Müftüsü Ali Rıza Hakses'in 5434 sayılı kanunun 6422 sayılı kanunla değişen 39 uncu maddesinin (b) fıkrası gereğince emekliye sevki yüksek tasviplerine arzolunur.

Zat İş.Sicil ve Lv.Müdür

Muvafıktır. 7/12/954
REİS

30

Hizmet müddeti icmal cetveli

Adı ve Soyadı :

Başladığı tarih	Bittiği tarih	Yıl	Ay	Gün
4.Mart.1324	18.Aralık.1954	46	9	15
		.	.	13
Takvim farkından dolayı tenzil		46	9	2
Maaşlı ve maaşsız açıkları olup tenzil		.	.	.
Fiili hizmet müddeti		46	9	2
Fiili hizmet zammı		.	.	.
(Maaşlı açığın nısfı dahil) itibarı hizmet müddeti		.	9	23
Fiili hizmet müddeti,fiili hizmet zammı ve itibari hizmet toplamı		47	6	25
İptâl		.	.	5
Yekün		47	7	.

10/1/955

Belge 18. Diyanet İşleri Başkanlığının 07.12.1954 tarih ve 28042 sayılı Yazsıyla Hakses'in Emekliye Sevk Onayı ve Hizmet İcmal Cedveli.

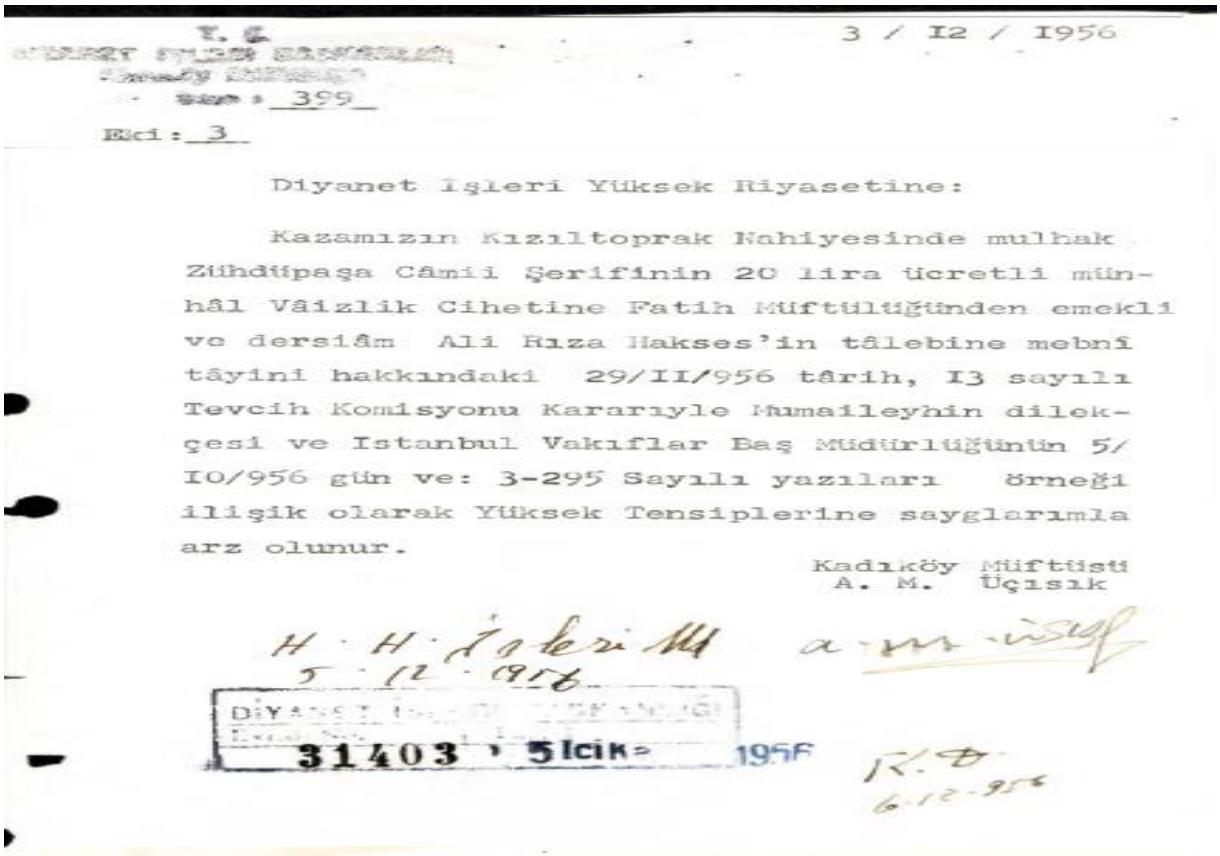

T. C.
[illegible]
[illegible]
Sayı: 399

3 / I2 / I956

Eki: 3

Diyanet İşleri Yüksek Riyasetine:

Kazamızın Kızıltoprak Nahiyesinde mulhak Zühdüpaşa Câmii Şerifinin 20 lira ücretli münhâl Vâizlik Cihetine Fatih Müftülüğünden emekli ve dersiâm Ali Rıza Hakses'in tâlebine mebnî tâyini hakkındaki 29/II/956 târih, I3 sayılı Tevcih Komisyonu Kararıyle Mumaileyhin dilekçesi ve Istanbul Vakıflar Baş Müdürlüğünün 5/I0/956 gün ve: 3-295 Sayılı yazıları örneği ilişik olarak Yüksek Tensiplerine sayglarımla arz olunur.

Kadıköy Müftüsü
A. M. Üçısık

H. H. İşleri M.
5. 12. 1956

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
31403 5 Icik 1956

K. D.
6-12-956

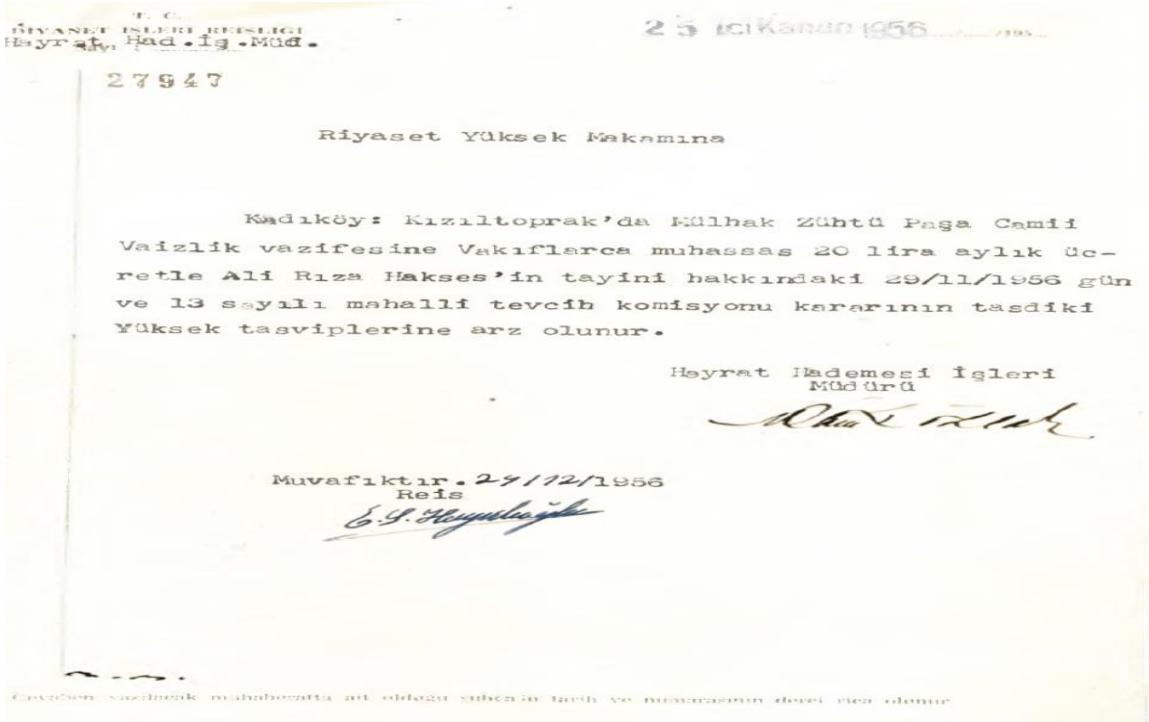

T. C.
DİYANET İŞLERİ REİSLİĞİ
Hayrat Had. İş. Müd.

25 Icikanun 1956

27947

Riyaset Yüksek Makamına

Kadıköy: Kızıltoprak'da Mülhak Zühtü Paşa Camii Vaizlik vazifesine Vakıflarca muhassas 20 lira aylık ücretle Ali Rıza Hakses'in tayini hakkındaki 29/11/1956 gün ve 13 sayılı mahalli tevcih komisyonu kararının tasdiki Yüksek tasviplerine arz olunur.

Hayrat Hademesi İşleri
Müdürü

Muvafıktır. 29/12/1956
Reis

Cevaben yazılacak muhaberatta ait olduğu şubenin tarih ve numarasının derci rica olunur

Belge 19. Hakses'in Kadıköy Müftülüğünün 03.12.1956 Tarih ve 03 Sayılı Talep Yazısı ve Başkanlığın 25.12.1956 Tarih ve 27947 Sayılı Muvafakat Yazısı ile Kızıltoprak Mahallesinde Bulunan Mülhak Zühtü Paşa Camii Vaizliğine Vakıflar aracılığı ile Görevlendirilmesine Dair Evraklar.

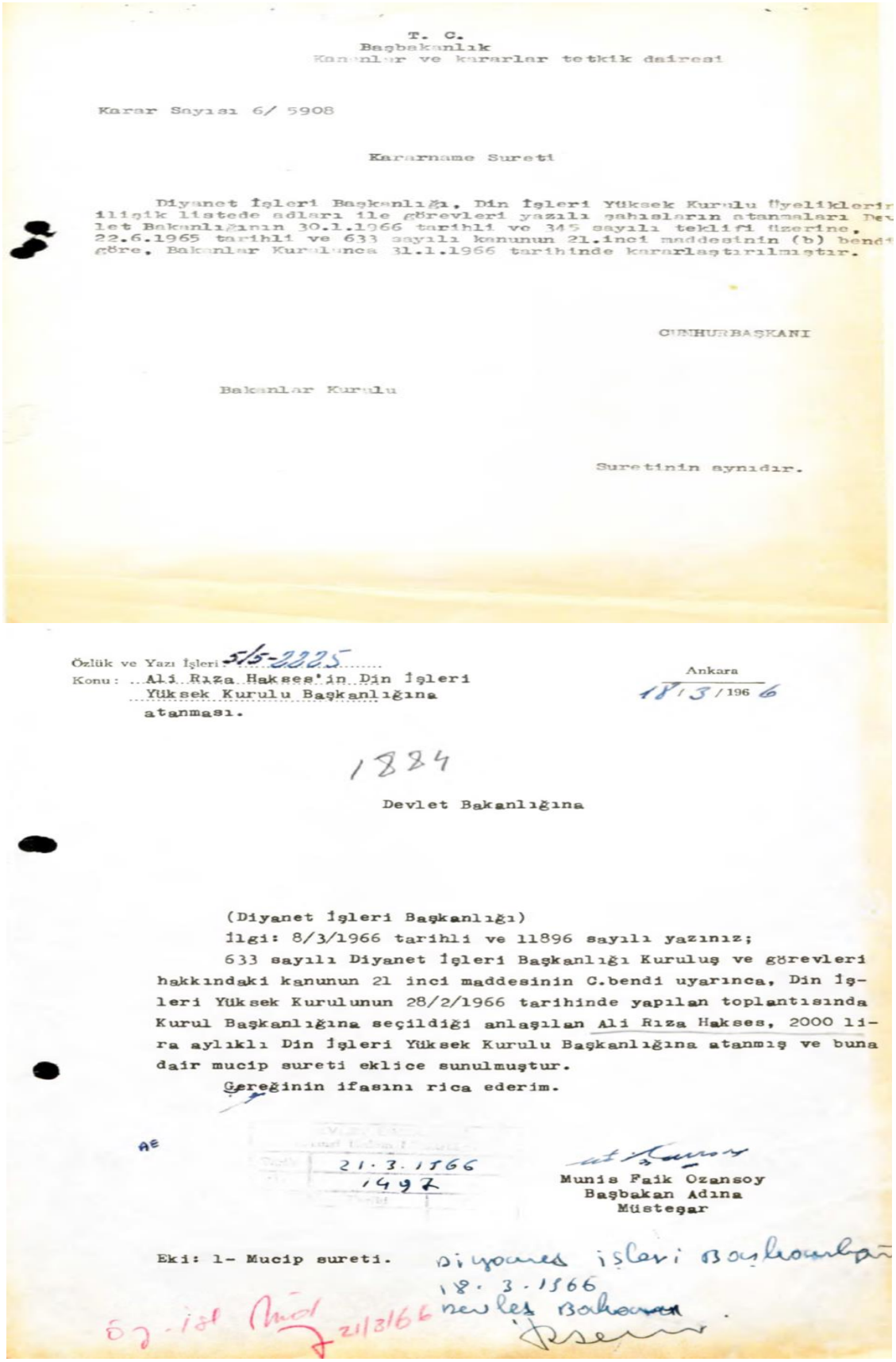

T. C.
Başbakanlık
Kanunlar ve kararlar tetkik dairesi

Karar Sayısı 6/ 5908

Kararname Sureti

Diyanet İşleri Başkanlığı, Din İşleri Yüksek Kurulu Üyeliklerin ilişik listede adları ile görevleri yazılı şahısların atanmaları Devlet Bakanlığının 30.1.1966 tarihli ve 345 sayılı teklifi üzerine, 22.6.1965 tarihli ve 633 sayılı kanunun 21.inci maddesinin (b) bendi göre, Bakanlar Kurulunca 31.1.1966 tarihinde kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

Bakanlar Kurulu

Suretinin aynıdır.

Özlük ve Yazı İşleri 5/5-2225
Konu: Ali Rıza Hakses'in Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığına atanması.

Ankara
18/3/1966

1884

Devlet Bakanlığına

(Diyanet İşleri Başkanlığı)
İlgi: 8/3/1966 tarihli ve 11896 sayılı yazınız;
633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve görevleri hakkındaki kanunun 21 inci maddesinin C.bendi uyarınca, Din İşleri Yüksek Kurulunun 28/2/1966 tarihinde yapılan toplantısında Kurul Başkanlığına seçildiği anlaşılan Ali Rıza Hakses, 2000 lira aylıklı Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığına atanmış ve buna dair mucip sureti eklice sunulmuştur.
Gereğinin ifasını rica ederim.

AE

21.3.1966
1497

Munis Faik Ozansoy
Başbakan Adına
Müsteşar

Eki: 1- Mucip sureti.

Diyanet İşleri Başkanlığı
18.3.1966
Devlet Bakanlığı

Öz. İşl. Müd. 21/3/66

Belge 20. Bakanlar kurulunun 6/5908 sayılı kararı ve Başbakanlığın 18.03.1966 Tarih ve 2225 Sayılı Yazısı İle Din İşleri Yüksek Kurulu Üyelerinin ve Ali Rıza Hakses'in DİYK Başkanlığına Atama Yazısı.

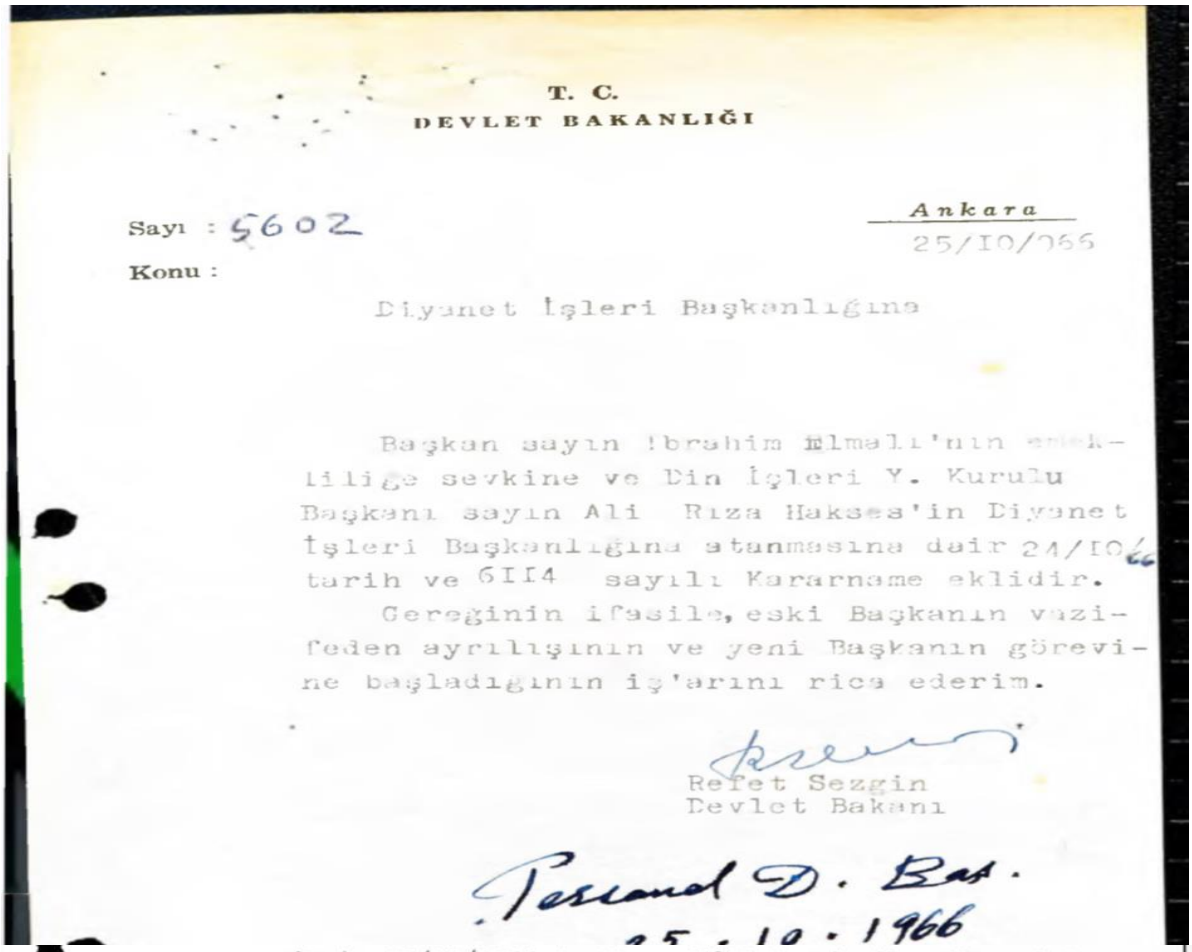

T. C.
DEVLET BAKANLIĞI

Sayı : 5602
Konu :

Ankara
25/10/966

Diyanet İşleri Başkanlığına

Başkan sayın İbrahim Elmalı'nın emekliliğe sevkine ve Din İşleri Y. Kurulu Başkanı sayın Ali Rıza Hakses'in Diyanet İşleri Başkanlığına atanmasına dair 24/10/66 tarih ve 6114 sayılı Kararname eklidir.

Gereğinin ifasile, eski Başkanın vazifeden ayrılışının ve yeni Başkanın görevine başladığının iş'arını rica ederim.

Refet Sezgin
Devlet Bakanı

Personel D. Bas.
25.10.1966

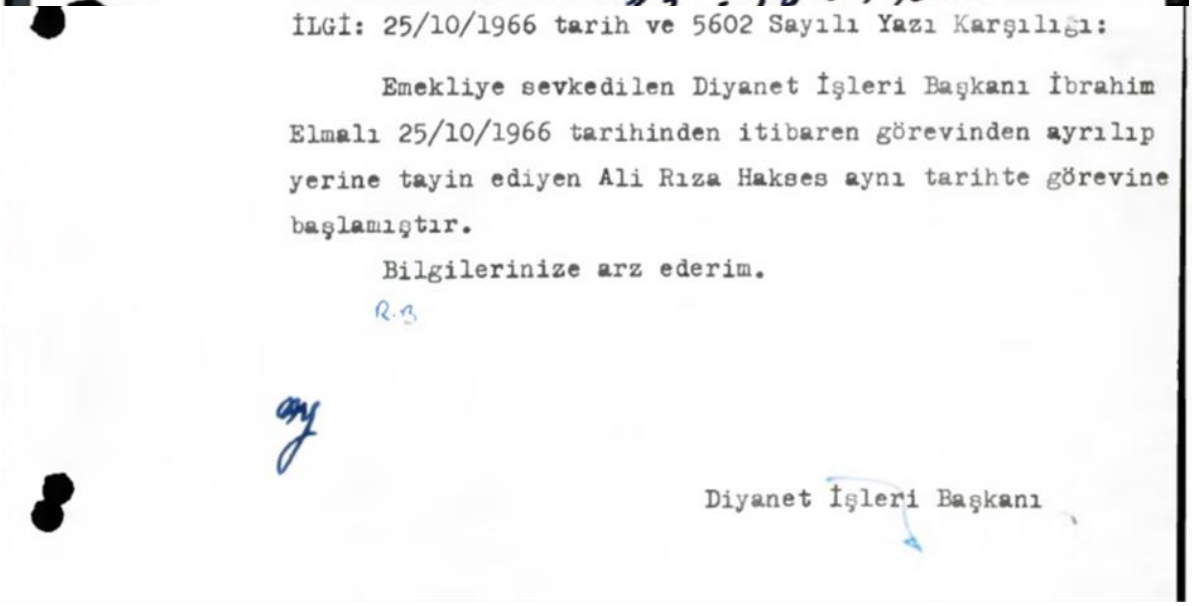

İLGİ: 25/10/1966 tarih ve 5602 Sayılı Yazı Karşılığı:

Emekliye sevkedilen Diyanet İşleri Başkanı İbrahim Elmalı 25/10/1966 tarihinden itibaren görevinden ayrılıp yerine tayin ediyen Ali Rıza Hakses aynı tarihte görevine başlamıştır.

Bilgilerinize arz ederim.

R.3

Diyanet İşleri Başkanı

Belge 21. İlgili Devlet Bakanlığının 25.10.1966 Tarih ve 5602 Sayılı Emri İle Başkanlığa Atanan Ali Rıza Hakses'in Atama Emri ve Göreve Başlama Yazısı

.

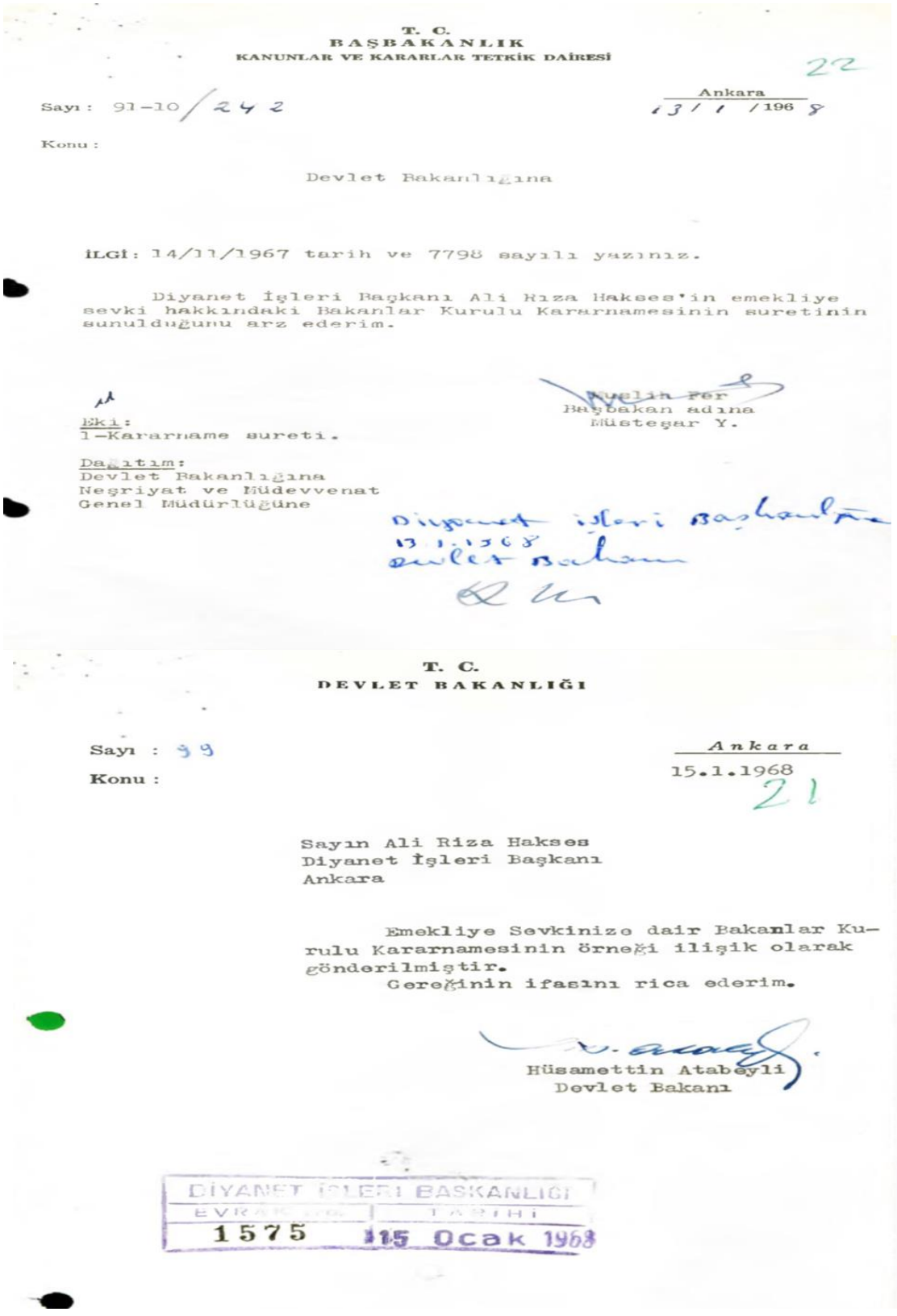

T. C.
BAŞBAKANLIK
KANUNLAR VE KARARLAR TETKİK DAİRESİ

22

Sayı : 91-10/242

Ankara
13/1/1968

Konu :

Devlet Bakanlığına

İLGİ: 14/11/1967 tarih ve 7798 sayılı yazınız.

Diyanet İşleri Başkanı Ali Rıza Hakses'in emekliye sevki hakkındaki Bakanlar Kurulu Kararnamesinin suretinin sunulduğunu arz ederim.

Kevlin Per
Başbakan adına
Müsteşar V.

Eki:
1-Kararname sureti.

Dağıtım:
Devlet Bakanlığına
Neşriyat ve Müdevvenat
Genel Müdürlüğüne

Diyanet İşleri Başkanlığına
13.1.1968
Devlet Bakanı

T. C.
DEVLET BAKANLIĞI

Sayı : 99

Konu :

Ankara
15.1.1968

21

Sayın Ali Rıza Hakses
Diyanet İşleri Başkanı
Ankara

Emekliye Sevkinize dair Bakanlar Kurulu Kararnamesinin örneği ilişik olarak gönderilmiştir.
Gereğinin ifasını rica ederim.

Hüsamettin Atabeyli
Devlet Bakanı

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
EVRAK NO. 1575
TARİHİ 15 Ocak 1968

Belge 22. Hakses'in Diyanet İşleri Başkanlığından Emekliye sevkine ait Başbakanlığın 13.01.1968 tarih ve 242 Sayılı Yazısı İle Bakanlığın 15.01.1968 Tarih ve 99 Sayılı Yazısı.

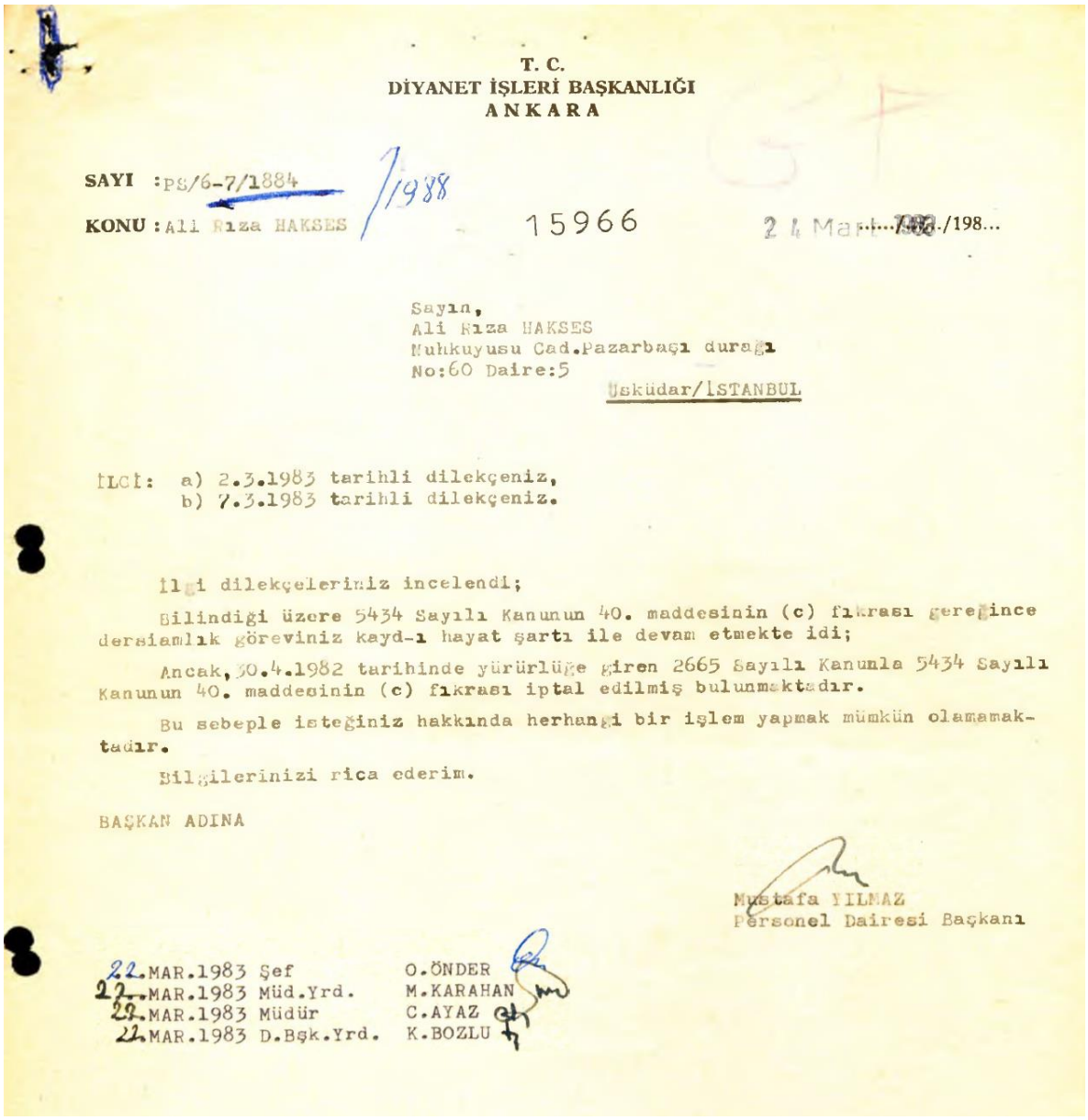

T. C.
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
ANKARA

SAYI : PS/6-7/1884 /1988
KONU : Ali Rıza HAKSES

15966

24 Mart 1983

Sayın,
Ali Rıza HAKSES
Muhkuyusu Cad.Pazarbaşı durağı
No:60 Daire:5
Üsküdar/İSTANBUL

İLGİ: a) 2.3.1983 tarihli dilekçeniz,
b) 7.3.1983 tarihli dilekçeniz.

İlgi dilekçeleriniz incelendi;

Bilindiği üzere 5434 Sayılı Kanunun 40. maddesinin (c) fıkrası gereğince dersiamlık göreviniz kayd-ı hayat şartı ile devam etmekte idi;

Ancak, 30.4.1982 tarihinde yürürlüğe giren 2665 Sayılı Kanunla 5434 Sayılı Kanunun 40. maddesinin (c) fıkrası iptal edilmiş bulunmaktadır.

Bu sebeple isteğiniz hakkında herhangi bir işlem yapmak mümkün olamamaktadır.

Bilgilerinizi rica ederim.

BAŞKAN ADINA

Mustafa YILMAZ
Personel Dairesi Başkanı

22.MAR.1983 Şef O.ÖNDER
22.MAR.1983 Müd.Yrd. M.KARAHAN
22.MAR.1983 Müdür C.AYAZ
22.MAR.1983 D.Bşk.Yrd. K.BOZLU

Belge 23. 5434 Sayılı Kanun'un 40. Maddesi (c) Fıkrasına İstinaden Dersiamlık Görevi; Kayd-ı Hayat Şartı İle Devam Eden Hakses'in; Aynı Kanunun İlgili Madde ve Fıkrasının 30.04.1982 Tarihinde Yürürlüğe Giren 2665 Sayılı Kanunla İptal Edilince; Bu Görevinin Sona Erdiğine Dair; Başkanlığın 24 Mart 1983 Tarih ve 15966 Sayılı Yazısı.

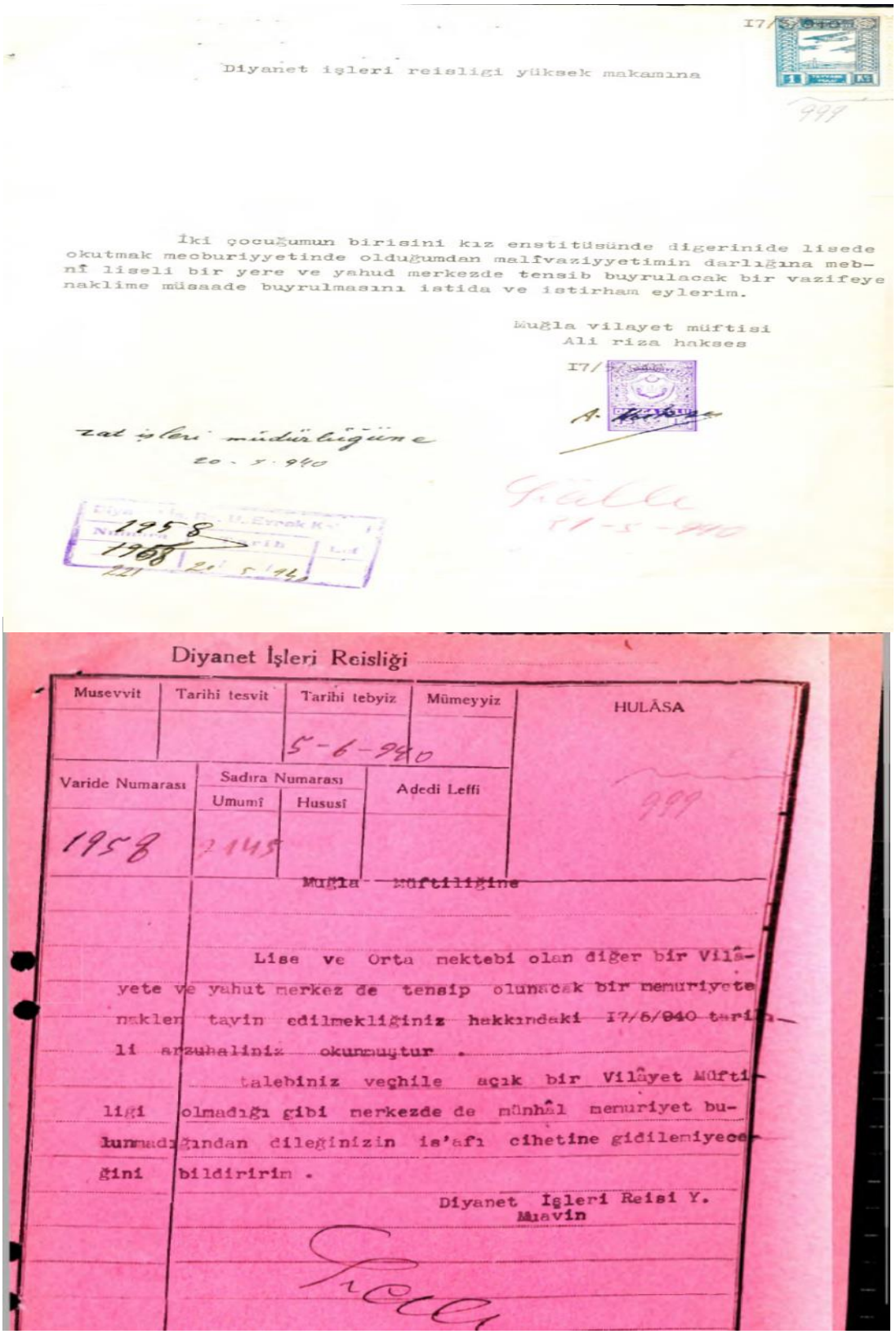

I7/5/940

Diyanet işleri reisligi yüksek makamına

999

İki çocuğumun birisini kız enstitüsünde digerinide lisede okutmak mecburiyyetinde olduğumdan malîvaziyyetimin darlığına mebnî liseli bir yere ve yahud merkezde tensib buyrulacak bir vazifeye naklime müsaade buyrulmasını istida ve istirham eylerim.

Muğla vilayet müftisi
Ali riza hakses

I7/5/940

A. Hakses

zat işleri müdürlüğüne
20. 5. 940

Fülle
21-5-940

Diyanet İşleri Reisliği

Musevvit	Tarihi tesvit	Tarihi tebyiz	Mümeyyiz	HULÂSA
		5-6-940		999

Varide Numarası	Sadıra Numarası Umumî	Sadıra Numarası Hususî	Adedi Leffi
1958	2145		

Muğla Müftiliğine

Lise ve Orta mektebi olan diğer bir Vilâyete ve yahut merkez de tensip olunacak bir memuriyete naklen tayin edilmekliğiniz hakkındaki I7/5/940 tarihli arzuhaliniz okunmuştur.

talebiniz veçhile açık bir Vilâyet Müftiliği olmadığı gibi merkezde de münhâl memuriyet bulunmadığından dileğinizin is'afı cihetine gidilemiyeceğini bildiririm.

Diyanet İşleri Reisi Y.
Muavin

Fülle

Belge 24. Hakses'in Kızlarını Lise Ve Orta Okulda Okutabilmek İçin Başkanlığa Yazdığı 17.05.1940 Tarihli; "Lise ve Ortaokul Olan Bir Yere Tayin Talebi" Dilekçesi ve Başkanlığın 05.06.1940 Tarihli ve 2145 Sayılı Cevabi Yazısı.

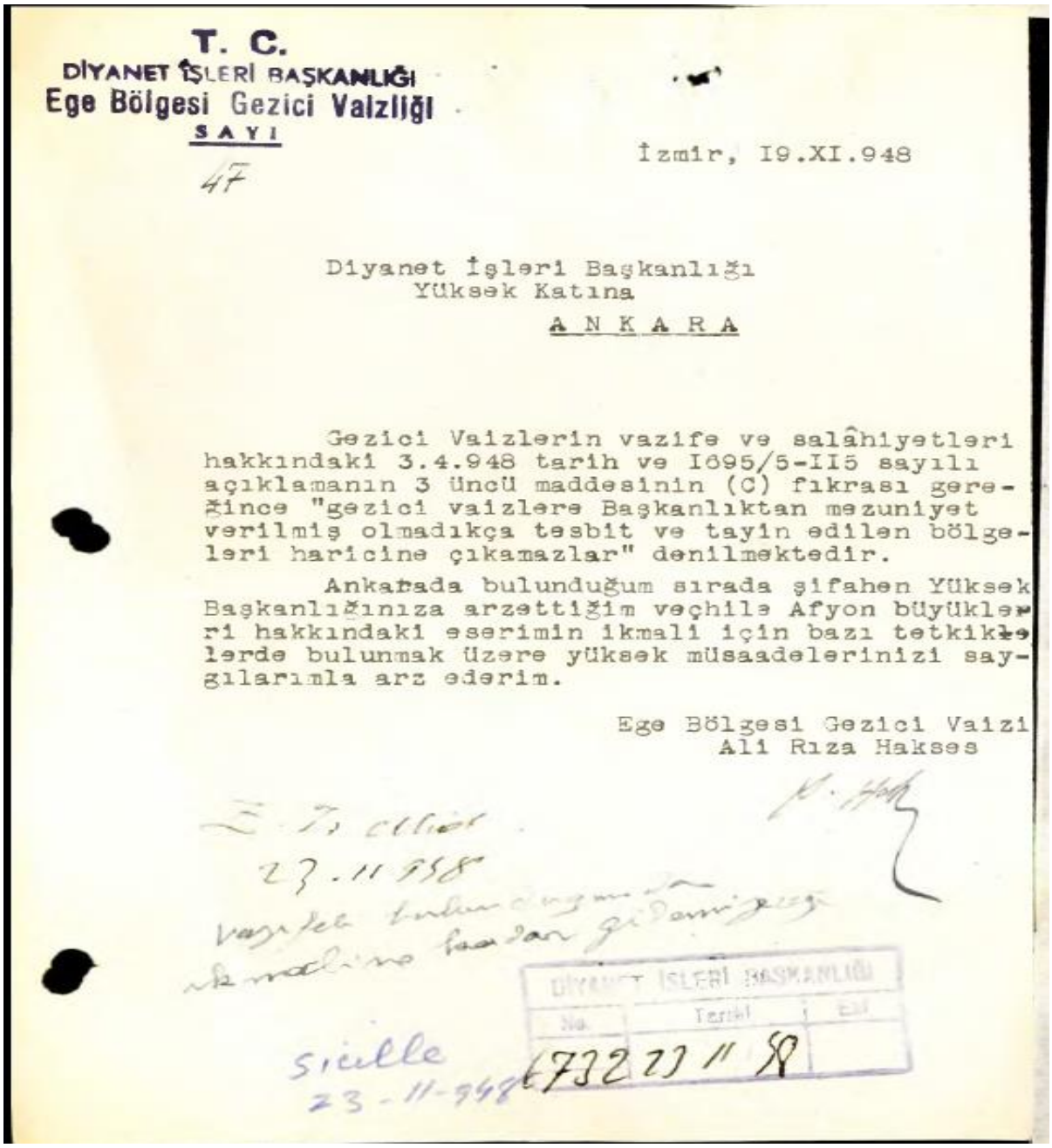

T. C.
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
Ege Bölgesi Gezici Vaizliği
SAYI
47

İzmir, I9.XI.948

Diyanet İşleri Başkanlığı
Yüksek Katına
A N K A R A

Gezici Vaizlerin vazife ve salâhiyetleri hakkındaki 3.4.948 tarih ve I695/5-II5 sayılı açıklamanın 3 üncü maddesinin (C) fıkrası gereğince "gezici vaizlere Başkanlıktan mezuniyet verilmiş olmadıkça tesbit ve tayin edilen bölgeleri haricine çıkamazlar" denilmektedir.

Ankarada bulunduğum sırada şifahen Yüksek Başkanlığınıza arzettiğim veçhile Afyon büyükleri hakkındaki eserimin ikmali için bazı tetkiklerde bulunmak üzere yüksek müsaadelerinizi saygılarımla arz ederim.

Ege Bölgesi Gezici Vaizi
Ali Rıza Hakses

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
No. Tarihi Ekl
732 23 11 48

sicille
23-11-948

Belge 25. Hakses'in "Afyon Büyükleri" Adlı Eserini İkmal İçin Bazı Tetkiklerde bulunmak Üzere 19.11.1948 Tarihli İzin Talebi Dair Dilekçesi.

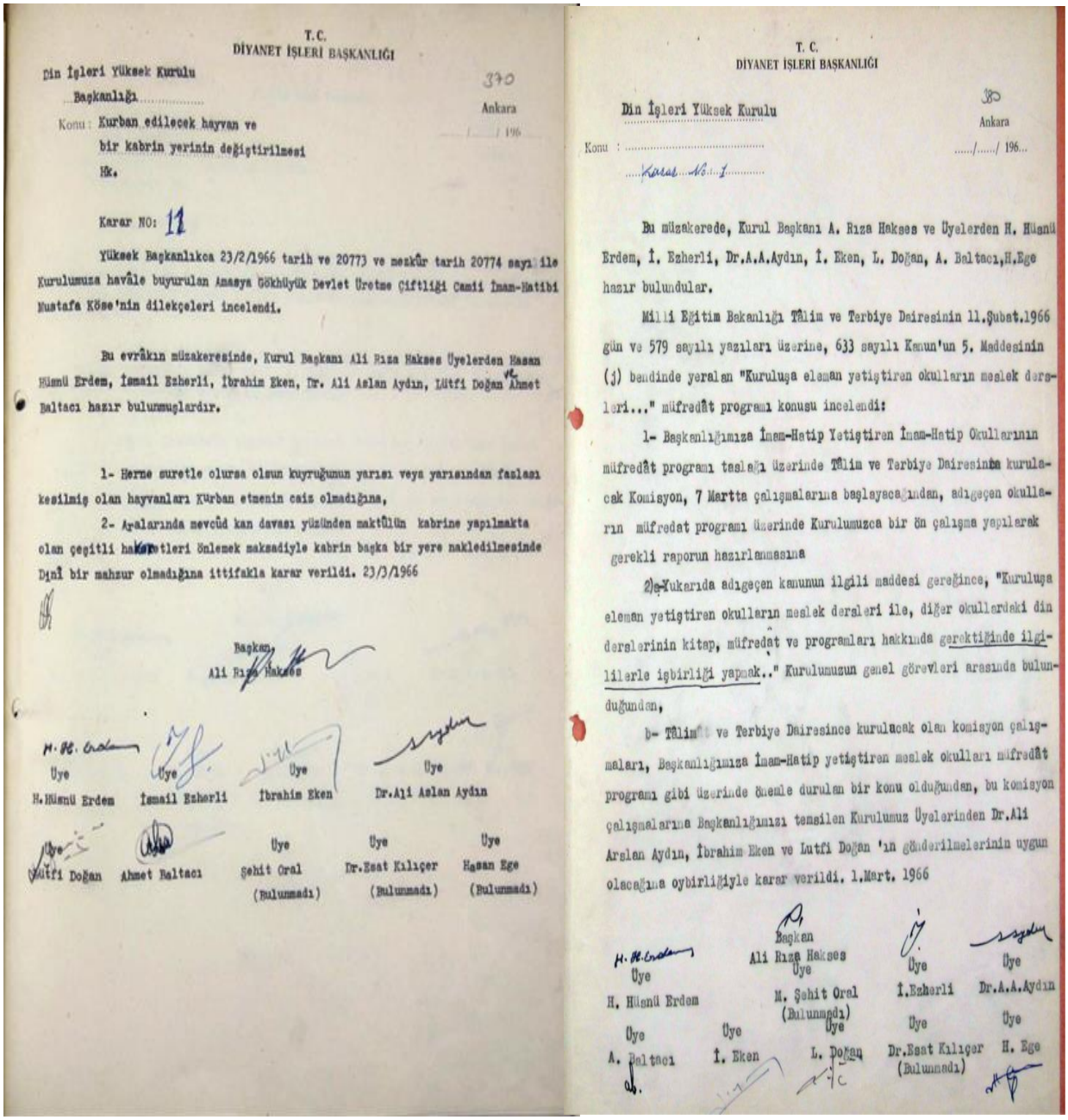

T.C.
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

Din İşleri Yüksek Kurulu
Başkanlığı

370
Ankara
/ 196

Konu : Kurban edilecek hayvan ve bir kabrin yerinin değiştirilmesi Hk.

Karar NO: 11

Yüksek Başkanlıkca 23/2/1966 tarih ve 20773 ve meskûr tarih 20774 sayılı ile Kurulumuza havâle buyurulan Amasya Gökhüyük Devlet Üretme Çiftliği Camii İmam-Hatibi Mustafa Köse'nin dilekçeleri incelendi.

Bu evrâkın müzakeresinde, Kurul Başkanı Ali Rıza Hakses Üyelerden Hasan Hüsnü Erdem, İsmail Ezherli, İbrahim Eken, Dr. Ali Aslan Aydın, Lütfi Doğan ve Ahmet Baltacı hazır bulunmuşlardır.

1- Herne suretle olursa olsun kuyruğunun yarısı veya yarısından fazlası kesilmiş olan hayvanları Kurban etmenin caiz olmadığına,

2- Aralarında mevcûd kan davası yüzünden maktûlün kabrine yapılmakta olan çeşitli hakaretleri önlemek maksadiyle kabrin başka bir yere nakledilmesinde Dinî bir mahzur olmadığına ittifakla karar verildi. 23/3/1966

Başkan
Ali Rıza Hakses

Üye H.Hüsnü Erdem — Üye İsmail Ezherli — Üye İbrahim Eken — Üye Dr.Ali Aslan Aydın

Üye Lütfi Doğan — Üye Ahmet Baltacı — Üye Şehit Oral (Bulunmadı) — Üye Dr.Esat Kılıçer (Bulunmadı) — Üye Hasan Ege (Bulunmadı)

T.C.
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

Din İşleri Yüksek Kurulu

Ankara
...../...../ 196...

Konu : ..... Karar No: 1

Bu müzakerede, Kurul Başkanı A. Rıza Hakses ve Üyelerden H. Hüsnü Erdem, İ. Ezherli, Dr.A.A.Aydın, İ. Eken, L. Doğan, A. Baltacı, H.Ege hazır bulundular.

Milli Eğitim Bakanlığı Tâlim ve Terbiye Dairesinin 11.Şubat.1966 gün ve 579 sayılı yazıları üzerine, 633 sayılı Kanun'un 5. Maddesinin (j) bendinde yeralan "Kuruluşa eleman yetiştiren okulların meslek dersleri..." müfredât programı konusu incelendi:

1- Başkanlığımıza İmam-Hatip Yetiştiren İmam-Hatip Okullarının müfredât programı taslağı üzerinde Tâlim ve Terbiye Dairesince kurulacak Komisyon, 7 Martta çalışmalarına başlayacağından, adıgeçen okulların müfredat programı üzerinde Kurulumuzca bir ön çalışma yapılarak gerekli raporun hazırlanmasına

2) Yukarıda adıgeçen kanunun ilgili maddesi gereğince, "Kuruluşa eleman yetiştiren okulların meslek dersleri ile, diğer okullardaki din derslerinin kitap, müfredât ve programları hakkında gerektiğinde ilgililerle işbirliği yapmak.." Kurulumuzun genel görevleri arasında bulunduğundan,

b- Tâlim ve Terbiye Dairesince kurulacak olan komisyon çalışmaları, Başkanlığımıza İmam-Hatip yetiştiren meslek okulları müfredât programı gibi üzerinde önemle durulan bir konu olduğundan, bu komisyon çalışmalarına Başkanlığımızı temsilen Kurulumuz Üyelerinden Dr.Ali Arslan Aydın, İbrahim Eken ve Lutfi Doğan 'ın gönderilmelerinin uygun olacağına oybirliğiyle karar verildi. 1.Mart. 1966

Başkan
Ali Rıza Hakses

Üye H. Hüsnü Erdem — Üye M. Şehit Oral (Bulunmadı) — Üye İ.Ezherli — Üye Dr.A.A.Aydın

Üye A. Baltacı — Üye İ. Eken — Üye L. Doğan — Üye Dr.Esat Kılıçer (Bulunmadı) — Üye H. Ege

Belge 26. Din İşleri Yüksek Kurulunun 1 Mart 1966 Tarih ve 1 No'lu Kararı ile 23 Mart 1966 Tarih ve 11 No'lu Kararı.

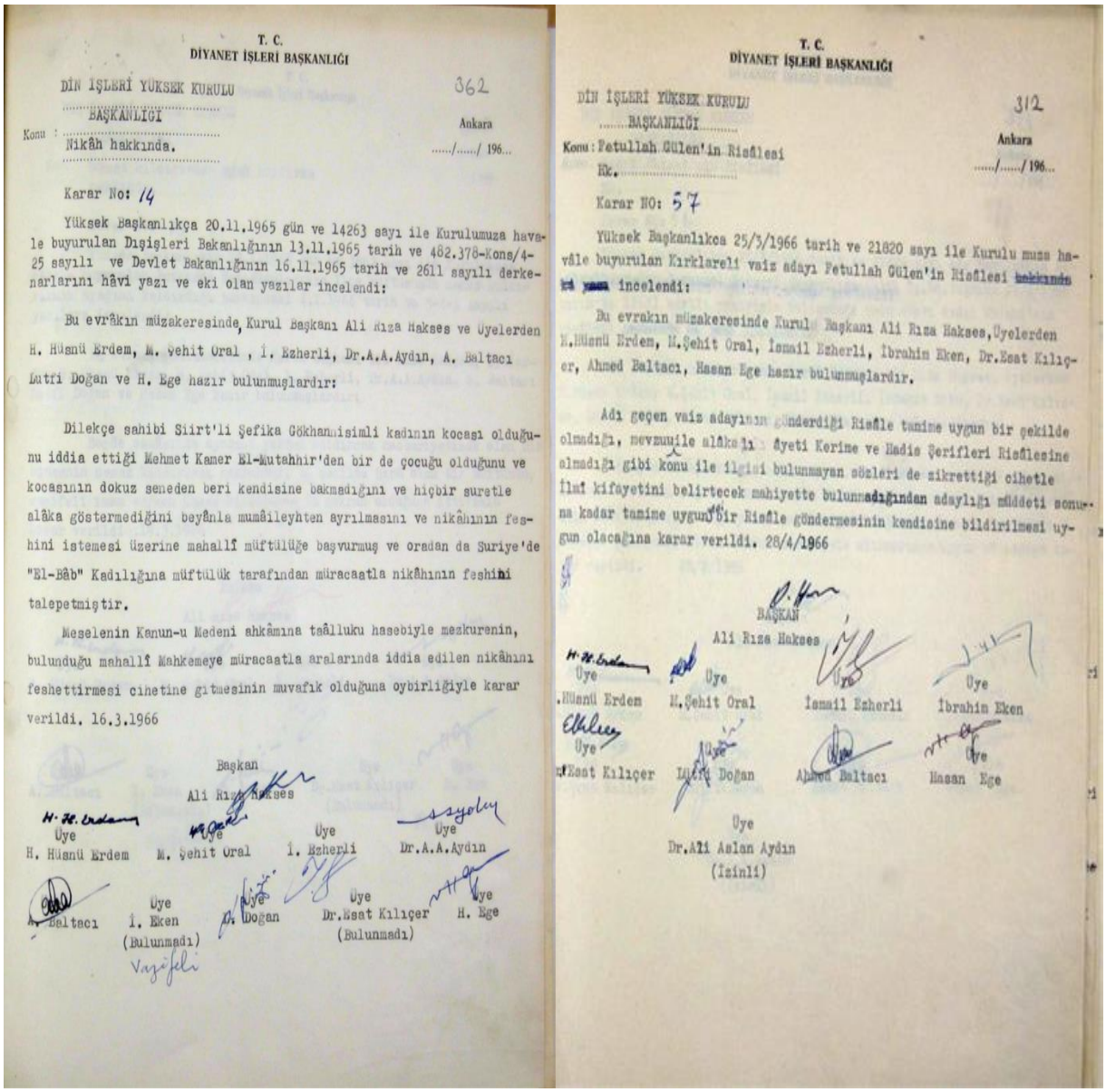

T. C.
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

DİN İŞLERİ YÜKSEK KURULU
BAŞKANLIĞI

362

Ankara
...../...../ 196...

Konu : Nikâh hakkında.

Karar No: 14

Yüksek Başkanlıkça 20.11.1965 gün ve 14263 sayı ile Kurulumuza havale buyurulan Dışişleri Bakanlığının 13.11.1965 tarih ve 482.378-Kons/4-25 sayılı ve Devlet Bakanlığının 16.11.1965 tarih ve 2611 sayılı derkenarlarını hâvi yazı ve eki olan yazılar incelendi:

Bu evrâkın müzakeresinde, Kurul Başkanı Ali Rıza Hakses ve Üyelerden H. Hüsnü Erdem, M. Şehit Oral , İ. Ezherli, Dr.A.A.Aydın, A. Baltacı Lutfi Doğan ve H. Ege hazır bulunmuşlardır:

Dilekçe sahibi Siirt'li Şefika Gökhanmisimli kadının kocası olduğunu iddia ettiği Mehmet Kamer El-Mutahhir'den bir de çocuğu olduğunu ve kocasının dokuz seneden beri kendisine bakmadığını ve hiçbir surette alâka göstermediğini beyânla mumâileyhten ayrılmasını ve nikâhının feshini istemesi üzerine mahallî müftülüğe başvurmuş ve oradan da Suriye'de "El-Bâb" Kadılığına müftülük tarafından müracaatla nikâhının feshini talepetmiştir.

Meselenin Kanun-u Medeni ahkâmına tatbiki hasebiyle mezkurenin, bulunduğu mahallî Mahkemeye müracaatla aralarında iddia edilen nikâhını feshettirmesi cihetine gitmesinin muvafık olduğuna oybirliğiyle karar verildi. 16.3.1966

Başkan
Ali Rıza Hakses

Üye H. Hüsnü Erdem — Üye M. Şehit Oral — Üye İ. Ezherli — Üye Dr.A.A.Aydın

Üye A. Baltacı — Üye İ. Eken (Bulunmadı) — Üye L. Doğan — Üye Dr.Esat Kılıçer (Bulunmadı) — Üye H. Ege

Vazifeli

T. C.
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

DİN İŞLERİ YÜKSEK KURULU
BAŞKANLIĞI

312

Ankara
...../...../ 196...

Konu: Fetullah Gülen'in Risâlesi Hk.

Karar NO: 57

Yüksek Başkanlıkca 25/3/1966 tarih ve 21820 sayı ile Kurulu muza havâle buyurulan Kırklareli vaiz adayı Fetullah Gülen'in Risâlesi ~~hakkında~~ ~~ki yazı~~ incelendi:

Bu evrakın müzakeresinde Kurul Başkanı Ali Rıza Hakses, Üyelerden M.Hüsnü Erdem, M.Şehit Oral, İsmail Ezherli, İbrahim Eken, Dr.Esat Kılıçer, Ahmed Baltacı, Hasan Ege hazır bulunmuşlardır.

Adı geçen vaiz adayının gönderdiği Risâle tamine uygun bir şekilde olmadığı, mevzuuile alâkalı âyeti Kerime ve Hadis Şerifleri Risâlesine alınmadığı gibi konu ile ilgisi bulunmayan sözleri de zikrettiği cihetle İlmî kifayetini belirtecek mahiyette bulunmadığından adaylığı müddeti sonuna kadar tamime uygun bir Risâle göndermesinin kendisine bildirilmesi uygun olacağına karar verildi. 28/4/1966

BAŞKAN
Ali Rıza Hakses

Üye .Hüsnü Erdem — Üye M.Şehit Oral — Üye İsmail Ezherli — Üye İbrahim Eken

Üye Esat Kılıçer — Üye Lütfi Doğan — Üye Ahmed Baltacı — Üye Hasan Ege

Üye Dr.Ali Aslan Aydın (İzinli)

Belge 27. Din İşleri Yüksek Kurulunun 16 Mart 1966 Tarih ve 14 No'lu Kararı ile 28 Nisan 1966 Tarih ve 57 No'lu Kararı.

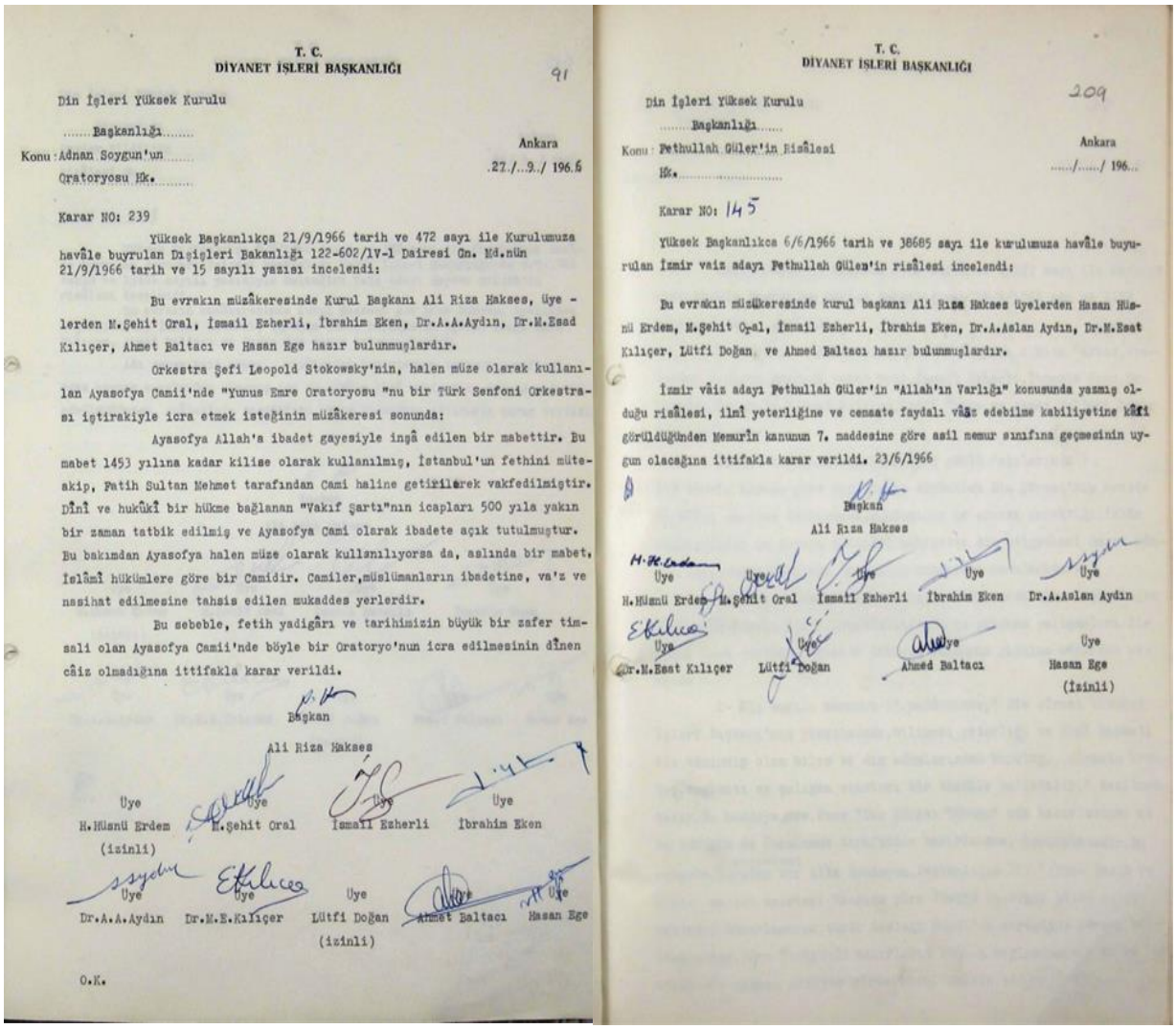

T. C.
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

91

Din İşleri Yüksek Kurulu

.....Başkanlığı.....

Konu: Adnan Soygun'un Oratoryosu Hk.

Ankara
27./...9../ 196.6

Karar NO: 239

Yüksek Başkanlıkça 21/9/1966 tarih ve 472 sayı ile Kurulumuza havâle buyrulan Dışişleri Bakanlığı 122-602/IV-1 Dairesi Gn. Md.nün 21/9/1966 tarih ve 15 sayılı yazısı incelendi:

Bu evrakın müzâkeresinde Kurul Başkanı Ali Rıza Hakses, Üye - lerden M.Şehit Oral, İsmail Ezherli, İbrahim Eken, Dr.A.A.Aydın, Dr.M.Esad Kılıçer, Ahmet Baltacı ve Hasan Ege hazır bulunmuşlardır.

Orkestra Şefi Leopold Stokowsky'nin, halen müze olarak kullanılan Ayasofya Camii'nde "Yunus Emre Oratoryosu "nu bir Türk Senfoni Orkestrası iştirakiyle icra etmek isteğinin müzâkeresi sonunda:

Ayasofya Allah'a ibadet gayesiyle inşâ edilen bir mabettir. Bu mabet 1453 yılına kadar kilise olarak kullanılmış, İstanbul'un fethini müteakip, Fatih Sultan Mehmet tarafından Cami haline getirilerek vakfedilmiştir. Dînî ve hukûkî bir hükme bağlanan "Vakıf Şartı"nın icapları 500 yıla yakın bir zaman tatbik edilmiş ve Ayasofya Cami olarak ibadete açık tutulmuştur. Bu bakımdan Ayasofya halen müze olarak kullanılıyorsa da, aslında bir mabet, İslâmî hükümlere göre bir Camidir. Camiler,müslümanların ibadetine, va'z ve nasihat edilmesine tahsis edilen mukaddes yerlerdir.

Bu sebeble, fetih yadigârı ve tarihimizin büyük bir zafer timsali olan Ayasofya Camii'nde böyle bir Oratoryo'nun icra edilmesinin dînen câiz olmadığına ittifakla karar verildi.

Başkan
Ali Rıza Hakses

Üye H.Hüsnü Erdem (izinli) — Üye M.Şehit Oral — Üye İsmail Ezherli — Üye İbrahim Eken

Üye Dr.A.A.Aydın — Üye Dr.M.E.Kılıçer — Üye Lütfi Doğan (izinli) — Üye Ahmet Baltacı — Üye Hasan Ege

O.K.

T. C.
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

209

Din İşleri Yüksek Kurulu

.....Başkanlığı.....

Konu: Fethullah Güler'in Risâlesi Hk.

Ankara
...../...../ 196...

Karar NO: 145

Yüksek Başkanlıkca 6/6/1966 tarih ve 38685 sayı ile kurulumuza havâle buyurulan İzmir vaiz adayı Fethullah Gülen'in risâlesi incelendi:

Bu evrakın müzâkeresinde kurul başkanı Ali Rıza Hakses Üyelerden Hasan Hüsnü Erdem, M.Şehit Oral, İsmail Ezherli, İbrahim Eken, Dr.A.Aslan Aydın, Dr.M.Esat Kılıçer, Lütfi Doğan ve Ahmed Baltacı hazır bulunmuşlardır.

İzmir vâiz adayı Fethullah Güler'in "Allah'ın Varlığı" konusunda yazmış olduğu risâlesi, ilmî yeterliğine ve cemaate faydalı vâiz edebilme kabiliyetine kâfi görüldüğünden Memurîn kanunun 7. maddesine göre asil memur sınıfına geçmesinin uygun olacağına ittifakla karar verildi. 23/6/1966

Başkan
Ali Rıza Hakses

Üye H.Hüsnü Erdem — Üye M.Şehit Oral — Üye İsmail Ezherli — Üye İbrahim Eken — Üye Dr.A.Aslan Aydın

Üye Dr.M.Esat Kılıçer — Üye Lütfi Doğan — Üye Ahmed Baltacı — Üye Hasan Ege (İzinli)

Belge 28. Din İşleri Yüksek Kurulunun 23 Haziran 1966 Tarih ve145 No'lu Kararı ile 27 Eylül 1966 Tarih ve 239 No'lu Kararı.

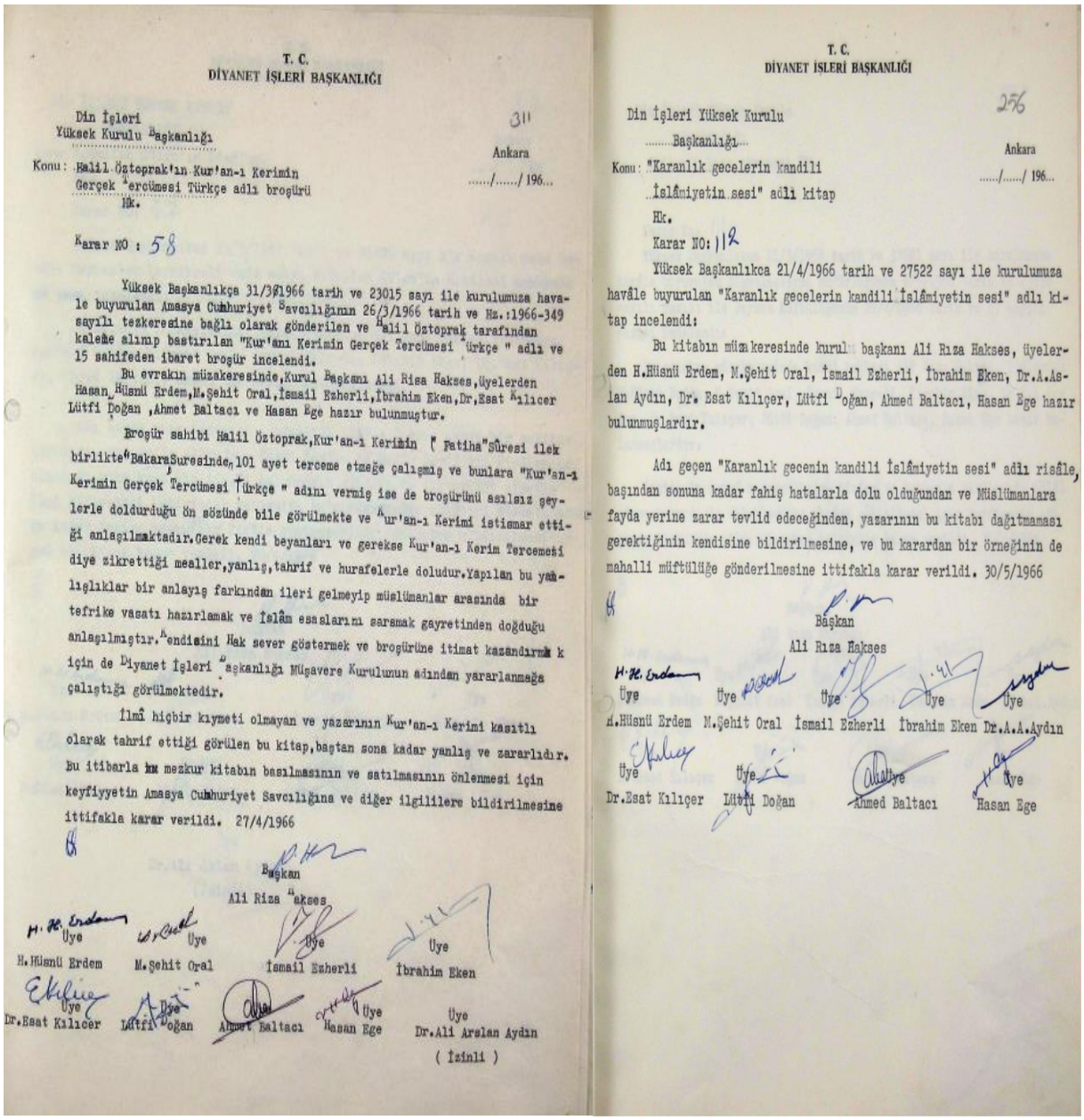

T. C.
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

Din İşleri
Yüksek Kurulu Başkanlığı

Konu: Halil Öztoprak'ın Kur'an-ı Kerimin Gerçek Tercümesi Türkçe adlı broşürü Hk.

311

Ankara
...../...../ 196...

Karar NO : 58

Yüksek Başkanlıkça 31/3/1966 tarih ve 23015 sayı ile kurulumuza havale buyurulan Amasya Cumhuriyet Savcılığının 26/3/1966 tarih ve Hz.:1966-349 sayılı tezkeresine bağlı olarak gönderilen ve Halil Öztoprak tarafından kaleme alınıp bastırılan "Kur'anı Kerimin Gerçek Tercümesi Türkçe " adlı ve 15 sahifeden ibaret broşür incelendi.

Bu evrakın müzakeresinde,Kurul Başkanı Ali Rıza Hakses,üyelerden Hasan Hüsnü Erdem,M.Şehit Oral,İsmail Ezherli,İbrahim Eken,Dr.Esat Kılıcer Lütfi Doğan ,Ahmet Baltacı ve Hasan Ege hazır bulunmuştur.

Broşür sahibi Halil Öztoprak,Kur'an-ı Kerimin "Fatiha"Sûresi ilek birlikte"Bakara"Suresinde,101 ayet terceme etmeğe çalışmış ve bunlara "Kur'an-ı Kerimin Gerçek Tercümesi Türkçe " adını vermiş ise de broşürünü asılsız şeylerle doldurduğu ön sözünde bile görülmekte ve Kur'an-ı Kerimi istismar ettiği anlaşılmaktadır.Gerek kendi beyanları ve gerekse Kur'an-ı Kerim Tercemesi diye zikrettiği mealler,yanlış,tahrif ve hurafelerle doludur.Yapılan bu yanlışlıklar bir anlayış farkından ileri gelmeyip müslümanlar arasında bir tefrike vasatı hazırlamak ve İslâm esaslarını sarsmak gayretinden doğduğu anlaşılmıştır.Kendisini Hak sever göstermek ve broşürüne itimat kazandırmak için de Diyanet İşleri Başkanlığı Müşavere Kurulunun adından yararlanmağa çalıştığı görülmektedir.

İlmî hiçbir kıymeti olmayan ve yazarının Kur'an-ı Kerimi kasıtlı olarak tahrif ettiği görülen bu kitap,baştan sona kadar yanlış ve zararlıdır. Bu itibarla mezkur kitabın basılmasının ve satılmasının önlenmesi için keyfiyyetin Amasya Cumhuriyet Savcılığına ve diğer ilgililere bildirilmesine ittifakla karar verildi. 27/4/1966

Başkan
Ali Rıza Hakses

Üye H.Hüsnü Erdem — Üye M.Şehit Oral — Üye İsmail Ezherli — Üye İbrahim Eken

Üye Dr.Esat Kılıcer — Üye Lütfi Doğan — Üye Ahmet Baltacı — Üye Hasan Ege — Üye Dr.Ali Arslan Aydın

(İzinli)

T. C.
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

Din İşleri Yüksek Kurulu
.....Başkanlığı...

256

Ankara
...../...../ 196...

Konu: "Karanlık gecelerin kandili İslâmiyetin sesi" adlı kitap Hk.

Karar NO: 112

Yüksek Başkanlıkca 21/4/1966 tarih ve 27522 sayı ile kurulumuza havâle buyurulan "Karanlık gecelerin kandili İslâmiyetin sesi" adlı kitap incelendi:

Bu kitabın müzakeresinde kurul başkanı Ali Rıza Hakses, üyelerden H.Hüsnü Erdem, M.Şehit Oral, İsmail Ezherli, İbrahim Eken, Dr.A.Aslan Aydın, Dr. Esat Kılıçer, Lütfi Doğan, Ahmed Baltacı, Hasan Ege hazır bulunmuşlardır.

Adı geçen "Karanlık gecenin kandili İslâmiyetin sesi" adlı risâle, başından sonuna kadar fahiş hatalarla dolu olduğundan ve Müslümanlara fayda yerine zarar tevlid edeceğinden, yazarının bu kitabı dağıtmaması gerektiğinin kendisine bildirilmesine, ve bu karardan bir örneğinin de mahalli müftülüğe gönderilmesine ittifakla karar verildi. 30/5/1966

Başkan
Ali Rıza Hakses

Üye H.Hüsnü Erdem — Üye M.Şehit Oral — Üye İsmail Ezherli — Üye İbrahim Eken — Üye Dr.A.A.Aydın

Üye Dr.Esat Kılıçer — Üye Lütfi Doğan — Üye Ahmed Baltacı — Üye Hasan Ege

Belge 29. Din İşleri Yüksek Kurulunun 27 Nisan 1966 Tarih ve 58 No'lu Kararı ile 30 Mayıs 1966 Tarih ve 112 No'lu Kararı.

Ek : 7

T. C.
Diyanet İşleri Başkanlığı
Özel : 151
Zata mahsus

14 . 10 . 1967
Ankara

Konu : İzmir Müftüsü Ahmet Karakullukçu hakkında tahkikat.

Devlet Bakanlığına

İlgi : 2 . 10 . 1967 tarih ve 7017 sayılı emirleriniz.

İzmir Müftülüğüne tâyin edilen Ahmet Karakullukçu hakkındaki kararname tanziminde vâkı hilâfı hakikat beyanların tetkiki hususundaki emirleriniz gereğince kararnamenin hazırlanmasında alâkası olması icabeden memurların malûmatına müracaat edilmiş ve hâdise tarihinde Personel Dairesi Başkanvekili bulunan Rahmi Özer'in 12 . 10 . 1967 tarihli, Özlük İşleri Müdürü bulunan Yaşar Gökten'in 10 . 10 . 1967 tarihli, Özlük İşleri Şefi bulunan Reyhan Babacan'ın 12 . 10 . 1967 ve keza Özlük İşleri tâyin memuru bulunan NüKhet Atlıhan'ın, 12 . 10 . 1967 tarihli yazılı ifadeleri alınarak ilişikte sunulmuştur.

Kararnamenin hazırlanması sırasında Başkan Yardımcısı Vekili bulunan Yaşar Tunagür'ün de bu hususta malûmatına müracaat edilmek istenilmiş ise de muamileyhin birkaç gündür daireye gelmediği cihetle bu husus temin edilememiştir.

Hâdise tarihinde Diyanet İşleri Başkanı bulunan İbrahim Elmalı'dan da bu mevzudaki malûmatı istenmiş ise de bugüne kadar bir cevap alınamamıştır.

Bu durum karşısında zatılâliniz tarafından cevabın biran önce gönderilmesi hususunda istical gösterilmesi sebebiyle mevcut ifadelerle iktifa etmek mecburiyetinde kalınmıştır.

İzmir Müftüsü Celâl Yıldırım'ın Muş Müftülüğüne nakledilmesi üzerine boşalan İzmir Müftülüğüne naklen tâyin edilen Erdek Müftüsü Ahmet Karakullukçu'nun müftülük niteliği var ise de Hukuk Fakültesi ve İslâm Enstitüsü mezunu olduğuna dair bir vesika Başkanlığımızdaki dosyasında tesadüf edilememiştir.

Tetkik edilen kararname evrakından anlaşıldığı üzere Ahmet Karakullukçu'nun İzmir'e tâyini hakkında Devlet Bakanlığına hitaben tanzim edilen ve İbrahim Elmalı'nın tarafını havi olan tezkerede de Ahmet Karakullukçu'nun Hukuk Fakültesi ve Yüksek İslâm Enstitüsü mezunu olduğu hakkında hiçbir kayıt yoktur.

Yukarda bahis konusu edilen ifadelerin tetkikinden de anlaşılacağı veçhile, Ahmet Karkullukçu'nun Erdek Müftülüğünden İzmir Müftülüğüne nakli hakkındaki kararnameye derecedilen ve adı geçenin Hukuk Fakültesi ve Yüksek İslâm Enstitüsü mezunu olduğu hakkındaki beyanların hilâfı hakikat olduğu ve sıfatların Başkanvekili Yardımcısı Vekili Yaşar Tunagür tarafından kararnameye yazdırıldığı sarahaten tesbit edilmistir.

Bu durum karşısında Yaşar Tunagür'ün bu hareketi Türk Ceza Kanununun 39 ncu maddesinde tadadedilen (Resmî evrakta sahtekârlık) suçunu teşkil ettiği cihetle hakkında Memurin Muhakematı hakkındaki Kanuna göre ekli olarak sunulan ifadeler muvacehesinde tahkikat icrası ve fezleke tanzimi gerekmekte ve ayrıca disiplin cezasının da icabettirdiği kanaatindeyim.

Bilgi edinilmesini ve gereğini arz ederim.

Eki : 4

Ali Rıza Hakses
Diyanet İşleri Başkanı

Belge 30. Ali Rıza Hakses'in Devlet Bakanlığına Yazdığı Mektup (Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, B: 63 (27.04.1971), C. 64, ss. 693-694)

T. C.
Diyanet İşleri Başkanlığı
Özel : 153
Zata mahsus

Ek : 8
Ankara
23 . 10 . 1967

Devlet Başkanlığına

İlgi : a) 14 . 10 . 1967 gün ve 151 sayılı yazınız.
b) 17 . 10 . 1967 gün ve 7346 sayılı emirleriniz.

İzmir Müftülüğüne tâyin edilen Ahmet Karakullukçu'nun kararnamesinin tanziminde vâkı hilâfı hakikat beyanlardan dolayı Başkan Yardımcısı Vekili Yaşar Tunagür'den alınan 20 . 10 . 1967 tarihli yazılı ifade ile İbrahim Elmalı'nın 19 . 10 . 1967 tarihli ifadeleri ekli olarak takdim kılınmıştır.

Yaşar Tunagür her ne kadar İzmir Müftüsü Ahmet Karakullukçu'nun kararnamesindeki hilâfı hakikat beyanların evvelemirde zamanın Başkanı İbrahim Elmalı ile kararnameyi yazan memura raci olduğunu iddia etmekte ise de,

İlgi (a) da işaret edilen yazımıza bağlı evrak arasında mevcut 12 . 10 . 1967 tarihli Nükhet Atlıhan'a ait ifadede (... Erdek Müftüsü Ahmet Karakullukçu'nun İzmir Müftülüğüne naklen tâyini için bir kararname yazılması makam tarafından emredilmişti.

Ben de kararnameyi emir gereğince yazdım. Fakat tahsil durumundan bahsetmemiştim. Bu kararnameyi imzaya yollamıştım.

Bilâhara kararname tashih edilerek ve üzerine bir not takılmış halde Muavin Yaşar Tunagür Beyden geri geldi. Bu arada beni yukarıya makamına çağırarak,

Bu kararnameye tahsil yazmamışsınız. Ben bu zatı çok iyi tanırım. İki fakülte mezunudur. Hem Hukuk Fakültesini ve hem de Yüksek İslâm Enstitüsünü bitirmiştir. Hadi evlâdım çabuk yaz getir, dedi.

Ben de bana verilmiş olan bu emri söylenildiği şekilde ve tashih edildiği gibi yazdım ve gönderdim.

Kararname tekrar imzadan çıkıp bana geldiğinde tashih edilmiş şekli ve not yoktu) diye beyan olunduğuna,

Teftiş Kurulu Başkanvekili (Zamanın Personel Başkan V.) Rahmi Özer de yine 12 . 10 . 1967 tarihli ifadesinde (.... Bu sebeple Ahmet Karakullukçu'nun İzmir'e tâyini ile ilgili sıhhatli bilginin zamanın ve halen Reis Muavini Yaşar Tunagür'den alınacağı kanaatindeyim. Zira şimdi olduğu gibi o zaman da tâyin ve nakil işlerine Yaşar Tunagür hâkim durumda idi) diye bilgi verdiğine,

Bu arada 7 . 10 . 1967 tarihli yazıma cevaben İbrahim Elmalı tarafından adıma gönderilen 19 10 . 1967 tarihli yazıda, eski İzmir Müftüsü Celâl Yıldırım'ın, nakli münasebetiyle Başkan Muavini Yaşar Tunagür ile birlikte o zamankiDevlet Bakanının yanında bulunduğumuz sırada Devlet Bakanı : İzmir Müftülüğüne tâyin olunacak zatın tahsil itibariyle eskisinden üstün olması gerektiğini bildirmesi üzerine, Muavin Yaşar Tunagür : Erdek Müftüsü Ahmet Karakullukçu var. Bu zat hem hukuu mezunu hem de Yüksek İslâm Enstitüsü mezunudur diye cevaplandırmıştır. Keyfiyet Bakanlıkça da uygun görüldüğünden adı geçenin naklen tâyinine dair teklif yazısı imzalanarak Bakanlığa gönderilmiştir.

... Zatişleri Müdürlüğü de Muavin Yaşar Tunagür'ün beyanına itimadederek dosyayı tetkik etmeden kararnameyi hazırlamış olduğu...) diye ifadede bulunduğuna,

Ayrıca mezkûr kararnamenin Devlet Bakanlığına sevkine ait ve İbrahim Elmalı'nın parafını havi yazı suretinde de Ahmet Karakullukçu'nun tahsilinden bahsedilmediğine göre,

Yaşar Tunagür'ün Ahmet Karakullukçu'nun tahsili hususundaki emrin İbrahim Elmalı tarafından verildiği yolundaki isnadı mesnetsiz kalmakta ve İbrahim Elmal'ya iftiradan başka bir mâna ifade etmemektedir.

Bundan başka İzmir muhitinde çok sevilen eski Müftü Celâl Yıldırım ile Yaşar Tunagür'ün arası açık olduğundan, sebepsiz olarak bu müftünün Muş'a nakli dolayısiyle İzmir'de meydana gelen galeyanı ve İzmir'deki infiali önlemek ve şahsi prestijini kurtarmak için Ahmet Karakullukçu'ya izafe edilen iki fakülte mezuniyetinin Yaşar Tunagür tarafından tertibedildiği Diyanet Merkezi ile İzmir çevresinde bilinmektedir.

Bu itibarla, mezkûr kararnameyi kasden sahte olarak tanzim ettirmek suretiyle eski Başkan, Devlet Bakanı, Başbakan ve Cumhurbaşkanı Hazretlerini iğfal eden ve bu makamları efkârı umumiye nezdinde müşkül vaziyette bırakan Yaşar Tunagür hakkında gerekli muamelenin ifasını arz ederim.

Diyanet İşleri Başkanı
Ali Rıza Hakses

Belge 31. Ali Rıza Hakses'in Devlet Bakanlığına Yazdığı Mektup (Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, B: 63 (27.04.1971), C. 64, ss. 694-695).

T. C.
Diyanet İşleri Başkanlığı
Özel
Gizli ve Zata Mahsus
No. : 181

EK - 9

Ankara
15 . 11 . 1967

Devlet Bakanlığına

İlgi : A) 14 . 11 . 1967 tarih ve 7772 sayılı emriniz.

B) 28 . 10 . 1967 tarih ve 168 sayılı yazımız.

1. — Yukarda tarih ve numarası kaydedilen yazımızda, Personel Dairesi Başkanlığına asaleten inha ettiğimiz Personel Yd. Yarbay Mustafa Güner'in, zannımıza göre üzerinde durulmadan tâyininin kabul edilmediği beyan buyurulmuştur.

Zatıâlinizce de malûm olduğu üzere Sayın Cumhurbaşkanımızın dairemize teşriflerinde vekâleten idare edilen yerlere asillerini tâyin hususundaki emirleri gereğince biz bu inhayı yapmış bulunuyoruz.

Bahis mevzuu vazifeye asaleten yapılacak bir tâyine maaş durumu itibariyle niteliği uyacak bir şahıs bugün için memleketimizde pek nadirdir.

İnhasını arz ettiğimiz Mustafa Güner Başkanlığımızca iyi tanınan ve eski vazifesi itibariyle de personelci olan ve dairemizdeki personel işlerini halledecek bulunan bir zat idi. Atatürk ve Özel Yükseliş Kolejinde yüzlerce vatan evlâdı kendisine emanet edilmiştir.

Şayet mumaileyhin tarafımızdan bilinmiyen ve fakat zatıâlinizce malûm olan ve Personel Dairesi Başkanlığına mânı hali var ise bu hususun tarafımızdan da bilinmesi üzüntümüzü zail edecektir.

2 — Muhterem Beyefendi.

Personel Dairesi Başkanvekili iken bu vazifeden aldığımız Hüseyin Özgün'ün mevzuubahis başkanvekilliğinde kalması hakkındaki yazınız ise pek ziyade üzüntümüzü mucibolmş ve zuhul eseri yazıya kaydedildiği neticesine varılmıştır. Bu vesile ile malûmunuz olmakla beraber bu şahıs ile aramızda geçen hâdiselerden birkaçını arz etmeme müsaade buyurmanızı istirham ederim.

a) Bir müddet evvel 20 - 25 adedi bulan imza kartonlarındaki yazıları okutmak üzere evrak kalemindeki bir memuru odama çağırttım. O sırada Başkan Muavin Vekili de bütün hâdiselerin muharrik ve müşevviki olan Yaşar Tunagür odasına girdi. Yanımda bulunan memurun ne yapıtığını bana sordu. Ben de «İmzaya gelen yazıları okutuyordum.» dedim. «Ya öyle mi?» dedi. Hemen odadan çıktı.

Aradan üç dört dakika geçmemişti ki, Personel Dairesi Başkan Vekili Hüseyin Özgün ile Özlük İşleri Müdür Vekili Hasan Hatipoğlu odama hiddetle girdiler. Hüseyin Özgün bana hitaben ve yanımdaki memuru göstererek «Bu kim» dedi. Ben de «İmza edeceğim evrakı okutturuyorum» dedim. Yine bana hitaben «Senin bize itimadın yok mu?» dedi. Ben de «Evet sizlere itimadım kalmamıştır» dedim. Bu sefer yine Hüseyin Özgün bana hitaben «Ben de sana imza için evrak göndermiyeceğim» dedi ve kapıyı çarparak Hasan Hatipoğlu ile birlikte çıkıp gittiler.

b) Bu hâdiseden birkaç gün sonra İzmir Karşıyaka Müftüsü iken İzmir Seferhisar Müftülüğüne nakledilen ve fakat Şûrayı Devlet Kararı ile iptal edilen Yusuf Ziya Yücegönül'e ait kararın tatbiki için Hüseyin Özgün'ü odama çağırttım. Kararı tatbik ederek adı geçen Müftüyü Karşıyaka'ya nakledilmesini söyledim. Yaşar Tunagür'ün tahriki ile bana «Nakletmiyeceğim» dedi ve odadan sert bir tavırla çıkıp gitti. Bu hâdisenin cereyanı sırasında yanımda Gümüşane Senatörü Sayın Abbas Cilâra ile Çorum Milletvekili Dr. Sayın Necdet Yücer bulunmakta idiler ve duruma şahittirler.

c) Yine 11 . 11 . 1967 tarihinde Personel Dairesi Başkanlığından aldığım Hüseyin Özgün bu muamelem sebebiyle bana telefon ederek Personel Dairesi Başkanlığından gitmiyeceğini ve devamla «Esasen senin ayakların sallanıyor» diye münasebetsiz beyanlarda bulunduğu, mütaaddit emirlerime itaat etmediği gibi çağırmalarıma rağmen de odama gelmediği birer vâkıa iken, böyle bir kimse ile teşriki mesai etmemiz nasıl mümkün olabilir? Muhterem beyefendi, kısaca arz ettiğim yerinde kalmasını istediğiniz şahsın durumunu ve tutumunu izaha kâfidir kanaatindeyim.

3. 13 . 11 . 1967 mucibimizle asli vazifesi Özlük İşleri Müdür Vekilliği olan, fakat Özlük İşleri Müdürlüğüne vekâlet eden Hasan Hatipoğlu bu görevinden alınarak Donatım Md. Mv. liğine tavzif edildiği ve yerine Müdür Muavini Mehmet Ali Erkmen görevlendirildiği halde adı geçen odasını terketmemiştir. 14 . 11 . 1967 günü Başkan odasına Daire başkanlarından müteşekkil bir Heyet huzurunda Hasan Hatipoğlu odama davet edilmişse de dairede olduğu halde keyfî olarak gelmemiştir. Yerinden ayrılmamakta ısrar eden bu memur hakkında hâdisenin ehemmiyetine binaen gerekli muamele yapılacaktır.

4. Daha önceki yazılarımızda da arz edildiği veçhile gerek Hüseyin Özgün'ün ve gerekse Hasan Hatipoğlu'nun bu şekilde kanunsuz ve münasebetsiz hareketlerde bulunmalarında yegâne tahrik ve teşvikçi olan daire için bölücü hareketlerin önderliğini yapan ve Teşkilâtta huzursuzluğun yegâne âmili bulunan Yaşar Tunagür'e karşı hiçbir veçhile itimadım kalmadığından görevinden alınarak daire içindeki huzurun temini ve kanunların tatbiki için asli vazifesi olan İstanbul Müftülüğüne dönmesi zaruri görülmüştür.

Muhterem beyefendi, bendenize tevdi olunan vazife mukaddes ve mesuliyetli bir iştir. Zatıâliniz başta olarak bu ağır vazifeyi kanunlar dairesinde ve tam bir hüsnüniyet içinde yürütmekle mükellef bulunuyoruz. Fakat ne çare ki, Yaşar Tunagür'ün önderlik ettiği 10 - 15 kişilik avanesi bizim kanuni hareketlerimize mâni olmaya çalışmakta ve yanlış fikirler vermek çabası içinde bulunmaktadır.

Teşkilâtımızın kanun, nizam ve huzur içinde çalışmasını görmek, zatıâliniz ve bilhassa Hükümetimizi müşkül durumda bırakmamak ve bunu temin için bütün gayretlerimizle çalışmak yegâne arzumuzdur. Zatıâlinizin de benim bu hâlisane ve samimî arzularıma yardımcı olmanızı Cenabıhaktan diler hürmetlerimi sunarım.

Ali Rıza Hakses
Diyanet İşleri Başkanı

Belge 32. Ali Rıza Hakses'in Devlet Bakanlığına Yazdığı Mektup (Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, B: 63 (27.04.1971), C. 64, ss. 695-697).

EK - 10

T. C.
Diyanet İşleri Başkanlığı
Özel
No : 188

18 . 11 . 1967

Devlet Bakanlığına

Zatıâlinize takdim olunan 14 . 1 . 1967 tarih ve 151 sayılı, tarih ve 153 sayılı, 28 . 10 . 1967 tarih ve 168 ve 15. 11 . 1967 tarih ve 181 sayılı yazılarımızla durumunu arz ettiğimiz ve çeşitli neşriyatla da umumi efkârca vaziyeti malûm olan Yaşar Tunagür'ün zatıâlilerince tutulmak ve korunmak istenmesindeki sebepler anlaşılamamıştır.

Bu şahıs ki, dairemiz ve teşkilât içinde fesat yaratmaktadır. Kendi taraftarı olan bir kısım bölücü zihniyetler memurları riyasetimize karşı itaatsizliğe teşvik etmiştir ve etmektedir. İzmir Müftüsü hakkında hilâfı hakikat beyanda bulunmak suretiyle yüksek makamları müşkül vaziyette bırakmıştır. Emir ve kanun dinlememektedir.

Böyle bir şahsın korunması mümkün görülmemektedir.

Zannediliyorsa ki, bu şahıs Diyanet İşlerinde bulunduğu müddetçe Teşkilât huzura kavuşacaktır. Bu imkânsızdır. Yine şunu da belirteyim ki, bu şahıs temiz olan mazinize ve itibarınıza gölge düşürecektir.

Muhterem Beyefendi.

İzin için zatıâlinize her hangi bir surette müracaat etmiş veya talepte bulunmuş değilim. Sıhhi durumum da çok şükür yerindedir. Teşkilâtımızın en mahmul bulunduğu ve işlerimizin arttığı bugünlerde ve pek yakın olan Ramazan ayı içerisinde senelik iznimi kullanmak gayesi ile vazifemin başından ayrılmamın uygun olmıyacağı zatıâlinizce takdir buyurulur.

Bu sebepten vazifemden ayrılmıyacağımı arz eder, hürmetlerimi sunarım.

Ali Rıza Hakses
Diyanet İşleri Başkanı

Belge 33. Ali Rıza Hakses'in Devlet Bakanlığına Yazdığı Mektup (Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, B: 63 (27.04.1971), C. 64, s. 697).

T. C.
DEVLET BAKANLIĞI

7

Sayı :

Ankara
14.11.1967

Konu :

Belge 34. Diyanetten Sorumlu Devlet Bakanlığının; Hakses'in emekliliğe sevkedilmesine dair Başbakanlığa Yazdığı 14.11.1967 Tarih ve 7798 Sayılı Yazısı.

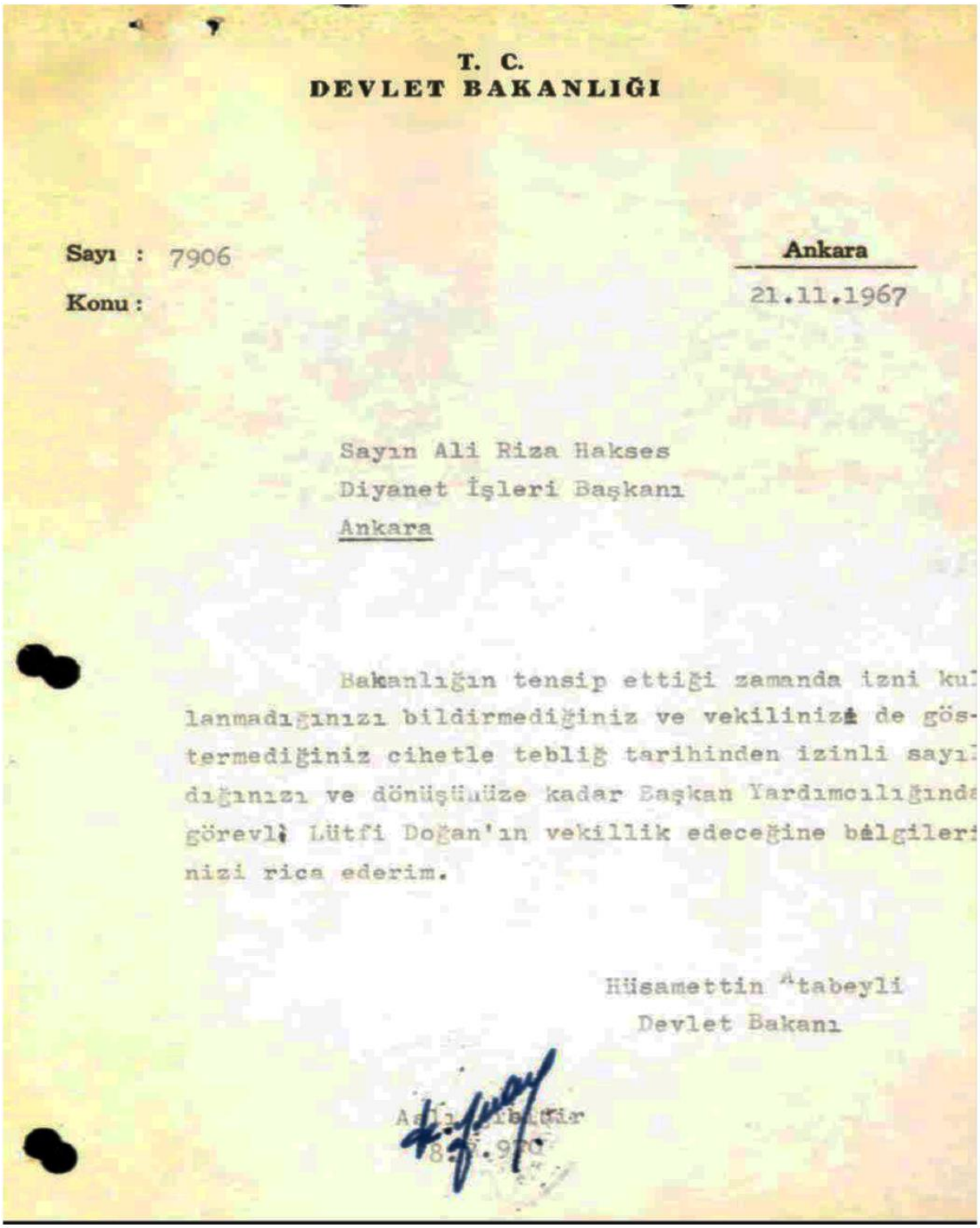

T. C.
DEVLET BAKANLIĞI

Sayı : 7906

Konu :

Ankara
21.11.1967

Sayın Ali Rıza Hakses
Diyanet İşleri Başkanı
Ankara

Bakanlığın tensip ettiği zamanda izni kullanmadığınızı bildirmediğiniz ve vekilinize de göstermediğiniz cihetle tebliğ tarihinden izinli sayıldığınızı ve dönüşünüze kadar Başkan Yardımcılığında görevli Lütfi Doğan'ın vekillik edeceğine bilgilerinizi rica ederim.

Hüsamettin Atabeyli
Devlet Bakanı

Belge 35. İlgili Bakanlığın, 21.11.1967 Tarih ve 7906 Sayı İle Hakses'in Şahsına Yazısı (İzinli Sayıldığı ve Yerine Başkan Yard. Lütfü Doğan'ın Vekalet Edeceğine Dair Yazı).

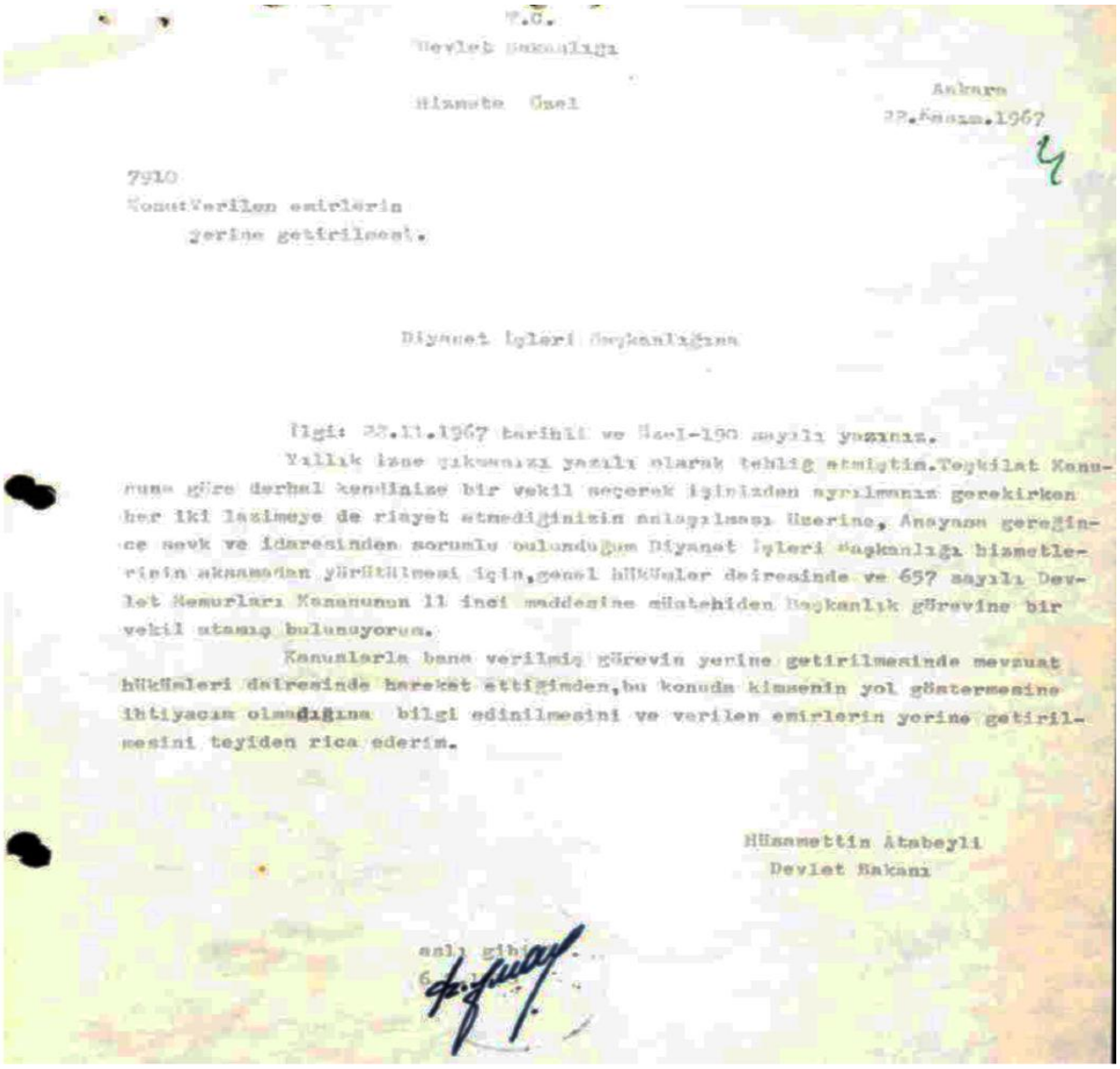

T.C.
Devlet Bakanlığı
Hizmete Özel

Ankara
22.Kasım.1967

7910
Konu:Verilen emirlerin
yerine getirilmesi.

Diyanet İşleri Başkanlığına

İlgi: 22.11.1967 tarihli ve Özel-190 sayılı yazınız.

Yıllık izne çıkmanızı yazılı olarak tebliğ etmiştim.Teşkilat Kanununa göre derhal kendinize bir vekil seçerek işinizden ayrılmanız gerekirken her iki talimata da riayet etmediğinizin anlaşılması üzerine, Anayasa gereğince sevk ve idaresinden sorumlu bulunduğum Diyanet İşleri Başkanlığı hizmetlerinin aksamadan yürütülmesi için,genel hükümler dairesinde ve 657 sayılı Devlet Memurları Kanununun 11 inci maddesine müstehiden Başkanlık görevine bir vekil atamış bulunuyorum.

Kanunlarla bana verilmiş görevin yerine getirilmesinde mevzuat hükümleri dairesinde hareket ettiğimden,bu konuda kimsenin yol göstermesine ihtiyacım olmadığına bilgi edinilmesini ve verilen emirlerin yerine getirilmesini teyiden rica ederim.

Hüsamettin Atabeyli
Devlet Bakanı

anlı gibi
6

Belge 36. İgili Bakanın, Hakses'e; "İzine Ayrılmadığı Ve Yerine Vekil Atamadığı Konularını İçeren" 22.11.1967 Tarihli Ve 7910 Sayılı Yazısı (Verilen Emirlerin Yerine Getirilmesi Konulu Yazı).

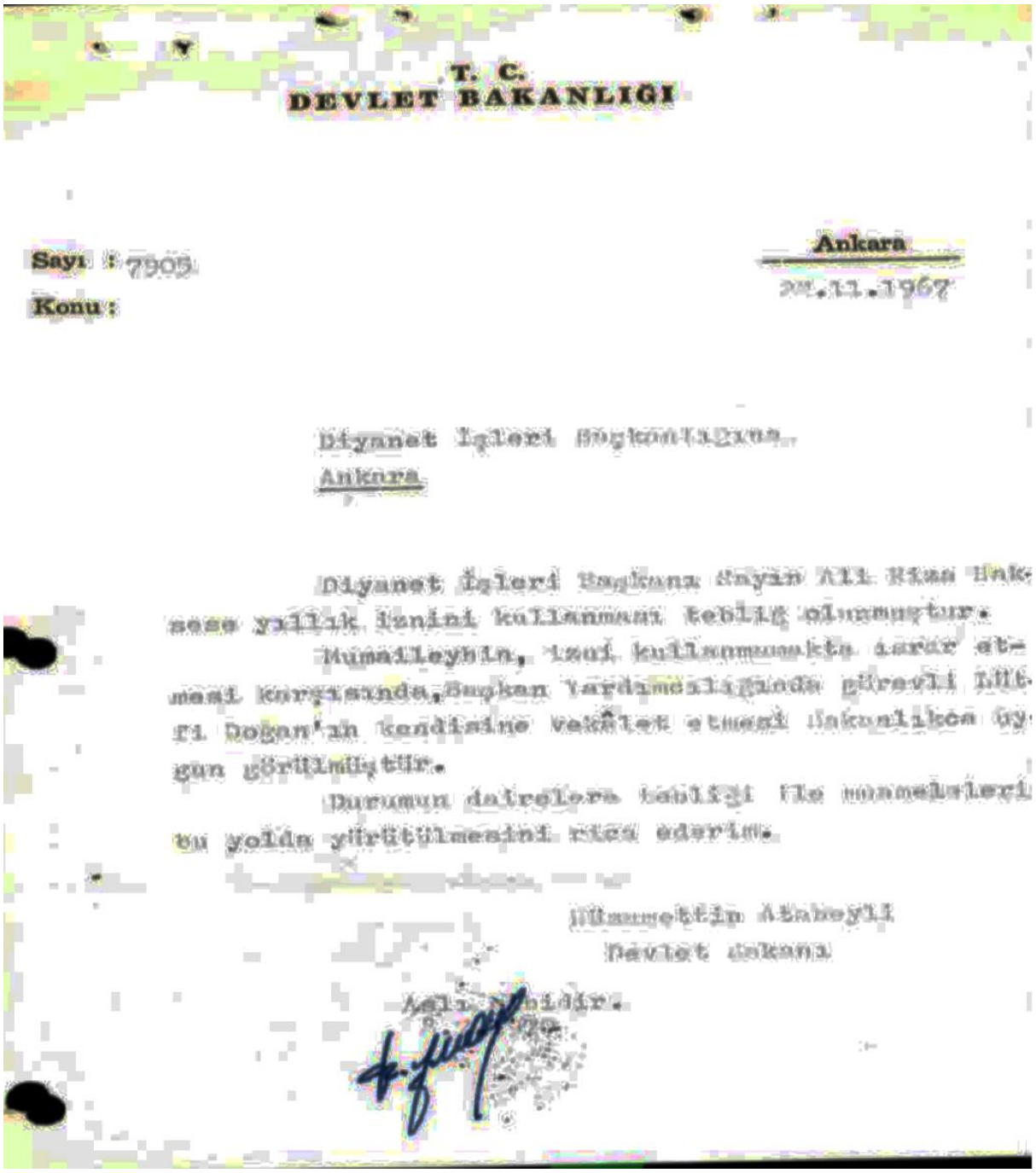

T. C.
DEVLET BAKANLIĞI

Sayı : 7905
Konu :

Ankara
21.11.1967

Diyanet İşleri Başkanlığına
Ankara

Diyanet İşleri Başkanı Sayın Ali Rıza Hakseze yıllık iznini kullanması tebliğ olunmuştur.

Mumaileyhin, izni kullanmamakta ısrar etmesi karşısında, Başkan Yardımcılığında görevli Lütfi Doğan'ın kendisine vekâlet etmesi Bakanlıkça uygun görülmüştür.

Durumun dairelere tebliği ile muameleleri bu yolda yürütülmesini rica ederim.

Hüsamettin Atabeyli
Devlet Bakanı

Aslı [illegible]bidir.

Belge 37. İlgili Bakanlığın 21.11.1967 Tarih ve 7905 Sayılı Başkanlığa Gönderdiği Yazısı (Hakses' in İzinli Sayıldığı ve Yerine Başkan Yardımcısı Lütfü Doğan'ın Vekâlet Edeceğine Dair Yazı).

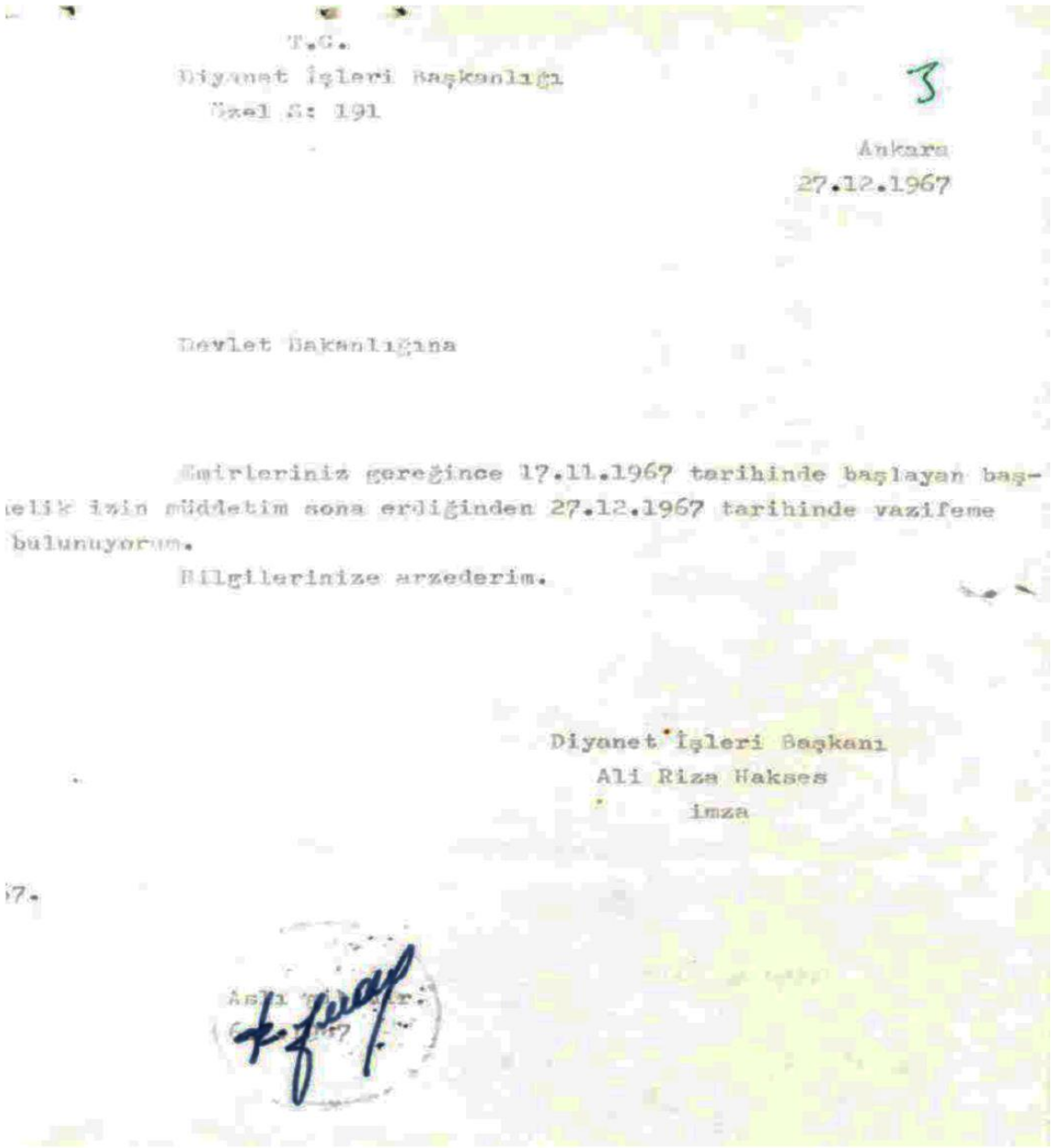

T.C.
Diyanet İşleri Başkanlığı
Özel S: 191

3

Ankara
27.12.1967

Devlet Bakanlığına

Emirleriniz gereğince 17.11.1967 tarihinde başlayan başelik izin müddetim sona erdiğinden 27.12.1967 tarihinde vazifeme bulunuyorum.

Bilgilerinize arzederim.

Diyanet İşleri Başkanı
Ali Rıza Hakses
imza

67.

Belge 38. Hakses'in 27.12.1967 Tarih ve 191 Özel Sayıyla İlgili Devlet Bakanlığına Yazısı (Senelik İzninin Bittiği ve Görevinin Başında Olduğuna Dair Yazı).

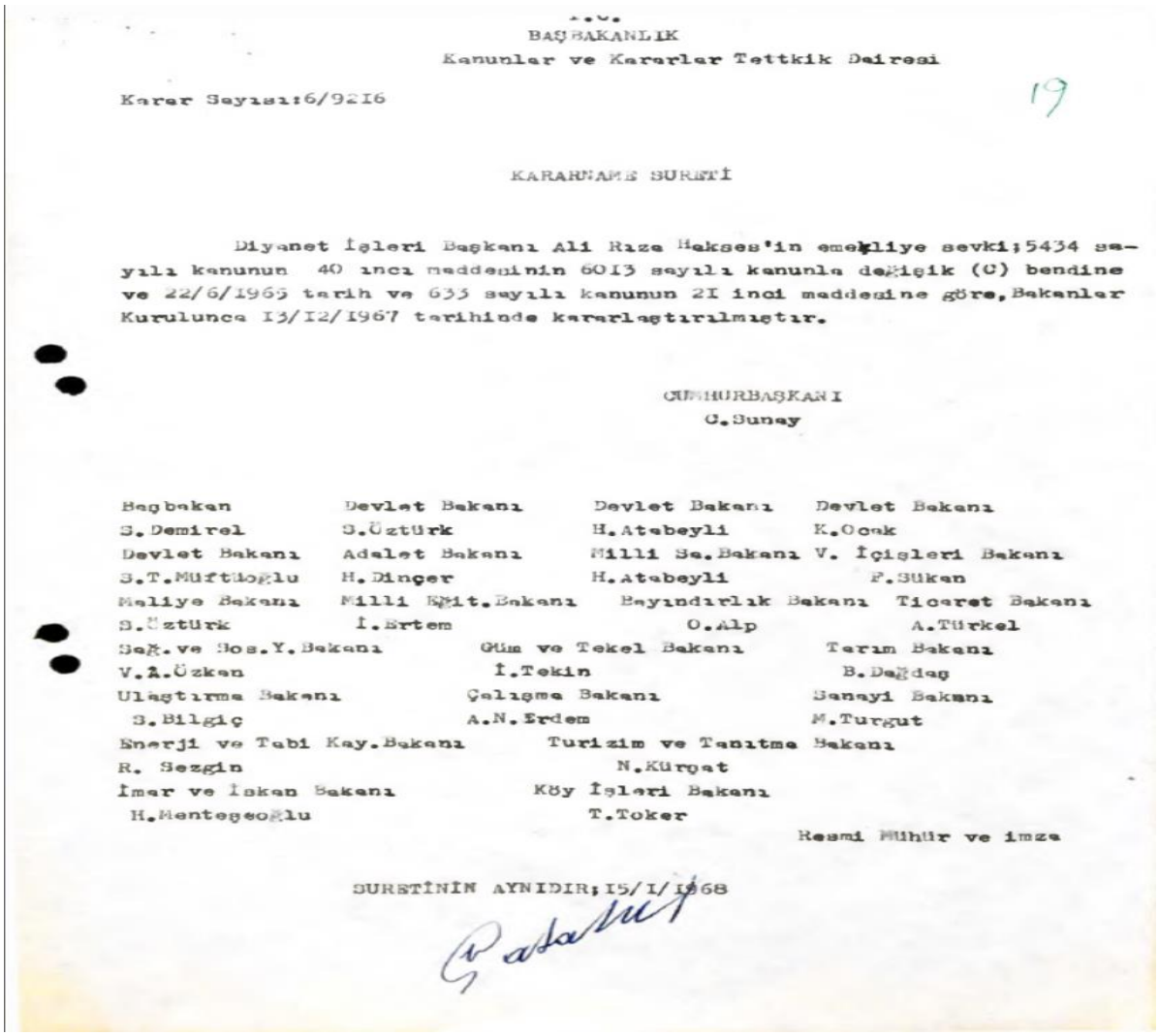

BAŞBAKANLIK
Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi

Karar Sayısı:6/9216

19

KARARNAME SURETİ

Diyanet İşleri Başkanı Ali Rıza Hakses'in emekliye sevki;5434 sayılı kanunun 40 ıncı maddesinin 6013 sayılı kanunla değişik (C) bendine ve 22/6/1965 tarih ve 635 sayılı kanunun 21 inci maddesine göre,Bakanlar Kurulunca 13/12/1967 tarihinde kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI
C.Sunay

Başbakan	Devlet Bakanı	Devlet Bakanı	Devlet Bakanı
S.Demirel	S.Üstürk	H.Atabeyli	K.Ocak
Devlet Bakanı	Adalet Bakanı	Milli Sa.Bakanı	V. İçişleri Bakanı
S.T.Müftüoğlu	H.Dinçer	H.Atabeyli	F.Bükan
Maliye Bakanı	Milli Eğit.Bakanı	Bayındırlık Bakanı	Ticaret Bakanı
S.Üstürk	İ.Ertem	O.Alp	A.Türkel
Sağ.ve Sos.Y.Bakanı	Güm ve Tekel Bakanı		Tarım Bakanı
V.A.Özkan	İ.Tekin		B.Dağdaş
Ulaştırma Bakanı	Çalışma Bakanı		Sanayi Bakanı
S.Bilgiç	A.N.Erdem		M.Turgut
Enerji ve Tabi Kay.Bakanı	Turizm ve Tanıtma Bakanı		
R. Sezgin	N.Kürşat		
İmar ve İskan Bakanı	Köy İşleri Bakanı		
H.Mentegeoğlu	T.Toker		

Resmi Mühür ve imza

SURETİNİN AYNIDIR;15/1/1968

Belge 39. Ali Rıza Hakses'in Emekliliğe Sevk Edilişi İle İlgili Bakanlar Kurulunun 13.12.1967 Tarih ve 6/9216 Sayılı Kararı.

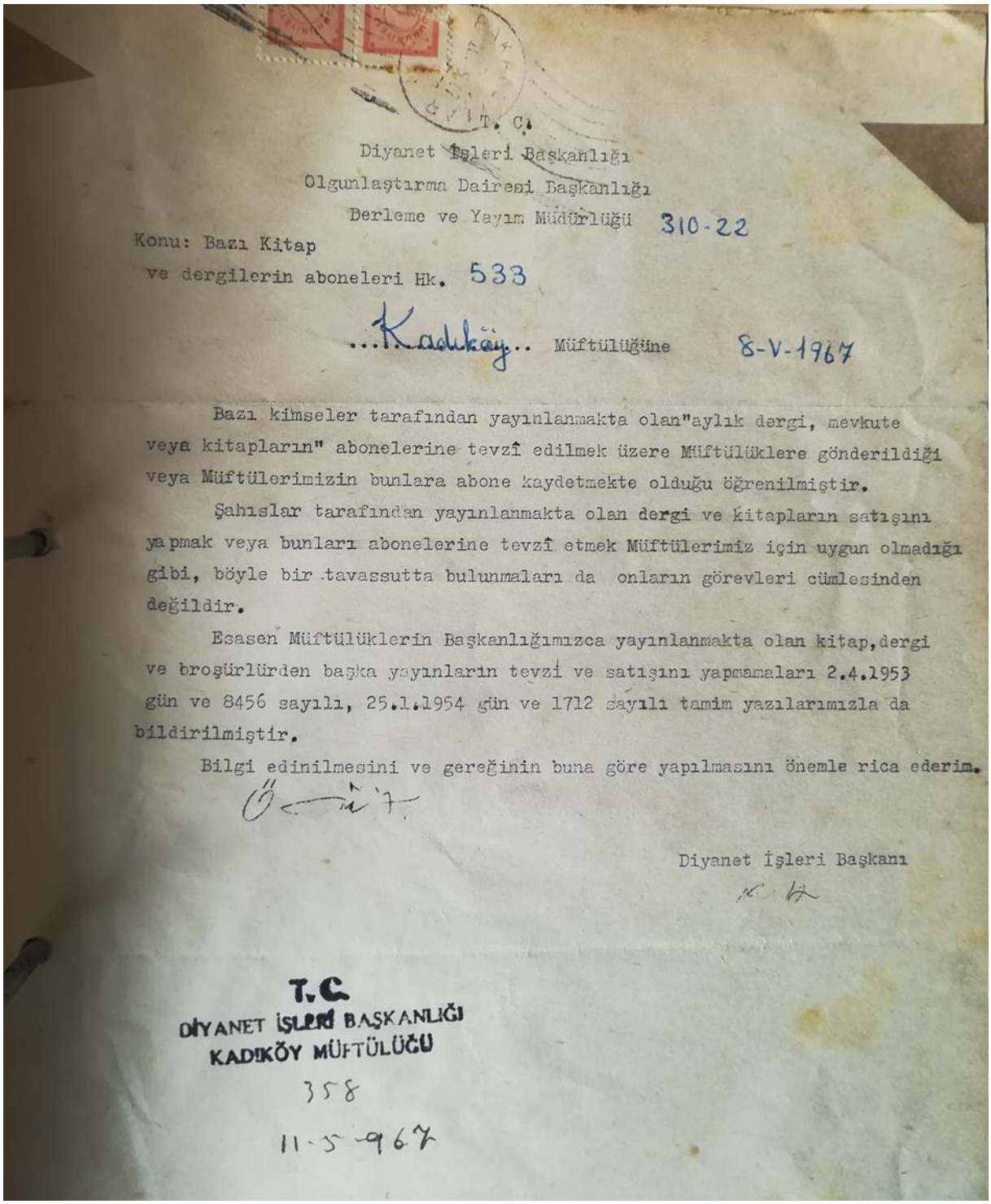

T. C.
Diyanet İşleri Başkanlığı
Olgunlaştırma Dairesi Başkanlığı
Derleme ve Yayım Müdürlüğü 310-22

Konu: Bazı Kitap
ve dergilerin aboneleri Hk. 533

...Kadıköy.. Müftülüğüne 8-V-1967

Bazı kimseler tarafından yayınlanmakta olan"aylık dergi, mevkute veya kitapların" abonelerine tevzî edilmek üzere Müftülüklere gönderildiği veya Müftülerimizin bunlara abone kaydetmekte olduğu öğrenilmiştir.

Şahıslar tarafından yayınlanmakta olan dergi ve kitapların satışını yapmak veya bunları abonelerine tevzî etmek Müftülerimiz için uygun olmadığı gibi, böyle bir tavassutta bulunmaları da onların görevleri cümlesinden değildir.

Esasen Müftülüklerin Başkanlığımızca yayınlanmakta olan kitap,dergi ve broşürlürden başka yayınların tevzi ve satışını yapmamaları 2.4.1953 gün ve 8456 sayılı, 25.1.1954 gün ve 1712 sayılı tamim yazılarımızla da bildirilmiştir.

Bilgi edinilmesini ve gereğinin buna göre yapılmasını önemle rica ederim.

Diyanet İşleri Başkanı

T.C.
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
KADIKÖY MÜFTÜLÜĞÜ
358
11-5-967

Belge 40. Hakses'in Bütün Müftülüklere gönderdiği Bazı Kitap ve Dergilerin Müftülüklerce abone yapılmaması, Aracı Olunmaması İle İlgili Talimatı.

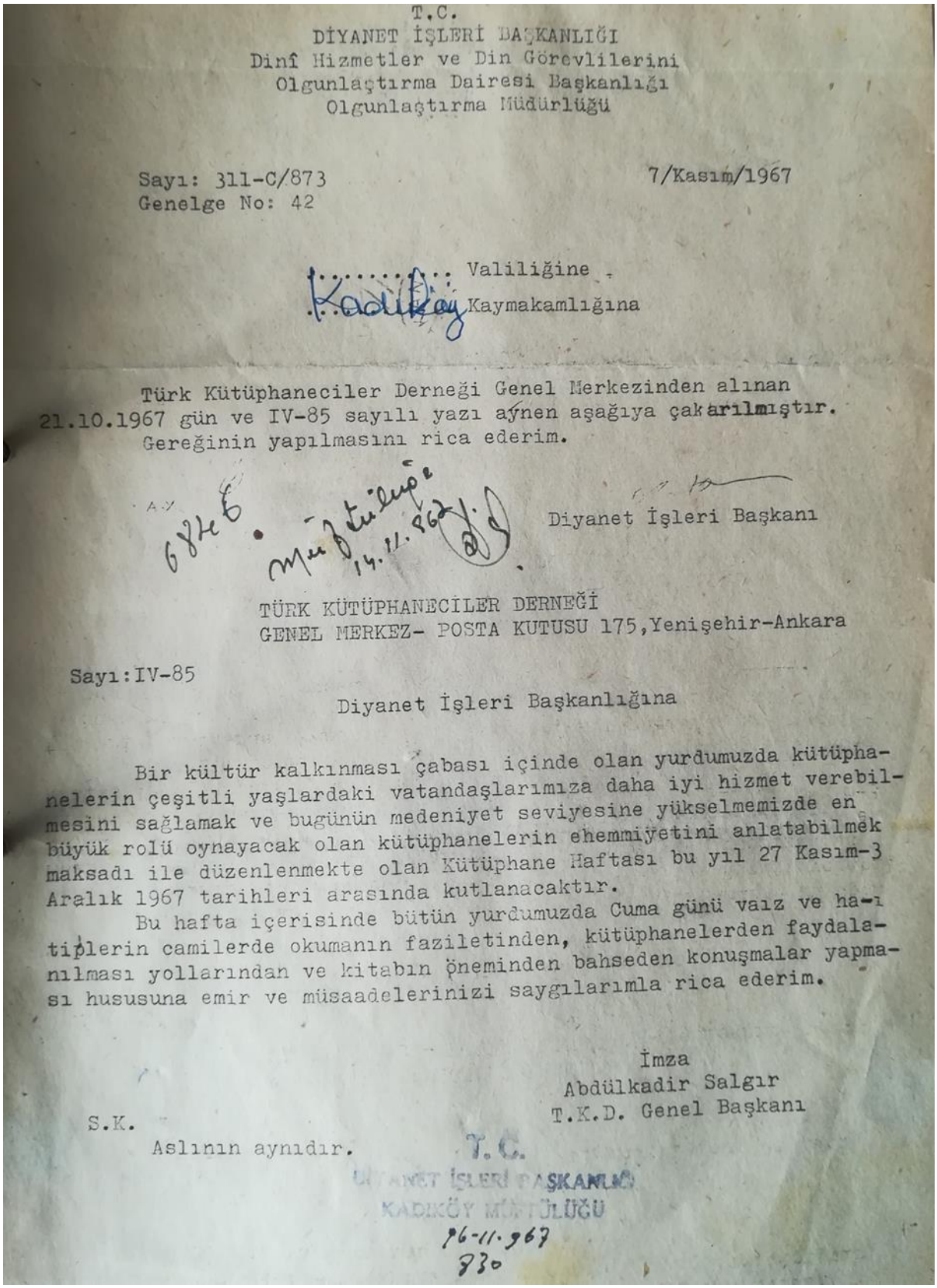

T.C.
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
Dinî Hizmetler ve Din Görevlilerini
Olgunlaştırma Dairesi Başkanlığı
Olgunlaştırma Müdürlüğü

Sayı: 311-C/873 7/Kasım/1967
Genelge No: 42

Kadıköy Valiliğine
Kaymakamlığına

Türk Kütüphaneciler Derneği Genel Merkezinden alınan 21.10.1967 gün ve IV-85 sayılı yazı aynen aşağıya çıkarılmıştır. Gereğinin yapılmasını rica ederim.

6826 14.11.1967

Diyanet İşleri Başkanı

TÜRK KÜTÜPHANECİLER DERNEĞİ
GENEL MERKEZ- POSTA KUTUSU 175, Yenişehir-Ankara

Sayı: IV-85

Diyanet İşleri Başkanlığına

Bir kültür kalkınması çabası içinde olan yurdumuzda kütüphanelerin çeşitli yaşlardaki vatandaşlarımıza daha iyi hizmet verebilmesini sağlamak ve bugünün medeniyet seviyesine yükselmemizde en büyük rolü oynayacak olan kütüphanelerin ehemmiyetini anlatabilmek maksadı ile düzenlenmekte olan Kütüphane Haftası bu yıl 27 Kasım-3 Aralık 1967 tarihleri arasında kutlanacaktır.

Bu hafta içerisinde bütün yurdumuzda Cuma günü vaız ve hatiplerin camilerde okumanın faziletinden, kütüphanelerden faydalanılması yollarından ve kitabın öneminden bahseden konuşmalar yapması hususuna emir ve müsaadelerinizi saygılarımla rica ederim.

İmza
Abdülkadir Salgır
T.K.D. Genel Başkanı

S.K.
Aslının aynıdır.

T.C.
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
KADIKÖY MÜFTÜLÜĞÜ
16-11-967
830

Belge 41. Hakses'in; Okumanın Fazileti, Kütüphanelerden Faydalanmanın Yolları ve Kitabın Önemi Hakkında Bütün Camilerde Hutbe ve Vaazlarla Halkın Aydınlatılmasına Yönelik Talimatı.

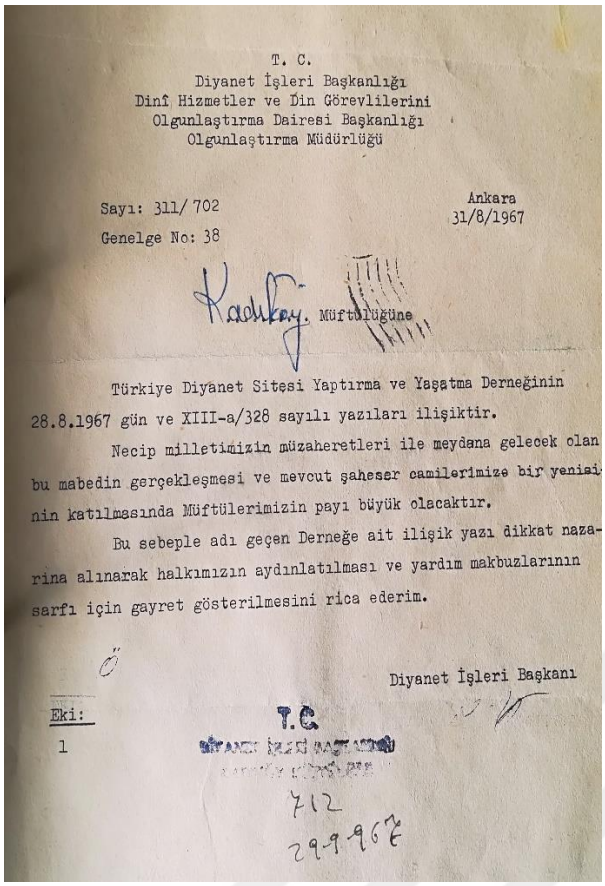

T. C.
Diyanet İşleri Başkanlığı
Dinî Hizmetler ve Din Görevlilerini
Olgunlaştırma Dairesi Başkanlığı
Olgunlaştırma Müdürlüğü

Sayı: 311/ 702
Genelge No: 38

Ankara
31/8/1967

Kadıköy Müftülüğüne

Türkiye Diyanet Sitesi Yaptırma ve Yaşatma Derneğinin 28.8.1967 gün ve XIII-a/328 sayılı yazıları ilişiktir.

Necip milletimizin müzaheretleri ile meydana gelecek olan bu mabedin gerçekleşmesi ve mevcut şaheser camilerimize bir yenisinin katılmasında Müftülerimizin payı büyük olacaktır.

Bu sebeple adı geçen Derneğe ait ilişik yazı dikkat nazarına alınarak halkımızın aydınlatılması ve yardım makbuzlarının sarfı için gayret gösterilmesini rica ederim.

Diyanet İşleri Başkanı

Eki:
1

T.C.
[illegible]
712
29-9-967

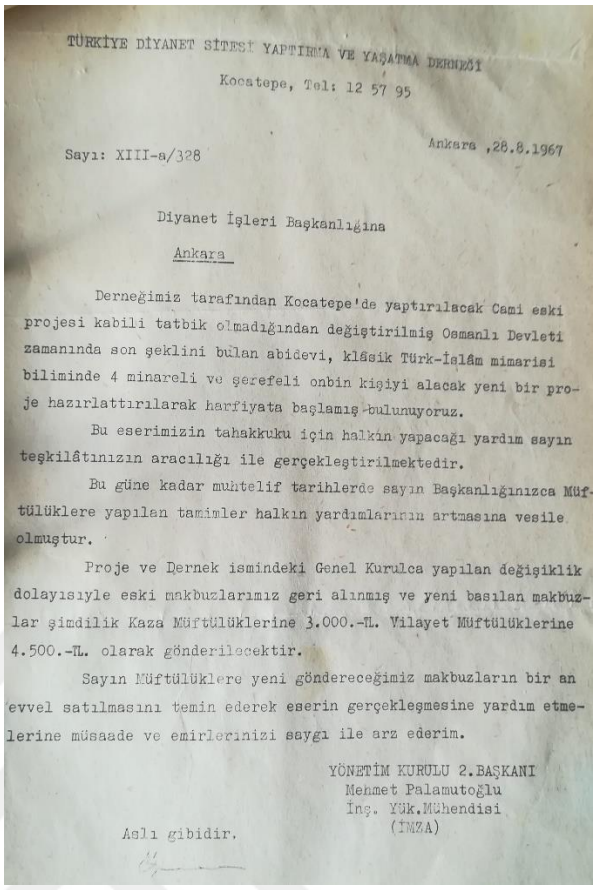

TÜRKİYE DİYANET SİTESİ YAPTIRMA VE YAŞATMA DERNEĞİ
Kocatepe, Tel: 12 57 95

Sayı: XIII-a/328

Ankara ,28.8.1967

Diyanet İşleri Başkanlığına
Ankara

Derneğimiz tarafından Kocatepe'de yaptırılacak Cami eski projesi kabili tatbik olmadığından değiştirilmiş Osmanlı Devleti zamanında son şeklini bulan abidevi, klâsik Türk-İslâm mimarisi biliminde 4 minareli ve şerefeli onbin kişiyi alacak yeni bir proje hazırlattırılarak harfiyata başlamış bulunuyoruz.

Bu eserimizin tahakkuku için halkın yapacağı yardım sayın teşkilâtınızın aracılığı ile gerçekleştirilmektedir.

Bu güne kadar muhtelif tarihlerde sayın Başkanlığınızca Müftülüklere yapılan tamimler halkın yardımlarının artmasına vesile olmuştur.

Proje ve Dernek ismindeki Genel Kurulca yapılan değişiklik dolayısıyle eski makbuzlarımız geri alınmış ve yeni basılan makbuzlar şimdilik Kaza Müftülüklerine 3.000.-TL. Vilayet Müftülüklerine 4.500.-TL. olarak gönderilecektir.

Sayın Müftülüklere yeni göndereceğimiz makbuzların bir an evvel satılmasını temin ederek eserin gerçekleşmesine yardım etmelerine müsaade ve emirlerinizi saygı ile arz ederim.

YÖNETİM KURULU 2.BAŞKANI
Mehmet Palamutoğlu
İnş. Yük.Mühendisi
(İMZA)

Aslı gibidir.

Belge 42. Ali Rıza Hakses'in Bütün Müftülüklere Gönderdiği; "Kocatepe Cami İnşaatı İçin gayret Gösterilmesine Dair İmzalı Yazısı.

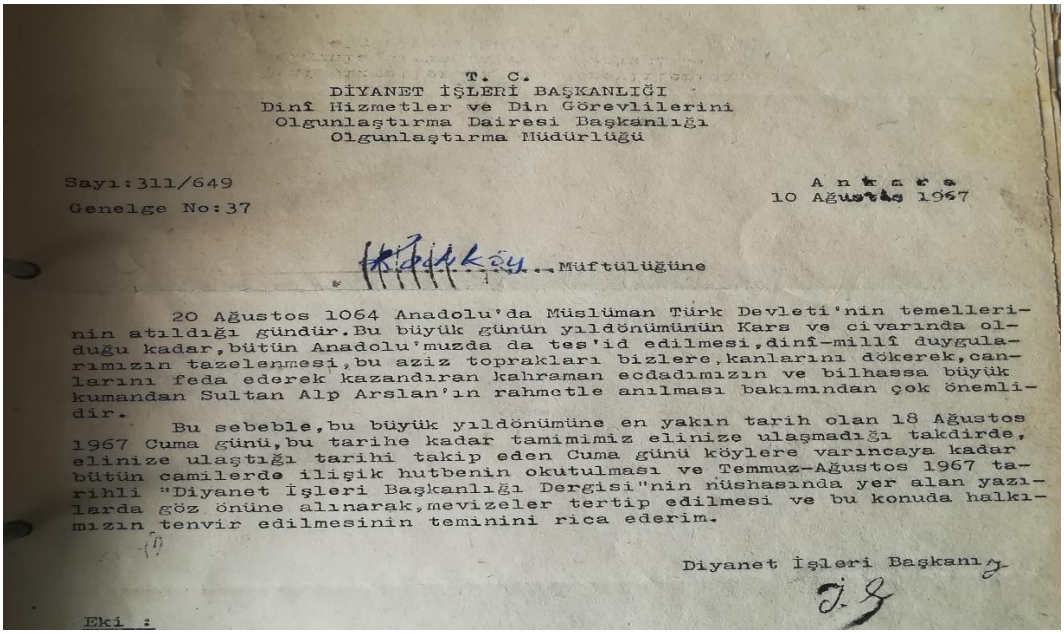

T. C.
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
Dinî Hizmetler ve Din Görevlilerini
Olgunlaştırma Dairesi Başkanlığı
Olgunlaştırma Müdürlüğü

Sayı: 311/649
Genelge No: 37

Ankara
10 Ağustos 1967

Kadıköy Müftülüğüne

20 Ağustos 1064 Anadolu'da Müslüman Türk Devleti'nin temellerinin atıldığı gündür. Bu büyük günün yıldönümünün Kars ve civarında olduğu kadar, bütün Anadolu'muzda da tes'id edilmesi, dinî-millî duygularımızın tazelenmesi, bu aziz toprakları bizlere, kanlarını dökerek, canlarını feda ederek kazandıran kahraman ecdadımızın ve bilhassa büyük kumandan Sultan Alp Arslan'ın rahmetle anılması bakımından çok önemlidir.

Bu sebeble, bu büyük yıldönümüne en yakın tarih olan 18 Ağustos 1967 Cuma günü, bu tarihe kadar tamimimiz elinize ulaşmadığı takdirde, elinize ulaştığı tarihi takip eden Cuma günü köylere varıncaya kadar bütün camilerde ilişik hutbenin okutulması ve Temmuz-Ağustos 1967 tarihli "Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi"nin nüshasında yer alan yazılarda göz önüne alınarak, mevizeler tertip edilmesi ve bu konuda halkımızın tenvir edilmesinin teminini rica ederim.

Diyanet İşleri Başkanı

Eki :

Belge 43. Anadolu'da Müslüman Türk Devletinin Temellerinin Atıldığı (20 Ağustos 1064) Büyük Günün Yıl Dönümü Münasebetiyle Bütün Camilerde Hutbe ve Vaazlarla Halkın Aydınlatılması İle İlgili Talimat.

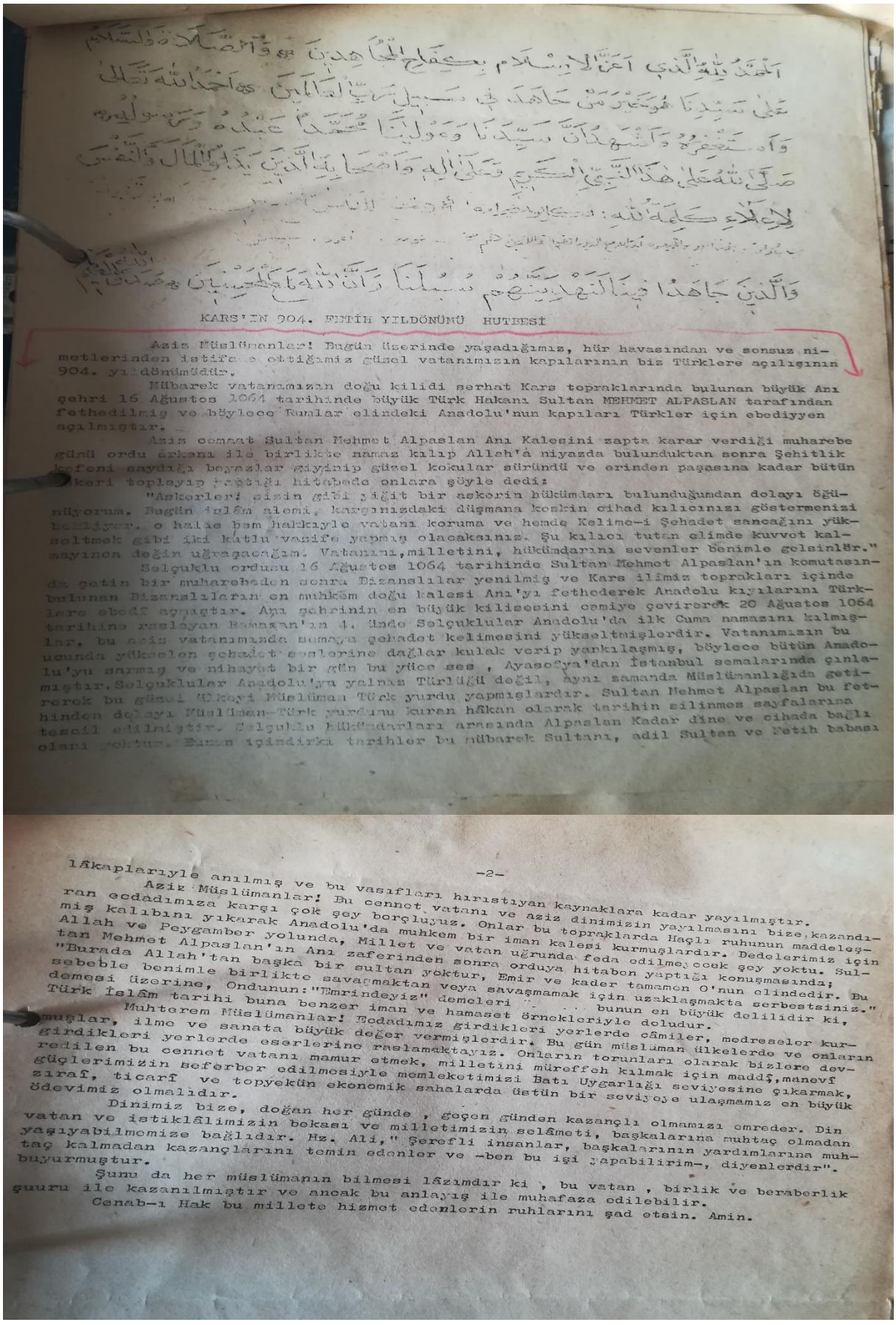

KARS'IN 904. FETİH YILDÖNÜMÜ HUTBESİ

Azîz Müslümanlar! Bugün üzerinde yaşadığımız, hür havasından ve sonsuz nimetlerinden istifade ettiğimiz güzel vatanımızın kapılarının biz Türklere açılışının 904. yıldönümüdür.

Mübarek vatanımızın doğu kilidi serhat Kars topraklarında bulunan büyük Anı şehri 16 Ağustos 1064 tarihinde büyük Türk Hakanı Sultan MEHMET ALPASLAN tarafından fethedilmiş ve böylece Rumlar elindeki Anadolu'nun kapıları Türkler için ebediyyen açılmıştır.

Azîz cemaat Sultan Mehmet Alpaslan Anı Kalesini zapta karar verdiği muharebe günü ordu erkanı ile birlikte namaz kılıp Allah'a niyazda bulunduktan sonra Şehitlik kefeni saydığı beyazlar giyinip güzel kokular süründü ve erinden paşasına kadar bütün askeri toplayıp yaptığı hitabede onlara şöyle dedi:

"Askerler! sizin gibi yiğit bir askerin hükümdarı bulunduğumdan dolayı öğünüyorum. Bugün İslâm alemi, karşınızdaki düşmana koskin cihad kılıcınızı göstermenizi bekliyor. o halde hem halkıyle vatanı koruma ve hemde Kelime-i Şehadet sancağını yükseltmek gibi iki kutlu vazife yapmış olacaksınız. Şu kılıcı tutan elimde kuvvet kalmayınca değin uğraşacağım. Vatanını,milletini, hükümdarını sevenler benimle gelsinler."

Selçuklu ordusu 16 Ağustos 1064 tarihinde Sultan Mehmet Alpaslan'ın komutasında çetin bir muharebeden sonra Bizanslılar yenilmiş ve Kars ilimiz toprakları içinde bulunan Bizanslıların en muhkem doğu kalesi Ani'yı fethederek Anadolu kıyılarını Türklere ebedî açmıştır. Anı şehrinin en büyük kilisesini camiye çevirerek 20 Ağustos 1064 tarihine rastlayan Ramazan'ın 4. Cuma namazını kılmışlar. bu azîz vatanımızda semaya şehadet kelimesini yükseltmişlerdir. Vatanımızın bu ucunda yükselen şehadet seslerine dağlar kulak verip yankılaşmış, böylece bütün Anadolu'yu sarmış ve nihayet bir gün bu yüce ses , Ayasofya'dan İstanbul semalarında çınlamıştır.Selçuklular Anadolu'ya yalnız Türlüğü değil, aynı zamanda Müslümanlığıda getirerek bu güzel ülkeyi Müslüman Türk yurdu yapmışlardır. Sultan Mehmet Alpaslan bu fethinden dolayı Müslüman-Türk yurdunu kuran hâkan olarak tarihin silinmez sayfalarına tescil edilmiştir. Selçuklu hükümdarları arasında Alpaslan Kadar dine ve cihada bağlı olanı yoktur. Bunun içindirki tarihler bu mübarek Sultanı, adil Sultan ve Fetih babası

-2-

lâkaplarıyle anılmış ve bu vasıfları hıristiyan kaynaklara kadar yayılmıştır.

Azîz Müslümanlar! Bu cennet vatanı ve aziz dinimizin yayılmasını bize kazandıran ecdadımıza karşı çok şey borçluyuz. Onlar bu topraklarda Haçlı ruhunun maddeleşmiş kalıbını yıkarak Anadolu'da muhkem bir iman kalesi kurmuşlardır. Dedelerimiz için Allah ve Peygamber yolunda, Millet ve vatan uğrunda feda edilmeyecek şey yoktu. Sultan Mehmet Alpaslan'ın Anı zaferinden sonra orduya hitaben yaptığı konuşmasında; "Burada Allah'tan başka bir sultan yoktur, Emir ve kader tamamen O'nun elindedir. Bu sebeble benimle birlikte savaşmaktan veya savaşmamak için uzaklaşmakta serbestsiniz." demesi üzerine, Ondunun:"Emrindeyiz" demeleri ... bunun en büyük delilidir ki, Türk İslâm tarihi buna benzer iman ve hamaset örnekleriyle doludur.

Muhterem Müslümanlar! Ecdadımız girdikleri yerlerde câmiler, medreseler kurmuşlar, ilmc ve sanata büyük değer vermişlerdir. Bu gün müsluman ülkelerde ve onların girdikleri yerlerde eserlerine raslamaktayız. Onların torunları olarak bizlere devredilen bu cennet vatanı mamur etmek, milletini müreffeh kılmak için maddî,manevî güçlerimizin seferber edilmesiyle memleketimizi Batı Uygarlığı seviyesine çıkarmak, zirai, ticari ve topyekün ekonomik sahalarda üstün bir seviyeye ulaşmamız en büyük ödevimiz olmalıdır.

Dinimiz bize, doğan her günde , geçen günden kazançlı olmamızı emreder. Din vatan ve istiklâlimizin bekası ve milletimizin selâmeti, başkalarına muhtaç olmadan yaşıyabilmemize bağlıdır. Hz. Ali," Şerefli insanlar, başkalarının yardımlarına muhtaç kalmadan kazançlarını temin edenler ve -ben bu işi yapabilirim-, diyenlerdir". buyurmuştur.

Şunu da her müslümanın bilmesi lâzımdır ki , bu vatan , birlik ve beraberlik şuuru ile kazanılmıştır ve ancak bu anlayış ile muhafaza edilebilir.

Cenab-ı Hak bu millete hizmet edenlerin ruhlarını şad etsin. Amin.

Belge 44. Hakses'in Hazırlattığı "Kars'ın Fethinin 904. Yıl Dönümü" Hutbesi

EK 3- FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf 1. Ali Rıza Hakses ve Dünyaya Geldiği Saraycık Köyü (2020).

Fotoğraf 2. Hakses'in Dünyaya Geldiği Saraycık Köyü'nün, Meydanı (2020).

Fotoğraf 3. Hakses'in Dünyaya Geldiği Saraycık Köyü'nün Sokakları (2020).

Fotoğraf 4. Hakses'in Doğduğu Ev'in yeri; Köy Düzenleme Çalışmalarından Dolayı yıkılmış (2020).

Fotoğraf 5. Hakses'in Hafız'ul Kütüp Olarak Göreve Başladığı "Hacı Selim Ağa Kütüphanesi (2019).

Fotoğraf 6. Muğla Müftülüğü Girişindeki; Muğla da Görev Yapmış Müftüler Tablosu (Sol Baştan İkinci Sıradaki Resim Ali Rıza Hakses). (2019).

Fotoğraf 7. Türk Hava Kurumu Muğla Cemiyet Başkanı Ali Rıza Hakses ve Cemiyet Görevlileri İle Şehrin İleri Gelen Bürokratları (1Numaralı Resim: Ali Rıza Hakses).

Fotoğraf 8. Hakses'in; "Yazma, Basma, Arapça Ve Farsça Eserlerin Tasnif Komisyonunda Başkan Olarak Bulunduğu Ve "Muğla Menteşe Büyükleri" Adlı Daktilo İle Yazılmış Eserini Bağışladığı, "Muğla Hoca Mustafa Efendi İl Halk Kütüphanesi" (Kütüphane Günümüzde Hizmet Vermektedir). (2019).

Fotoğraf 9. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Kampüsünde İnşa Edilen "Ali Rıza Hakses" Camii (2019)

Fotoğraf 10. Kadıköy Kızıltoprak Mahallesinde Bulunan Mülhak Zühtü Paşa Camii ve Ahmet Zühtü Paşanın Kabri.

Fotoğraf 11. 05.10. 2019 Tarihinde 10' uncu Diyanet İşleri Başkanı (vekâleten) Lütfi Doğan İle Ankara'da Bulunan İSİLAY Vakfı-İLAMER' de ki Makamında Mülakat Sonrası.

Fotoğraf 12. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesinde ki "Ali Rıza Hakses Koleksiyonu'ndan bir bölüm.

Fotoğraf 13. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın Diyanet İşleri Başkanlığını Ziyareti Esnasında; Cumhurbaşkanı, Hakses ve Devlet bakanı Hüsamettin Atabeyli (ortada). (Bu fotoğraf aile albübümünden Birol Okte tarafından gönderilmiştir)

Fotoğraf 14. Ali Rıza Hakses'in İstanbul/Üsküdar Karacaahmet Mezarlığında Bulunan Aile Kabristanı.

Fotoğraf 15. Ali Rıza Hakses, Bu Günkü Kocatepe Camii İnşaatının Temel Atma Töreninde.

Ö Z G E Ç M İ Ş

Adı ve SOYADI	Ahmet YILMAZKURT
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Ordu İmam Hatip Lisesi
Lisans Diploması	1- Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi 2- Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yabancı Dil / Diller	Arapça/İngilizce
İŞ DENEYİMİ	
Katıldığı Kurslar	**1-** 03.04.2006-20.09.2020 Diyanet İşleri Başkanlığı; "Tashih-i Huruf Kursu" (Ankara). **2-** 03.11.2008- 11.06.2009 Ankara İl Müftülüğü; "Tedvir Tariki İle Kuran Okuma Kursu" (Ankara) **3-** 21.03.2011-13.01.2012 Ankara İl Müftülüğü; "Hizmet İçi Musiki Eğitimi Kursu" (Ankara). **4-** 01.02.2010 07.02.2010Diyanet İşleri Başkanlığı "Kuranı Kerim Rehber Öğreticiler Hizmet İçi Eğitim Kursu" (Kayseri). **5-**14.02.2018- 02.03. 2018 Diyanet İşleri Başkanlığı; Murakıplar Hizmet İçi Eğitim Semineri (Manavgat/Antalya). **6-** 06.01.2020- 14.01.2020 Diyanet İşleri Başkanlığı; Murakıplar Hizmet İçi Eğitim Semineri (Manavgat/ Antalya).
Çalıştığı Kurumlar	- 02/02/1990- 07/10/1991 Çavundur Köyü Cami/Atkaracalar/Çankırı (Vekil İmam Hatiplik). - 08/10/1991-24/02/2005 Kayılar Köyü Küçük Kayı Mahallesi/Orta/ Çankırı (İmam-Hatiplik). - 03/03/2005- 25/02/2009 Kavacık Subayevleri Cami/Keçiören/ Ankara (Müezzin-Kayyımlık). - 2009/2013 Ankara Müftülüğü Hizmet İçi Eğitim Kursu/Ankara (Tashih-i Huruf ve Tedvir Tariki Hocalığı). - 25/02/2009-20/02/2013 Uyanış Fevzi Çakmak Camii/ Keçiören/ Ankara (Müezzin-Kayyımlık). - 20/02/2013- 17/10/2016 Hacı Zarife Hacı Abdülhamit Saraçoğlu Camii/ Pursaklar/Ankara (İmam-Hatiplik). - 2014/2016 Dar'ul Erkam Hafızlık Yatılı Kur'an Kursu/ Pursaklar/ Ankara (Kur'an Kursu Yöneticisi ve Öğreticisi). - 11/12/2014- (…) Dar'ul Erkam Derneği/Pursaklar/Ankara (Yönetim Kurulu Başkanı). - 31/10/2016-15/03/2019 Serik/Antalya (Murakıplık). - 29/03/2019- (…) Gölbaşı/Ankara (Murakıplık).
E-Posta	a.yilmazkurt@hotmail.com